

Selma Ćosić

SIGURNOSNE DIMENZIJE

**RODNIH ODNOSA I RODNIH POLITIKA U
POSTDEJTONSKOJ BOSNI I HERCEGOVINI**

**FAKULTET
POLITIČKIH
NAUKA**
UNIVERZITET U SARAJEVU
MCMXLIX

Izdavač UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
Skenderija 72, Sarajevo

Za izdavača Sead TURČALO

Recenzenti Izet BERIDAN
Nerzuk Ćurak

Izdanje Prvo/elektronsko

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

ISBN 978-9926-475-98-7

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod
ID brojem 67010310

Univerzitet u Sarajevu
Fakultet političkih nauka

Selma Ćosić

**SIGURNOSNE DIMENZIJE RODNIH
ODNOSA I RODNIH POLITIKA U
POSTDEJTONSKOJ BOSNI I HERCEGOVINI**

Sarajevo, 2025.

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	9
UVOD.....	11
1. TEORIJSKE I HISTORIJSKE PARADIGME.....	15
1.1. Teorijske osnove za proučavanje pojma sigurnosti.....	17
1.2. Rodni odnosi u teorijskom fokusu.....	59
1.3. Rodne politike – historijski i pravni kontekst.....	89
2. SIGURNOSNE DIMENZIJE RODNIH ODNOSA.....	107
2.1. Socijalne dimenzije roda.....	109
2.2. Obrazovanje i rod.....	113
2.3. Porodica, rod i sigurnost.....	123
2.4. Ideološko – političke dimenzije roda.....	142
2.5. Rodni identitet i rodne uloge u društvenom konfliktu.....	150
2.5.1. Rat i rod.....	163
2.5.2. Međunarodno pravni tretman rodni pitanja u oružanom konfliktu.....	183
3. RODNI ODNOSI I RODNE POLITIKE U BOSNI I HERCEGOVINI.....	195
3.1. Rodni odnosi i rodne politike u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini.....	197
3.2. Bosna i Hercegovina 1992 - 1995: rodni i rodno nacionalni kontekst.....	215
3.2.1. Uticaj duljine i nivoa konflikta na rodne odnose i njegove posljedice.....	220
3.2.2. Rodno demografske karakteristike agresije i rata protiv Bosne i Hercegovine.....	225

3.2.3. Posljedice masovnog silovanja.....	229
3.3. Rodni odnosi u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini.....	237
3.3.1. Uticaj civilnog društva na rodne odnose i rodne politike u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini.....	239
3.3.2. Uloga žene u izgradnji mira u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini.....	247
4. RODNE POLITIKE I SISTEM SIGURNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI.....	257
4.1. Bosanskohercegovački rodni stereotipi.....	259
4.2. Rod i reforma sektora sigurnosti u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini.....	264
4.3. Implementacija Rezolucije Vijeća sigurnosti 1325 u sektoru odbrane Bosne i Hercegovine.....	275
4.4. Žene u mirovnim operacijama.....	285
4.5. Rezultati empirijskog istraživanja.....	289
5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	329
6. PRIJEDLOZI I PREPORUKE.....	339
Skraćenice.....	344
Literatura.....	347
Recenzije.....	367
Biografija autorice.....	375

*Mojim roditeljima,
S dubokom zahvalnošću za безусловnu podršku...*

PREDGOVOR

Knjiga *Sigurnosne dimenzije rodnihi odnosa i rodnihi politika u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini* je rezultat višegodišnjeg istraživačkog rada, teorijskog promišljanja i lične posvećenosti temama rodne ravnopravnosti i sigurnosti. Nastala je kao preuređena verzija doktorske disertacije odbranjene na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, u januaru 2021. godine na Odsjeku sigurnosnih i mirovnih studija. Njen cilj je da doprinese dubljem razumijevanju odnosa između roda i sigurnosti u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini, te da otvori prostor za nove analize i promišljanja u okviru sigurnosnih i mirovnih studija, postkonfliktnih studija te unapređenju feminističkih pristupa sigurnosti.

Savremeni sigurnosni izazovi sve su kompleksniji i raznovrsniji – od tradicionalnih vojnih prijetnji do onih koje se tiču svakodnevnog života građana i građanki, kao što su ekonomska nesigurnost, politička nestabilnost, rodno zasnovano nasilje, društvena marginalizacija, i drugi. U takvom kontekstu, pitanje roda i sigurnosti postaje od suštinske važnosti, naročito u postkonfliktnim društvima kao što je Bosna i Hercegovina.

Ova knjiga proističe iz potrebe da se pitanje rodnihi odnosa i rodnihi politika sagleda kroz prizmu sigurnosti – ne samo kao institucionalne kategorije, već kao i šireg društvenog koncepta koji obuhvata ljudsku sigurnost, pravo na dostojanstven život i ravnopravno učešće u društvenim i političkim procesima.

Važno je napomenuti da su statistički podaci predstavljeni u ovoj knjizi podložni promjenama i da su prikupljeni u određenom vremenskom okviru istraživanja. Budući da se radi o "dinamičnom" području, posebno kada je riječ o učešću policijskih službenika/ca u međunarodnim mirovnim misijama, te razvoju institucionalnih rodnihi politika. Zbog toga ovi podaci treba da se posmatraju kao referentna tačka za analizu stanja, a ne kao statična i konačna slika.

Na ovom mjestu želim izraziti posebnu zahvalnost svojim profesorima, mentoru, emeritusu prof.dr. Izetu Beridanu, čije je stručno vodstvo, podsticajne sugestije, podrška i povjerenje bili ključni za oblikovanje ovog rada. Zahvaljujem se i članovima Komisije, prof.dr. Nerzuku Ćuraku, i prof.dr. Asimu Mujkiću, na konstruktivnim komentarima, sugestijama i podršci koja je značajno doprinijela kvaliteti ovoga rada. Zahvaljujem se i svojim kolegama i kolegicama na podršci i razmjeni ideja tokom istraživačkog i pisanog procesa, kao i svim učesnicima/cama istraživanja koji su nesebično izdvojili svoje vrijeme i podijelili svoja iskustva i stavove.

Posebnu i najdublju zahvalnost dugujem svojoj porodici, koja je svakodnevno podnosila izazove ovoga procesa zajedno sa mnom. Vaša prisutnost je bila od neprocjenjive važnosti. Hvala vam što ste bili uz mene – strpljivo, s ljubavlju i razumijevanjem.

Sarajevo, septembar, 2025. godine

UVOD

Rodna dimenzija sigurnosti predstavlja relativno noviju, ali sve značajniju oblast unutar savremenih sigurnosnih studija. Njeno uključivanje u analitičke i normativne okvire omogućilo je dublje razumijevanje strukturalnih nejednakosti koje prožimaju sigurnosne politike, institucije i prakse. U tom smislu, koncepti roda i sigurnosti ne egzistiraju u odvojenim sferama, već se međusobno prožimaju i konstituišu unutar šireg društvenog, političkog i institucionalnog konteksta.

Istraživati rodne odnose, rodne politike je jako aktuelna tema, kako još uvijek u razvijenim i zapadnim zemljama, tako i na prostoru bivše Jugoslavije, javlja se potreba za proučavanjem rodnih odnosa kako sa pravnog, tako i sa sociološkog, politološkog, sigurnosnog i drugog aspekta.

Zajedno sa promjenom društvenog sistema, period tranzicije država nastalih disolucijom Jugoslavije, obilježilo je jačanje nacionalnih identiteta, repatrijarhalizacije i retradicionalizacije društva dovodeći do snaženja moći etnopolitika, koje na poseban način ističu zaštitu kolektivnih sloboda naspram individualnih, što se posebno odražava na ulogu i položaj žene u takvim društvima.

Postkonfliktna društva na Balkanu prolaze kroz dinamične procese političke, ekonomske i kulturne transformacije, u kojima se i dalje jasno očituju značajni izazovi u ostvarivanju rodne ravnopravnosti. Broj žena koje aktivno učestvuju u oblikovanju javnih politika i strateških društvenih procesa je i dalje relativno nizak.

Knjiga *Sigurnosne dimenzije rodnih odnosa i rodnih politika u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini* nastoji kroz multidisciplinarni pristup i kombinaciju teorijskih i empirijskih analiza, prikazati na koji način su rodni odnosi strukturirani unutar sigurnosnih institucija, te u kojoj mjeri su rodne politike integrirane u procese reforme sektora sigurnosti.

Osnovni njen cilj i zadaća jeste komparativna analiza rezultata istraživanja koja operacionalizira tri varijable, pri čemu se prva nezavisna varijabla razlaže na tri komponente:

1.

- Rodni odnosi u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini
- Rodno nacionalni kontekst u Bosni i Hercegovini 1992-1995
- Rodni odnosi: historijske, kulturološke, političke, nacionalne karakteristike društva i države

2. Uticaj međunarodnog prava, međunarodnih politika na rodne odnose u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini

3. Rodni odnosi i rodne politike u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini

Tri prethodno definirane varijable obuhvataju istraživanje rodnih odnosa i rodnih politika unutar tri značajne historijske faze kroz koje je prolazila država Bosna i Hercegovina, kao i bosanskohercegovačko društvo u cjelini. Prva faza obuhvata period Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine obilježen specifičnim ekonomskim, političkim, kulturološkim, nacionalnim i drugim karakteristikama.

Druga faza obuhvata period od 1992. do 1995. godine, u kojem se formira specifičan rodno - nacionalni kontekst Bosne i Hercegovine, obilježen dubokim društvenim, demografskim i političkim transformacijama izazvanim ratnim sukobima. Disjunktivni procesi koji su obilježili ovaj period – uključujući ratne gubitke, raseljavanja, izbjeglištvo i sistemsko nasilje, masovna silovanja – imali su snažan uticaj na rodne odnose unutar Bosne i Hercegovine i bosanskohercegovačkog društva, često produbljujući rodne nejednakosti i postavljajući temelje za specifične postratne izazove, s kojima se veliki broj ljudi suočava i danas. S obzirom na to, od posebne je važnosti analizirati uticaj međunarodnog pravnog okvira i međunarodnih politika na oblikovanje rodnih odnosa i razvoja rodnih politika u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini.

Empirijska saznanja i rezultati provedenih istraživanja doprinijet će prethodno najavljenoj komparativnoj analizi, sa fokusom na sigurnosne dimenzije rodničkih odnosa i rodničkih pitanja u kontekstu angažmana policijskih službenika i službenica u međunarodnim mirovnim misijama, kao i u okviru njihovog djelovanja unutar sigurnosnog sektora u Bosni i Hercegovini.

1. TEORIJSKE I HISTORIJSKE PARADIGME

1.1. Teorijske osnove za proučavanje pojma sigurnosti

Svaka zajednica živih bića kao i svaki živi organizam po prirodi teži vlastitoj sigurnosti, ova teza vrijedi i za ljude i njihove zajednice. Pojam sigurnosti je u svakodnevnoj upotrebi, u laičkoj komunikaciji, ali je i neizostavan u različitim naukama, u filozofiji, sociologiji, polemologiji, politologiji, čak i u prirodnim znanostima, fizici, hemiji, biologiji, u posljednje vrijeme intenzivnije i u geologiji.

Različita filozofska, sociološka, antropološka i druga istraživanja ukazuju na potrebu izučavanja pojma sigurnosti. Svaka nauka gradi svoje teorije i definira pojmove u skladu sa njenim istraživačkim poljem u kojem i pojam sigurnosti ima značajno mjesto.

Kroz historiju, pojam sigurnosti, čovjeka i njegovu zajednicu zaokuplja od njihova postanka, ali da bismo govorili o sigurnosti, za potrebe ovog rada neophodno je pridati određenu pažnju i djelimično analizirati ljudsku prirodu.

Analizom ljudske prirode, njenom specifičnošću, između ostalog, njenom agresivnošću, društvenošću, miroljubivošću, ukazat će se potreba za proučavanjem pojma sigurnosti. Na koji način? Na primjer, pitanje da li je agresivnost urođena ljudskom rodu, da li su ljudi po prirodi agresivni? Kada se vratimo u prošlost, samu historiju ljudskog djelovanja, od vremena lovaca – sakupljača pa do najrazvijenijih industrijskih društava, ako uzmemo u obzir samo organizirane oblike agresije, ona je bila tipična karakteristika ponašanja u svim oblicima ljudskih društvenih zajednica. Još uvijek se vode sporovi i polemike naučnika u vezi sa biološkom osnovom agresije, same prirode naspram vaspitanja, odnosno socijalizacije. Većina naučnika iz oblasti društvenih nauka "danas izražavaju odlučno neslaganje sa realističkom pretpostavkom da su ljudi u osnovi sebični i agresivni i da ljudi ubijaju i uništavaju druge zbog urođenog genetskog poriva da djeluju agresivno. Umesto toga, rat se tumači kao

stečena kulturna navika. Agresija je sklonost koju čovek stiče u ranim danima kao rezultat socijalizacije, što znači da je ona naučena, a ne da predstavlja biološki determinisano ponašanje.” (Kegli, Vitkof, 2006:587).

Neke od karakteristika agresivnog ponašanja u određenim oblicima ljudskih društvenih zajednica vidimo na primjer kroz osvajanje i odbranu teritorija, u vrijeme lovaca (agresivnost prema lovinu)¹, odbrana od grabežljivaca. Wilson navodi i “seksualnu agresivnost, dominaciju unutar grupe, naposljetku moralistički i disciplinarni oblik agresivnosti koji služi jačanju društvenih pravila.” (Wilson, 2007:103).

Kod Tomasa Hobsa pronalazimo tezu da su ljudi po prirodi i od prirode jednaki² i da iz te jednakosti sposobnosti čovjeka (duhovne i tjelesne) da ostvari svoje jednake ciljeve dolazi upravo do nepovjerenja. Stoga, “ako dva čovjeka žele istu stvar, koju opet ne mogu uživati obojica, onda oni postaju neprijatelji, i na putu ka svome cilju, koji je uglavnom njihovo samoodržanje, a nekad samo i zadovoljstvo, nastoje da jedan drugog unište ili potčine”. (Hobs, 1991:134). Hobs u djelu *Levijatan* također govori da u čovjekovoj prirodi možemo pronaći tri osnovna uzroka svađa, to su: takmičenje, podozrivost i slava. Prvi uzrok “navodi ljude da na druge napadaju dobiti radi, drugi – radi bezbjednosti, treći – radi sticanja ugleda” što ukazuje na to da će se “prvi služiti silom kako bi zagospodarili ličnošću drugih ljudi, njihovim ženama, djecom i stokom; drugi da bi se branili, treći za bagatel, kao što je jedna riječ, jedan osmijeh, različito mišljenje...” (Ibid, 136).

1 “Povijest ljudske prirode pripada još uvijek povijesti čovjeka – lovca skupljača u 99,9%. Pripadanje toj prirodi samo je zamaskirano, uvijeno u bijelu, crnu, i žutu rasogenezu, u etnocentrizam, u naciju.” (Kulić, 1996:51).

2 „Priroda je ljude stvorila jednakim u pogledu tjelesnih i duhovnih sposobnosti, tako da, iako ponekad može da se naiđe na nekog čovjeka koji je tjelesno očigledno jači ili življeg duha od drugih, ipak, kada se sve zajedno uzme u račun, razlika između čovjeka i čovjeka nije tako velika da bi jedan čovjek na osnovu te razlike mogao za sebe da zahtjeva ma kakvu korist na koju neki drugi ne bi mogao pretendovati isto tako kao i onaj prvi. Što se tiče duhovnih sposobnosti, kad ostavimo po strani vještine zasnovane riječima, a naročito onu vičnost postupanja po opštim i nepogrešivim pravilima koju nazivamo naukom i kojom raspolaže samo mali broj ljudi i samo u malom broju stvari, jer to nije neka prirodna sposobnost koja se rodila sa nama, niti je stečena onako kao što se mudrost stiče dok pazimo na nešto drugo, smatram da postoji još veća jednakost među ljudima no što je jednakost njihova po tjelesnoj snazi.” (Hobs, 1991:133-134).

Slavko Kulić u knjizi *Strategija nasilja kao strategija razvoja* navodi da "antropološka znanost i govori o čovjeku kao biću nedostatka, biću koje teži k moći bez granica. To je čovjekov poriv, emocionalna vrijednost s prizvukom ideologije u borbi za moć, za podjelu moći." To je postala konstanta u borbi za sve druge tipove moći, pa i "vojne (fizičke), u funkciji obavljanja kontrole na okolinom, nad drugim ljudima." (Kulić, 1996:55). Možemo da zaključimo, da ljudsku agresivnost ne možemo samo pripisati zvjerskom nagonu ili prokletstvu, jer ljudska bića imaju predispozicije "da reagiraju nerazumnom mržnjom prema vanjskim prijetnjama i da svoje neprijateljstvo razviju do te mjere da ono može savladati izvor prijetnje i stvoriti zaštitu od nje³." (Wilson, 2007:117).

Nemoguće je govoriti o ljudskoj prirodi, a ne spomenuti Aristotela i njegovo djelo *Politika*. Aristotelov čovjek *zoon politikon* je "po prirodi društveno biće... i od živih bića jedino je njemu svojstven razum..., jedino je ljudima svojstveno da imaju osjećanje dobra i zla, pravde i nepravde." (Aristotel, 1975:5). Čovjek kao pojedinac u okviru društvene zajednice, kao i cijelo ljudsko društvo imaju potrebu za vlastitim očuvanjem i osmišljavanjem svog postojanja⁴. Da bi došli do toga cilja svako živo biće se suočava sa nizom opasnosti (opasnosti koje dovode do određenog stepena i osjećaja nesigurnosti, ugroženosti ili prijetnje) kako bi ostvarili svoj razvoj, kroz opću „borbu za opstanak“.

Realistička koncepcija koja je proistekla iz teorije evolucije Čarlsa Darvina navodi i obrazlaže da je surovo nadmetanje etički prihvatljivo zarad opstanka, "čak i ukoliko akcije predstavljaju kršenje moralne zapovesti da se ne sme ubijati". Darwinova realistička teorija po kojoj opstaju samo najjači i najsposobniji prenebregava činjenicu da "osećaj za moral mora

3 "Ako su sva zla živoga svijeta smještena i strukturirana u samoj prirodi čovjeka, to moramo osvjestiti i oslobađati se zla. Čovjek se očituje u svijesti i pomoću nje razlikuje od drugih živih bića, a to je sredstvo pomoću kojega može utjecati na aktivnosti koje mogu drukčije utjecati na život. To je ono što čovjeka može učiniti čovjekom, ako to pojmi, razumije." (Kulić, 1996:244).

4 "Čovjek je socijalno biće. On kao takav može opstati samo u socijalnoj skupini. Sposobnost čovjeka da pamti, da uči (homo sapiens) omogućava mu da teži k znanju, da bi sviješću i znanjem djelovao u smislu organiziranog života i rada u prirodnom prostoru kao djelatnom (proizvodnom i stvaralačkom) pretvarajući i preoblikujući predmete u prirodi u sebi korisne predmete pomoću svoje energije i energije iz prirodnih izvora, energije iz uma." (Kulić, 1996:217).

imati adaptivnu vrednost; da nije tako, prirodna selekcija bi u stvari radila protiv onih koji imaju tako beskorisne odlike kao što su saosećanje, samokontrola ili želja za pravičnošću, a u korist onih koji imaju potpuno suprotne osobine." (Kegli, Vitkof, 2006:586).

Novikov razlikuje četiri osnovna tipa, odnosno oblika borbe za opstanak, njihov karakter i evoluciju, i to:

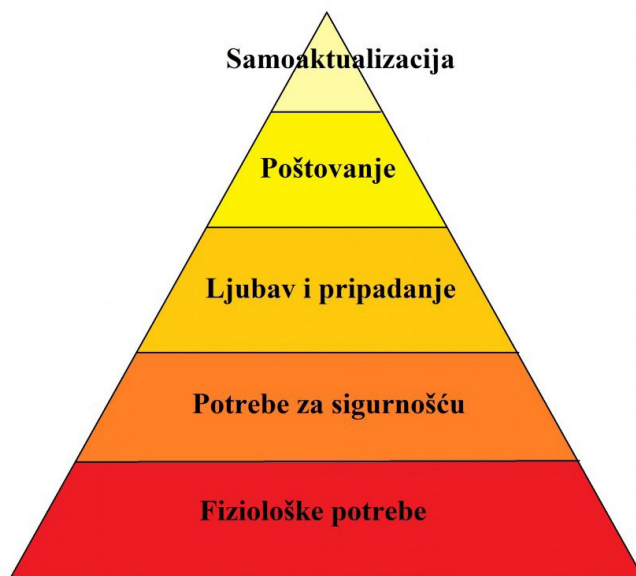
1. Fiziološki (*cilj*: eliminisanje, istrebljivanje, pribavljanje hrane. *Na koji se način ispoljava borba*: ljudožderstvo, zločini, ubijanja, rat da bi se obezbjedila hrana i odstranio neprijatelj);
2. Ekonomski (*cilj*: pribavljanje životnih sredstava, bogatstvo, nago-milavanje bogatstva, prisvajanje, itd, ekonomski ratovi. *Na koji se način ispoljava borba*: razbojništva, ekonomska utakmica i razni oblici prinude, u neposrednoj težnji da se opljačka neprijatelj);
3. Politički (*cilj*: zadobijanje raznih ekonomskih privilegija političkim putem, politička prevlast, u težnji da se njome obezbjede te privilegije. Glavne metode raznog kažnjavanja. Politički ratovi. *Na koji se način ispoljava borba*: nasilno otimanje vlasti, ekonomska utakmica, pljačkanje, aneksije, osvajanja);
4. Intelektualni (*cilj*: borba za intelektualnu prevlast, za pobjedu jedne religije, ideologije, dogme, civilizacije. Metode: propaganda, razne metode asimilacije, vježbanja, kritike, intelektualna progonjenja, itd. *Na koji se način ispoljava borba*: religijski ratovi, revolucionarni ratovi, intelektualna borba, itd). (Sorokin, 1963:481).

Sorokin borbu za opstanak upotrebljava u „širokom i metaforskom smislu pod kojom treba razumijeti zavisnost jednog bića od drugog i (što je važnije) ne samo život pojedinca, nego i njegovu snagu da se množi i da sebe produžuje." (Sorokin, 1936:482).

Ovaj autor u djelu Sociologija pojam borbe za opstanak tumači kroz dva različita značenja i to:

- „Prvo značenje je široko, ono obuhvata sve pojave zavisnosti jednog bića od drugog i sve zaštitničke reakcije, kao što su: uzajamna potpora, društvenost, kooperacija, itd.
- *Drugo značenje* je uže, ono uglavnom znači prinudne neprijateljske i borbene reakcije.” (Ibid, 480)

Uz produkciju i reprodukciju, sigurnost predstavlja jedan od temeljnih uslova za život i njegovo održavanje. Abraham Maslow je 1943. godine u časopisu *Psychological Review* objavio „*Teoriju ljudske motivacije*“. Kroz njegovu poznatu teoriju hijerarhije (poznata kao Maslowljeva hijerarhija potreba), sistematizirao je primarne ljudske potrebe, te ih podijelio po nivoima kako bi na kraju bilo postignuto zadovoljstvo ljudskog bića, odnosno samoaktualizacija čovjeka⁵.

Shema broj 1. Maslowa hijerarhija potreba (Maslow, 2004:27)

5 "Razlike u psihofizičkoj energiji i one u materijalnoj kulturi zakonito proizvode pomanjkanja, krizu u zadovoljavanju potreba ljudi i nasilan način pribavljanja i osvajanja potrebne energije. Nije riječ samo o agresiji koju uzrokuje pomanjkanje materijalnih dobara, onih bazičnog zadovoljavanja potreba, već puno šire Borba za život usavršava se u svakom pogledu, i u pojedinaca i u nacija i država" (Kulić, 1996:51).

Kao što je prikazano na shemi broj 1. Abraham Maslow je kroz piramidu prikazao osnovne potrebe svakog ljudskog bića, krenuvši od osnovnih fizioloških potreba, potrebe za sigurnošću, ljubavlju i pripadanjem, zatim poštovanjem, u kojem sve nabrojane potrebe moraju biti ispunjene ovim redom, što bi u krajnjoj mjeri rezultiralo vrhom piramide, odnosno samoaktualizacijom, maksimizacijom svih potencijala ljudskog bića. Potreba za sigurnošću predstavlja jednu od osnovnih potreba svakoga čovjeka, jer se radi o dvostrukom odnosu: odnosu čovjeka prema čovjeku i odnosu čovjeka i prirode.

Tatalović, Grizold i Cvrtila u tom smislu razlikuju dvije sastavnice sigurnosne djelatnosti:

- a) "čovjekovo trenutačno reagiranje na stanje i procese u prirodi, te na situacije u društvu za koje zaključi da mu predstavljaju opasnost;
- b) čovjekova spoznaja pojava i procesa u prirodi i društvu te njegova priprema za zaštitu i obranu od procesa i pojava koje doživljava kao moguću ugrozu." (Tatalović, Grizold, Cvrtila, 2008:7).

Čovjek i ljudska, društvena zajednica su kako kroz historiju, a tako i u sadašnje vrijeme izloženi setu sigurnosnih opasnosti i različitih vidova ugrožavanja koje u sebi nose prirodni, antropološki, asimetrični i kosmički procesi i odnosi. Na osnovu toga Dujović sigurnosnu djelatnost objašnjava u širem trostrukom odnosu čovjeka i prirode, te prirode i čovjeka u odnosu na Tatalovića, Grizolda i Cvrtilu i to:

- a) "reagovanje čovjeka na stanje i odnose u društvenoj zajednici, koji ugrožavaju njegovu sigurnost,
- b) reagovanje čovjeka na ugrožavanje vlastitog okoliša, i
- c) čovjekova spoznaja prirodnih pojava i procesa i priprema za zaštitu i spašavanje ljudi, materijalnih i drugih vrijednosti od tih pojava i procesa." (Dujović, 2014: 69).

Svjedoci smo kompleksne realnosti savremenog društva i pojava koje stvaraju velike sigurnosne probleme. Njihov dijapazon polazi od najjednostavnijih vrsta ugrožavanja čovjeka (npr. narušavanje javnog reda i mira) do najsloženijih (npr. oružani konflikti).

Proces globalizacije i intenzivan razvoj novog svjetskog poretka, konstelacije međunarodnih odnosa, te brojne prirodne i druge katastrofe, u krajnjoj mjeri i globalno zagrijavanje generiraju mnoštvo problema u svim oblicima ugrožavanja sigurnosti ljudi.

Da naglasimo da Abraham Maslow svrstava potrebu za sigurnošću odmah poslije osnovnih fizioloških potreba svakoga čovjeka, stoga je neizbježno pridati veliku pažnju u proučavanju ovoga pojma kako sa teorijskog tako i sa institucionalnog aspekta.

Pitanje, odnosno pojam sigurnosti je jedan od najčešće upotrebljivanih, a ujedno i jedan od najmanje pojašnjenih i definiranih pojmova u sociološkoj, polemološkoj, politološkoj i drugoj naučnoj oblasti. Sigurnost predstavlja najvažniji cilj djelovanja država i društava, kroz unutrašnju i vanjsku politiku države.

Kako bi smo definirali pojam sigurnosti neophodno je utvrditi njegovo etimološko porijeklo odnosno značenje. Sigurnost se na različitim jezicima slično izgovara, korijen riječi im je u većini slučajeva isti. Sigurnost potiče od latinske riječi „*securitas - atis*“ ili „*securas*“, na engleskom „*security*“ i „*safety*“, na italijanskom jeziku „*sigurezza*“, „*sigramente*“, na francuskom „*securite*“, „*surete*“, na njemačkom jeziku „*Sicherheit*“, kao i na albanskom „*siguri*“, što u prevodu znači, siguran, bezbrižan, čvrst, zaštićen.

Kada je riječ o terminologiji na prostoru bivše Jugoslavije, tačnije i preciznije na službenim jezicima Bosne i Hercegovine (srpski, bosanski i hrvatski jezik) koriste se dva termina i to: „*sigurnost*“ i „*bezbjednost*“, „*bezbednost*“.

Značajno je istaknuti da je pojam sigurnosti iz dva razloga teško definirati na prostorima bivše SFR Jugoslavije, samim time i Bosne i Hercegovine.

Prvi razlog, poteškoća u definiranju pojma sigurnosti proizilazi iz činjenice, da je u bivšoj Jugoslaviji, u njenom političkom sistemu dugo "živio" koncept "opštenarodne odbrane i društvene samozaštite (ONO i DSZ)", koji je na specifičan način definirao procese i u okviru njih pojmove kojima je manipulirala svekolika jugoslovenska javnost. Termin "sigurnost" i "bezbjednost" su označavali pojmove koji su bili samo pomoćni pojmovi (i termini) u cjelokupnom sistemu "opštenarodne odbrane i društvene samozaštite" koji je proizišao iz istoimenog koncepta. Primjera radi, naziv za "tajnu službu" te bivše države bio je Državna bezbjednost. U koncept opštenarodne odbrane i društvene samozaštite u bivšoj Jugoslaviji bio je uključen ogroman broj građana te države: srednjoškolci, studenti, regruti, vojnici, brojne oružane snage u cjelini, brojni pripadnici civilne zaštite, policije i njihovi rezervni sastavi. Onima koji su naučili vokabular "opštenarodne odbrane" iz tih vremena, bilo je a i danas je teško prihvatiti novu terminologiju, proizašlu iz različitih stajališta, naročito "zapadne teorije" i istraživanja koja na sasvim drugačiji način definiraju pojam sigurnosti.

Druga poteškoća u definiranju pojma sigurnosti proizilazi u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini iz politika u domenu jezika. U svim dokumentima, pa i u sigurnosnoj politici Bosne i Hercegovine insistira se na tome da je "sigurnost" na bosanskom i hrvatskom jeziku sinonim za "bezbjednost" u srpskom jeziku. Međutim, kod pojedinih autora još uvijek nalazimo stajališta da je bezbjednost uži pojam od pojma sigurnosti.

Pojedini autori pojam "sigurnost" i "bezbjednost", "bezbednost" promatraju kao sinonime, dok drugi prave jasnu distinkciju u razumijevanju prethodnih pojmova. Jagoš Dujović pod pojmom sigurnosti podrazumijeva "stanje i osobine onoga ko je siguran. Drugačije rečeno, sigurnost podrazumijeva nešto što je sigurno tj. da njemu ne prijete opasnost od

različitih oblika ugrožavanja: odsustvo opasnosti, odlučnost, bezbjednost, čvrstina, gotovost, javnost, određenost, dosljednost, itd.". Pojam bezbjednosti izvodi se iz riječi bezbjedno, što u suštini znači "bezopasnost, obezbjeđeno sa najvećim pouzdanjem, čvrsto, odlučno bez kolebanja, stalno bez prekida⁶". (Dujović, 2006:139).

Pored Dujovića vrlo razumljivu i jasnu distinkciju pojmova sigurnosti i bezbjednosti u knjizi *"Državna bezbjednost – uvod i temeljni pojmovi"* dao je Mirsad Abazović. On u svrhu ekspliciranja poznatih punktacija sigurnosti, naglašava da se pojmovi sigurnosti i bezbjednosti mogu shvatiti u tri smisla i to kao:

1. *"funkcija sigurnosti države* – zakonima i drugim normama određeni su organi i subjekti koji je vrše;
2. *stanje sigurnosti*, na osnovu elemenata, tj. podataka o aktivnostima nosilaca ugrožavajućih djelatnosti i prema datoj državi, utvrđuje se stepen ugroženosti, odnosno sigurnosno stanje, i kao
3. *služba sigurnosti* – organi čija je dužnost da, vršeći poslove iz svoje nadležnosti, primjenom odgovarajućih metoda i mjera, otklanjaju djelatnosti kojima se ugrožava javni poredak ili bezbjednost struktura države." (2012:27).

Abazović pod državnom bezbjednošću podrazumijeva "primjenu i korištenje metoda, mjera i radnji od organa, službi i političkih subjekata kojima se sprječavaju, onemogućuju i čine bezopasnim nosioci djelatnosti koje ugrožavaju državu". (Abazović, 2012:29). Važno je naglasiti da Dujović na sigurnost gleda kao na ustavnu kategoriju koja služi za "zaštitu javnog reda i mira, zaštitu države i njenih građana kao i cjelovito funkcionisanje svih državnih institucija, što čini osnov demokratskog pluralizma i transparentnost civilnog društva." (Dujović, 2006:140).

6 „Dublja, svestranija i i slojevita analiza pojmova „sigurnost“ i „bezbjednost“ pokazuje da su pri mnogo čemu istovjetni, ali i da se međusobno razlikuju. Naime, jedna država i njeni građani mogu imati veoma visok stepen bezbjednosti, a da je njihova sigurnost ugrožena. Navodimo primjer Sjedinjenih Američkih Država. One uživaju visok stepen bezbjednosti, ali je njihova i sigurnost njihovih građana i njihovih vrijednosti ugrožena mogućim terorističkim djelovanjem spoljnih i unutrašnjih ekstremnih snaga, tornadima, zemljotresima, havarijama nuklearnih postrojenja, ekološkim zagađenjima, požarima, poplavama i slično. (Dujović, 2014:71).

Određene razlike u definiranju pojmova bezbjednosti i sigurnosti možemo primjetiti i kod Bajagića, koji pretpostavlja da oba izraza i bezbjednost⁷ i sigurnost znače isto, mada naglašava da "sigurnost ima širi smisao, naročito u oblasti prvobitnog značenja latinske riječi "securitas", gdje se ne podrazumijeva samo odsustvo opasnosti nego i izvjesnost, samopouzdanje, pa i lakomisenost. (Bajagić, 2007:33), dok na bezbjednost gleda kao na "prirodno svojstvo čovjeka i ljudske zajednice, osnovni preduslov za slobodan razvoj pojedinca i društva, suštinsku pretpostavku za dostizanje slobode u njenom punom smislu." (Bajagić, 2007:1).

U novije vrijeme pojam sigurnosti se počeo upotrebljavati u gotovo svim područjima ljudske djelatnosti i njegova okruženja. Pitanje sigurnosti zaokuplja pažnju naučnika i istraživača već duže vrijeme, pojedini istraživači tvrde da je pitanje sigurnosti preusko shvaćeno. Istraživanja su pokazala da individualna i kolektivna sigurnost nije isključivo vezana za nacionalnu sigurnost, iako države imaju nezaobilazno mjesto u njihovim analizama i organizaciji sigurnosti.⁸

Važno je naglasiti da se kompleksno značenje pojma „sigurnost“ ne odnosi isključivo na državu. Za razliku od tradicionalnih definicija sigurnosti koje polaze od promatranja vojne moći države i općeg poretka takvih država. Novije definicije sigurnosti su mnogo šire i nisu fokusirane samo na državu, već uključuju i pojedince i svjetsku zajednicu. Moderni uslovi sigurnosti nisu samo usmjereni na vojna pitanja, već i na druge izvore i oblike ugrožavanja, koje svojim djelovanjem dovode do ugrožavanja pojedinca, zatim društva i u krajnjoj mjeri cjelokupne države. Javorović smatra da do toga dolazi iz dva razloga: „šire se vrste i izvori ugrožavanja i povećava se stupanj i opseg ugrožavanja.“ (Javorović 1997:2). Kao što smo već naglasili, danas se pojam sigurnosti koristi za obilježavanje različitih oblika opstanka i djelovanja svakog živog bića, jer se sadržaj sigurnosti vremenom mijenja.

7 „Prva konkretnija razmišljanja o bezbjednosti nalazimo u antičkoj filozofiji, iako se bezbjednost u tom periodu nije shvatala kao zasebna kategorija, nego je izvođena iz opštijih sadržaja, prije svega, slobode i njenog značaja za ljudsko društvo“. (Bajagić, 2007:2).

8 Buzan, B (1991). People, States and Fear, The National Security Problem in International Relations.

Od nastanka ljudske zajednice, rat je zbog svojih posljedica predstavljao najveću opasnost i ugrožavanje za zajednice ljudi, društva i države, međutim u drugoj polovini dvadesetog stoljeća čovjek postaje svjestan i drugih opasnosti koje dolaze iz prirodnog i društvenog okruženja koje ugrožavaju svakog pojedinca.

Tradicionalne definicije sigurnosti, locirane u prostoru između sile i mira, bile su bazirane na tri temeljne pretpostavke: „uvjerenje da je država odgovorna za sigurnost; sigurnosna politika bila je usmjerena prema očuvanju postojećeg stanja; vojne prijetnje zahtjevale su učinkovitiju vojnu odbranu koja je bila primarni interes“ (Javorović, 1997:2).

Preovladava stajalište spram kojeg se sigurnost danas mora posmatrati u širem kontekstu nego ranije iz nekoliko razloga: prvo, „koncept sigurnosti je proširen od sigurnosti nacija prema sigurnosti pojedinca i skupina“, drugo „širenje od sigurnosti nacija prema sigurnosti međunarodnog sistema odnosno njegove fizičke okoline“, treće „sigurnost je proširena vodoravno i širi se od vojne prema političkoj, gospodarskoj, socijalnoj i sigurnosti eko-okruženja“, četvrto „politička odgovornost za garantovanje sigurnosti je sama po sebi proširena, širi se na sve strane od nacionalnih država, prema regionalnim i lokalnim jedinicama, prema nevladinim organizacijama, javnom sektoru i medijima“ (Cvrtila 1999:122). Općeprihvaćena, odnosno univerzalna definicija pojma sigurnosti ne postoji, ona zavisi od ugla posmatranja, predmeta, svrhe i ciljeva istraživanja, svaki autor sigurnost definiše u skladu sa fokusom istraživanja.

Pojam sigurnosti je zbog svog značaja i složenosti zaokupljao interese istraživača, a na najbolji način je to izrazio Arnold Wolfers, čije istraživanje o sigurnosti i nacionalnoj sigurnosti zasigurno je jedno od najkvalitetnijih istraživanja uopće na tom području.

Upozorivši na višedimenzionalnost i složenost problema sigurnosti, Wolfers je sigurnost odredio kad „neodređen simbol (ambiguous symbol) koji može, ali i ne mora imati neko značenje“. Opće razumijevanje

sigurnosti asocira na relativnu odsutnost štetnih ugrožavanja.⁹ Ovakvo definisanje sigurnosti ima negativan aspekt određenja, zbog čega je za detaljniju, odnosno pozitivniju definiciju sigurnosti potrebno analizirati niz sistemskih pitanja. Kao osnovno i glavno, postavlja se pitanje subjekta ili objekta na kojeg se sigurnost odnosi, odnosno traženje odgovora na pitanje na koga ili čega se sigurnost odnosi (čovjeka kao pojedinca, društvenu zajednicu, državu, svijet u cjelini i sl).

Sveobuhvatniju definiciju pojma sigurnosti ponudio je Izet Beridan u knjizi *Politika i sigurnost*, koji pod sigurnošću podrazumijeva „stepen zaštićenosti ljudi od različitih oblika ugrožavanja, zaštitu materijalnih, kulturnih dobara u ličnoj i državnoj/društvenoj svojini, zaštitu društva i njegovih vrijednosti, cjelovitu zaštitu naroda, nacije i države...” i u krajnjoj mjeri „svjetske zajednice, od svih vidova ugrožavanja, a naposljetku, sigurnost podrazumijeva stepen zaštićenosti od ugrožavanja na kozmičkom, planetarnom nivou života općenito, ljudskoga roda u cjelini.” (2008:26). Nakon ovakve sveobuhvatne definicije pojma sigurnosti, postavlja se sljedeće pitanje: pred kim ili pred čim se zauzimamo za sigurnost određenog subjekta? Odgovor na ovo pitanje uvodi nas u sferu ugrožavanja koju trebamo analizirati, kao što su: koji su izvori ugrožavanja, vrste ugrožavanja, vremensko ili prostorno ugrožavanje i sl., iz kojeg razloga ugrožavanje, zbog toga što ugrožavanje sigurnosti implicira pojavu nesigurnosti, jer stepen ugrožavanja određuje stepen sigurnosti, koje su obrnuto proporcionalne jedna drugoj.

Posebno značajno pitanje jeste da li je sigurnost individualno ili opće (kolektivno) dobro i potreba? U prvom slučaju pitanje je da li se vlastita sigurnost ostvaruje na štetu drugih ili je ona moguća samo kao zajednička za sve subjekte, što nam sugerira drugi slučaj.¹⁰

9 U riječnicima sigurnost se najčešće definira kao stanje bez opasnosti odnosno ugrožavanja, kao osjećaj sigurnosti te kao aktivnost, odnosno sistem za ostvarenje sigurnosti. Mangold, P. *National Security and International Relations*, Routledge, London, 1990, str.6.

10 Primjenom „teorije igara” prvi slučaj bi spadao u kategoriju igre sa nultim zbrojem (zero sum game) što znači da jedan gubi, a drugi dobiva, dok je drugi slučaj u okvirima igara sa pozitivnim rezultatom gdje svi dobivaju (non-zero sum game).

Sintetički pristup ovim pitanjima dovodi nas do određenja sigurnosti u okvirima sistemskih teorija.¹¹ Prema Buzanu, „sigurnost podrazumjeva sigurnost sistema kao cjeline, sigurnost elemenata i njihovih međusobnih relacija, tako da je osigurana određena stabilnost i fleksibilnost sistema u odnosu prema okolini, odnosno da je moguće mirno mijenjanje sistema“. Za potpuno shvatanje pojma sigurnosti postavlja se pitanje cjelovite ocjene stanja sigurnosti. Za odgovor na ovo pitanje mogli bismo primijeniti filozofske postavke prema kojima „znanje ima granice, dok ga neznanje nema“. Ovakva teza pokazuje da sigurnost nije moguće u cjelosti ocijeniti, odnosno da uvijek postoji dio stvarnosti koji ostaje nepoznat i nepredvidljiv. Na osnovu te nepoznatosti i nepredvidljivosti u definiranju i poimanju sigurnosti isključivo koncentriranu na prijetnju, kontrolu i korištenje vojne sile, fokus se stavlja na državu koja jedina ima monopol nad legitimnim sredstvima sile. Sigurnosne studije¹² kao takve u svojoj suštini „privilegiraju“ poziciju države. Collins navodi da takav pristup pretpostavlja „da je država primarni objekt koji treba štititi, odnosno država je referentni objekt sigurnosti, ... i najočitije, razmišljanje o sigurnosti kao o prijetnji, korištenju i kontroli vojne sile svodi sigurnost na vojnu sigurnost, a ostale oblike sigurnosti prikazuje kao nešto drugo“ (2010:76).

Ne možemo se složiti sa tezom ukoliko je referentni objekt sigurnosnih studija, u ovom slučaju država, siguran/sigurna, da su sigurni i ljudi koji žive u referentnom objektu, odnosno državi. „Preispitivanje referentnih objekata sigurnosti neupitno vodi do preispitivanja isključivog fokusiranja na prijetnju, korištenje i kontrolu vojne sile.“ (Collins, 2010:76). Stoga je neophodno promišljati o fokusu referentnog objekta, da to ne mora isključivo samo biti država¹³. Kao reakciju na ovakvo usko djelovanje i

11 Barry Buzan u svojim radovima koristi sintagmu „sistemska sigurnost“ (systemic security) koja obuhvata sigurnost pojedinca, društvo i šire međunarodne okoline. Buzan, B. *People, States and Fear: The National Security Problem International Relations*, Wheatsheaf Book, Brighton, 1983, str. 247.

12 „Sigurnosne studije mogu se definirati kao proučavanje prijetnje, korištenja i kontrole vojne sile. One istražuju uvjete koji upotrebu vojne sile čine vjerojatnijom, načine na koje upotreba sile utječe na pojedince, države i društva te specifične politike koje države donose kako bi se pripremile za rat, spriječile ga ili sudjelovale u njemu.“ (Collins, 2010:75).

13 „Velike, moćne, stabilne države, kao što su one u kojima se prakticiraju „sigurnosne studije“ – Sjedinjene

poimanje sigurnosti, odnosno sigurnosnih studija, godine 1994. pojavile su se *Kritičke sigurnosne studije*¹⁴.

Kraus i Williams su postavili kamen temeljac Kritičkim sigurnosnim studijama i njihovom razvoju, kroz kritički pristup tradicionalnom konceptu sigurnosti i preispitujući referentni objekt sigurnosti. Postavljali su pitanja koga ili što treba štiti? Da li je to samo država, šta je sa građanima i ljudima unutar države, da li su i oni zaštićeni i sigurni ukoliko je država sigurna? Autori se pitaju: „šta ako fokus istraživanja postavimo na pojedino ljudsko biće, ili možda na zajednicu u kojoj ljudi žive? Što ako se zapitamo o sigurnosti čovječanstva kao cjeline, iznad umjesto unutar država u kojima se većina nas nalazi?“ (Ibid, 77).

Da sumiramo, osnovna pitanja i teze kojima su se Kritičke sigurnosne studije trebale baviti su:

- “Preispitivati referentni objekt sigurnosti: iako su države očigledno važne, ljudska bića su se štitila i činila nesigurnima i na druge načine osim od strane države i vojne sile. Kritičke sigurnosne studije poduzimale bi istraživanja koja prepoznaju ovu opservaciju te bi istraživale njene implikacije;
- Promišljati o sigurnosti kao o nečemu širem od same vojne sigurnosti: jednom kada se referentni objekt otvorio, pokrenuta su i pitanja što te objekte čini nesigurnima te kako bi se trebala postići sigurnost države i bilo kojeg drugog referentnog objekta;

Države, Ujedinjeno Kraljevstvo ili Kanada – mogu biti ozbiljno ugrožene jedino ratom. S druge strane, drugi potencijalni referentni objekti, osobito ljudi i njihove zajednice mogu biti ugrožene na razne načine. Zbog toga, jednom kada se preispituje referentni objekt sigurnosti, mora se također preispitivati priroda i domet sigurnosti, a time i sigurnosnih studija.“ (Ibid, 76).

14 “U svibnju 1994. godine održana je mala konferencija na Sveučilištu York u Torontu pod nazivom: Strategije u sukobu: Kritički pristupi sigurnosnim studijama. Okupila je različite znanstvenike iz cijelog svijeta, mlade i stare, zainteresirane za sigurnost i zabrinute zbog smjera sigurnosnih studija neposredno nakon završetka Hladnog rata. Bilo je to u tijeku rasprava na konferenciji i nakon nje kada se naziv “Kritičke sigurnosne studije” počeo primjenjivati na intelektualnom projektu koji je privukao sudionike na konferenciju je bio iskorišten kao naslov knjige koju su uredili Keith Krause i Michael C. Williams, a nastala je kao rezultat konferencije: Kritičke sigurnosne studije: Koncepti i slučajevi.” (Ibid, 75).

- Promijeniti način na koji se sigurnost proučava, budući da je objektivnost koju su pretpostavljali tradicionalni pristupi neodrživa." (Ibid, 79).

Godinu dana nakon što su se pojavile Kritičke sigurnosne studije kao temelj, Barry Buzan, Ole Waever i Jaap de Wilde, objavili su knjigu *Security: A New Framework for Analysis* (Sigurnost: novi okvir za analizu), kao drugačiji pristup proučavanju tradicionalne sigurnosti, u javnosti poznata kao *Kopenhaška škola*¹⁵.

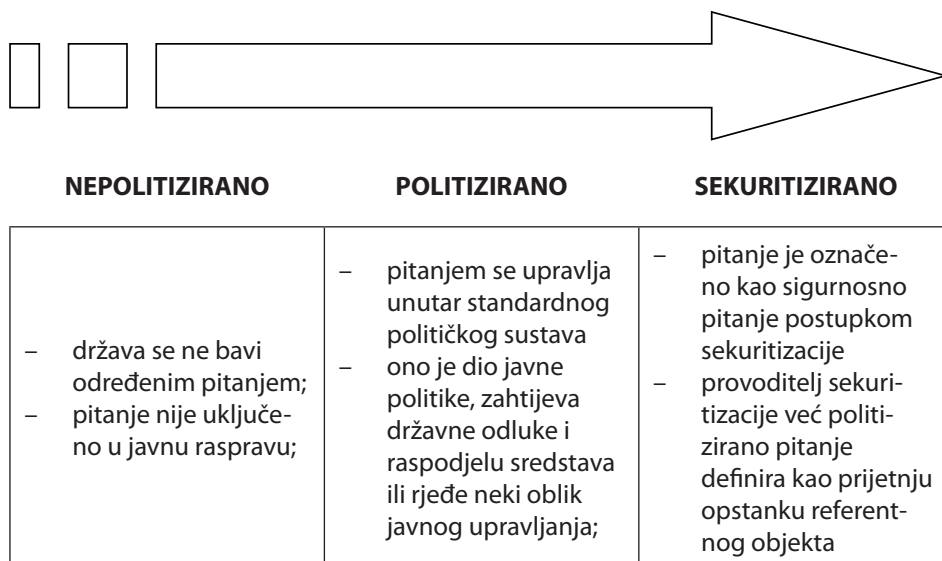
Kopenhaška škola nastala je pod okriljem Kopenhaškog instituta za istraživanje mira 1985. godine¹⁶. Najvažniji doprinosi Kopenhaške škole jesu: teorija sekuritizacije i desekuritizacije i sektorski pristup.

Kopenhaški koncept sekuritizacije se odnosi na promišljanje o sigurnosti, odnosno kao akt govora, izrečenog, kazanog, a ne kao odraz određene potencijalne ili postojeće prijetnje. Na primjer, "provoditelj sekuritizacije (vlada, politička elita, vojska, civilno društvo) pitanje koje je već politizirano definira kao egzistencijalnu prijetnju referentnom objektu (državi, skupinama, državnoj suverenosti, ideologiji, gospodarstvu)." (Collins, 2010:136) I na taj način, činom govora, određeno pitanje i situaciju čini i karakterizira sekuritiziranom¹⁷.

15 "Općenito se smatra da je Bill McSweeney iskovao naziv "Kopenhaška škola" koji se odnosio na rad Buzana, Weavera i niza suradnika". (McSweeney, 1996).

16 „Uprkos činjenici da je nastao relativno kasno u odnosu na druge institute za istraživanje mira u Evropi, već nakon deset godina postojanja počeo se polako sticati utisak da je unutar ovoga instituta razvijena posebna „kopenhaška škola“". (Ejdus, 2017:88).

17 „Primjer, na teritoriji EU je tokom 2013. godine poginulo 25.900. ljudi u saobraćajnim nezgodama, a svega 7 ljudi u terorističkim napadima. Uprkos tome, terorizam se i dalje tretira kao prioritetna bezbednosna pretnja koja podriva opstanak i iziskuje ogromna finansijska sredstva i specijalne mere kojima se suspenduju građanska prava i slobode dok se saobraćajne nezgode tretiraju kao rizik sa kojim su ljudi navikli da žive i izazov sa kojim se javna politika nosi u okviru redovnih političkih procesa." (Ejdus, 2017:88).

Shema broj 2: Spektar sekuritizacije

Izvor: Collins, Alan (2010): *Suvremene sigurnosne studije*, str.136

Na shemi broj 2. je prikazan vrlo jasan proces sekuritizacije, iz koje se može zaključiti da se sekuritizacija može shvatiti kao “ekstremnija verzija politizacije”.

Teorija sekuritizacije “odgovora na pitanje zbog čega se neke opasnosti tretiraju kao sigurnosne prijetnje, a neke ne?” (Ejdus, 2017:88), dok bi desekuritizacija označavala obrnut proces. Odnosno, desekuritizacija obuhvata “promicanje pitanja iz područja hitnog stanja u normalni proces pregovaranja političke sfere.”¹⁸ (Collins, 2010:136).

Barry Buzan je osamdesetih godina uveo sektorski pristup proučavanja sigurnosti. On sigurnost dijeli u pet sektora: vojni, ekonomski, politički, društveni i ekološki. Time je proširio koncept kritičkih sigurnosnih studija, odnosno referentni objekat usmjerio na pet polja djelovanja, proučavanja i definiranja sigurnosti. Iako zastupnici Kopenhaške škole naglašavaju da se njihova analiza i perspektiva razlikuje od Kritičkih si-

¹⁸ „Primjer, kraj režima Aparthejda u Južnoj Africi predstavlja primjer desekuritizacije rasnog pitanja u južnoafričkom društvu i njegovo ponovno uvođenje u političku domenu”. (Collins, 2010:136).

gurnosnih studija, njihov osnovni cilj djelovanja jeste promocija sigurnosnih studija uz kritiku koncepta tradicionalne sigurnosti.

Nakon Kritičkih sigurnosnih studija i Kopenhaške škole u okviru kritičkih pristupa tradicionalnoj sigurnosti, a jednim dijelom i međunarodnoj sigurnosti, ulogu ima i *Velška škola*¹⁹.

Ken Booth i Richard Wyn Jones osnivači Velške škole i njihove pristalice na sigurnost gledaju kao na „derivativni koncept“, čije značenje „zavisi od političkih interesa i filozofskih pogleda na svijet“. (Ejdus: 2017:94). Oni odbacuju državocentrični pogled na međunarodne odnose i mišljenja su da je država dobila previše istaknuto mjesto u polju sigurnosti i sigurnosnih studija, kako u teoriji, tako i u praksi. Velška škola se zalaže za pronalaženje drugih referentnih objekata osim države, odnosno referentni objekti koji su „ispod“ države, npr. pojedinac ili manjinske grupe, ali i onih koji su „iznad države, kao što je npr. globalno društvo.“

Posebna grupa u okviru kritičkog proučavanja sigurnosti i neizmjerne važnosti definirane teme jesu, rodni i feministički pristupi²⁰. Opšte poznata činjenica je, da je polje djelovanja sigurnosti, sigurnosnih studija, sistema sigurnosti isključivo bila muška sfera i da je sigurnost društveno polje koje tradicionalno oblikuju muškarci. Iako postoje značajne razlike unutar ovih pristupa „svima im je zajednička kritika patrijarhata, odnosno namjera da identifikuju, propituju, i pružaju otpor raznim načinima na koje su muški pogledi, interesi, i aktivnosti privilegovani nad ženskim u savremenom društvu.“ (Ejdus, 2017:95).

U nastavku rada posebnu detaljniju pažnju ćemo posvetiti ulozi i utjecaju rodni i feminističkih pristupa i stajališta na promjenu rodni odnosa i rodni uloga u svijetu, a naročito u postkonfliktnoj Bosni i Hercegovini.

19 Ken Booth zajedno sa Richard Wyn Jones osnovao je na Univerzitetu u Aberystwyth u Velsu prvi poslijediplomski studijski program pod nazivom „Kritičke studije bezbednosti“. Ovaj pravac se često naziva Velška škola. (Ejdus, 2017:93).

20 „Rodni i feministički pristupi, iako decenijama prisutni u ostalim disciplinama društvenih nauka, počeli su da se razvijaju u okviru nauke o međunarodnim odnosima dosta kasno. Pionirsko delo predstavlja knjiga Banane, plaže i baze: stvaranje feminističkog pogleda na međunarodnu politiku, Sintije Enlou, iz 1989. godine“. (Ejdus, 2017:95).

Sadržaj supstance sigurnosti

Složena definicija pojma sigurnosti ukazuje na širinu supstance ovoga pojma, koju je neophodno razložiti. Prethodno smo kazali da jedinstvena i univerzalna definicija pojma sigurnosti ne postoji, te da u skladu sa tom činjenicom složenost toga pojma je mnogo veća nego što se prvobitno čini. Definicija sigurnosti i njen sadržaj ovisi od konteksta u kojem se ovaj pojam upotrebljava.

Sigurnost stoji naspram ugrožavanja, izvora rizika (opasnosti, prijetnji, izazova) i obratno. Da bi shvatili širinu supstance pojma sigurnosti neophodno ju je razložiti i krenuti od njene suštine, tj. ugrožavanja i izvora rizika koji direktno utiče na sigurnost.

Kroz historiju ljudska bića su se na različite načine borila za opstanak, egzistenciju, ravnopravan položaj u društvu, državi, i u skladu sa tom borbom su nailazila na neizvjesnost, opasnost i određene rizike.

Riječ rizik dolazi od stare italijanske riječi „*risicare*“ što znači izazov. Važno je naglasiti da je rizik višedimenzionalan problem i da iz te kompliciranosti sve definicije, metodološki možemo podijeliti u tri grupe: „prvu grupu čine statističke definicije gdje je rizik vjerojatnost štetnog događaja. Druga grupa definira rizik kao proizvod vjerojatnosti događaja i ozbiljnosti utjecaja ili stupnja potencijalne štete. Treća grupa definicija rizika se bavi raspodjelom moći unutar društva i raspodjelom troškova i koristi, kao posljedica rizičnog događaja.“ (Lisica, 2011:21).

Na osnovu iznesene metodološke grupacije definiranja rizika, Darwin Lisica rizik definira kao društveni fenomen, koji po svojoj suštini predstavlja „kulturalnu interpretaciju različitih opasnosti, bilo da su one prirodnog ili ljudskog porijekla ili u međusobnoj interakciji.“

Izvore rizika čine opasnost, prijetnja i izazov, pojmovi naspram kojih upravo stoji sigurnost. Ujedinjeni narodi za smanjenje katastrofalnih rizi-

ka, opasnost opisuju kao „potencijalno štetan materijalan događaj, fenomen ili ljudska aktivnost koja može prouzročiti gubitak života ili povredu, imovinsku štetu, društveni ili ekonomski poremećaj ili degradaciju okoliša.“ Dok pod prijetnjom podrazumijevaju „kombinaciju namjere i sposobnosti protivnika da poduzmu akcije koje mogu biti štetne po imovinu ili stanovništvo.“ (Ibid, 15).

Jedan od vrlo važnih termina u oblasti nauke o sigurnosti i same njegove supstance jeste pojam izazova. U Oxfordskom rječniku iz 2002. godine, izazov (eng. challenge) se pojmovno određuje kao „novi ili teški zadatak koji testira sposobnost i vještine. Može se reći da je izazov suočavanje s prijetnjama i opasnostima, odnosno upravljanje neizvjesnostima, a u konačnici rizicima“. (Ibid, 16-17). Stoga stepen ugroženosti, opasnosti čovjeka, pojedinca, društva, države, regionalne zajednice i u krajnjoj mjeri svjetska zajednica određuje stepen njihove sigurnosti.

Da sublimiramo, sigurnost općenito podrazumijeva „stepen zaštitenosti ljudi od različitih oblika ugrožavanja, zaštitu materijalnih, kulturnih dobara u ličnoj i državnoj/društvenoj svojini, zaštitu društva i njegovih vrijednosti, cjelovitu zaštitu naroda, nacije i države...“ i u krajnjoj mjeri „svjetske zajednice, od svih vidova ugrožavanja, a naposljetku, sigurnost podrazumijeva stepen zaštitenosti od ugrožavanja na kozmičkom, planetarnom nivou života općenito, ljudskoga roda u cjelini.“ (Beridan: 2008:26).

Nakon sveobuhvatne definicije, možemo zaključiti da sigurnost možemo promatrati preko nivoa i to: „kozmičkog – planetarnog, svjetskog – globalnog nivoa sigurnosti, državnog, državno – nacionalnog, te nivoa sigurnosti koji podrazumijeva stepen zaštitenosti (naspram ugrožavanja) čovjeka – pojedinca, materijalnih i drugih dobara društva, države i onih koji su u ličnoj svojini.“ Iz toga proizilazi da prijetnja po sigurnost ljudskog roda može doći iz kosmosa, i ostalih prijetnji iz prirode i od prirode.

Kenneth Waltz je još 1959. godine, u nauci o međunarodnim odnosima pokrenuo raspravu o nivoima analize, po kojima se međunarodni odnosi i uzroci rata ogledaju kroz tri predstave ili predodžbe, to su: čovjek, država i međunarodni sistem.

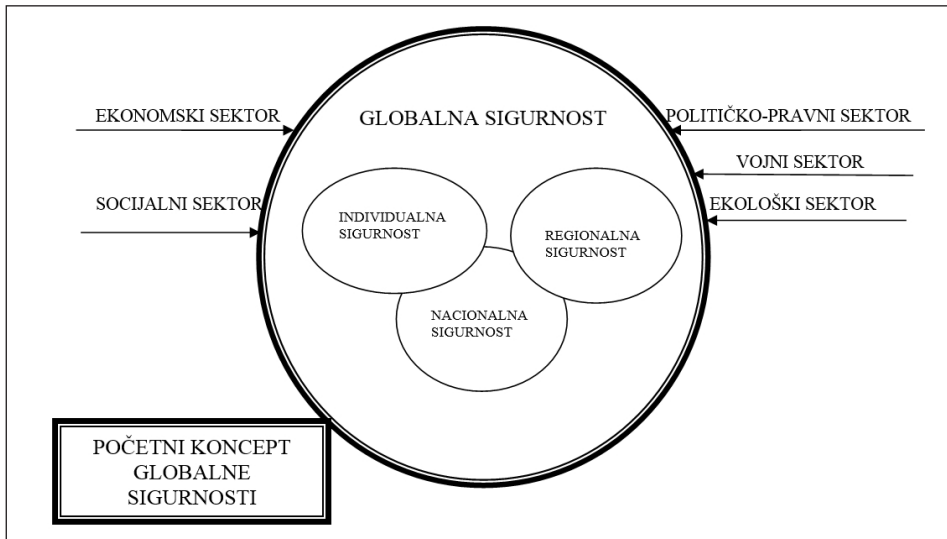
Može se reći da nivoi analize predstavljaju „analitička sočiva, koja pomažu da se kompleksna celina međunarodne bezbednosti podeli na različite „predstave“ prema razmeri, počev od najmanje razmere (individualne), koja je na najnižem nivou analize, pa sve do najveće (sistemske), koja se nalazi na najvišem nivou analize“. (Ejdus, 2017:198).

Najčešće se u literaturi susrećemo sa četiri nivoa analize sigurnosti i to: individualni (ljudski) nivo, nacionalni, regionalni i međunarodni/globalni nivo analize. Međutim, u praksi su u upotrebi i pojmovi kolektivne²¹ i kooperativne sigurnosti kojima se označava saradnja dvije ili više država u „sektoru organiziranja elemenata nadnacionalne sigurnosti“. Kolektivna sigurnost počiva na ideji da je „mir nedeljiv i da svaka država treba da učestvuje u zajedničkim akcijama protiv onih država koje narušavaju teritorijalni integritet i političku nezavisnost drugih“. (Ejdus, 2017:231). Kao institucionalni primjer kolektivne sigurnosti možemo navesti Društvo naroda²², a nakon završetka Drugog svjetskog rata i Organizaciju ujedinjenih nacija.

Turek navodi četiri nivoa sigurnosti, mada je u shematskom prikazu fokus na početni koncept globalne sigurnosti, o kojoj će u nastavku biti riječi.

21 „Ideja kolektivne bezbednosti postaća organizacioni princip međunarodnih odnosa tek poslije završetka Prvog svjetskog rata, koji je jasnije nego ikada ranije ukazao na opasnosti koje proizilaze iz bezbednosne dileme i nesavršenosti sistema ravnoteže snaga. Sistem kolektivne bezbednosti bi, teorijski gledano, trebalo da djeluje tako da ne pribegava ratu. Ovaj sistem počiva na pretpostavci da su države uvek nadmoćnije od jedne ili više država koje bi eventualno počile agresiju. Samo postojanje mogućnosti kolektivne akcije bi, prema ovoj logici, trebalo da odvraća države od toga da uopšte počine agresiju.“ (Ejdus, 2017:231,232).

22 „Društvo naroda (Liga naroda, španj. Liga, savez, društvo, zajednica) je međunarodna organizacija koju su 1919. godine formirale sile pobjednice u Prvom svjetskom ratu, sa zadatkom očuvanja mira u svijetu i rješavanje sporova mirnim putem. Bez obzira na njihovo djelovanje došlo je do Drugog svjetskog rata. Raspuštanje Lige naroda, Društvo naroda službeno je objavljeno u Ženevi 18.aprila 1946. godine.“ (Beridan, 2001:188).

Izvor: Turek, F. Globalizacija i globalna sigurnost, Interland, Varaždin, 1999.,92.
 Shema broj 3: Struktura globalne sigurnosti

Iz shematskog prikaza Strukture globalne sigurnosti je vidljivo da na sve nivoe sigurnosti podjednako djeluju različiti sektori: političko – pravni sektor, ekonomski, vojni sektor, socijalni kao i ekološki. Djelovanje po-
 menutih sektora naročito imaju utjecaja na globalnu sigurnost, jer ona u
 svom sastavu inkorporira individualnu sigurnost, nacionalnu i regional-
 nu sigurnost.

Postoji nekoliko definicija ljudske (individualne) sigurnosti²³, a ujedno
 i različitih pristupa u njenom razumijevanju. Jednu od definicija ljudske
 sigurnosti ponudila je i Komisija UN-a za ljudsku sigurnost (Comission
 on Human Security)²⁴ 2003. godine. Navedena Komisija pod ljudskom

23 „Izraz ljudska sigurnost postao je aktualan sredinom 1990-ih godina i sada služi u nekoliko korisnih
 svrha, od kojih je najvažnija naglašavanje nekih spornih pitanja, osobito političkog nasilja unutar države
 koje nije uključeno u državno – centričnu paradigmu koja trenutno dominira diskursom.“ (Collins,
 2010:114).

24 „Godine 2001. uz japansku pomoć i na čelu sa Kofi Ananom, osnovana je Komisija za ljudsku bezbednost,
 i u kojoj se nalazilo 10 uglednih ličnosti iz celog sveta, kopredsedavali su Sadako Ogata i Amartja Sen.
 Jedan od razloga zbog kojih je Japan pokrenuo uspostavljanje ove komisije, sa ovako širokim shvatanjem
 ljudske bezbednosti, upravo je njegovo neslaganje sa užim poimanjem ljudske bezbednosti, koje je tada
 promovisala ad hoc Međunarodna komisija o intervenciji i državnom suverenitetu.“ (Ejdus, 2017:206).

sigurnošću podrazumijeva "zaštitu fundamentalnih sloboda – sloboda koje čine suštinu života. Ona znači zaštitu ljudi od kritičnih (teških) i prodornih (rasprostranjenih) pretnji i situacija. Također, ona znači upotrebu procesa koji se zasnivaju na ljudskim snagama i željama. Znači i stvaranje političkih, društvenih, ekoloških, ekonomskih, vojnih i kulturnih sistema, koji ljudima pružaju građivni materijal za opstanak, izdržavanje i dostojanstvo." (Ejdus, 2017:206).

Referentni objekt ljudske sigurnosti jesu ljudi, i to je ono što je razlikuje u odnosu na druge nivoe, ali isto tako ona ne osporava važnost državno – centričnih stavova o zaštiti npr. države od različitih vanjskih prijetnji i izazova. "Ljudska bezbednost – koncept koji govori o meri u kojoj je blagostanje pojedinaca zaštićeno i podržano za razliku od nacionalne bezbednosti koja interese države stavlja na prvo mesto." (Kegli, Vitkof, 2006: 655).

Pod regionalnom sigurnošću²⁵, Beridan podrazumijeva dva aspekta: "stanje međunacionalnih (međudržavnih) odnosa u nekome regionu, ali i kao sigurnosno – političku funkciju i djelatnost, koju na kraće ili dulje vrijeme, ugovaraju i provode dvije ili više država u regionu." (Beridan, 2008:28). Postoje različiti primjeri regionalnog udruživanja država u interesu njihovih nacionalnih sigurnosti i nacionalnih sistema sigurnosti, kao što su: NATO (1949), Zapadnoevropska unija (WEU, 1954), Varšavski pakt (1955), itd. Ujedno jedan i od relativno novijih pokušaja izgradnje regionalne sigurnosti na tlu Evrope, jesu prvobitno Evropske zajednice, odnosno Evropska unija.

Međutim, važno je naglasiti da ne postoji apsolutna i potpuna sigurnost ni pojedinca, ni društva, države i njenih potencijala, naročito u sadašnjem vremenu kada su sigurnosni izazovi, rizici i prijetnje nepredvidive. Sa novijim istraživanjima i izvještajima vodećih svjetskih instituta

25 „Reč region potiče od latinskog glagola regere, što znači upravljati i vladati, i kako piše Mišel Fuko, predstavlja pre svega „fiskalni, administrativni i vojni pojam“. U najopštijem smislu, region predstavlja geografski pojam koji označava teritoriju ili akvatoriju srednje veličine. U političkim naukama i nauci o međunarodnim odnosima, pojam region je uglavnom definisan kao ograničena grupa država koje povezuje geografija, kao i određen nivo međuzavisnosti." (Ejdus, 2017:236).

možemo kazati da ne postoji apsolutna i potpuna sigurnost ni Života na Planetarnom, kosmičkom nivou²⁶.

Globalna sigurnost i globalne prijetnje

Sigurnost se prema prostornom obuhvatu dijeli na globalnu, regionalnu, nacionalnu i lokalnu razinu, pri čemu se sigurnosne prijetnje mogu manifestirati unutar svakog od tih nivoa. U stručnoj i znanstvenoj literaturi prisutne su različite definicije globalne i lokalne sigurnosti, iako se češće naglašava značaj globalne sigurnosti. Prema Javoroviću, globalna sigurnost predstavlja sigurnost „globalnog organizma” – od pojedinca do svemira, odnosno od lokalne do međunarodne zajednice. Iako ne mora obuhvatiti sve aspekte ili područja sigurnosti, globalna sigurnost mora obuhvatiti one segmente koji omogućuju postojanje i opstanak „globalnog bića”, odnosno društvene zajednice na određenom prostoru²⁷. Važno je istaknuti kako je globalna sigurnost neposredno povezana s postojanjem globalnih prijetnji, to jest prijetnji koje ugrožavaju globalnu zajednicu i globalni prostor u cjelini, bez obzira na njihovu geografsku lokaciju.

Uvid u značenje pojma sigurnosti se razlikuje od tradicionalnog shvaćanja gdje je sigurnost bila fokusirana na državu, a sada bitno proširena i uključuje sigurnost ljudi i života na planetarnom nivou.

Komisija za globalno upravljanje (The Commission on Global Governance) je polovinom 1990-ih predložila nekoliko načela za određivanje globalne sigurnosti:

26 „Prema shvaćanju Japa de Vildea, ekološke pretnje moguće je klasifikovati u tri grupe: u prvu grupu spadaju pretnje koje nisu izazvane ljudskim aktivnostima (vulkanske erupcije, zemljotresi, tajfuni, udarci meteora itd). U drugu grupu spadaju pretnje koje je izazvao čovek, ali koje ne ugrožavaju opstanak civilizacije. Reč je, recimo, o zagađenju mora ili o iscrpljivanju pojedinih resursa koji nisu vitalni za preživljavanje, poput pojedinih minerala. U treću grupu spadaju pretnje koje je izazvao čovek i koje ugrožavaju ljudsku civilizaciju, kao što su globalno zagrevanje, podizanje nivoa mora, širenje rupe u ozonskom omotaču itd.” „Karakteristika ekoloških pretnji bezbednosti jeste da su one postepene pretnje. Globalno zagrevanje, topljenje ledenika i podizanje nivoa mora, dezertifikacija, širenje rupe u ozonskom omotaču, slabljenje golfske struje, predstavljaju pretnje koje se pojavljuju postepeno i koje je zbog toga teško sekuritizovati.” (Ejdus, 2017:185,186).

27 Javorović, B. Terorizam, Policija i sigurnost, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske, broj 1-2, 1997, str. 4-7.

- „Svi ljudi isto kao i države imaju pravo zaštititi egzistenciju, a sve države imaju obavezu braniti ta prava;
- Primarni cilj globalne sigurnosne politike trebao bi biti spriječiti konflikte i rat, te zadržati integritet planetarnog sustava koji podržava život eliminiranjem ekonomskih, socijalnih, ekoloških, političkih i vojnih uvjeta koji generiraju prijetnje sigurnosti ljudi i planeta te anticipirati i upravljati krizama prije njihove eskalacije u vojne sukobe;
- Vojna sila nije legitimni politički instrument, osim u samoodbrani ili pod pokroviteljstvom Ujedinjenih naroda;
- Razvoj vojnih kapaciteta izvan zahtjeva nacionalne sigurnosti ili podrške akcijama Ujedinjenih naroda je potencionalna prijetnja sigurnosti ljudi;
- Oružje za masovno uništenje nije legitimni instrument nacionalne sigurnosti;
- Proizvodnja i trgovina oružjem treba biti kontrolisana od strane međunarodne zajednice.”²⁸

U studiji Globalizacija i globalna sigurnost, Turek u pokušaju da defini-
ra globalnu sigurnosti polazi sa nekoliko stajališta koji karakterišu feno-
men sigurnosti u savremenim uslovima globalizacije²⁹, koju treba razu-
mjeti i shvatiti kao jedan multidimenzionalan i asimetričan proces. Kao
takva, globalizacija se odvija „neujednačeno u različitim dimenzijama,
poput ekonomske, vojne, pravne, ekološke, kulturne i socijalne. Osim
toga, ona je asimetričan proces i zato što se ne odvija geografski ravno-
merno.” (Ejdus, 2017:254). U skladu s time, savremeni koncept sigurnosti
proširen je horizontalno – više nije isključivo zasnovan na vojnoj kompo-

28 Our Global neighbourhood, The Report of The Commission on Global Governance, New York, 1998, str. 84-85.

29 „Ima mnogo različitih definicija globalizacije, ali ono što je svima zajedničko u njenom definiranju jeste da je reč o procesu koji sve šire, dublje, i brže transplanetarne i nadteritorijalne povezanosti između država, društava i pojedinaca, utiče na međunarodne odnose uopšte, a posebno na međunarodnu bezbednost krajem 20. i početkom 21. veka.” (Ejdus, 2017:255).

nenti, već uključuje i ekonomske, političke, socijalne i ekološke aspekte. Jedan od važnih pristupa u analizi globalne sigurnosti jeste i razmatranje odnosa između individualne, nacionalne, regionalne i globalne sigurnosti.

Na temelju navedenog, Turek definira globalnu sigurnost kao oblik sigurnosti koji je determiniran globalnim interesima i prijetnjama, a koji u svom okviru obuhvata sve razine – od individualne do regionalne sigurnosti. Između tih razina postoji međusobna povezanost kroz različite sektore – političko-pravni, vojni, ekonomski, socijalni i ekološki – čija je suština u stalnoj interakciji, korekciji, kontroli i modeliranju, s krajnjim ciljem očuvanja mira i sigurnosti čovječanstva i planeta u cjelini. (1999:92–95).

Analiza specifičnosti odnosa i međuovisnosti između globalizacije, globalne sigurnosti i nacionalne države od suštinskog je značaja, s obzirom na to da globalizacija sve više utiče na smanjenje sposobnosti država da ostvaruju suverenu kontrolu nad aktivnostima unutar vlastitih granica, kao i nad svojim odnosima s drugim državama i nedržavnim akterima. Kako ističu Kegli i Vitkof (2006:441), globalizacija ograničava državnu moć u suočavanju s raznovrsnim prijetnjama, izazovima, opasnostima i rizicima, čime direktno utiče na tradicionalne mehanizme očuvanja nacionalne sigurnosti.

Javorović globalne izvore prijetnji dijeli u tri skupine: „prirodne sile, procesi, ostvarenja“ (Javorović, 1997:10). Prirodne sile i procesi su objektivnog karaktera i univerzalnog značaja, što znači da se događaju izvan uticaja čovjeka i ugrožavaju sve vrijednosti. Za razliku od prirodnih sila i procesa, društvene suprotnosti, kao izvor ugrožavanja se događaju unutar ljudske zajednice³⁰. Jedan od takvih suprotnosti je podjela na bogate

30 „Grejem Elison navodi osam hipoteza o uticaju globalizacije na nacionalnu i međunarodnu bezbednost koje se uklapaju u transformacionističku poziciju. Prvo, razvoj vojne tehnologije i satelitskih komunikacija pojedinim državama omogućava da iz vazduha sa velikom preciznošću i u veoma kratkom roku unište mete koje se nalaze bilo gde na svetu. Drugo, napredak i dostupnost tehnologija oružja za masovno uništenje, koje danas mogu doći u ruke odmetničkih država i terorističkih organizacija, učinili su da i velike sile budu ranjivije nego ikada ranije u istoriji. Treće, globalizacija je dovela do postepene erozije suverenosti i principa nemešanja u unutrašnje poslove, a pritom nova nova pravila igre, još uvijek nisu

i siromašne, odnosno na razvijene i nerazvijene zemlje. Kolika je razlika razvijenih i nerazvijenih zemalja dovoljno govore procjene prema kojima danas 10% razvijenog svijeta raspolaže sa 90% svjetskog dohotka i dobra, dok 90% ostatka svijeta raspolaže sa svega 10% svjetskog dohotka.³¹

Paul Williams u svom djelu naglašava da se sigurnost primarno odnosi na čovjeka, te da je siromaštvo od neposrednog značaja za studije sigurnosti. Prema njegovom mišljenju, siromaštvo i ljudska nesigurnost u mnogim su aspektima sinonimi, jer „oboje označavaju ljudsko stanje koje karakteriše nedostatak onoga što ljudima elementarno pripada, kao što su hrana, adekvatna zdravstvena njega, obrazovanje, dom, zaposlenje i pravo glasa“ (Williams, 2008:324). Osim toga, sigurnost obuhvata i život lišen straha od nasilja, povreda, kriminala ili diskriminacije, kao i osjećaj kontinuiranog iščekivanja da će takvi uslovi potrajati i u budućnosti. Ovakav pristup jasno ukazuje na ekonomsku dimenziju nesigurnosti, koja je posebno izražena u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini. Ta nesigurnost se ogleda kroz visoku stopu nezaposlenosti, niske prosječne plaće, kao i ograničen pristup osnovnim socio-ekonomskim pravima i uslugama.

Treći značajan izvor prijetnji predstavljaju moguće zloupotrebe ljudskih dostignuća. Savremeni čovjek je nauku, tehniku i tehnologiju razvio do neslučenih razmjera u oblastima hemije, fizike, biologije, biohemije, tehničkih i medicinskih nauka, koje mogu poslužiti unapređenju kvaliteta života. Međutim, te iste tehnologije mogu biti zloupotrebljene i dovesti do izopačenja i uništenja čovječanstva. Danas mnoge države posje-

ustanovljena. Četvrto, globalni mediji, poput CNN, učinili su da rat, između ostalog, postane predstava za javnost. Peto, ukoliko žele da drže korak u oblasti odbrane i bezbednosti, države moraju da budu integrisane u globalnu ekonomiju i da prate razvoj savremenih tehnologija i znanja. Šesto, međunarodni kapital preferira predvidljivost, stabilnost i dobro uređena pravila igre, koja postepeno postaju deo sve razvijenijeg međunarodnog prava. Sedmo, sve jača svest o tome da udaljene snage izvan država utiču na uslove života u njima razvija, posebno među slabim državama, zahteve za globalnim upravljanjem. Konačno, transnacionalne pretnje, poput organizovanog kriminala, ilegalne trgovine narkoticima, ljudima i naoružanjem, međunarodnog terorizma, ekoloških pretnji i pandemija, sve više stvaraju potrebu za nadnacionalnim bezbednosnim upravljanjem.“ (Ejduš, 2017:258, 259).

31 Prikazano prema: World Developments Indicators, World Bank.

duju nuklearno, hemijsko i biološko oružje, a jedan od najdramatičnijih primjera zloupotrebe ovih tehnologija jeste kraj Drugog svjetskog rata, odnosno američko bombardiranje Hirošime i Nagasakija nuklearnim bombama 1945. godine, pri čemu je stradalo na hiljade ljudi, a posljedice tog čina osjećaju se i danas.

Zaključno, može se istaknuti da globalne prijetnje pogađaju svakog pojedinca, bez obzira na njegovu svjesnost o tim ugroženostima. Većina ljudi nije u potpunosti svjesna ozbiljnosti globalnih sigurnosnih problema, dok najveću odgovornost za njih snose najmoćnije države i korporacije, koje su u najvećoj mjeri doprinijele stvaranju globalne ugroženosti.

Nacionalna sigurnost

Nastanak suvremenih nacionalnih država tokom posljednja dva vijeka, kao i principa njihovog ustrojstva, uključuje i pitanja sigurnosti na državnom nivou. Organizacija vlasti u okviru nacionalnih država podrazumijeva odgovornost države za elemente sigurnosti, koji postepeno postaju ključni dijelovi organizacije i funkcioniranja državnih institucija. Ustavi suvremenih nacionalnih država predstavljaju pravni okvir u kojem je uređena zakonita briga i nadležnost grana nacionalne vlasti za pitanja odbrane, vojne sigurnosti, kao i drugih aspekata sigurnosti.

Nakon definisanja osnovnih elemenata sigurnosti i njihove složenosti, posebnu pažnju treba posvetiti pojmu nacionalne sigurnosti. Termin i koncept nacionalne sigurnosti kroz historiju i u okviru međunarodnih odnosa imao je izuzetnu važnost u političkom diskursu, oblikovanju političkog poretka država, definiranju nacionalnih interesa, te u konačnici, nacionalnog identiteta. Sigurnost kao ustavna kategorija ima za cilj „osigurati zaštitu javnog reda i mira, zaštitu države i njenih građana, kao i cjelovito funkcionisanje svih državnih institucija“. (Dujović, 2006:140).

Sigurnost možemo promatrati sa različitih stajališta. Sigurnost kao "stanje" uvjetno možemo promatrati sa subjektivnoga i objektivnoga stajališta: pojedinačnog, kolektivnog, naučnog, znanstvenog, političkog, itd. Beridan navodi da je subjektivni doživljaj sigurnosti na pojedinačnom i kolektivnom nivou "čest predmet manipuliranja, propagandnoga djelovanja, a u interesu politika koje su u stanju uticati na subjektivne sudove o stepenu sigurnosti i ugrožavanja pojedinca, porodice, nekoga drugoga kolektiviteta, do države ili pak međunarodnoga regiona." (2008:27).

U općem političkom smislu, državno – nacionalna sigurnost podrazumijeva stepen zaštite društva, države od ugrožavanja iznutra i izvana. Na osnovu ove definicije možemo uvidjeti i zaključiti da je riječ o vanjskoj i unutarnjoj sigurnosti. Vanjska sigurnost se odnosi na "nezavisnost, suverenitet i teritorijalni integritet države i stepen njenoga ugrožavanja, odnosno zaštite u određenom vremenu", dok pod unutarnjom sigurnošću podrazumijevamo "mogućnost za funkcioniranje ustavnog, ekonomskog i pravnog sistema države, stepenom zaštite ljudi (građana), njihovih prava, materijalnih dobara u ličnoj i svakoj drugoj svojini". (Ibid, 27).

Sinonim za sigurnost u njenom općeprihvaćenom poimanju, kao djelatnost i funkciju države jeste nacionalna sigurnost.

Postoji mnogo definicija i poimanja nacionalne sigurnosti³², od toga da Kegli i Vitkof pod nacionalnom sigurnošću podrazumijevaju "psihološku oslobođenost od straha od spoljne agresije, te da ima najviši prioritet u programu tvoraca spoljne politike", preciznije i šire definirano kao i "psihološku slobodu zemlje od straha da država neće biti u stanju da se odupre pretnjama njenom opstanku i nacionalnim vrednostima koje dolaze bilo spolja ili iznutra". (Kegli, Vitkof, 2006:644, 655). Nalazimo da

32 „Walter Lippmann kaže da je država sigurna onoliko koliko ne mora žrtvovati svoje osnovne vrijednosti bez rata ili s njime. Zatim Kenn Booth uvjeren je da stabilnu sigurnost postižu samo oni narodi i države koji sigurnost ne uskraćuju drugima, a to se može postići samo ako se sigurnost razumije kao proces oslobođenja. Neki teoretičari definiraju nacionalnu sigurnost kao odsutnost bilo kakvog straha od napada, ugrožavanja interesa ili prijetnje druge države ili drugih država. Međunarodna enciklopedija društvenih znanosti definira nacionalnu sigurnost kao sposobnost države (nacije) da svoje unutarnje vrijednosti zaštiti od vanjskih opasnosti." (Tatalović, Cvrtila, Grizold, 2008:19,20).

nacionalna sigurnost podrazumijeva i "integralnu funkciju i stanje na nivou i unutar jedne države u cilju zaštite njenoga suvereniteta prvenstveno od napada, od agresije na njen teritorij." (Beridan, 2008:27,28).

U pokušaju pridonošenja jednoznačnom određenju pojma nacionalne sigurnosti Barry Buzan kritički se osvrnuo na postojeće definicije nacionalne sigurnosti. Buzan navodi elemente koji su prema njegovu sudu nužni za definiranje pojma nacionalne sigurnosti. Nacionalnu sigurnost promatra na tri razine i u nekoliko područja ljudske djelatnosti, i to: "individualna, državna (nacionalna) i međunarodna, a područja promatranja uključuju vojno, političko, gospodarsko i društveno (identitet i kultura) područje, te područje ekologije." Prema njegovu mišljenju, najvažnija je državna (nacionalna) razina jer određuje druge dvije razine sigurnosti.

Tatalović i Bilandžić su u odnosu na prethodna poimanja nacionalne sigurnosti ponudili širu, sveobuhvatniju definiciju čiji je sadržaj fokusiran na današnje okolnosti uzimajući u obzir različite sigurnosne izazove, prijetnje i rizike. Oni pod nacionalnom sigurnošću podrazumijevaju "određeno stanje (postignuto ili predviđeno) sigurnosti; funkcionalno područje djelovanja različitih stručnih institucija zajedno s ukupnim društvenim nastojanjima usmjerenim na postizanje nacionalnih ciljeva i interesa te institucije sigurnosti povezane u sustav". Zatim navode da supstanca nacionalne sigurnosti treba osigurati stanje u kojem će biti zagarantovani: "sloboda države i društva, teritorijalni integritet³³ i suverenost države³⁴ u okvirima međunarodno prihvaćenih aranžmana, ljudske slobode i prava građana, politička i socijalna stabilnost društva i države, stabilan gospodarski razvoj i funkcioniranje pravne države, stabilan javni poredak i osobna sigurnost građana, te zdravi i stabilni ekološki uvjeti." (Tatalović, Cvrtić, Grizold, 2008:22).

33 „Teritorijalni integritet podrazumijeva cjelovitost teritorija kao bitnog elementa državnosti na kojem žive članovi jedne nacije odnosno državljani jedne države." (Ibid, str.21).

34 "Politička samostalnost se odnosi na sposobnost države da suvereno ostvaruje svoju vlast." (Ibid, str.21).

Shodno ovako širokoj i sveobuhvatnoj definiciji nacionalne sigurnosti, neophodno je spomenuti i pojam sigurnosne ili bezbednosne dileme, koji je neizostavan u različitim interpretacijama i upotrebama toga pojma na međunarodnoj, svjetskoj, regionalnoj i nacionalnoj političkoj sceni. Kegli i Vitkof pod sigurnosnom, bezbednosnom dilemom podrazumijevaju "naoružavanje jedne države u defanzivne svrhe, a s ciljem ugrožavanja drugih država koje se, kao reakcija na to, naoružavaju, što za rezultat ima da njihova nacionalna bezbednost slabi kako se količina njihovog oružja povećava". (Kegli, Vitkof, 2006: 670).

U odnosu na Keglija i Vitkofa, Ejodus je ponudio širu, ali ujedno i jednostavniju definiciju sigurnosne dileme, pod kojom smatra da "mere koje jedna država preduzima da bi sačuvala svoju nacionalnu bezbednost mogu dovesti do toga da se druga država oseća nebezbedno. Ono što se u jednoj državi sprovodi kao defanzivna mera, u drugoj državi se može doživljavati kao ofanzivni postupak. Kao odgovor na to, druga država, preduzima svoje defanzivne mere, koje onda ona prva država doživljava kao pretnju po sopstvenu bezbednost." (2017:217).

Svjedoci smo da su mnoge države u dvadeset prvom stoljeću, kroz svoje definirane sigurnosne nacionalne politike ušle u začarani krug pojma sigurnosne dileme, te na taj način dovele do usložnjavanja odnosa među državama, te otežale njihovu međusobnu saradnju³⁵. Ovakav vid stanja među državama, pedesetih godina John Herz je nazvao sigurnosnom dilemom.

35 „Sigurnosna dilema je proizvod spirale neizvesnosti i nepoverenja koja vodi najpre u trku u naoružanju, a konačnici i u sukob. Ovaj fenomen pokazuje da sprovođenje nacionalnih politika koje u obzir uzimaju samo sopstvene nacionalne interese zapravo dovodi sve države u situaciju nebezbednosti.“ (Ejodus, 2017:217, 2018).

Sigurnosna nacionalna politika

Ako sigurnost imanentno promatramo kao funkciju države, djelatnost države, društva i pojedinca neophodno je analizirati i pažnju posvetiti pojmu nacionalne sigurnosne politike.

Svaku državu čini njen politički sistem „koji se sastoji od niza politika u određenim društvenim oblastima i djelatnostima, kao što su: ekonomska, socijalna, zdravstvena, sigurnosna, obrazovna, kulturna, vanjska i druge politike“ (Beridan, 2008:55), gdje svaka politika u interesu integralne politike jedne države zasniva svoj sistem (sigurnost, obrazovanje, kultura, itd.) kao podsistem države i njegovih funkcija preko kojih se ostvaruje, iz zajedničkih interesa u cilju funkcionisanja određene države. Postavlja se pitanje šta je sigurnosna politika jedne države, iz čega proizilazi, gdje se definira, i na koja pitanja odgovara?

Sigurnosna nacionalna politika podrazumijeva “jedinствен političko - filozofski, ideološki, državno - politički, državno - nacionalni, nacionalni, vojno - politički, pa i naučni pogled na pitanja rata, sigurnosti i odbrane – skup osnovnih opredjeljenja i rješenja o organiziranju i pripremanju države, društva, nacije, pokreta, za odbranu i zaštitu u ratu i drugim oblicima ugrožavanja.”. (Ibid, 30). Svaka država definira svoju sigurnosnu politiku sukladno političkoj filozofiji svoga društva, tradiciji, kulturi, a potom i tokovima regionalnih i međunarodnih politika.

Osnovni elementi sigurnosne politike ovise od mnogo faktora koji utiču na njeno definiranje, stoga možemo kazati da sigurnosna politika prije svega proizilazi iz ukupne moći jedne države, međunarodnih odnosa, geopolitičkog i geostrategijskog položaja države, historijskih - političkih tradicija države, karaktera unutarne i vanjske politike, opće kulture u sigurnosnom pogledu, ideologija, i ostalih faktora koji mogu uticati na politiku sigurnosti. Osnovni stavovi i opredjeljenja sigurnosnih nacionalnih politika jedne države u osnovi obuhvataju:

- „stavove koji odražavaju opredjeljenja spram mira, rata i odbrane;
- načelne odgovore na pitanja savezništva u oblasti sigurnosti;
- ustavna, zakonska i strategijska rješenja u pogledu veličine, organizacije i opremanja oružanih snaga i njihove osnovne misije;
- ustavna, zakonska i druga rješenja u pogledu organizacije i funkcioniranja svih institucija države koje direktno učestvuju u sigurnosnoj i odbrambenoj i zaštitnoj djelatnosti;
- usvajanje planova iz različitih oblasti sigurnosti;“ (Beridan, 2008:34)
- i mnoga ostala pitanja i odgovori koji nacionalnu sigurnost i odbranu dimenzioniraju u vanjskoj i unutarnjoj sferi države.

Pored Ustava kao najvišeg akta jedne države, sigurnosne politike se reguliraju i u zakonima, međunarodnim konvencijama, deklaracijama, rezolucijama, platformama itd.

Svaki nivo političkog organiziranja od nacionalne države, preko međunarodnih, regionalnih i svjetskih organizacija u fokusu svoga djelovanja prvenstveno grade sigurnosne politike koje i u privremenim i u stalnim vojno političkim međunarodnim organizacijama imaju prioritetan značaj. Priroda Ujedinjenih nacija, sa ovlašćenjima Vijeća sigurnosti utemeljena je prevashodno s ciljem očuvanja svjetskog mira. Sve međunarodne organizacije se u svojim nadnacionalnim politikama oslanjaju prvenstveno na nacionalne sigurnosne politike.

Sistem nacionalne sigurnosti

U okviru same razloženosti supstance sigurnosti, supstance nacionalne sigurnosti, neophodno i neminovno je spomenuti važnost sistema općenito, kao i sistema nacionalne sigurnosti. Krenuvši od života na Zemlji, na Planeti, pa do najjednostavnijih odnosa i procesa u prirodi i društvu, okruženi smo različitim složenim i manje složenim sistemima, kao i podsistemima. Na kraju i sami smo jedan sistem koji funkcionira u prirodi i društvu, međusobnim ljudskim interakcijama.

Šta je sistem u najopćenitijem smislu? Sistem³⁶ potiče od grčke riječi *systema* što znači sustav, poredak, uvjetovan planskim, pravilnim rasporedom dijelova u jednoj vezi... skup dijelova povezanih općom funkcijom. Klaić navodi da izraz sistem u svojoj suštini upućuje na "cjelinu čiji elementi funkcioniraju u interesu te cjeline, njene opstojnosti i funkcije." (Klaić, 1985).

Tatalović i Bilandžić u pojašnjenju značenja pojma sustava ili sistema navode tri njegove osnovne karakteristike:

- "cjelina sustava, koja je uvijek više od zbroja svih dijelova;
- elementi sustava, koji se povezuju kombinirano, tj. međusobno izravno, ali i preko cjeline...;
- okolina sustava, koja je osnovni izvor i uvjet promjene sustava, ali i njegove stabilnosti." (2005:39).

Jedan od osnovnih i najsloženijih društvenih sistema jeste država. Država kao sistem sa svim svojim podsistemima, elementima neophodno je i mora da osigura funkcioniranje države kao cjeline. Osnovne funkcije

³⁶ „Sistem – grč. *systema* – cjelina, skup, sklad, povezanost..., skup objekata (dijelova, komponenti) sa relacijama između njih i njihovih atributa (osobina, svojstava). Relacije povezuju sistem u cjelinu. Premda cijela priroda predstavlja jedan sistem, za rješavanje mnogobrojnih teorijskih i praktičnih zadataka iz spoljašnje sredine, izdvajaju se manje cjeline (skupovi objekata i pojava) i posmatraju kao samostalni sistemi koji se, po potrebi, dijele na podsisteme. Oružane snage su veliki, složeni i dinamički sistem podijeljen na veći broj podsistema koji se često posmatraju kao samostalni sistemi (npr. Sistem odbrane, sistem logistike, itd.).“ (Beridan, Tomić, Kreso, 2001:351).

države su: ekonomska, obrazovna, socijalna, zdravstvena, ekološka, privredna, te na početku i na kraju sigurnosna. Ukoliko ne funkcioniše pod sistem sigurnosti sistema države, po automatizmu su narušeni i drugi prethodno navedeni podsistemi.

Osamdesetih godina prošlog vijeka pod sistemom sigurnosti se podrazumijevao "od države ili pokreta uređen skup sinhronizovanog angažovanja tela, organizacija i službi koje pripremaju različite aktivnosti i mere u cilju zaštite vladajućih struktura i tajni i sprečavanja ugrožavajućih delatnosti protivnika." (Dujović, 2006:140). Vremenom se proširio ovaj koncept shvatanja i definiranja sistema sigurnosti, te u novije vrijeme se na sistem sigurnosti gledao kao na "dio društvenog sistema kojim se zadovoljavaju društveni i individualni interesi građana svake savremene demokratske države iz oblasti međunarodnog subjektiviteta države, građanskih prava i sloboda i zaštita čovjeka i njegove okoline od svih oblika ugrožavanja". (Ibid, 141).

Sigurnosna djelatnost organizirana je u društvu kao "sustav koji predstavlja organiziranje mogućnosti društva za provedbu sigurnosne funkcije, a za takav sustav se koristi naziv sustav nacionalne sigurnosti".

Sistem nacionalne sigurnosti se u savremenoj državi sastoji od dvije komponente i to:

- "funkcionalne (vrste i oblici aktivnosti) i
- institucionalne (organizacija i nositelji aktivnosti)³⁷." (Tatalović, Grizold, Cvrtila, 2008:22).

U proučavanju supstance nacionalne sigurnosti mnogi autori su pokušali načiniti njen shematski prikaz. Jednu od shema koncepta sistema nacionalne sigurnosti nalazimo kod autora Tatalović, Cvrtila, Grizold.

37 „Sustav nacionalne sigurnosti suvremenih država obuhvaća funkciju i strukturu na području nacionalne sigurnosti, koje ne uključuju samo sposobnosti države za očuvanje vrijednosti svojeg društva od unutarnjeg i vanjskog ugrožavanja mira i slobode građana, nego i zajedničko djelovanje s drugim društvenim podsustavima radi daljnjeg razvoja društva u cjelini." (Tatalović, Cvrtila, Grizold, 2008:22).

Shema broj 4. Temeljni elementi sustava nacionalne sigurnosti suvremene države
Izvor: Tatalović, Grizold, Cvrtila (2008): Suvremene sigurnosne politike

Na shemi broj 4. prikazani su temeljni elementi sistema nacionalne sigurnosti suvremene države. Kao što je vidljivo u shemi, sistem nacionalne sigurnosti je izraz politike nacionalne sigurnosti, odnosno izraz sigurnosne nacionalne politike jedne države. U ovom slučaju autori su koncipirali sistem usklađen sa savremenom državom, koji predstavlja samo jednu od sastavnica njenog političkog sistema. Na shemi koju su ponudili Tatalović, Grizold i Cvrtila uočljiva su dva zajednička elementa sistema nacionalne sigurnosti većine savremenih država, a to su: odbrana³⁸ i unutarnja sigurnost³⁹, odnosno odbrambeni sistem i sistem unutarnje sigurnosti. Pored ova dva sistema značajan je i sistem civilne zaštite, koji

38 „Funkcije obrambenog elementa jesu: a) odvrćanje mogućeg napadača, b) obrana svojeg teritorija, c) zaštita stanovništva i materijalnih dobara te uklanjanje posljedica agresije, d) neoružani otpor agresiji, e) djelovanje političkoga i drugih društvenih podsustava u ratu itd. Radi ostvarivanja tih funkcija obrambeni element sigurnosnog sustava države ima dva temeljna elementa: oružane snage i civilnu obranu.” (Tatalović, Grizold, Cvrtila, 2008:23).

39 “Funkcije unutarnje sigurnosti jesu: očuvanje zakonitosti i poretka, “informativna” djelatnosti zaštita cijele društvene infrastrukture. Strukturni elementi za provedbu tih funkcija jesu policija, obavještajni sustavi, inspeksijske službe, carina i druga tijela formalnog društvenog nadzora.” (Ibid, 23).

obuhvata mjere civilne zaštite, motrenje i obavješćivanje, te uključuje organizacije koje se bave zaštitom i spašavanjem.

Vrlo važan segment sistema nacionalne sigurnosti jeste sigurnosno samoorganiziranje civilnog društva, pod kojim autori podrazumijeva "spontano sigurnosno i samozaštitno djelovanje pojedinaca, a i različiti oblici i stupnjevi sigurnosnog samoorganiziranja društvenih skupina (interesne, lokalne zajednice) na temelju prirodnog prava svakog subjekta na samoobranu, samozaštitu i samopomoć." (2008:24). Još jedan temeljni element sistema nacionalne sigurnosti koji je vidljiv na shemi je sudjelovanje države u međunarodnim sigurnosnim i odbrambenim organizacijama, kao što su npr. NATO, EU, itd.

Autori naglašavaju da savremeni sistemi nacionalne sigurnosti nisu u tolikoj mjeri "zatvoreni" kao u prošlosti, te se sve više "otvaraju" za međunarodnu saradnju, s obzirom da sigurnosni izazovi, rizici i prijetnje postaju sve više globalne naravi i da je neophodno zajedničko preventivno djelovanje i suzbijanje određenih sigurnosnih prijetnji, opasnosti i rizika. Udruženim sigurnosnim kapacitetima mnogo je lakše državama da se nose sa posljedicama vojnih i nevojnih izvora ugrožavanja nacionalne i međunarodne sigurnosti.

Nešto širu i kompleksniju oglednu shemu sistema nacionalne sigurnosti ponudio je Beridan, naglasivši da se prikaz sistema nacionalne sigurnosti može primjeniti na većini suvremenih država. U skladu sa sigurnosnom nacionalnom politikom svake od zemalja mogu se prepoznati četiri osnovna elementa koja konstituiraju nacionalnu sigurnost.

Strukturu sistema nacionalne sigurnosti u osnovi čine:

- 1) funkcije sistema sigurnosti;
- 2) snage (nosioce) sistema sigurnosti;
- 3) djelatnosti (aktivnosti) sistema sigurnosti;
- 4) mjere sistema sigurnosti.

1) Funkcije sistema sigurnosti a) funkcioniranje političkog i ekonomskog sistema države; b) nacionalna odbrana; - oružana borba - neoružani oblici otpora c) zaštita, spašavanje i civilna zaštita; d) zaštita javnog reda i mira; e) zaštita poretka; f) ekološka sigurnost; g) socijalni, pravni i drugi aspekti i funkcije sigurnosti (zaštita ljudskih prava i sloboda); h) ostale funkcije sistema sigurnosti;	3) Djelatnosti sistema sigurnosti a) utvrđivanje i provođenje sigurnosne politike b) izučavanje pojava od značaja za sigurnost i odbranu c) razvoj strategija sigurnosti d) planiranje u oblasti sigurnosti i odbrane - neoružani oblici odbrane e) kontrola i nadzor sistema sigurnosti f) zaštita integriteta sistema sigurnosti
2) Snage nacionalne sigurnosti a) organi države; b) organizacije, agencije, službe i direkcije u sistemu sigurnosti; c) društvo i njegove komponente;	4) Mjere sistema sigurnosti a) utvrđivanje i proglašavanje vanrednog stanja (vanrednih prilika) b) utvrđivanje ratne opasnosti c) mjere pripravnosti d) proglašavanje ratnoga stanja (Beridan, 2008:56,57)

Što je prvotni utisak nakon proučavanja navedenih konstitutivnih elemenata sigurnosti? Sistem nacionalne sigurnosti, u skladu sa općom definicijom pojma "sistem" jeste element integralnog sistema države i funkcioniše u komunikaciji sa svim ostalim sistemima djelatnosti države u kojem svi nivoi i grane vlasti u uređenim državama imaju svoj udio u funkcijama, djelatnostima i mjerama sistema nacionalne sigurnosti.

Posebnu pažnju Beridan je posvetio ulozi društva i njegovih komponenta u sistemu nacionalne sigurnosti, što podrazumijeva pojedinačno, građansko i kolektivno građansko učešće u mogućem doprinosu podizanja nivoa sigurnosti na teritoriji jedne države.

O demokratskom nadzoru i kontroli sistema nacionalne sigurnosti

Govoreći o sadržaju supstance sigurnosti, općenito, a poslije i supstance nacionalne sigurnosti, sigurnosne nacionalne politike i na kraju sistema nacionalne sigurnosti, radi formiranja cjeline supstance navedenih pojmova, neophodno je u jednom kraćem opsegu razjasniti značaj demokratskog nadzora i kontrole sistema nacionalne sigurnosti.

Jedan od najznačajnijih indikatora kojim se mjeri nivo demokracije u jednoj državi jeste stepen uspješnosti kontrole nacionalnih vlasti u pogledu njihovih obaveza spram ustava države i važećih zakona. Kontrola rada svih oblika vlasti, državnih organa, organizacija i institucija i njen nivo jeste mjerilo uspješnosti njihovog rada u mandatima koji su im propisani ustavom. Najznačajniji je, čini se, stepen nadzora i kontrole institucija, organizacija i službi u sektoru nacionalne sigurnosti.

Sektor sigurnosti svake države je onaj sektor koji kako piše Beridan predstavlja "generički izraz društvene moći, političke moći, nacionalne moći..., sila koju nacionalna država konstituira za svoje potrebe, za po-

trebe izvanjske i unutarnje sigurnosti". Autor konstatira da "samo moć može kontrolirati moć", navodeći da "osnovnu konstituensu državne, nacionalne moći čine oružane snage (vojna sila), a potom i ostale komponente (snage) nacionalne sigurnosti". (2008:141).

U teoriji, praksi i politici se kooperira sa nekoliko pojmova, sintagmi koji, koje opisuju odnos društva i nacionalne sigurnosti, kao što su "demokratski nadzor i kontrola...", "civilno – vojni odnosi", "civilna kontrola vojske i policije". Nisu uvijek autori saglasni oko toga šta se podrazumijeva pod "nadzorom", a šta pod "kontrolom". Timotić je "u pravilu" poistovjetio ova dva termina, ali je zaključio i to da je "kontrola" sastavni dio nadzora. Na tu konstataciju pristaje i Beridan zaključivši da je "nadzor" termin koji "obilježava proces, dok je "kontrola" samo dio tog procesa". (Ibid, 147).

Jedna od prvih studija koja je objavljena netom poslije Drugog svjetskog rata, jeste knjiga Samuela Huntingtona "Vojnik i država", u kojoj je autor na teorijskoj ravni razmatrao oblike civilno – vojnih odnosa, a jedan od osnovnih razloga za njenu promociju bio je istraživanje stanja američkog društva i države u kojoj je funkcionirala ogromna vojna sila nakon što su Sjedinjene Američke Države kao pobjednice izašle iz Drugog svjetskog rata. Huntington pod "subjektivnom" civilnom kontrolom podrazumijeva "uspostavljanje maksimalne civilne moći... najjednostavniji način da se minimizira vojna moć je maksimiziranje moći civilnih grupa u odnosu na vojne. Maksimiziranje civilne moći uvek znači maksimiziranje neke određene civilne grupe ili grupa"⁴⁰. (Huntington, 2004:89).

Autor preferira "objektivnu" civilnu kontrolu, koju razumijeva kao "maksimiziranje vojnog profesionalizma, tačnije to je podjela političke moći između vojnih i civilnih grupa koja je najpogodnija za stvaranje profesionalnih stavova i ponašanja kod pripadnika oficirskog kora". (Ibid, 92).

⁴⁰ „Postojanje velikog broja civilnih grupa, njihova različitost i konflikt interesa koji postoji između njih, čini međutim, nemogućim maksimiziranje njihove moći kao celine u odnosu na vojsku." (Huntington, 2004:89).

Subjektivna civilna kontrola postiže svoj cilj tako što daje pripadnicima vojske "civilna obeležja, čineći da se u njima reflektuje država". Objektivna civilna kontrola postiže svoj cilj "militarizacijom pripadnika vojske čineći ih oruđem države" (Ibid, 94), time preferirajući profesionalizam vojske i njenog oficirskog kora.

Opisujući pojam "civilno – vojnih odnosa", autorka Dulić naglašava "sve aspekte veza između oružanih snaga (kao političke, društvene i ekonomske ustanove) i društva (i države ili političkih/socijalnih/etničkih pokreta) čiji su deo" (Dulić, 2008:20). Po njenom sudu "politička funkcija i položaj vojske... oblikuju samu suštinu civilno – vojnih odnosa", navodeći da "ovi odnosi uključuju i šira pitanja kao što su: širi stavovi vojske prema civilnom društvu; percepcije civilnog društva o stavovima vojske, vojnički etos i shvatanja kakva vojska treba da bude; kao i privrednu funkciju ili ulogu vojske. U ovom kontekstu se demokratska kontrola oružanih snaga može razumeti u svom širem značenju." (Ibid, 20).

Istražujući nivoe i oblike kontrole oružanih snaga Holandije, Hans Born piše o tri njene vrste:

- a) vertikalnoj kontroli,
- b) horizontalnoj kontroli,
- c) samokontroli.

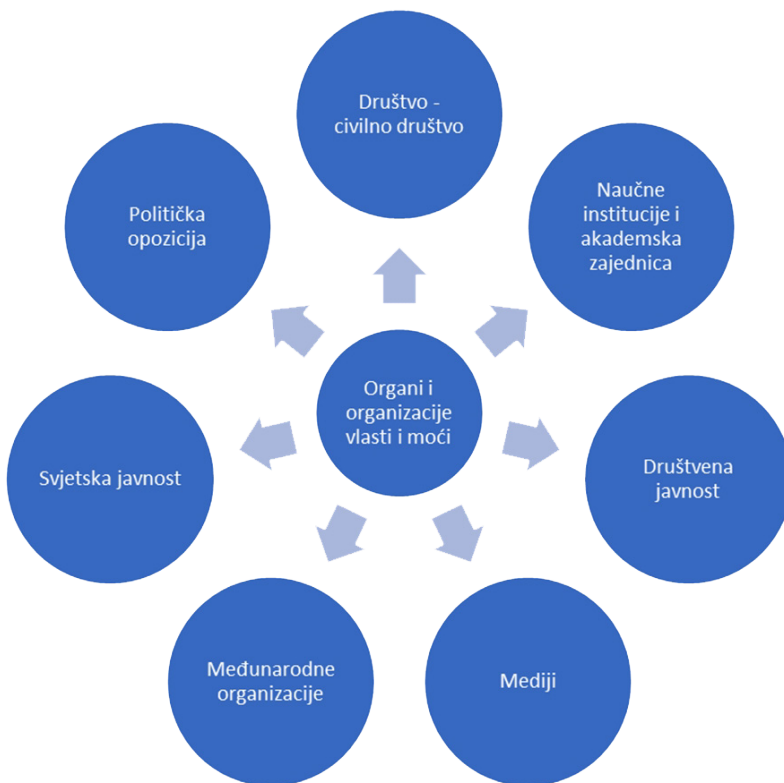
Prva bi podrazumijevala kontrolu "od vrha naniže: parlament i vlada kontrolišu oružane snage, drugu mogu vršiti institucije društva, kao što su mediji, udruženja i istraživački instituti. Treća je samokontrola koja zapravo znači interiorizaciju društvenih vrijednosti u vojnoj organizaciji". (Born: u Hadžić, 2001:97).

Sektor nacionalne sigurnosti u svakoj suvremenoj državi je sektor koji je "potrošač" nacionalnih dobara, prvenstveno preko državnog budžeta na svim nivoima vlasti. Dodajmo, k tome moć kojom višeznačno raspolaže svaki nacionalni sektor sigurnosti. "Neiskontrolirana sila", piše Beri-

dan, "po svojoj prirodi nekontrolirano djeluje", navodeći primjere vojnih udara, građanskih ratova i djelatnosti totalitarnih režima:

- a) svaka zloupotreba sistema nacionalne sigurnosti, ili neke od njegovih komponenata, ostavila je negativnoga traga na stanje u jednoj državi sukladno stepenu te zloupotrebe;
- b) svaki krupni poremećaj i pad nivoa sigurnosti u jednoj državi, nadržta nju samu i utiče na globalnu/svjetsku sigurnost. (Beridan, 2008:144,145).

Shematski nacrt (shema broj 5.) funkcioniranja demokratskog nadzora i kontrole nacionalne sigurnosti odslikava uloge elemenata društva u kontroli organa i organizacija vlasti i moći, o čemu će u narednim poglavljima biti više riječi.

Shema broj 5. Demokratski nadzor i kontrola nacionalne sigurnosti
Izvor: Beridan (2008): Politika i sigurnost

Iz prethodnog kratkog razmatranja pitanja nadzora i kontrole sistema sigurnosti proizilazi dodatni istraživački upit: u kojoj mjeri su žene zastupljene u sistemu nacionalne sigurnosti, ali u kojoj mjeri su samim time kao dio građana, građanstva jedne države u prilici da učestvuju u nadzoru i kontroli nacionalne sigurnosti sa stajališta svih mogućnosti koje po prirodi pripadaju ovome dijelu stanovništva bilo koje države?

Sve aktivnosti organa vlasti u sistemu nacionalne sigurnosti, koje podrazumijevaju ustavna pitanja, zakone, strategije, usvajanje i raspodjelu budžeta, kadrovska pitanja u sektoru sigurnosti, su od krucijalnog značaja za državu i društvo u cjelini, samim time i za sva rodna pitanja i politike koje podrazumijevaju učešće žena u ostvarivanju svojih prava unutar jedne nacionalne države.

1.2. Rodni odnosi u teorijskom fokusu

*"Svijest o rodu je primaran i bitan dio samosvjesti,
što je osnova stvaranja osjećaja o sopstvenoj vrijednosti"*

Tom Lambert

Svaka društvena pojava, svaki društveni i prirodni proces sa svim svojim ishodima i posljedicama, međusobni odnosi i interakcije među ljudima se odvijaju unutar različitih grupa, zajednica, društava i u krajnjoj mjeri država. Historijski promatrano od nastanka ljudskih zajednica općenito, pa do formiranja nacionalnih država, jedna neizostavna sociološka "konstanta" jesu odnosi i različiti oblici komunikacije među ljudima. Međutim da bismo govorili o međuljudskim odnosima, rodu, spolu, rodnim odnosima, neophodno je upoznati se sa različitim teorijama, definicijama i poimanjima kako države, tako i društva. S obzirom na definiranu temu koja je sigurnosno sociološkog karaktera i u skladu sa naslovom Rodni odnosi u teorijskom fokusu i Rodne politike – historijski kontekst, djelomičnu pažnju ćemo posvetiti pojmu društva, a po tom i pojmu države.

Za početak, postavimo pitanje šta je društvo, kao kategorija, a zarad proučavanja rodni odnosa, koja je osnovna bit društva?

Društvo kao pojam koristimo u različitim prilikama i raznim značenjima. Ono predstavlja najširu kategoriju koja se upotrebljava u svakodnevnom životu i nauci, ovisno od toga da li proučavamo ljudsko društvo, životinjsko, ili pak biljne zajednice, s obzirom na činjenicu da se u osnovi svoga poimanja i značenja ono odnosi na „skupni život više zajednica“⁴¹.

41 „Kako su čovjek i životinja dijelovi prirode, oni se prema njoj odnose aktivno, prilagođavaju je svojim potrebama, ili se, pak, sami prilagođavaju prirodnim silama i zakonima. U čemu je bitna razlika između

Ante Fiamengo navodi razlike u poimanju ljudskog i životinjskog društva kroz određene elemente i to:

1. Čovjek ne samo da obavlja proces rada, proces proizvodnje, već on proizvodi oruđa za proizvodnju, što nijedna životinjska skupina ne radi.
2. Druga bitna razlika proizilazi iz prve, to jeste svjestan svrsihodan karakter ljudskog rada. Ljudske radnje su djelomično svjesne, a djelomično nesvjesne, nagonske, dok su sve radnje životinjskih skupina nesvjesne, instinktivne i nagonske.
3. Čovjek stvara čitav sistem odnosa u procesu proizvodnje, vrlo raznovrsne oblike socijalne nadgradnje i kulturne tekovine, a posebno razne vidove društvene svijesti, kao religiju, filozofiju, nauku i umjetnost, itd., dok kod životinja svega toga nema, odnosno postoje samo neki elementi u podjeli rada i neki začeci društvene organizacije.
4. Velika razlika između ljudskoga društva i životinjskih skupina ogleda se u shvaćanju njihove promjenljivosti i usavršavanja. Ljudsko društvo se relativno brzo mijenja, dok životinjska skupina ostaje uglavnom bez značajnijih promjena za dugo vremena. Čovjek se mijenja i kao biološko i kao društveno biće, samo kao društveno vrlo brzo, a kao biološko vrlo sporo. (Fiamengo, 1989:126,127).

Sociološki promatrano društvo (*lat. societas, engl. Society, njem. Gesellschaft*), u najopćenitijem smislu označava oblik povezanosti među ljudima⁴². U skladu sa stepenom razvoja sociologije, njenih pojedinih grana, nalazimo i dijelom različite definicije društva. Od onih koje društvo

ljudskog društva i životinjske vrste? Ta razlika je sadržana u karakteru proizvodnje. Životinje djeluju jednolično, instinktom i nagonom, a ne svijesću. Čovjek djeluje svjesno, neproizvodi samo upotrebne vrijednosti za zadovoljavanje svojih potreba, već i oruđa za rad. Druga bitna karakteristika čovjekovog odnosa prema prirodi jeste svrsishodnost karaktera društvenog rada. Svjesnost i svrsishodnost ljudske proizvodnje, kao bitno društvene djelatnosti, omogućava planiranje proizvodnje, što kod životinjskih grupa nije slučaj. Stepem promjenljivosti u odnosu na izmijenjene uslove egzistencije mnogo je veći kod ljudskog društva, nego kod životinjskih grupa.“ (Žiga, Đozić, 2013: 130, 131).

42 „Jezičko porijeklo pojma upućuje na veze među ljudima koje se zasnivaju na dobrovoljnosti, prijateljstvu (drukarstvo), odnosno zajedničkim interesima i ciljevima.“ (Leksikon temeljnih pojmova, 1996:78).

shvataju kao „prosti aritmetički zbroj pojedinaca”, ili kao „otjelovljene apsolutnog duha”, do toga da prave razliku između društva i zajednice, da na društvo gledaju kao na „sustav odnosa među pojedincima, sustav takozvanih interakcija”. Emile Durkheim (Dirkem) naglašava da društvo nije ni „prost broj pojedinaca niti otjelovljene apsolutnog duha”, nego da društvo predstavlja „sustav, obrazovan udruživanjem pojedinaca, pojava sui generis, osobena stvarnost koja ima svoja sopstvena obilježja... grupa misli, osjeća i djeluje drukčije no što bi činili njeni članovi kad bi bili izdvojeni”. (Dirkem, 1963:97, 98).

U odnosu na Dirkemovo poimanje društva kao/kroz psihološko kognitivnu prizmu „grupa misli, osjeća i djeluje...”, u leksikonu socioloških pojmova, autor društvo promatra u užem i rasprostranjenijem značenju, kao „historijski konkretnu, trajnu i relativno samodovoljnu ljudsku zajednicu omeđenu određenom užom teritorijom, u čijim okvirima ljudi razvijaju sve neophodne društvene aktivnosti kojima se zadovoljavaju temeljne potrebe svakog pojedinca i cijele zajednice.” (Lavić, 2014:182).

Ante Fiamengo definira društvo kao „manju ili veću skupinu ljudi koja izgrađuje sistem razumnih međusobnih odnosa zasnovanih na procesu proizvodnje materijalnih potreba egzistencije”, odnosno kao „totalni društveni fenomen, kao ukupnost međuljudskih odnosa zasnovanih na proizvodnim odnosima.” (Fiamengo, 1989:130).

Analizirajući mnoge definicije društva, Slavo Kukić dolazi do zaključka da neovisno o tome kakve razlike postoje među društvima, da pak svaki od njih ima zajedničke činitelje, odnosno pokazatelje.

Neki od pokazatelja tih razlika među društvima koje navodi Kukić između ostalog su:

- „obilježava ih više ili manje organiziran i reguliran život njihovih članova,
- za sve njih je karakteristična razlika u društvenim položajima koje zauzimaju njihovi članovi,

- svako društvo obilježava odgovarajuća društvena svijest,
- svako društvo karakterizira i materijalna proizvodnja radi zadovoljavanja uvjeta, neophodnih za njihov životni opstanak.” (2004:124).

Navedeni pokazatelji ili činitelji tvore sociološku odrednicu i osnovu, kao i jedan vid kriterija za definiranje pojma „društva”. Na osnovu toga Kukić društvo razumijeva kao „sustav međuljudskih veza, koji čine međusobno ovisni dijelovi, koje obilježava materijalna i duhovna proizvodnja, određena svijest, unutarnja organizacija i integracija, a zahvaljujući kojima je on sposoban za vlastitu reprodukciju”, te da društvo promatramo kao „relativno samodovoljnu cjelinu, iako to ne znači da je cjelina koja nema nikakvih veza s drugim cjelinama koje imaju odlike društva.” (Kukić, 2004:124). Može se zaključiti da je Kukićeva definicija društva sveobuhvatna, koncizna i da sadrži sve važne elemente i karakteristike organizirane zajednice ljudi i njihovih međusobnih relacija.

Složenost opće definicije društva i onoga na šta se ono odnosi, kao globalne društveno historijske pojave koja je vrlo važna u ljudskom bivstvovanju, moguće je izvršiti određenu tipologizaciju društva. Postoji mnoštvo pristupa i kriterija koji bi poslužili kao osnova za podjelu i razlikovanje društava, međutim, nemoguće je načiniti jednu općeprihvaćenu klasifikaciju.

Kukić je analizirajući sociološko određenje pojma društva ponudio enciklopedijski prikaz jednog dijela mogućih pristupa u njegovoj tipologizaciji, i to:

1. „Razlikovanje između krvnosrodničkih i teritorijalnih društava⁴³;
2. Podjela na besklasna i klasna društva⁴⁴;

43 „Ono je izgrađeno na kriteriju jesu li unutarnje integrativne društvene veze utemeljene na krvnom srodstvu ili je određen teritorij zamišljen kao okvir društvene integracije. Ova tipologizacija u krvnosrodnička društva svrstava hordu i rod, dok narod i naciju shvaća kao pojavne oblike teritorijalnog društva. Pleme je, po njoj, prijelazni oblik koji ima odlike i krvnosrodničkog i teritorijalnog društva.” (Kukić, 2004:125).

44 „Ovaj pristup karakterizira, prije svega, sociologe marksističke provenijencije. Oni ovu podjelu proširuju praveći razliku između pretklasnih (društava prvobitnih zajednica), klasnih (robotovlasništvo, feudalizam i kapitalizam) i besklasnog tj. komunističkog društva. Socijalizam se, u toj klasifikaciji, tretira kao društvo prijelaznog perioda s obilježjima i klasnog i novog besklasnog društva.” (Ibid.).

3. Podjela na tradicionalna i moderna društva⁴⁵;

U daljnoj tipologizaciji navodi da se tipovi društva mogu i dalje razvijati, te pominje Gurviča i Božu Žepića i njihovu tipologizaciju i klasifikaciju društva. Na primjer, Žepić pravi razliku između „matrijarhalnih i patrijarhalnih društava, militarnog i civilnog, potrošačkog i nepotrošačkog, demokratskog i nedemokratskog, etatističkog i neetatističkog, te totalitarnog i građanskog društva.” (Kukić, 2004:126).

Vrlo zanimljivu tipologiju društva možemo pronaći kod francuskog sociologa Gurviča, koji navodi 10 tipova društava: „harizmatičke teokracije, patrijarhalna društva, feudalna društva, globalna društva obilježena prevlašću gradova – država koji se pretvaraju u imperije, društva u kojima se rađa početna faza kapitalizma i tzv. prosvijećeni apsolutizam, demokratsko – liberalna globalna društva koja odgovaraju kapitalizmu u stadiju slobodne konkurencije, društvo s dirigiranom ekonomikom koje odgovara potpuno razvijenom organiziranom kapitalizmu, fašističko društvo s tehnokratsko – birokratskom osnovom, društvo planski rukovođeno po načelima kolektivističkog etatizma i društvo planski rukovođeno po načelima pluralističkog kolektivizma.” (Gurvič, 1946.-1966:233).

U novom savremenijem dobu svjedoci smo upotrebe različitih naziva, podjela, vrsta ili tipova društva, na primjer: društvo blagostanja (*engl. welfare society*), društvo rizika (*njem. Risikogesellschaft*), civilno društvo (*engl. Civil Society*), kompleksno društvo, zatvoreno društvo, otvoreno društvo, itd. O navedenim tipovima i vrstama društava naknadno će biti više riječi, jer u svakom od pomenutih društava, rodne uloge i rodni odnosi su različiti. Razlika tih društava se svakako ogleda i u odnosu prema ženama, LGBT⁴⁶ populaciji (skraćeni naziv za lezbijke, gay, biseksualne,

45 „Pod tradicionalnim društvima podrazumijevaju se sva predindustrijska društva. Američki sociolozi Hess, Markson i Stein razlikuju četiri tipa tradicionalnih društava: hordu, pleme, poglavarstvo i rane države. Pod modernim društvima podrazumijevaju se dva tipa društava: industrijska i postindustrijska.” (Ibid.)

46 „To je krovni termin za sve identitete koji proizilaze iz spolnih i rodni značajki. LGBTIQ populacija ne traži nikakva „posebna” prava, već zahtijeva posjedovanje istih prava što ih imaju osobe heteroseksualne orijentacije te zaštitu pri kršenju građanskih, političkih, ekonomskih i društvenih prava, koja su im često u praksi uskraćena na osnovi spola/roda i spolne orijentacije.” (Borić, 2007:38).

transrodne, interseksualne i queer osobe⁴⁷), ili osobama koje se na bilo koji način deklariraju ili izgledaju drugačije u odnosu na neke ustaljene matrice poimanja „normalnosti” ili prihvatljivosti članova datih društava.

Za potrebe našeg rada neophodno je obratiti posebnu pažnju, pored pojma društva, pojmu države. Ta potreba proizilazi iz analizirane tipologije društva, u kojima pojedini tipovi društava dijelom „nose” obilježja tipova vlasti u različitim državama kroz historiju. U najavi (o pojmu države biće riječi u narednim poglavljima), potenciramo osnovnu razliku ova dva pojma. U kolokvijalnom govoru često se poistovjećuju pojmovi države i društva.

Društvo tvore ljudi kroz različite vidove komunikacija, a država je u osnovi vlast nad svojim stanovništvom. U svom općem značenju, obje ove kategorije, tek u razloženom njihovom značenju podrazumijevaju razlike među njima: po spolu, rodu, godinama, itd.

Većinu društava i država, u gotovo istom omjeru čini muško i žensko stanovništvo države i članstvo u društvu sa svim ostalim različitostima: po godinama, rasnim, obrazovnim i svim drugim karakteristikama.

Na osnovu pomenutih razlika u sociologiji je moguće govoriti o pojmu društvenih struktura kao i o pojmu društvenih grupa, kao dva vrlo važna elementa izučavanja predmeta sociologije.

Sociologija proučava fenomene društvene strukture posebno u proučavanju društvenih grupa. Neovisno o tome koji pristup sociolozi koriste u kategorizaciji fenomena društvenih struktura, izvjesno je i jasno se ne mogu zaobići tri osnovne skupine i obilježja svake strukture i to: „prvo, ljudi kao osnovna pretpostavka svakog društva. Oni su, sa svojim osobi-

47 „Queer termin se upotrebljava da jednom riječju opišu homoseksualnu, biseksualnu, transrodnu i interseksualnu zajednicu kao i heteroseksualne osobe koje sebe vide ili žive svoj život izvan heteroseksualnih patrijarhalnih normi. Queer se odnosi na propitivanje i/ili odbijanje nametnutih normi patrijarhalne tradicije, a zalaže se za kreiranje prostora, kulture i izražavanja koji nadilaze strogo definirane heteroseksualnu ili LGBT seksualnost i/ili „ženske” i „muške” spolove/rodove, a omogućuje samodefiniranje vlastite seksualnosti. Također, se odnosi na aktivizam, pokret, kao i teorijski smjer (queer theory). Može se odnositi i na osobu i njezine identitete, a podrazumijeva nepristajanje na „samorazumljivo” slijeđenje društvenih pravila vezanih uz seksualnost.” (Ibid, 63).

nama, aktivnostima i djelatnostima – a kojima je cilj zadovoljavanje najrazličitijih čovjekovih potreba – najbitnija društvena jedinica, a njegove različite aktivnosti i kvalitete – biološke, fizičke, moralne i druge – ispoljavaju se kao razni oblici struktura – starosna, spolna, profesionalna itd.; drugo, raznovrsne društvene grupacije, socijalne tvorevine i institucije; i treće, parcijalne cjeline šire shvaćenog društvenog totaliteta.” (Kukić, 2004:128,129). Kukić također, navodi i napominje da ne treba izgubiti iz vida i izostaviti da su sastavni dijelovi društvene strukture i „najrazličitiji društveni odnosi u koje čovjek stupa, društvene uloge koje u društvu obavljaju, te društveni položaj kao svojevrsna pretpostavka određene društvene uloge.” (Ibid, 129).

Prema tome, društvenu strukturu⁴⁸ možemo pojmiti i predložiti kao „mrežu ili kao kostur zgrade. Ljudske akcije i njihovi međusobni odnosi podložni su pravilnostima... te pravilnosti zapravo su elementi kostura društva, tj. socijalne strukture”, upravo iz toga proizilazi da socijalna struktura „usmjerava, regulira i ograničava djelovanje i ponašanje ljudi u društvu.” Sa stanovišta pojedinca, jedinice, individue, socijalna struktura se pojavljuje kao nešto „izvanjsko i dano, nešto što posjeduje vlastitu egzistenciju, neovisnu o pojedincu. Usprkos tome, što se u svakom društvu rađaju i umiru njegovi članovi, socijalna struktura se ne mijenja (ili se ne mijenja tako brzo).” (Ibid, 129.)

U različitim izvorima i literaturi navode se elementi strukture društva, društvene strukture, kao što su: klasna, profesionalna, demografska..., dodajmo k tome i *rodna struktura* svakoga društva razdijeljenog na društvene grupe.

48 Ne treba ispustiti iz vida i konteksta jednu kompleksnu definiciju pojma društvene strukture, poznatog francuskog sociologa Georgesa Gurvitcha (Gurviča). Svaka društvena struktura je, po njegovu sudu, „labilna ravnoteža koja uvijek ponovnim naporom mora da se obnavlja, ravnoteža između mnogih hijerarhija u krilu totalnog socijalnog fenomena makrosociološkog karaktera u kojem ona predstavlja samo jedan sektor ili jedan vid: ravnoteža između specifičnih hijerarhija dubinskih nivoa, manifestacija društvenosti, društvenih regulativa, temporaliteta, nijansi mentalnog, načina podjele rada i akumulacije i, eventualno, funkcionalnih grupacija, klasa i njihovih organizacija; ta ravnoteža mnogostrukih hijerarhija učvršćena je i cementirana naročito uzorima, znamenjima, simbolima, redovitim i uobičajenim društvenim ulogama, vrijednostima i idejama, ukratko djelima civilizacije svojstvenim tim strukturama i, ako su strukture globalne, ravnoteža je učvršćena čitavom civilizacijom koja prevazilazi ta djela i u kojoj ona sudjeluje istovremeno i kao stvaralačke snage i kao korisnici.” (Gurvič, 1965:458,459).

Na osnovu ove kratke analize pojma društvene strukture, da se vratimo na jednu vrlo važnu sociološku odrednicu njenoga predmeta izučavanja, a to su društvene grupe.

Društvene grupe kao i društvene institucije su bitan sastavni dio društvene strukture. U svakodnevnom životu, životnim, društvenim i prirodnim procesima moguće je uvidjeti različite vrste grupacija, odnosno grupiranja (govorili smo o biljnom, životinjskom i ljudskom društvu, općenito), tako možemo govoriti i o biljnom, životinjskom i ljudskom grupiranju. Što je društvo veće, razvijenije, time je i društvena podjela rada i društvene potrebe raznovrsnije, razvijenije i brojnije, i obratno⁴⁹. U današnjem savremenijem dobu, društvene grupe su u različitim oblicima, predmet analize mnogih naučnih i znanstvenih disciplina pored sociologije, kao matične oblasti njenoga proučavanja, pedagogije, psihologije, socijalne psihologije, sigurnosnih studija, prava, ekonomije, itd.

Mnogi autori su na različite načine definirali i razumijevali pojam društvenih grupa⁵⁰. Max Weber razumijeva društvene grupe kao zatvoreni društveni odnos, ali samo ako u njemu ljudi preko određenog aparata grupe osiguravaju poštivanje njezinog normativnog poretka, dok Ante Fiamengo na društvene grupe gleda kao na skup ljudi koji su povezani obavljanjem određenih društvenih djelatnosti i procesa radi zadovoljavanja svojih potreba, pomoću određenih sredstava. Kod Bottomora je moguće uvidjeti i psihološku dimenziju i konotaciju pripadnika društvene grupe⁵¹.

49 „Danas čovjek pripada najrazličitijim društvenim skupinama u isto vrijeme. Pripada obitelji i naciji, teritorijalnoj grupi i državi, radnoj grupi i socijalnom sloju, profesionalnoj skupini i političkoj stranci, vjerskoj, sportskoj i raznim drugim grupama. Među njima se, svakako, nalazi i mogućnost pripadanja raznim devijantnim skupinama. Takve su, na primjer, skupine alkoholičara, uživalaca opojnih droga, itd.” (Kukić, 2004:130).

50 „Grupa je stvarna ali parcijalna kolektivna jedinica, pristupačna direktnom promatranju i zasnovana na kontinuiranim i aktivnim kolektivnim stavovima, jedinica koja ima da ostvari zajedničko djelo; nju obilježava jedinstvo stavova, tvorevina i ponašanja, ona sačinjava strukturabilan društveni okvir i teži prema relativnoj koheziji manifestacija društvenosti.” (Gurvić, 1946 – 1966:201).

51 „Skup pojedinaca u kome I) postoje određeni odnosi među pojedincima koji sačinjavaju grupu i II) svaki pojedinac je svjestan same grupe i njenih simbola. Dakle, socijalna grupa ima strukturu bar u začetku i organizaciju (uključujući pravila, odredbe itd.) kao psihološku osnovu u svijesti njenih članova.” (Bottomore, 1972:99).

Osnovna obilježja svake društvene grupe su: ljudi, odnosi interakcije i sistem normi i pravila ponašanja. Bez ljudi i njihove potrebe za međusobnom interakcijom, uspostavljanja veze među ljudima, ne bi ni postojale određene grupe u društvu. Vrlo važan element pored ljudi i odnosa interakcije među ljudima jesu sistemi normi i pravila ponašanja unutar date grupe ili grupe prema vani. Upravo, iz razloga jer pravila i norme ponašanja proizvode nekoliko bitnih posljedica i to:

- „formiranje zasebnog, grupnog sustava vrijednosti i kulture,
- uobličavanje grupe kao zatvorenog sustava koji pravi precizno razdvajanje na one koji se nalaze unutar sustava i one koji su izvan njega,
- doprinos održavanju grupe kao zasebnog socijalnog realiteta.” (Kukić, 2004:133).

Pored ove tri posljedice sistema normi i pravila ponašanja unutar grupe i grupe prema vani, kako Kukić naglašava značaj unutarnje struktuiranosti društvene grupe koja „proizilazi iz društvene podjele rada, odnosno podjele uloga koja se ne može zaobići ni u jednoj grupi”. (Ibid, 133). Jasno je da u svakom društvu i da unutar različitih društvenih grupa svaki od njihovih članova imaju različite društvene uloge i funkciju, koji na osnovu datih uloga u društvu i društvenoj grupi zauzimaju različite pozicije u samoj strukturi grupe.

Društvene uloge i društvene pozicije nisu stalne i nisu konstanta, jer jedna od važnih karakteristika društvenih grupa jeste i socijalna mobilnost, odnosno društvena pokretljivost. Na osnovu te karakteristike moguće su i društvene mobilnosti, a time i promijenljivosti društvenih položaja i funkcija pojedinaca, individua, manjih ili većih skupina unutar grupa i datih društvenih struktura.

Shodno navedenim karakteristikama i oblicima grupiranja ljudi, društvenu grupu definiramo kao „kohezivnu, strukturiranu, dinamičnu i relativno trajnu povezanost dviju ili više osoba, koje ostvaruju odnose

međusobne interakcije i imaju zajednički sustav unutarnjih normi i vrijednosti zajedničkog pripadanja". (Ibid, 134).

Postoje raznovrsni pristupi klasifikaciji ili tipovima društvenih grupa, od toga da se društvene grupe dijele prema organiziranosti: organizirane, poluorganizirane i neorganizirane⁵², zatim parcijalne i globalne društvene grupe⁵³. Moris Diverže društvene grupe dijeli na vertikalne i horizontalne⁵⁴. Najsadržajnije podjelu i klasifikaciju društvenih grupa ponudio je Gurvič, koristeći petnaest kriterija za njihovu klasifikaciju i to: prema sadržaju⁵⁵, obimu (opsegu – broju pripadnika)⁵⁶, trajanju⁵⁷, ritmu⁵⁸, stupnju raspršenosti⁵⁹, bazi okupljanja⁶⁰, načinu pristupanja⁶¹, stupnju ispoljenosti⁶², funkciji⁶³, usmjerenosti⁶⁴, načinu prožetosti grupacije globalnim društvom⁶⁵, stupnju spojivosti između grupacija⁶⁶, na-

-
- 52 „Pitirim Sorokin ovakvu podjelu izvodi koristeći sljedeće kriterije: obim, trajanje i stepen integracije grupe. Sorokin, također razlikuje primarne, sekundarne i tercijalne društvene grupe.“ (Žiga, Đozić, 2013:159).
- 53 „U parcijalnim društvenim grupama odvija se ograničen broj društvenih procesa i funkcija, među kojima jedna ili dvije dominiraju. U globalnim društvenim grupama odvijaju se svi društveni procesi i funkcije, bitni za samoegzistenciju grupe. Takve grupe su dovoljne same sebi.“ (Ibid, 160).
- 54 „Horizontalne grupe dijele se na: teritorijalne (narod, nacija, selo, grad...), korporativne (sindikati) i ideološke (političke partije).“ (Ibid, 159).
- 55 „a) jednofunkcionalne grupacije, b) mnogofunkcionalne grupacije, c) natfunkcionalne grupacije.“ (Ibid, 204).
- 56 „a) uske grupacije, b) prosječne grupacije, c) široke grupacije.“ (Ibid, 204).
- 57 „a) privremene grupacije, b) trajnije grupacije, c) stalne grupacije.“ (Ibid, 204).
- 58 „a) grupacije polaganog ritma, b) grupacije srednjeg ritma, c) grupacije ubrzanog ritma.“ (Ibid, 204).
- 59 „a) grupacije na distancu, b) grupacije povezane umjetnim kontaktima, c) povremeno okupljene grupacije, d) stalno okupljene grupacije.“ (Ibid, 204).
- 60 „a) faktične grupacije, b) dobrovoljne grupacije, c) nametnute grupacije.“ (Ibid, 204).
- 61 „a) otvorene grupacije, b) grupacije sa uvjetovanim pristupom, c) zatvorene grupacije.“ (Ibid, 204).
- 62 „a) nestrukturirane neorganizirane grupacije, b) strukturirane neorganizirane grupacije, c) djelomično organizirane grupacije, d) potpuno organizirane grupacije.“ Kod ovih dviju vrsta organizacija je element strukture. (Ibid, 204).
- 63 „a) grupacije po srodstvu, b) grupacije po prijateljskoj sklonosti, c) lokalne grupacije, d) grupacije po ekonomskoj djelatnosti, e) grupacije na sredini između prijateljske sklonosti i ekonomske djelatnosti (slojevi), f) grupacije po neunosnoj djelatnosti, g) mistično – ekstatične grupacije.“ (Ibid, 205).
- 64 „a) grupacije podjele, b) grupacije jedinstva.“ (Ibid, 205).
- 65 „a) grupacije otporne na prožimanje globalnim društvom, b) grupacije više ili manje podložne prožetosti globalnim društvom, c) grupacije potpuno podložne prožetosti globalnim društvom.“ (Ibid, 205).
- 66 „a) grupacije iste vrste potpuno spojive, b) grupacije iste vrste djelomično spojive, c) grupacije iste vrste među sobom nespojive, d) ekskluzivne grupacije.“ (Ibid, 205).

činu prisile⁶⁷, principu organizacije⁶⁸ te stupnju jedinstva⁶⁹. (Gurvič, 1946 - 1966:204, 205).

Na osnovu analiziranih ključnih socioloških pojmova, društva, društvene strukture i društvenih grupa, moguće je uvidjeti veliki značaj za istraživanje rodnih odnosa i rodnih uloga unutar društva općenito a zatim i države, uz naznaku da društvenu strukturu, društvene grupe, društvo u cjelosti, čine dvije osnovne: žene i muškarci – *rodna struktura*.

Kako smo prethodno najavili, u nastavku rada rodne odnose ćemo promatrati kroz prizmu, kategoriju društva, a rodne politike kroz prizmu i djelatnost države, s tim da moramo početi od samog poimanja, razumijevanja i definiranja pojma roda općenito, (osobito u odnosu na spol), rodni identiteta, rodni uloga, a zatim i rodni odnosa.

Rod kao osnovni sadržilac svih nama važnih pojmova za razumijevanje predmeta istraživanja Sociologije roda, feminizma, rodni studija, u krajnjoj mjeri, mjestu i položaju roda i rodni odnosa unutar sigurnosnih studija, mora biti problematiziran i detaljno objašnjen. U nastavku rada slijedi detaljnija analiza pojma roda općenito, a zatim njegov sociološko, filozofski i sigurnosni diskurs.

Pojam "roda" se koristi u sociologiji, u biologiji, pa i u lingvistici. Svaka od ovih nauka "rod" definira i koristi za potrebe svoga istraživačkog polja. U biologiji rod – genus je kategorija koja označava dio neke biološke vrste, niža je od porodice, a viša od biološke vrste. (www.hrvatska.enciklopedija, 24.05.2019.).

U lingvistici "rod" je naziv za "gramatičku kategoriju imenica koja je određena dvama obilježjima: 1. imenice se dijele na određen broj klasa (skupova), i 2. podijela imenica na klase očituje se u slaganju, odabiranju različitih oblika riječi koje s imenicama stoje u sintaktičkom odnosu u rečenici (pridjeva, zamjenica, glagola i dr.)." Pojedini lingvisti "govore o

67 „a) grupacije s uvjetovanom prisilom, b) grupacije s neuvjetovanom prisilom“. (Ibid, 205).

68 „a) grupacije dominacije, b) grupacije suradnje“. (Ibid, 205).

69 „a) unitarističke grupacije, b) federalističke grupacije, c) konfederalističke grupacije“. (Ibid, 205).

gramatičkom rodu samo u sustavima u kojima je temeljno semantičko načelo podjele imenica spol njihovih referenata, to jeste u kojima postoje muški i ženski rod...". Ovime se hoće kazati da se u lingvistici pojedine riječi, prvenstveno imenice u svom izgovoru lingvistički razlikuju. U slavenskim jezicima se govori o tri roda: "muški (novi stol), ženski (npr. nova knjiga) i srednji (npr. novo selo)." (Ibid. 3/3).

U starijoj sociološkoj literaturi pojam "roda" - gensa se koristi da bi se njime označila "skupina krvnih srodnika čiji se pripadnici smatraju potomcima jednog zajedničkog pretka (engl. lineage)". U ovom slučaju riječ je o krvnome srodstvu koje se u pojedinim kulturama prati duboko unatrag genealoški, po očevoj, po majčinoj ili po obje srodničke linije i ima višestruko značenje, koje se ogleda kroz tradiciju, kroz nasljeđivanje rodovskog imetka, kroz specifične kulturološke karakteristike odnosa unutar roda – srodstva, uz česte zabrane sklapanja braka unutar jednog roda.

U novijoj sociološkoj literaturi pojam rod (eng. gender) se najjednostavnije definira i razumijeva kao društvena kategorija u odnosu na spol, koja je biološka odrednica muškaraca i žena.

Pojam spola se odnosi na "ljudsku vrstu i koristi se za sve one osobine koje su biološki i nasljedno uslovljene", dok rod označava sve one osobine "koje su uslovljene društvenom okolinom i odgojem. Spol se odnosi kao jedan od kriterija za opisivanje roda." (Bašić, 2007:7). Prema Pojmovniku rodne terminologije, u društvenim znanostima spol se definira i razumijeva kao „društvena i zakonska klasifikacija bioloških značajki koje osobe dijele na samo dvije kategorije, na muški i ženski spol. Spol na osnovu genitalija i reproduktivnih funkcija tako predstavlja znanje o tijelu, te je također podložan interpretacijama i kulturalno uvjetovan." (Borić, 2007:87).

Pojam roda u novijoj sociološkoj literaturi uvela je Ann Oakley "kako bi označila razliku između spola (engl. sex) kao biološke podjele na muškarce i žene te roda kao usporedne i društveno nejednake podjele na

ženskost (engl. femininity/feminine) i muškost (engl. masculinity/masculine), pri čemu je rod konstruiran na temelju biološkog spola". Riječ je prvenstveno o biološkim razlikama koje "pridonose razvoju rodnoga identiteta koji se odnosi na osobni doživljaj pojedinca kao muškarca (eng. male) ili žene (engl. female), odnosno pokazuje psihološko gledište". Tumačenje roda na ovaj način "ne upućuje samo na individualni identitet, već i na kulturalne ideale i stereotipe o ženskosti i muškosti, te na spolnu podjelu rada u institucijama i organizacijama.". Ovime se hoće staviti do znanja da "postojanje razlika i podjela između muškaraca i žena, koje ne proizlaze iz bioloških razlika, već iz kulturalno konstruiranih, stoga relativnih i promjenljivih ideja o ženskosti i muškosti", apostrofirajući čimbenike koji utječu na rodne uloge kao što su: "izobrazba, ekonomski status, rasa, dob, etnicitet i drugo."

Judith Butler ističe "kako je rod fluidna varijabla koja se mijenja u različitim prilikama i tijekom vremena, a pritom se ne mora poklapati sa biološkim značajkama osobe." Pri tome rod može biti izveden "na tradicionalan način (u skladu sa uvriježenim konceptima muškosti i ženskosti) i netradicionalan način (izmjena rodni normi, multipli i miješani rodovi i identiteti)", što podrazumijeva "osobni doživljaj pojedinca kao muškarca ili žene (rodni identitet) može, ali ne mora korespondirati s njegovim aktualnim biološkim spolom (transseksualizam)."

U stručnim i znanstvenim raspravama postoje dva najčešća oprečna mišljenja, prvo koje "ustrajava na tom da je rod u potpunosti društveni proizvod (konstrukcionizam)", i drugo "koje tvrdi kako je riječ o primarno biološkom proizvodu (esencijalizam)."

U društvenim znanostima rod "označava društvenu, kulturnu i psihološku dimenziju, a spol se odnosi na biološku dimenziju". (www.enciklopedija.hr., 24.05.2019.).

Rod prema definiciji Vijeća Evrope predstavlja "društveno konstruisanu definiciju muškarca i žene", odnosno "društveno oblikovanje biološ-

kog spola, određeno je shvatanjem zadataka, djelovanja i uloga pripisanih muškarcima i ženama, u društvu, u javnom i privatnom životu. To je kulturološki specifična definicija ženskosti i muškosti i prema tome je promjenljiva u vremenu i prostoru.” (Bašić, 2007:7).

U Pojmovniku rodne terminologije prema standardima Evropske unije koncept roda se odnosi na “društvene razlike između muškaraca i žena, razlike koje su naučene, koje se mijenjaju sa vremenom i koje imaju širok raspon varijacija unutar jedne kulture i između kultura.” (Borić, 2007:73). Definicija roda koju je ponudilo Vijeće Evrope može se smatrati najpotpunijom i najprihvatljivijom, jer sadrži i kulturološku dimenziju, koja je vrlo važna u razumijevanju i poimanju rodni uloga, rodni identiteta, u krajnjoj mjeri i razumijevanju rodni odnosa u različitim društvima i sredinama.

Wallach Scott rod definira kao “društveno – kulturalni koncept kojim se pridaje značenje razlici spolova, kao tvorbeni element društvenih odnosa koji se temelje na uočenim razlikama između spolova te kao primarni način označavanja odnosa moći.” Prema tome, “kulturno uvjetovana rodna podjela na muško i žensko, naime, nije binarno simetrična ni vrijednosno neutralna, već je uspostavljena na hijerarhijskom načelu i kao takva povratno djeluje na društvene odnose spolova u određenoj zajednici.” (Ibid, 72).

U okviru humanističkih nauka i drugih znanstvenih disciplina, u novije vrijeme, vrlo važna “grana” u proučavanju roda, spola, rodni odnosa, rodni teorija jeste sociologija roda⁷⁰. U okviru sociologije roda, rodni identitet i rodne uloge čine osnovni njen sadržaj i suštinu predmeta proučavanja. Može se kazati da su rodni identiteti muškaraca i žena definirani društveno i psihološki. Da bi se odredio rod, treba uzeti u obzir „društvenu i kulturalnu percepciju muških i ženskih karakteristika i ulo-

⁷⁰ “Sociologija roda je relativno mlada sociološka „subdisciplina“. Ova grana sociologije postavila je radikalno pitanje o sociologiji kao nauci o društvu spram sociologije kao nauke o muškom društvu, jer sociologija roda potrebuje promišljanje o varijacijama u identitetima, i muškaraca i žena, naglašava Wharton, a ne u neprekidnom insistiranju o tome kako su muškarci i žene različiti. Sociologija roda je intradisciplinarno polje znanja. Koristi se kognicijama drugih socioloških disciplina u cilju prenošenja različitih tipova rodni in vivo. Otuda, strukture politike, religije, djetinjstva (rane socijalizacije), nasilja, emocije, rada, ekologije i porodice analizirane su u intersekciji sa rodom.” (Mušić, 2013:9).

ga, dok su rodne uloge različite u raznim kulturama.” (Bašić, 2007:7).

Jedna od definicija rodno­g identiteta prema standardima Evropske Unije, u okviru pojmovnika rodne terminologije jeste da rodni identitet predstavlja: „vlastito rodno određenje i izražavanje, koje ne mora nužno ovisiti o spolu koji je upisan rođenjem”, dakle rodni identitet je „neovisan o biološkom spolu osobe, on se tiče svakoga ljudskog bića i ne znači samo binarni koncept „muškoga” ili „ženskoga”, nego se proširuje i na nove rodne identitete LGBT populacije.” (Borić, 2007:78).

Kako smo prethodno spomenuli jednu granu naučne i znanstvene discipline Sociologije, Sociologiju roda, u ovom poglavlju neophodno je dotaći se i ženskih studija koje su prethodile i bile podsticaj za stvaranje i nastajanje nove akademske i naučnoistraživačke oblasti rod­nih studija.

Ženske/rodne studije⁷¹ su „interdisciplinarno, znanstveno područje u kojemu se p(r)oučavaju i posreduju spoznaje o rodu, seksualnosti, identitetima i odnosima moći. Programi koji se odnose na ženskostudijske sadržaje danas se na univerzitetima i sveučilištima imenuju kao ženski studij, ženska istraživanja, studij o ženama, rodni studij ili studij roda, te feministički studiji.” (Ibid, 100). S pravom se može konstatirati da su se ženske studije (*women studies*) javile i nastale pod utjecajem drugog talasa feminizma (šezdesetih godina dvadesetog vijeka) ponajprije u Sjedinjenim Američkim Državama i Velikoj Britaniji, zatim se velikom brzinom interes za ove studije proširio po cijelom svijetu. Prvenstveno su nastale kao „odgovor akademski obrazovanih žena i feminističkih aktivistkinja na tzv. patrijarhalnu paradigmu”. (Milojević, Markov, 2011:15).

Rodne studije (*gender studies*)⁷² su „savremena interdisciplinarna naučnoistraživačka i akademska oblast koja se formalno pojavila tokom po-

71 „Pojmovi ženski i rodni studij s jedne su strane preklopivi, jer, primjerice, mnogi rodni studiji danas sadržajno pokrivaju program ženskih studija, ali se radi i o semantičkoj razlici. Rodni studiji bi se temeljem svog semantičkog polazišta imali baviti p(r)oučavanjem roda ili rodova, što najčešće ne odgovara sveučilišnoj praksi. Iako se razlogom pojavljivanja rod­nih studija smatraju i feministički doprinosi oko zasebnog definiranja roda, posebno oko feminističkih dekonstrukcija roda u posljednjem desetljeću, ne da se previdjeti utjecaj komercijalne izdavačke industrije, te njena probitka i tendencije da se ideologijski neutralizira orijentacija ženskih studija, odnosno njihova političnost, tj. svjesni cilj da žena bude središte epistemologijske zapitanosti.” (Ibid, 100,101).

72 „Akademski, obično interdisciplinarni pristup analizi situacije žena i rod­nih odnosa kao i rodne dimenzije svih drugih disciplina.” (Borić, 2007:100).

slednje dve decenije 20. veka, prvenstveno u okviru engleskog govornog područja a zatim se proširila globalno." (Milojević, Markov, 2011:15). To je doprinijelo formiranju i nastajanju novih nastavnih planova i programa kroz različite predmete koji analiziraju i razmatraju rodni diskurs kao vrlo važnu naučnu disciplinu u okviru humanističkih nauka i drugih znanstvenih disciplina, nakon čega je uslijedio primjetan porast formiranja većeg broja različitih kurseva, odsjeka, konferencija, okruglih stolova, zatim izdavanja časopisa, publikacija, udžbenika i knjiga pod naslovima „rodne teorije“ ili „rodne studije“, itd.

Nekoliko godina nakon nastanka i formiranja rodni studija, uspostavljanja različitih nastavnih planova i programa, te angažman civilnog društva, rezultirao je uključivanjem roda i rodnog diskursa i u zvanične dokumente svjetskih organizacija kao što su: UN (Organizacija Ujedinjenih nacija), Vijeće Evrope, NATO (North Atlantic Treaty Organization), OSCE (Organization for Security and Co-operation in Europe), UNICEF (United Nations International Children Emergency Fund), WHO (World Health Organization) i dr.

Nastanak i razvoj feminizma i feminističke misli

Emancipacija⁷³ i masovno obrazovanje žena u drugoj polovini dvadesetoga vijeka rezultiralo je ulaskom i većim učešćem žena u institucije koje su do tada, vijekovima bile pod muškom dominacijom ili institucije koje su nastajale po kontekstu spolne hijerarhije (čiji vrh je zauzimao muški rod)⁷⁴.

U okviru patrijarhalne paradigme žene ili „nisu postojale u akademskom diskursu ili su se problematizovale u okviru tzv. ženskog pitanja, kao i uopšte“. Emancipacijom žene, njenim obrazovanjem, „stihijskim“ ulaskom i „prodiranjem“ u javnu sferu, nastajanjem feminističkih pokreta, ženskih i rodnih studija, te drugih oblika okupljanja kroz različita udruženja i organizacije, žene su počele preispitivati „dominantni, patrijarhalni diskurs iz feminističke perspektive, žene su rutinski bile problematizovane (od strane „velikih umova“ i „velikana ljudske misli“ pa onda i celokupnog društva).“ (Ibid, 16).

Teorijsko – historijski razlozi za razvoj prvenstveno ideje o jednakosti muškaraca i žena, a zatim i nastanka feminističke misli, razvoja feminizma, nastanka ženskih i rodnih studija, različitih organizacija leže upravo u stavovima, mislima i tezama kako navode Milojević i Markov „velikih umova“, „velikana ljudske misli“ kao što su Aristotel, Niče, Akvinski, Hegel, Čarls Darwin, i dr.

73 „Emanipacija (emancipation), definicija pojma obuhvaća oslobođenje pojedinca/ke ili skupine ljudi od dominacije drugoga/e. Emancipacija u feminističkom smislu znači oslobođenje žene od ekonomskog, emocionalnog, političkog i društvenog oblika ovisnosti o muškarcu.“ (Borić, 2007:24).

74 “Budući da patrijarhalno društvo definira ženu po muškarcu (ali i po majčinstvu), žena se ne smatra samostalnom, nego ovisnom osobom. Emancipacijom se žene oslobađaju ovisnosti tako da mijenjaju društvene prilike, ali i svoje osobne životne uvjete dobivajući pravnu, ekonomsku, moralnu i kulturnu autonomiju i slobodu. Tako se emancipacija može odvijati na razini društva te na osobnoj razini svake pojedine žene. Emancipacijske prakse mogu obuhvaćati razne elemente oslobođenja i osnaživanja putem osobnog rasta, ženske podrške ili obrazovanja. Ženski su studiji primjer emancipacijskog učenja žena koji omogućuju ženama stjecanje novih znanja o sebi i drugima i otvaraju prostore psihičke, političke i stvaralačke slobode žena.“ (Ibid, 24,25).

Feministička perspektiva preispitivanja dominantnog patrijarhalnog diskursa polazi od sljedećih teza pomenutih „velikana ljudske misli”: „da žene i treba posmatrati kao bića koja su deformisana, iako ta bića nastaju prilikom redovnog prirodnog procesa. (Aristotel, 4.v.p.n.e.); Žena je više nesavršena od muškarca. Prvi razlog za to je da je ona hladnija. (Galen, 2. vek p.n.e.); Glava žene je muškarac... jer nije muškarac nastao od žene već je žena nastala od muškarca. (Sveti Pavle, 1.v.n.e.); Izgleda da žena nije trebalo da bude stvorena kada je došlo do prvog stvaranja. Jer, Filozof je rekao da je žensko bezvredna i loša kopija muškog. A ništa što je bezvredno i loše nije trebalo da se stvori na samom početku, znači ženu nije trebalo stvoriti tokom prvog stvaranja. (Toma Akvinski, 13.vek); Razlika između muškarca i žene je ista, kao i razlika između životinje i biljke... Žene se naravno mogu obrazovati, ali njihovi umovi nisu prilagođeni višim naukama, filozofiji, ili pojedinim umetnostima... Kad bi žene kontrolisale vladu, čitava država bi bila u opasnosti... (Fridrih Hegel, kraj 18. početak 19. veka); Muškarac treba da se podiže u svrhe rata a žena u svrhe relaksacije vojnika: sve drugo je suludo... Da žena bude igračka, čisto i jednostavno kao neprocenjivi dragulj... Da li ideš kod žene? Nemoj da zaboraviš bič!?! (Fridrih Niče, 19. vek); Glavna razlika između intelektualnih moći dva pola je prikazana putem veće nadmoći muškaraca u bilo kojoj oblasti koje se lati, bez obzira da li je u pitanja duboka misao, razum ili imaginacija, ili jednostavno upotreba čula i ruku. Ako bi napravili spisak najeminentnijih muškaraca i žena..., ta dva spiska ne bi mogli ni da se porede. Dakle, možemo da zaključimo... da mentalna sposobnost muškaraca mora da je iznad ženske. (Čarls Darvin, 19. vek); Kroz istoriju ljudi su lupali glavu da reše zagonetku koja se odnosi na prirodu ženstvenosti... Ni vi nećete izbeći brigu oko tog problema – vi, koji ste muškarci; to se odnosi na vas koje ste žene zbog toga što ste vi same taj problem. (Zigmund Frojd, 20. vek).“ (Milojević, Markov, 2011:16, 17). Pomenute teze ne samo da su diskutabilne i diskriminatorne u pogledu općeg djelovanja ljudskih bića u jednoj sferi, npr. u antropološkom smislu, nego su pomenuti stavovi toliko rigorozni u odnosu na sva moguća

ljudska djelovanja, od psihološkog, biološkog, socijalnog/sociološkog, pa do naučno znanstvenog, te u krajnjoj mjeri i političkog.

Stavovi „velikih umova“ i priznatih filozofa, religijskih vjerodostojnika, prirodnjaka, naučnika „nadmašuju“ i prevazilaze sam pojam diskriminacije, koja podrazumijeva „aktivno djelovanje i ponašanje na temelju predrasuda ili namjernog osporavanja prava nekoj društvenoj grupi i/ili pripadnicima/icama tih grupa“, po kojim se kriterij osporavanja može temeljiti na „spolnoj orijentaciji, rasi, vjeroispovijesti, etnicitetu, dobi i sl.⁷⁵“ (Borić, 2007:19), kao i pojam patrijarhata, koji u izvornom značenju predstavlja „povijesno – antropološki termin za društva organizirana u srodničke skupine u kojima muškarci kao očevi provode društvenu kontrolu nad svojim suprugama i kćerima, te kao sustav društvenih odnosa i struktura u kojemu muškarci kao skupina dominiraju, podčinjavaju i iskorištavaju žene⁷⁶.“ (Ibid, 51). Njihovi stavovi doprinijeli su do formiranja upitnog stajališta i sveopćeg ukupnog shvatanja i razumijevanja žene kao ljudskog bića. Upravo je na osnovu pomenutih teza i stavova, pojava feminizma „kao epistemološke alternative patrijarhalnog diskursa i pogleda na svet, dovela do preispitivanja celokupnog do tada priznatog znanja u gotovo svim oblastima i sferama društvenog života.“ (Milojević, Markov, 2011:17).

75 „Diskriminirajuće djelovanje ide u prilog vlastite grupe, a usmjereno je na štetu druge grupe ili pojedinaca/ki, čime se ističe njezin manje vrijedan položaj u društvu. Norme i pravila na temelju kojih se isključuju te druge, najčešće manjinske grupe, ugrađene su u društvenu strukturu i socijalizacijski se reproduciraju putem obrazovnog sustava, kulture, medija, a katkad i političkog sustava. Diskriminacija može biti neposredna, posredna, te sustavna. Neposredna ili izravna diskriminacija podrazumijeva nepovoljan tretman neke grupe ili pojedinca/ke. Posredna se diskriminacija odnosi na zakone i mjere koji se u početku doimaju neutralnima, ali je njihov rezultat, ipak negativan za diskriminirane grupe. Sustavna diskriminacija uključuje norme i vrijednosti koje su dio kulture i društva, a koje sveobuhvatno utječe na neravnopravan položaj neke grupe.“ (Borić, 2007:19,20).

76 „Temeljen na hijerarhijskim odnosima, moći i muškoj solidarnosti, patrijarhat organizira društvo, kulturu, pojedince/ke, usko se prožimajući s klasnom i rasnom stratifikacijom. Patrijarhalni pogled na svijet karakteriziraju binarne podjele, hijerarhija i moć, pa neke teoretičarke drže da je muška prevlast nad ženama izvorna društvena hijerarhija i obrazac iz kojeg su se razvili svi ostali oblici izrabljivanja, kao što su ropstvo, rasizam, kapitalizam, kolonijalizam, ili iskorištavanje prirode. U suvremenim industrijskim društvima patrijarhat je analitički moguće razumjeti kao složenu kombinaciju šest strukturalnih područja u kojima muškarci imaju prevlast nad ženama i izrabljuju ih. To su: rad u kući, pri čemu muškarci prisvajaju vrijednost neplaćenog rada žena u kući, plaćeni rad, u kojem su žene segregirane u pojedina zanimanja i manje plaćene, seksualnost, određena muškom kontrolom nad ženskim tijelima, kulturne institucije, uz dominaciju muškaraca u kulturnoj proizvodnji i u medijima, država, u kojoj muškarci dominiraju institucijama i proizvode rodno pristrano zakonodavstvo, te muško nasilje nad ženama.“ (Ibid, 51,52).

Među prvim idejama o pravima žena i njihove jednakosti sa muškarcima može se pronaći u spisu Christine de Pisan, "Grad žena" (*Le Livre de la Cite des Dames*) objavljenog davne 1405. godine, koji je neizostavan i neminovan ukoliko analiziramo općenito prava žena kroz historiju, od obrazovanja pa do uključivanja i djelovanja žena u javnoj i političkoj sferi. Spis Christine de Pisan predstavlja prvo djelo u samoj hronologiji nastanka i razvoja feminizma.

Pojam koji je od samog svog nastanka pa sve do danas jako diskutabilan i sa sobom povlači određene kontroverze, koji nailazi na mnoga nerazumijevanja kao i mnoge kritike države i društva, javnog mnjenja itd, jeste pojam feminizam/feminizmi⁷⁷. Kada kažemo kritike države, to se odnosi na različite političke strukture koje kroz svoje politike imaju negativan stav prema osnovnim idejama feminizma.

Pojam feminizam je nastao potkraj devetnaestoga stoljeća kao pokret i ideologija za politiku jednakih prava žena⁷⁸, nakon što je Sarah Grand "skovala frazu *New Women* kako bi opisala novu generaciju žena koja traži neovisnost i prevrednovanje tradicionalnih vrijednosti." (Adamović, 2011:44).

Šta znači i šta podrazumijeva pojam feminizma? Da naglasimo, jedinstvena, univerzalna i općeprihvaćena definicija feminizma ne postoji. Postoji više različitih pristupa, smjerova ili orijentacija mišljenja u definiranju i tumačenju pojma feminizma.

Feminizam kako navodi Zaharijević, kao i mnogi drugi – IZMI – "jeste pokret, ideologija lično uverenje, mreža teorijskih pozicija, polazna tačka u razmatranju fenomena koji se više ni ne moraju ticati žena, pojmovni okvir, skup različitih (ponekad izrazito kreativnih, ponekad teskobno arhivarskih) aktivnosti čiji je cilj pospešenje položaja u kojem se žene da-

77 "Termin je skovao socijalutopista Šarl – Furije i u egalitarnim zajednicama, tačnije enklavama koje su stvorene na principima social – utopizma težilo se prevazilaženju tradicionalnih rodni uloga. Feminizam je nastao kao otpor unutar otpora, prema starom uređenju koje nastaje i prema novom koje se rađa a koje žene i dalje drži u patrijarhatom zacrtanim ulogama." (Popov – Momčinović, 2013:237).

78 „Tvrdi se da je riječ feminizam prvi puta upotrijebio Fourier, koji je naglašavao da je stepen oslobođanja žene mjerilo oslobođanja društva.“ (Goldstein, 1981:92).

nas nalaze, a neretko i pokušaj da se istorija pročitā drugačije, da se iz njenog tkanja "izvuku" neka nevidljiva mesta koja bi mogla da posluže kao putokaz za buduće prakse⁷⁹". (2012:482). Definicija i gledište feminizma Adriane Zaharijević je opširna, jednostavna i panoramski postavljena, od samog teorijskog pristupa pa do praktičnog djelovanja, kroz jedan sublimirani vremenski okvir položaja žene kroz historiju.

Seyla Benhabib definira i dvostruko razumijeva pojam feminizma. S jedne strane feminizam se može definirati kao "pluralna teorija sustava (konceptata, prijedloga i analiza) kojima se opisuju i objašnjavaju društveni fenomeni, situacije i iskustva u cilju artikulacije i integracije ženskog subjekta i iz ženskog motrišta, a s druge strane kao mnogostrukost političkih akcija u smjeru preobrazbe strukture moći koja privilegira muškarce." (Borić, 2007:28). Seyla Benhabib je ponudila složeniju definiciju pojma feminizma obuhvatajući jedan društveno politički koncept u promjeni same strukture moći i razumijevanja feminizma kao društvenog fenomena.

Prema Pojmovniku rodne terminologije feminizam je "istodobno novo znanje o povijesnom iskustvu ženskog spola/roda, kao i aktivnost, pokret i javni angažman, usmjeren prema mijenjanju odnosa moći između muškaraca i žena, i u toliko jest politika", prema tome feminizam se ne odnosi samo na promjenu politika i odnosa moći među spolovima, odnosno promjenu moći između muškaraca i žena, nego se feminizam odnosi i na "mijenjanje ženskih života na emocionalnom, kulturnom, političkom, i simboličkom planu." (Ibid, 28). Prema izvoru iz Encyclopedie Britannica, pod feminizmom se smatra "skup ideja i aktivnosti ženskog pokreta", odnosno "vjerovanje u društvenu, ekonomsku i političku ravnopravnost spolova⁸⁰."

79 „Feminizam nije lako zahvatiti jednom definicijom, najzad to možda nije ni moguće. Razlozi za to su višestruki. Pre svega, feminizam se nikada ne može svesti bilo na teoriju bilo na praksu. Odnos teorije i prakse, sa svoje strane, ni u jednom trenutku ove burne istorije nije bio jednoznačan i lišen spora. Inter/multidisciplinarnost koja leži u temelju, feminističke teorije, također otežava objašnjenje ovog fenomena." (Zaharijević, 2012:483).

80 „Feminizam je također definiran kao specifična „filozofija akcije“ koja počiva na vjerovanju u socijalnu, političku i ekonomsku jednakost spolova i upravo zato djeluje na dekonstrukciji dominantnih modela znanja i uvriježenih konstrukata koji se tiču rodova i rodniĸ konstrukcija, patrijarhata i muške moći, opredmećenja ženske subjektivnosti i mjesta ženske opresije općenito." (Borić, 2007:28).

Zlatiborka Popov – Momčinović feminizam definira i razumijeva dvostrano, s jedne strane "feminizam je politička ideologija usmjerena na oslobođenje i emancipaciju žena iz okova patrijarhata, a s druge strane, riječ je o interdisciplinarnom, naučnom i kategorijalnom aparatu koji analizira različite aspekte ženske podređenosti, kroz mizogine, seksističke diskurzivne prakse koje imaju ontološki učinak." (2013:238).

Iako, uveliko teoretičari porijeklo feminizma ili kolijevkom nastanka feminizma smatraju Zapad, feminizam se u cijelom svijetu manifestirao kroz različite institucije odane aktivnostima u ime ženskih prava i interesa i to na različitim dijelovima svijeta, državama, u kulturama, i u krajnjoj mjeri religijama. Može se kazati, da je feminizam u teorijskom smislu doživio revoluciju upravo kroz djelo Mary Wollstonecraft pod naslovom "*Obrana ženskih prava*" objavljenog davne 1792. godine. Glavna poruka i krajnji cilj njene knjige jeste podizanje svijesti i iznošenje zahtjeva za obrazovanje žena, jer bi isključivo na taj način žene postale aktivnije, obrazovanije, te povećale svoje dostojanstvo i dostigle veći stepen samostalnosti i slobode.

Pored Mary Wollstonecraft neophodno je i spomenuti jedno od najutjecajnijih teorijskih djela "*Podređenost žena*" J.S. Milla, koji je još 1867. godine prvi predložio da žene dobiju pravo glasa, te pisao o nejednakosti muškaraca i žena. Njegovo zauzimanje za prava žena i nije bilo samo teorijsko, on moć analizira kao "autoritaran odnos, moć nad ženama ili odnos subordinacije, u širem sklopu njegove filozofije o društvenoj slobodi pojedinca. Ako u pravnoj podređenosti postoji prepreka za napredak i ako u društvu trebaju vladati odnosi jednakosti, onda je odnos žena i muškaraca upitan." (Adamović, 2011:42). Iako je još davne 1867. godine predlagao i upućivao na važnost da žene dobiju pravo glasa, kao jedno od osnovnih ljudskih prava, to se nije ubrzo dogodilo, do pravne realizacije njegovog zahtjeva trebalo je proći još mnogo godina. O rodним politikama i njihovom provođenju biće više riječi u narednom poglavlju.

Feminizam se u osnovi dijeli na prvi, drugi i treći val ili talas⁸¹, a mogu se naći podjele gdje se umjesto trećeg vala feminizma koristi termin postfeminizam⁸². Upotreba ovoga termina u akademskim krugovima se smatra legitimnom, isto kao i termin treći val.

Prvi val ili talas feminizma⁸³ je karakterizirao period borbe žena za pravo glasa. Pored doprinosa pomenute spisateljice Christine de Pisan i J.S. Milla, Mary Wolstonecraft, ključna prekretnica u pitanjima pokretanja realizacije ideje da žene dobiju i steknu pravo glasa, jeste usvajanje *Deklaracije o stjecanju građanskih prava žena* ili *Deklaracija o pravima žene i građanke* (*Declaration des droits de la Femme et de la Citoyenne* – 1791. godine), koju je Olimp de Guž (*Olympe de Gouges*) stampala u vrijeme Francuske revolucije.

81 „Analogija talasa se najčešće koristi u svrhu razgraničenja: kako bi se novi istorijski period razvio od prethodnog i time ujedno distanciralo od nekih karakteristika prethodnog talasa koje se, u novom istorijskom kontekstu, sve više posmatraju zastarelim. Termin se koristi i kako bi se pokret i teorijska aktivnost sistematizovali, kao i sa ciljem da se bolje razume povezanost između društveno-istorijskog konteksta i kretanja u kojem se pojedini talas javlja. Razgraničenje se odnosi i na tematsku različitost, odnosno, na glavna pitanja i teme koje dominiraju prvim, drugim i trećim talasom. Analogija talasa se također koristi kako bi se ukazalo a istorijsku povezanost ženskih i feminističkih pokreta, jer sva tri talasa izrastaju iz istog mora (ili reke, ili okeana). Metafora mora kao podloga se u ovom slučaju odnosi na kontinuiranu aktivnost u vezi sa promenama rodnihi odnosa moći koja postoji čak i kada je more mirno, odnosno feministički pokret realitvno nevidljiv. Sami talasi postaju vidljivi obično u vreme kada društvo prolazi kroz neke druge reformističke pokrete ili revolucije, odnosno obično izrastaju kada inače dolazi do većih društvenih i političkih promena. (Humm, 2000:705). Tada ženski i feministički pokreti postaju masovnij, glasniji i vidljiviji, a pojedini talas dostiže vrhunac. Analiza cikličnog kretanja, rasta i pada talasa, obično se vrši reaktivno pošto je, naravno, potrebno da prođe izvesno vreme kako bi se određene tendencije i kretanja jasnije uočili.“ (Milojević, Markov, 2011:28).

82 „Postfeminizam je naime i pravac u teoriji a i aktivističko razdoblje koje slijedi nakon drugoga vala. Treba ipak napomenuti da neke feministice odbijaju naziv postfeminizam.“ (Adamović, 2011:41). „Termin postfeminizam se prvi put javio već 1919. godine ali je u širu upotrebu ušao za vreme konzervativnih 80 – ih. Suzan Faludi smatra da je upotreba ovog termina kontinuirano propagirana od strane medija i da je povezana sa potrošačkom kulturom i slavljenjem lične narcisoidnosti. Mediji serviraju priču da žene sada mogu biti postfeministkinje pošto su već oslobođene, mogu sebe pretvoriti u seksualni objekat bez stvarnog gubljenja moći. Štaviše, reklamiranjem sopstvenog tela mogu zapravo dobiti moć, iako je to u skladu sa patrijarhatom koji ženski uticaj i moć redukuje i povezuje isključivo sa njihovom seksualnošću.“ (Milojević, Markov, 2011: 34).

83 “Pod prvim talasom u feminističkom kontekstu se podrazumijeva fon mišljenja i aktivizma koji zamah dobija od Francuske revolucije i u XIX vijeku. Prvi talas je nastao kao otpor unutar otpora budući da novi liberalni poredak nije ženama priznao status građanki, već ih je reducirao na isključivo privatnu tj. domaćinsku sferu. Lišene brojnih prava (kao što je pravo glasa, pravo na razvod, na posjedovanje imovine i sl.) žene se aktiviraju i vrše teorijsko – praktičke elaboracije i aktivističke djelatnosti “pravo u lice moći”. Iako se prvi talas često poistovjećuje sa sifrašizmom – tj. borbom za prava glasa za žene te se kao takav svodi na borbu žena da se uključe u novo inaugurisani politički sistem, on je bio više od toga budući da je promovisao uvide u različite prakse marginalizacije i isključivosti unutar, navodno novog, slobodnog društva koje se rađa, i imao različite teorijske nanose i praktičke aktivnosti koje su bile nošene drugačijim političkim sentimentom unutar sistema koji je promovisao redukcioniistički pojmljenu racionalnost i interes kao glavni povod političkog djelovanja, iako su se navodno, promovisale građanske vrline, slobode i dužnosti kao nova politička metafizika.” (Popov – Momčinović, 2013:243).

Deklaracija o pravima žene i građanke je prvi dokument o građanskim pravima žene u kojem se tražilo da se "ženska prava izjednače s pravima muškaraca u slobodi, vlasništvu, sigurnosti i otporu tlačenju. Za žene je tražila jednak pristup svim javnim počastima, mjestima i poslovima, prema njihovim sposobnostima." (Adamović, 2011:43). Važno je naglasiti da su se ženska udruženja počela osnivati tek krajem 19 stoljeća.

Jedno od najpoznatijih imena i današnjoj široj javnosti jeste Clara Zetkin, koja je 1892. godine "ušla u partijska vijeća, ženske se radničke udruge povezuju sa socijalističkim." Poznate uloge Rose Luxemburg⁸⁴ i Clare Zetkin "dio su feminističke povijesti, prema kojima tradicija svijesti o ženskim pravima odražava i dan danas". (Ibid, 43). Pri val feminizma se privodi kraju ili završava nakon što je u praksi počela realizacija ideje o ženskom pravu glasa⁸⁵. Pravo glasa žene su dobile najprije 1893. godine u Novom Zelandu, zatim u Kanadi, Australiji, Njemačkoj, Velikoj Britaniji, itd. Važno je naglasiti da su žene pravo glasa u bivšoj Jugoslaviji dobile 1945. godine, gdje su prvi put učestvovala na opštim izborima i to za Ustavotvornu skupštinu.

Drugi val feminizma⁸⁶ počinje polovinom 60-ih godina i traje sve do 1980-ih godina. Ovaj vremenski okvir, kako prvog vala feminizma, tako i drugog i trećeg, se ne odnosi za sve države podjednako, jer su se ideje realizirale u različitim vremenskim periodima, i svaka država je imala svoje specifičnosti i različit historijski pregled razvoja feminističke misli i

84 „Rosa Luxemburg – žena koja se borila za svoja uvjerenja. Rođena 1871. godine u Poljskoj. Imala je značajnu ulogu u političkoj povijesti, ali je i značajno utjecala i na ideju ravnopravnosti žena i muškaraca. Sebe je prvenstveno promatrala kao osobu, a ne kroz prizmu roda, etniciteta ili invaliditeta. Nije priznavala stereotipne uloge žena u okviru političkih organizacija. Uvijek bi se izborila za vidljivost na političkoj sceni i nije priznavala nikakva ograničenja kao posljedice pripadanja ženskom spolu. Imala je hrabrost ući u svijet politike koja je smatrano muškom sferom i izboriti se za riječ, izlagati svoje stavove i ideje i stajati iza njih. Žene je zajedno sa radničkom klasom, nacionalnim manjinama i seljacima smatrala izabranim društvenim skupinama.“ (www.libela.org., pristupljeno, juni, 2021).

85 „U većini europskih zemalja žene su pravo glasa stekle u prvoj polovini 20. stoljeća. Taj proces ima specifičnosti; u bivšoj Jugoslaviji nakon završetka Drugoga svjetskog rata, u Grčkoj su to pravo dobile 1952., u Švicarskoj tek 1971., a u Španjolskoj 1976. godine.“ (Adamović, 2011:45).

86 „Drugi talas feminizma nastaje na talasima Nove ljevice šezdesetih godina prošlog vijeka u sklopu brojnih kontrakulturnih inicijativa koje su se suprotstavljale "represivnoj toleranciji". Žene su se aktivirale u brojnim inicijativama ali su došle do saznanja i iskustva konverzije da i u ovim navodno progresivnim pokretima imaju podređenu društvenu ulogu.“ (Popov – Momčinić, 2013:235).

njihove realizacije u praksi. Sinonim borbe za drugi val feminizma jeste "borba sa problemom koji nema ime, time je zadobio etiketu radikalnosti pokušavajući izjednačiti dvije odvojene sfere života žena". Upotreba termina drugi talas ili val feminizma pripisuje se Marsha Weinman Lear, koja je prvi puta u New York Timesu 1968. godine naglasila prelaznu promjenu feminističkih aktivnosti u SAD, Velikoj Britaniji i drugim zemljama zapadne Evrope, u odnosu na ideje prvog vala feminizma.

Predstavnice drugog vala feminizma zaključile su da ostvarena prava koja su rezultirala završetkom prvog vala "nisu istovremeno dovela i do potpune promene u rodnim odnosima moći, a bio je inspirisan i kontrakulturnim previranjima i stvaranjem Nove levice u zapadnim društvima u tom periodu." Cilj drugog vala feminizma postaje "ne samo podela moći u postojećem društvu već i njegova radikalna promena." (Milojević, Markov, 2011:29).

Drugi val feminizma započinje knjigom "Ženska mistika" ili "Mistika ženstvenosti" (*The Feminine Mystique*) autorice Betty Friedan, objavljene 1963. godine, te "Drugi pol", Simone de Beauvoir (Simon de Bovoar), objavljene 1949. godine. Glavni naglasak je stavljen na nezadovoljstvo mnogih američkih žena zbog njihovih uloga kao domaćica i majki, jer su privatne obaveze bile prepreka za posvećivanje karijeri ili bavljenje javnim poslom⁸⁷. "Drugi pol" Simon de Bovoar predstavlja egzistencijalističku analizu položaja žena i jednu od najutjecajnijih tekstova 20. stoljeća⁸⁸.

87 "U okviru drugog talasa nastala je čuvena sintagma Lično je političko s ciljem ukazivanja na važnost ličnog iskustva podređenosti kao i vidljivih i nevidljivih odnosa zloupotrebe maskuline moći u svim aspektima egzistencije – ne samo u politici, ekonomiji i javnom životu. To je dovelo do saznanja da nije potrebno težiti samo jednakopravnosti, da je njegov okvir preuzak za bilo kakvu drugačiju političku senzibilizaciju i dekolonizaciju te da je potrebno težiti redefiniciji samog značenja onog političkog." (Popov – Momčinović, 2013:235,236).

88 „Djelo *Drugi pol* Simon de Bovoar, nastalo je 1959. godine, te je imalo paradigmatički utjecaj na pojavu modernih feminističkih teorija. Spoznaja da su žene oblikovane maskulinističkom kulturom izrasla je iz kompenzacija biologizma, psihoanalize i marksističke teorije. Simone de Bovoar ostaje pri tezi da je ženskost posve kulturna konstrukcija, „žena se ne rađa kao žena, nego to postaje.“ Nikakva biološka, psihička i ekonomska predodređenost ne definira lik koji ženka čovjeka dobiva u društvu; čitava civilizacija stvara taj prijelazni proizvod između mužjaka i kastrata nazvan ženski rod. Isključivo posredovanje drugih može od jedinke stvoriti Drugog.“ (De Bovoar, 1982:11).

Možemo zaključiti da se prvi talas "obraćao prevashodno državi", a krajnja adresa ideja drugog talasa i "glavni entitet od kojeg se očekivalo omogućavanje promene rodnihi odnosa moći bila je kolektivna svest društva." (Ibid, 33). Glavna strategija promjena drugog talasa feminizma bila je usmjerena na podizanje svijesti članova cjelokupnog društva, tako da se može jasno kazati, da je i u današnjem svijetu nastavljena primjena i dopuna strategije podizanja svijesti, kako bi došlo do većeg stepena ravnopravnosti žena i muškaraca⁸⁹. Glavni akcenat je stavljen na nasilje u porodici koje se smatralo, a i još uvijek smatra "privatnom stvar", a ne društvenim i sigurnosnim problemom.

Pojmovi Treći val feminizma, ili postfeminizam, pro – sex feminizam predstavljaju sinonime, koji su se počeli upotrebljavati osamdesetih godina, mada nijedan od njih nije univerzalno prihvaćen i izloženi su mnogim kritikama. Veliki broj feministkinja su iznijele zajednički stav da je termin postfeminizma najdiskutabilniji i najproblematičniji, iz razloga jer prefiks post označava nešto što je prevaziđeno, završeno i nepotrebno.

Period trećeg vala feminizma⁹⁰ karakterističan je po tome "što seksualna objektifikacija tela ponovo postaje predmet vrućih rasprava, s tim što mnoge proponentkinje tzv. seks pozitivnog feminizma počinju da kritikuju ne seksualnu objektifikaciju tela od strane patrijarhata već puritanski karakter feminizma drugog talasa." (Ibid, 34). Pored seksualnosti koja je ključna teza trećeg vala feminizma, i ravnoteže između privatnog i javnog, odnosno ravnoteže između profesionalizma, profesije i roditeljstva, privatne sfere, tematski, treći talas se sve više počinje da bavi ra-

89 "Važno je spomenuti, da su se u okviru drugog talasa feminizma javili otpori kod specifičnih grupa žena (npr. žena iz Trećeg svijeta, Afro - amerikanki) da Drugi talas kao i Prvi adresira uglavnom pitanja koja su ključna za žene iz tzv. Prvog svijeta, odnosno najrazvijenijih zemalja. Afro – amerikanke su tako npr. isticale da je za njih veći problem rasizam nego seksizam budući da se rod u Drugom talasu smatrao temeljnim društvenim rascijepom." (Popov – Momčinović, 2013:236).

90 "Treći talas se javio kao reakcija na polazišta drugog talasa feminizma, koja su po ovom stanovištu zapravo perpetuirala podređenost žena. Naime, stalnim isticanjem ugnjetavačkih strategija koje se sprovode nad ženama stvorena je kultura i diskurs ženske viktimologije kao bezupitna odrednica koja zapravo utiče na nemogućnost ženskog oslobođenja i iskoračenja iz stanja podređenosti. Ova feministička struja je također reakcija na konzervativni *backlash* (kontraudar) iz osamdesetih godina prošlog vijeka u kojima se, prevashodno kroz medije, htjelo "dokazati" da je feminizam *passe* i da je feminizam proizveo više problema po same žene nego što ih je riješio." (Popov – Momčinović, 2013:246, 247).

snim i klasnim odnosima, pitanjem medija, utjecaja novih tehnologija, pitanjem globalizacije, klimatskim promjenama, demografskim promjenama, te političkim, društvenim i kognitivnim promjenama.

Valja spomenuti da se treći val feminizma još uvijek posmatra i defini- ra jako široko kao feministička teorija i praksa koja je nastala od strane generacija žena koje se izjašnjavaju kao feministice a rođene su od kraja 60 – ih godina. Iz toga razloga se u opus trećeg vala feminizma uključuje vrlo različit spektar post – radikalni feminizam kao što je: postmoderni, multikulturni, globalni, ekološki i kibernetički ili cyber feminizam.

U dvadeset prvom stoljeću sve više smo svjedoci upotrebe i korištenja pojma feminističke etike, jer feminističke teoretičarke razvijaju različite i suprotstavljene etike i načine interpretacije⁹¹. Temeljno određenje feminističke etike predstavlja "otvaranje prostora ženi i ženskosti, i to ženi i ženskosti koja bi se razlikovala od žene i ženskosti koju sputavaju i nameću strukture rodne hijerarhije, prepoznato kao racionalno nasilje." (Babić – Avdispahić, Mujkić, 2019:135). Feministička etika naglasak stavlja na ženski ethos postajanja, koji zadobija transformativni karakter kroz slobodu, autonomiju, kreacije i strasti.

91 „Neke bi se željele odvojiti od filozofskih kanona i zagovaraju majčinsko promišljanje kao polazište etike, ali većina feminističkih teoretičarki se oslanja i polazi od nekih aspekata različitih kanonskih (muških) teorija i upotrebljava ih u feminističke svrhe. Oslanjanje na različite, čak i suprotstavljene, kanonske etičke teorije vodi čitavoj lepezi feminističkih etika.“ (Babić – Avdispahić, Mujkić, 2019:135).

Tipovi feminizma

Nakon izvršene kratke analize pojma feminizma i razvoja feminističke misli kroz tri faze, tri vala ili talasa feminizma i njihovog utjecaja na promjenu položaja žena, ostvarivanjem prava glasa pa sve do tretiranja i problematiziranja pitanja koji su se stoljećima smatrali tabu temama, npr. pitanje seksualnosti, neophodno je napraviti jedan panoramski pregled feminizma i feminističkih pokreta, te spomenuti izvršenu podjelu na tipove feminizma.

Valja kazati, da feminizam nije jednoznačan, univerzalno definiran i da se još uvijek vode velike polemike o njegovom djelovanju i utjecaju na različite sfere društva i države. Zbog toga su u teoriji i dijelom u praksi u upotrebi različiti feministički smjerovi, ili različiti feminizmi, odnosno tipovi. "Historijski gledano, riječ je o desetak feminizama među kojima su: liberalni, marksistički⁹², radikalni, postmoderni, kulturalni, teologijski, postkolonijalni, etički, ekofeminizam⁹³, i cyber feminizam⁹⁴", a svaki od pobrojanih i spomenutih feminizama "na različit način zrcali zahtjeve i prijemore feminističkih programa." (Borić, 2007:28).

Uz pomenutu tipologizaciju feminizama ili feminističkih pokreta, postoje i podjele unutar feminizama, na tzv. "funkcionalni feminizam i tzv.

92 „Marksistički feminizam polazi od Marksove i Engelsove teze po kojoj je izvorna podela rada zasnovana na podeli porodičnog rada, iz čega sledi da je kičmeni stub u razvoju kapitalizma opstanak posredničkog odnosa u porodici. Marksističke se feministkinje, prema tome, zalažu za ukidanje kapitalističkih društvenih odnosa, što će u krajnjoj instanci dovesti do ukidanja patrijarhata. Drugim rečima, klasne hijerarhije po njima prethode rodnim hijerarhijama ili se s njima mogu izjednačiti." (Zaharijević, 2012:515)

93 „Ekofeminizam je društveni i politički pokret zasnovan na ideji da između tlačenja žena i degradiranja prirode postoji unutrašnja veza. Drugim rečima, društvena svest koja podržava i podstiče dominaciju muškaraca nad ženama neposredno je povezana s neosetljivošću prema životnoj sredini." (Ibid, 519).

94 „Cyber feminizam povezuje istorijske i teorijske feminističke prakse i savremene feminističke projekte i mreže na internetu ili van njega. Koristeći se metaforama kakva je kiborg, hibrid mašine i živog organizma. Kiberfeminizam pokušava da locira iskustva žena u novom svetskom poretku, u njegovim različitim topografskim, kulturnim, klasnim i rasnim manifestacijama. U teorijskom smislu, izrazito interdisciplinaran, kiberfeminizam preispituje različite mogućnosti i potencijale ličnih i društvenih identiteta, afilijacija i formi grupisanja u visoko tehnološkom dobu čovečanstva, i u tom smislu predstavlja poslednju fazu razvoja feminističke misli." (Ibid, 522).

feminizam savjesti, zapadni feminizam, feminizam trećeg svijeta⁹⁵, feminizam i womanism, kao interferencije i prepleti feminističkih teorija i queer teorija, ili pak aktivističkog i akademskog pogleda na feminizam.” (Ibid, 29). S obzirom da višestruke podjele i tipove feminizma, u kratkim tezama ćemo navesti neke od ključnih karakteristika određenih tipova feminizma.

Klasični liberalni feminizam prvi put se javlja krajem 18. stoljeća. Polazeći od pretpostavke da su žene kao i muškarci slobodna i razumna ljudska bića i da bi trebalo da imaju jednaka prava, što se kroz historiju razvoja čovječanstva ne može kazati, liberalni feminizam za žene zahtjeva prije svega politička i socijalna prava, odnosno osnovna ljudska prava, kao što su: pravo glasa, pravo na obrazovanje, pravo na ličnu imovinu, itd.

Liberalni feminizam se kao teorija i kao politički zahtjev prvi put spominje u Deklaraciji o pravima žene i građanke o kojoj je prethodno bilo riječi. Liberalni feminizam se razvija u 19. stoljeću “kroz organizovanu borbu za pravo glasa za žene (sifražetski pokret), ponajprije u SAD i Velikoj Britaniji.” (Milojević, Markov, 2011:85). Najutjecajniji autori i autorke ovoga tipa feminizma su Olimpe de Guž, Mery Wollstonecraft, John Stuart Mill i Harriet Taylor.

Radikalni feminizam, “militantni ili jedini izvorni” feminizam, nastao je šezdesetih i sedamdesetih godina u Sjedinjenim Američkim Državama, kroz Pokret za oslobođenje žena (*Womens Liberation Movement*), kao reakcija i odgovor na postojeća objašnjenja odnosa među rodovima. Radikalni feminizam nastoji da “pronađe korene muške dominacije i da pokaže da su muškarci odgovorni za opstanak patrijarhata, pošto su samo oni na dobitku od održavanja nepravednih hijerarhijskih odnosa”

95 „Jedan je od vidova postkolonijalnog feminizma. On počiva na tezi da globalna ekonomija, ustanovljena na dihotomnom principu Prvi svet/Treći svet (kojem donekle odgovaraju podele Zapad/Istok i globalni Sever/Jug), definiše živote žena i muškaraca u hijerarhijskom odnosu. Žene Trećeg sveta tlačene su kako patrijarhatom, tako i oblicima regulacije života koji dolaze iz Evrope i Severne Amerike, te je stoga neophodno ustanoviti različite kriterijume tumačenja i praksi kada se govori, recimo, o ženama u Finskoj i ženama u Mozambiku ili Indiji.” (Ibid, 520).

(Zaharijević, 2012:517). Temeljna teza radikalnog feminizma jeste da patrijarhalna paradigma pretvara biološke spolne razlike u društvene i vrijednosne i da je postojanje patrijarhata, društvenog sistema koji neravnopravno distribuira moć na polnoj i rodnoj osnovi. Zbog toga se radikalni feminizam zalagao "za globalno sestrinstvo, odnose među ženama koji će se suprotstavljati nametnutim rodnim uzusima (tzv. female bonding), oslobađanje žena od ustanovljenih rodnih uloga, itd." (Ibid, 517).

1.3. Rodne politike - historijski i pravni kontekst

Paradoks koji je od početka postojao u pojmu neotuđivih ljudskih prava, bio je u tome što se to pravo odnosilo na "čovjeka uopšte", dakle u formi koja kao takva nije postojala, ... jer mi "ljude" poznajemo samo kao muškarce i žene, pa tako pojam čovjeka – ako ga shvatimo kao politički upotrebljiv, mora u sebi obuhvatiti pluralitet ljudi.

Hana Arent

Istraživanje korelacije između roda i politike unutar državne, društvene kontekstualizacije je vrlo važno pitanje za sve države, a naročito, za države u kojima i protiv kojih se vodio oružani konflikt i rat, kao rezultat agresije i posljedicama genocida i zločina protiv čovječnosti, te masovnim silovanjem.

Država je nosilac svih politika (vanjske politike, sigurnosne politike, ekonomske politike, socijalne, obrazovne, ekološke politike, itd.), u novije vrijeme, između ostalog, država je nosilac i rodni politika, koje su ključne u realizaciji svih pitanja odnosa roda i politike, odnosa jednakosti spolova između žena i muškaraca, nasilja nad ženama, pitanjima diskriminacije, socijalnim statusom žena, nasilja u porodici, rodno zasnovanim nasiljem, pitanjima diskriminacije LGBT populacije, itd.

Da bi se prikazao historijski kontekst razvoja rodni politika, neophodno je uraditi kraći teorijski pregled definicija, kako pojma države, tako i pojma politike zasebno, jer oba pojma i države i politike imaju ključnu važnost i ulogu u pogledu razumijevanja osnovni rodni pitanja u bilo kojoj društvenoj sferi djelovanja, od privatne do javne.

Država predstavlja u najopćijem smislu teritorij na kojem je organizirana i funkcionira suverena vlast⁹⁶. Prema Aristotelu, svaka „država predstavlja neku zajednicu i da je svaka zajednica nastala radi nekog dobra, jer radi onoga što misle da je dobro ljudi rade sve, jasno je da sve zajednice teže nekom dobru, a ona koja je od svih najmoćnija i koja sve ostale u sebi obuhvata, teži dobru najvišem od svih. Ona se zove država odnosno državna zajednica.” (1960:3). Iz Aristotelovog gledanja na državnu zajednicu, odnosno državu još u vremenu u kojemu je pisao ogleda se iznimna važnost ovoga pojma.

Postoji mnogo definicija i teorijskih prikaza razumijevanja pojma države, tako i različite znanstvene discipline i društvene oblasti na različite načine definiraju ovaj pojam. S obzirom na našu temu, izvršit ćemo kraću teorijsku analizu značenja pojma države sa politološkog i sigurnosnog aspekta.

Država (engl. *state, nation*, njem: *der Staat, das Gemeinwesen*) u najopćijem smislu predstavlja teritorij na kojem je organizirana i funkcionira suverena vlast. Država u širem smislu obuhvata „teritorijalno zaokruženu političku zajednicu naroda – nacija i građana (državljana)”, ona predstavlja „osnovni oblik političkog samoorganiziranog društva u cilju zaštite njegovih vitalnih političkih, ekonomskih i sigurnosnih i drugih interesa.” (Beridan, Tomić, Kreso, 2001:97).

Lavić sa sociološkog aspekta definira državu kao „povijesnu tvorevinu i kategoriju koja je nastala na određenom stepenu društvenog razvitka čovjeka. Država je pravno lice koje karakteriziraju: stalno stanovništvo, jasno određena teritorija, suverena vlast nad stanovništvom i svojom teritorijom, te sposobnost da sa drugim ravnopravnim pravnim licima stu-

96 „Pojam vlasti je izravno povezan sa pojmom moći, ona je oblik ispoljavanja moći. I jedno i drugo, i moć i vlast, podrazumijevaju distinkciju između „upravljača” i „upravljenih”, odnose gospodarenja i potčinjenosti. Ali, u slučaju moći ti odnosi se uspostavljaju faktičnim putem, stvarnim životom, dok je u slučaju vlasti odnos gospodarenja i potčinjenosti utvrđen normativnim poretom. Praktično, vlast je oblik ispoljavanja moći u kojemu je odnos gospodarenja i potčinjenosti dobio institucionalnu formu, reguliran je pravnim normama koje su zaštićene autoritetom društvene organizacije. Nepoštivanje tih normi za sobom povlači odgovarajuće sankcije a to, opet, znači da vlast nužno podrazumijeva i određenu prisilu, bilo da se radi o fizičkoj, ekonomskoj, psihološkoj ili drugim oblicima prisile.” (Kukić, 2004:201).

pi u međusobne, međudržavne odnose.” (Lavić, 2014:184)

Zgodić u knjizi *O Državama*, sažetom prikazu pojma države, a prema Laloviću navodi da je „država najprije moć ili sila, država je monopol sile i postoji samo ako ga i dok ga može osigurati, potom država je vlast, država jest sila, ali ne i neograničena i proizvoljna, nego oplemenjena pravom i podvrgnuta zakonima. Država je zakonski sustav, cjelina pravila i propisa, koji prema određenoj proceduri osiguravaju suživot pojedinaca i uvjet su postojanja same države. Napokon, država je autoritet, autoritet koji se priznaje kao legitiman, kojemu se građani obvezuju da će se podvrgavati njegovim pravilima.” (Zgodić, 2014:22)

U Aristotelovoj *Politici* pronalazimo da je krajnji cilj države “održavanje, obezbjeđivanje i unaprijeđivanje ne samo fizičkoga postojanja nego i moralnoga života njenih građana. Kao svako ljudsko društvo, i država teži za određenim dobrom...” (Aristotel, 1960:10). Aristotel konstatira da je “država ono savršeno ljudsko društvo koje je postiglo cilj pune autarkije (samodovoljnosti) i koje, doduše, postaje iz životnih potreba, ali postoji da omogućuje najbolji život.” (Ibid,11). Međutim, da bi jedna država dostigla i postala ono savršeno ljudsko društvo puno “samodovoljnosti” neophodno je da sva ljudska bića imaju jednaka prava, jednake šanse za realizaciju životnih potreba, a ne da se “ljudsko” društvo odnosi samo isključivo na muškarce, poput “demokracije” u Aristotelovo vrijeme.

Osnovna svojstva društva jesu komunikacije i interakcija među članovima društva, dok je osnovno svojstvo države *politika* i *vlast*.

Šta se podrazumijeva pod pojmom politike, šta predstavlja politika u svom osnovnom značenju?

Pod *politikom* u najopćijem smislu podrazumijevamo umijeće i vještinu upravljanja državom. Politiku razumijevamo kao pojam o „umijeću da se uredi i provede upravljanje skupinama ljudi”. Političku znanost moguće je definirati kao onaj „specijalni ogranak društvenih znanosti koji objektivno i kritički istražuje državu s njenog aspekta moći te sve

ostale fenomene moći, uključujući i ostale ciljne postavke, ukoliko su ti fenomeni moći u slabije ili jače izraženoj neposrednoj svezi s državom." (Nohlen, 2001:282-283).

Osnovna odlika politike i vlasti je sila, moć, koju naglašava Beridan u svojoj najopćenitijom definicijom: „*politika* je moć, politika je sposobnost posredovanja u određenim društvenim i unutardržavnim, međudruštvenim i međunarodnim odnosima, odnosno moć uticaja na rješavanje tih odnosa". (2008:16).

U širem smislu politika je „svaka svjesna društvena djelatnost koja usmjerava društveno događanje". U užem smislu, „politika nije bilo kakvo djelovanje i ponašanje, već je to svjesno i organizirano djelovanje u pravcu usmjeravanja društvenog života i razvoja u namjeri da se postignu unaprijed postavljeni politički ciljevi, prvenstveno pomoću državne vlasti ili drugih odgovarajućih političkih organizacija (uglavnom su to političke stranke)." (Lavić, 2014:532)

Uključivanje rodniha pitanja u sferu politike i tretiranje roda od strane politike je neizbježno u pogledu daljnjeg analiziranja stanja rodniha odnosa u državi i društvu, položaja žena u sektoru sigurnosti i rodne diskriminacije u različitim sferama društvenog djelovanja. Prema riječima Ulriha Beka "muškarci i žene nisu isti, ali mišljenje po kojem se tom razlikom može objasniti njihov nejednak položaj u društvu, moderna je legenda, a "prirodna žena" je izum 18. i 19. stoljeća." (2005:85). Upravo, zbog toga što je društvena funkcija konstrukcije roda služila (i dalje služi) učvršćivanju patrijarhalne društvene strukture, konzervaciji društvenih odnosa, održavanju statusa quo i zadržavanju žena u privatnoj sferi. (Milojević, Markov, 2011:284).

Mnoge autorice i autori, članice i članovi nevladinih i vladinih organizacija analizu stanja rodniha odnosa, oslovljavaju i nazivaju *rodnom analizom*.

Osnovne postavke na kojima se temelji rodna analiza koja pojašnjava postojeću ili potencijalnu nejednakost između muškaraca i žena su, kako navode Dabić i Davidović, a "imajući u vidu da je rod kulturološka i društvena konstrukcija, rodne uloge i odnosi među spolovima mijenjaju se tijekom vremena, i da:

- podjela rada po spolu je polazna tačka za raširenu neravnotežu i nejednakost spolova u društvu,
- pristup resursima nije isto što i kontrola nad resursima, a kontrola nad resursima je u gotovo svim društvima neravnomjerno raspoređena između muškaraca i žena,
- resursi uključuju materijalne resurse, ali i vrijeme, znanje i informacije,
- de jure, jednakost spolova se ne poklapa uvijek s de facto, jednakošću,
- kultura, stavovi i stereotipi duboko utječu na pristup resursima i kontrolu resursa, time i na ostvarivanje de facto jednakosti spolova." (Dabić, Davidović, 2015:18).

Dimenzija jednakosti spolova je inicijalna teza kojom su se vodile predstavnice sva tri talasa feminizma, te je ona ključna sastavnica svih platformi za razvoj i uključivanje rodnih pitanja kako u politiku, tako i u različite sisteme funkcioniranja države (ekonomski sistem, socijalni, sigurnosni, ekološki, itd). *Dimenzija jednakosti spolova* obuhvata aspekt bilo kojeg problema koji se odnosi na jednakost spolova.

Amsterdamski ugovor o izmjenama i dopunama odredbi o Evropskoj uniji (1999) navodi sljedeće dimenzije jednakosti: spol, rasu ili etnicitet, posebne potrebe, dob, spolnu orijentaciju, te religijska i politička uvjerenja. Iako je jednakost spolova iznimno teško mjeriti uzimanje u obzir ostalih dimenzija jednakosti pruža određenu mogućnost mjerljivosti, obujam koji signalizira ili kojim se označava jednakost spolova unutar

veće sadržajne/konceptualne mape. Pri analizi određenih programa, politika ili mjera u promicanju ravnopravnosti spolova uvođenje i vrednovanje svih dimenzija jednakosti od posebnog je značenja.

Koncept politike i roda, razvoja rodni politika, sadrži dvije osnovne karakteristike a to su: vlast/moć kao politička odrednica i dimenzija jednakosti spolova, kao rodna dimenzija. Mnoge autorice i autori upotrebljavaju pojam *gender mainstreaming*, što u prevodu znači *rodno osviještena politika*.

Prema pojmovniku rodne terminologije *rodno osviještena politika* uključuje ne samo ograničene pokušaje da se promiče jednakost pri primjeni posebnih mjera za pomoć ženama već i „mobilizaciju svih općih politika i mjera, posebice u cilju postizanja jednakosti putem aktivnog i otvorenog uzimanja u obzir, već u fazi planiranja, njihovih mogućih učinaka na određenu situaciju u kojoj se nalazi muškarci i žene (rodna perspektiva). To znači sustavno ispitivanje mjera i politika, te uzimanje u obzir njihovih mogućih učinaka pri utvrđivanju i provedbi.” (Borić, 2007:80). Važnost termina, koncepta i uvođenja rodno osviještene politike u sferu *politike* je neminovna i neizbježna, jer rodno osviještena politika predstavlja „sustavno uvođenje politike ravnopravnosti spolova u sve sustave i strukture, politike mjera i programe, procese i projekte. Ona je i način na koji se razumije rodna problematika i način njezine provedbe.” (Ibid, 80).

En Filips smatra da je diskurs “reprezentacije muškosti i ženskosti” način kontrole nad ženama koji je bio jednako efikasan kao “devetnaestovjekovna legislativa koja im je uskraćivala pravo glasa...”. Filips naglašava da je “politika moć, a moć je svuda, pa se politika više ne izdvaja iz svega ostalog”. (Milojević, Markov, 2011 284). S toga je neophodno prikazati jedan kraći historijski pregled razvoja rodni politika i određenih pravnih okvira i mehanizama za rodnu ravnopravnost.

Sve više je u upotrebi termin *institucionalni mehanizmi rodne ravnopravnosti* koji označavaju „organizacione forme (institucije) u okviru organa vlasti; normativni izvori (instrumenti), ustav, zakoni i drugi akti koji regulišu pitanja važna za rodnu ravnopravnost; politički akti (strategije) koji kreiraju politike i definišu pravce djelovanja u oblasti rodne ravnopravnosti⁹⁷.” (Milojević, Markov, 2011:287). Važno je kazati da su razvoju rodnih politika, upravo kroz institucionalne mehanizme rodne ravnopravnosti na globalnoj razini doprinijeli različiti dokumenti, konvencije, deklaracije, rezolucije koje su donošene na nacionalnim i nadnacionalnim nivoima.

Sylvia Walby navodi da je jedan od „pravih” i „prvih” puteva priznavanja građanskih prava ženama utemeljio „*Rimski ugovor* iz 1957. godine koji je u svoje odredbe uvrstio pravedno postupanje prema ženama, a na taj ugovor, redom su se nastavili ostali zakoni. Kao na primjer, u Velikoj Britaniji slijedili su ga Zakon o jednakim plaćama 1970. godine, Zakon o spolnoj diskriminaciji iz 1975., Amandman o jednakoj vrijednosti iz 1984. godine, itd.” (2005:19). S tim da se korijeni razvoja rodnih politika, i „otvaranja prostora” za žene u javnoj sferi, pa čak i u politici može ogleđati i kroz razvoj feminističke misli i feminističke političke misli, odnosno kroz talase feminizma, o kojima je prethodno bilo riječi.

Prve korijene razvoja rodnih politika pronalazimo u deklaracijama o pravima i slobodama i nedjeljivim ljudskim pravima svakog ljudskog bića, kao što su Američka deklaracija o nezavisnosti (1776. godine) i Francuska deklaracija o pravima čovjeka i građanina (1789. godine).

U prvom talasu feminizma, koji je nastao početkom 19. vijeka ključni značaj je bio u kritičkoj reakciji na naslijeđe Francuske buržoaske revolu-

97 „Institucije rodne ravnopravnosti su različite, normativno ustanovljene organizacione jedinice (organi, organizacije, tela, i sl.) u strukturi organa vlasti, organa regionalne i lokalne samouprave. Instrumenti ostvarivanja rodne ravnopravnosti su različita sredstva (alati) koja koriste institucije rodne ravnopravnosti kako bi obavljale svoje nadležnosti. Tri najvažnije grupe su: instrumenti koji definišu normativni okvir (materijalno pravo i procedure); implementacioni instrumenti koji regulišu sprovođenje (primenu i nadzor) propisa i instrumenti zaštite koji se koriste kada je pravo povređeno. Strategije su različiti dokumenti koji definišu politike (policy paper) u oblasti rodne ravnopravnosti i konkretne aktivnosti za realizaciju politika, određuju nosioce poslova i rokove za obavljanje poslova i druga pitanja važna za realizaciju politika. (Ibid, 287).”

cije, koja je, iznjedrila ključni dokument: Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina (1789. godine). Iako se u pomenutim deklaracijama naglašava „da se ljudi rađaju slobodni i da su jednaki u svojim pravima, one ne tretiraju ni pravno ni terminološki podjednako žene, a niti druge skupine koje su bile marginalizirane na temelju rase i prema drugim osnovama. Jer se u tadašnje vrijeme tolerisalo ropstvo, a žene nisu uživale puna građanska prava i politička prava”. (Tomić, 2018:106).

Olimpija de Guž je objavila Deklaraciju o pravima žena i građanki (1791. godine), u kojoj su se zahtijevala jednaka prava i za žene i muškarce, a u fokusu i prvom mjestu, žensko pravo glasa i pravo svojine. „U ovom periodu feministički politički zahtevi nisu izlazili iz okvira konvencionalne političke ideologije i prakse, već su bili usmereni na formalno uključivanje žena u postojeći politički poredak. Žene se kao subjekti ovde određuju u odnosu na svoje polne, odnosno biološke karakteristike, čija se važnost nastoji prevazići jednakošću u političkom i pravnom domenu koji se percipirao kao rodno neutralan. Prvi talas feminizma, zahtevao je, dakle, de jure (pravnu) jednakost muškaraca i žena.” (Milojević Markov, 2011:282).

Instrumenti rodne ravnopravnosti su različiti i obuhvataju: instrumente koji definišu normativni okvir (materijalno pravo i provedbene mehanizme koji osiguravaju njihovu primjenu u praksi), zatim implementacioni instrumenti (obuhvataju propise, podzakonske akte vlade i ministarstava) i instrumente zaštite prava, koji su neizmjereno važni za primjenu i poštovanje prava (prigovor, tužba, žalba, ustavna žalba).

Instrumenti koji definišu normativni okvir, kako navode Milojević i Markov, „postavljaju parametre za preduzimanje aktivnosti, a koji obuhvataju: međunarodne instrumente (univerzalni međunarodni izvori, npr. dokumenti Organizacije Ujedinjenih nacija i regionalni izvori, npr. dokumenti Evropske Unije, Saveta Evrope i dr.), koji obuhvataju više izvora; propise unutrašnjeg prava (ustav, zakoni i podzakonski pravni akti)”, (2011:289). Ti izvori uključuju konvencije koje podliježu ratifikaciji,

opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava, preporuke međunarodnih tijela, koja nadziru primjenu međunarodnih standarda ljudskih prava, praksa međunarodnih sudskih tijela koja odlučuju o zaštiti ljudskih prava, i dr.

Vrlo važan segment institucionalnih mehanizama i instrumenata rodne ravnopravnosti su strategije. Strategije se razlikuju „s obzirom na sadržaj na koji su fokusirane i s obzirom na organ koji ih usvaja (vlada ili parlament).” Po sadržaju razlikuju se strategije „koje se neposredno odnose na rodnu ravnopravnost (npr. nacionalni plan aktivnosti za ostvarivanje rodne ravnopravnosti) i strategije koje se odnose na druge oblasti, važne za ostvarivanje ravnopravnosti spolova (npr. strategije za smanjenje siromaštva, strategija održivog razvoja, strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa; strategija borbe protiv trgovine ljudima; strategija očuvanja i unapređenja reproduktivnog zdravlja, i dr.).” (Ibid, 290). Pomenute strategije su vrlo važne, naročito u postkonfliktnim društvima i državama, u kojima su žene izložene većem stepenu diskriminacije, u društvima gdje su žene sve više žrtve trgovine ljudima, nasilja u porodici, itd.

U instrumentima rodne ravnopravnosti koji definiraju normativni okvir, fokus, naglasak ćemo staviti na međunarodne pravne standarde za postizanje rodne ravnopravnosti.

Koncept ljudskih prava je koncept koji je stariji od koncepta roda. Kada govorimo o ljudskim pravima, tada govorimo o pravima koja se smatraju nedjeljivim i neotudivim pravima svakog ljudskog bića. Ljudi se međusobno razlikuju po nekim svojim svojstvima, karakteristikama, razlikuju se po boji kože, spolu, nacionalnoj, etničkoj pripadnosti, dobu, vjeroispovijesti, bračnom statusu, socijalnoj pripadnosti, seksualnoj orijentaciji, itd. Upravo iz ovih razlika koje smo naveli oni (ljudska bića) ne bi trebali biti diskriminirani ni po bilo kom osnovu, da nemaju pravo izbora i da budu sprijećeni da „uživaju” osnovna ljudska prava, a sa druge strane država i sistem ne bi smjeli da ih u tom pogledu različito tretiraju. Od toga

polazi i Povelja Ujedinjenih nacija⁹⁸ iz 1945. godine koja u svom prvom članu navodi „da je jedan od osnovnih ciljeva osnivanja UN-a i podsticanje poštovanja prava čovjeka i temeljnih sloboda za sve, bez razlike, s obzirom na rasu, spol, jezik ili vjeru.” (Glava I, član 1.).

Na osnovu Povelje Ujedinjenih nacija, i uloge Povjerenstva za ljudska prava⁹⁹ koje je osnovano 1946. godine, usvojena je i proglašena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 217 A (III) 10. decembra 1948. godine Opća/Univerzalna deklaracija Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima¹⁰⁰. U uvodnom dijelu Generalna skupština proglašava ovu Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima i ravnopravnosti muškaraca i žena kao „zajednički standard koji treba da postignu svi narodi i sve nacije da bi svaki pojedinac i svaki organ društva, imajući ovu Deklaraciju stalno na umu, težio da učenjem i vaspitavanjem doprinese poštovanju ovih prava i sloboda da bi se postupnim unutrašnjim i međunarodnim mjerama obezbijedilo njihovo opšte i stvarno priznanje i postovanje”. (Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima).

U članu 2. Deklaracije je naglašeno da svakom čovjeku pripadaju „sva prava i slobode proglašene u ovoj Deklaraciji bez ikakvih razlika u pogledu rase, boje, pola, jezika, vjeroispovijesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog poretka, imovine, rođenja ili drugih okolnosti.” (www.osce.org/files/f/documents/2/e/88573.pdf).

Pored važne uloge pri izradi i usvajanju Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, veliki doprinos Povjerenstva za ljudska prava se ogleda i u izradi Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, usvoje-

98 „Povelja Ujedinjenih naroda, potpisana je 26.06.1945. godine u San Francisku od strane 50 zemalja, a stupila je na snagu 24.10.1945. godine.”

99 „Povjerenstvo za ljudska prava je osnovalo Ekonomsko i socijalno Vijeće UN-a 1946. godine. Povjerenstvo je dobilo zadaću da izradi Prijedlog opće deklaracije o ljudskim pravima. Povjerenstvo je činilo 18 vladinih predstavnika iz sljedećih država: Australije, Belgije, Bjelorusije, Čilea, Egipta, Filipina, Francuske, Indije, Irana, Jugoslavije, Kine, Libana, Paname, SAD-a, Sovjetskog Saveza, Ukrajine, Urugvaja, Velike Britanije.” (Tomić, 2018:107).

100 “Predstavnici 56 država članica Ujedinjenih naroda su učestvovali u glasanju, te je 48 država glasalo ZA, a 8 država je bilo suzdržano.”

ni od strane Generalne skupštine 1966. godine, u kojima su razrađena i proširena prava iz Opće deklaracije.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima zabranjuje diskriminaciju, navodeći da sve osobe imaju jednaka prava, i da su kao takve jednake pred zakonom, te da im se pruži zaštita protiv diskriminacije po bilo kojoj osnovi. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima zahtijeva posebnu zaštitu porodice i djeteta, te se ovaj dokument posebno zalaže za humaniji odnos „prema ženama kod zasnivanja braka i porodice, insistirajući da se poštuje njihov slobodan pristanak i da se vodi računa o njihovoj zrelosti za brak.” (Član 23.)

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima zahtijeva od država da osiguraju uživanje tih prava podjednako i ženama i muškarcima (član 3.), referirajući se isključivo na „pravo na rad, pravo na pravičnu platu i jednaku nagradu za rad jednake vrijednosti bez ikakve razlike, posebno ženama moraju biti zajamčeni uslovi koji nisu lošiji od onih koja uživaju muškarci, uz jednaku nagradu za jednak rad.” Pakt sadrži i sva druga ekonomska i socijalna prava, kao npr. „pravo na pristojan život porodice, sigurnosti i higijenske uslove rada, podjednake mogućnosti unapređenja, pravo na odmor, slobodno vrijeme, itd.” (Član 7.)

Dokumenti Ujedinjenih nacija su od ključne važnosti za unapređenje rodne ravnopravnosti i priznavanje odgovornosti država koje su ratificirale određene konvencije koje se tiču zaštite u ovom slučaju ženskih ljudskih prava i prava djeteta. Pobrojat ćemo neke od konvencija koje su usvojile Ujedinjene nacije u pogledu priznavanja i zaštite prava žena: Konvencija o političkim pravima žena (1953. godine) kojom se utvrđuje članom 1. Konvencije aktivno biračko pravo, članom 2. pasivno biračko pravo, i pravo da žena bude na javnim dužnostima i da vrši sve javne funkcije, ustanovljene na osnovu nacionalnih zakona bez ikakve diskriminacije, pod jednakim uslovima sa muškarcima.

Konvencija o borbi protiv diskriminacije u području prosvjete (1960) kojom se pored zabrane diskriminacije prema rasi, spolu, jeziku, vjeroispovijesti, i drugim vrstama diskriminacije, zabranjuje i diskriminacija prema spolu u „korištenju” svih vrsta škola i mogućnosti obrazovanja. Usvojena je i Konvencija o državljanstvu udate/udatih žene/žena iz 1957. godine, koja tretira pitanje državljanstva (udate žene) kao pravne veze pojedinke i države, a polazeći od prava na državljanstvo proklamiranog Općom deklaracijom o ljudskim pravima iz 1948. godine. Konvencija ima 12 članova, a u prvim članovima su određene suštine reguliranja prava državljanstva: „Prema članu 1. svaka država ugovornica saglasna je da (1) ni zaključenje braka (2) ni rastava braka između domaćih i stranih državljana (3) ni promjena državljanstva muža dok brak traje, neće imati ipso facto učinak na državljanstvo žene.” (Banović, 2018:84).

Jedna od najznačajnijih konvencija Ujedinjenih nacija koja se striktno tiče ravnopravnosti muškaraca i žena u svim sferama društvenog djelovanja je Konvencija o uklanjanju/eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) iz 1979. godine usvojena od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, a stupila na snagu 1981. godine. Važno je naglasiti i podvući da je ovo prva Konvencija koja se isključivo odnosi na zabranu, uklanjanje ili eliminaciju diskriminacije samo nad ženama u bilo je kojem aspektu ili pogledu, jer su dotadašnje Konvencije i Deklaracije bile fokusirane općenito na uklanjanju bilo koje vrste diskriminacije nad ljudima.

U članu 1. Konvencije, pojam diskriminacije nad ženama označava „bilo koju razliku, isključivanje ili ograničenja na osnovu spola, koja imaju kao posljedicu ili svrhu pogoršavanje ili poništenje priznanja, uživanja ili djelovanja žena, bez obzira na njihov bračni status, a na osnovu jednakosti žena i muškaraca, ljudskih prava i fundamentalnih sloboda u političkoj, ekonomskoj, društvenoj, kulturnoj, građanskoj ili bilo kojoj drugoj oblasti.”.

Sveobuhvatnost Konvencije se ogleda i po pitanjima i oblastima koje detaljno tretira, kao što su: politička prava žena prema Konvenciji (otkla-

njanje diskriminacije žena u političkom i javnom životu), pravo na obrazovanje žena (otklanjanje diskriminacije žena u jednakim pravima sa muškarcima u pogledu obrazovanja), pravo na rad bez diskriminacije (uklanjanje diskriminacije žena u oblasti zapošljavanja), zabrana diskriminacije žena zbog stupanja u brak ili materinstva i osiguravanja njihovog prava na rad, ravnopravnost žena i muškaraca, bračna i porodična jednakost, itd.

Konvencijom je određen i način praćenja ostvarivanja prava iz Konvencije, gdje je članom 17. predviđeno formiranje Komiteta za uklanjanje diskriminacije žena. Prema tome, države su u obavezi „radi razmatranja u Komitetu, da generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija podnesu izvještaj zakonodavnim, sudskim, upravnim ili drugim mjerama koje su se usvojile s ciljem primjene odredaba Konvencije, kao i o napretku ostvarenom u izvještajnom periodu.” (Banović, 2018:78).

Pored Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije nad ženama, valja spomenuti i Deklaraciju o uklanjanju nasilja nad ženama usvojenu na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 1993. godine, Rezolucija 48/104. U Preambuli Deklaracije se navodi da pored prethodno usvojenih međunarodnih dokumenata u kojima su prava i načela zajamčena (Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, CEDAW Konvencija, ...), Generalna skupština smatra da je „nasilje nad ženama prepreka postizanju jednakosti, razvoja i mira” i priznavajući kako se kroz „nasilje nad ženama očituje povijesna nejednakost u odnosima moći između muškaraca i žena, a koje je dovelo do muške dominacije i diskriminacije žena te sprječavanja punog napredovanja žena, kao i da je nasilje nad ženama jedan od ključnih društvenih mehanizama, putem kojeg su žene potisnute u podređeni položaj u usporedbi sa muškarcima.” (Deklaracija o uklanjanju nasilja nad ženama).

U Deklaraciji je jasno navedeno da postoji potreba da se precizno i sveobuhvatno definira pojam nasilja nad ženama, te da se odrede prava koja se trebaju primjeniti kako bi se uklonili svi oblici nasilja nad ženama.

U okviru poglavlja razvoja rodni politika i njihovog historijskog konteksta, neophodno je spomenuti i Pekinšku deklaraciju i Platformu za djelovanje/akciju¹⁰¹, koja je nastala kao rezultat Konferencije o ženama održane 1995. godine u Pekingu i predstavlja vrlo važan međunarodni dokument u pogledu ravnopravnosti muškaraca i žena. Ujedinjene nacije su prihvatile Platformu za djelovanje ili Platformu akcije kako bi se osnažio položaj žena u svijetu, u kojoj je identificirano „dvanaest područja koja zahtijevaju akciju kako bi se pokazalo da rodna neravnopravnost ne može biti svedena samo na jednu dimenziju. Među pokazateljima su bili: siromaštvo, zdravlje, obrazovanje, nasilje, vojni sukobi, ekonomija, odlučivanje, mediji, okoliš, itd.” (Adamović, 2011:103).

Vijeće Evrope¹⁰² u pogledu rodni politika, odnosno o usvajanju dokumenata koji se tiču rodne ravnopravnosti muškaraca i žena ima veliki značaj. Najveće dostignuće Vijeća Evrope se ogleda u usvajanju *Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda*, iz 1950. godine, koja je stupila na snagu 1953. godine. Cilj Vijeća Evrope je „postizanje većeg jedinstva između njegovih članica i očuvanje i razvijanje osnovnih ljudskih prava i sloboda i koje su temelj pravde i mira u svijetu i koje se najbolje održavaju stvarnom političkom demokratijom.” (Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, 1950.).

101 „Platforma za djelovanje/akciju, definira sva područja u kojima je zabrinjavajući položaj žena i ženske djece zbog postojeće nejednakosti u odlučivanju, podnošenja većeg tereta siromaštva, izloženosti žena nasilju i posljedicama oružanih sukoba, nedostatka poštovanja i nedovoljne promocije i zaštite ljudskih prava žena.” (Pekinška deklaracija, tačka 25).

102 „Vijeće Evrope je prva organizacija na tlu Evrope poslije Drugog svjetskog rata. Osnovao ju je deset evropskih država u Londonu 5. maja 1949. godine. Sjedište Vijeća je u Strazburu (Francuska). Danas u njegovom sastavu djeluju gotovo sve evropske države, a članice su mu i sve države nastale raspadom bivše SFR Jugoslavije. Osnovni ciljevi Vijeća Evrope su: zaštita ljudskih prava, pluralistička demokracija i vladavina prava; unapređenje svijesti o evropskom kulturnom identitetu i podsticanje njegova razvoja i raznolikosti; traženje rješenja za problem sa kojima se suočava evropsko društvo (manjine, ksenofobija, netrpeljivost, zaštita okoliša, kloniranje, sida, organizirani kriminal, itd.); razvoj demokratske stabilnosti u Evropi kroz pomoć političkim, zakonodavnim i ustavnim reformama.” (Beridan, 2008:187,188).

Član 14. Konvencije se najdirektnije odnosi na zabranu diskriminacije po bilo kojoj osnovi, preciznije „uživanje prava i sloboda predviđenih u ovoj Konvenciji obezbjeđuje se bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovinsko stanje, rođenje ili drugi status“. Kako bi se obezbijedilo poštivanje prava Konvencije Članom 19. predviđeno je uspostavljanje nadzornih tijela. Nadzorna tijela su: *Evropska komisija za ljudska prava* i *Evropski sud za ljudska prava* koji je utemeljen 1959. godine, sa glavnim zadatkom i ciljem da utvrdi da li je država, prema pojedinačnim žalbama, prekršila neka od zagarantovanih prava predviđenih ovom Konvencijom.

Godine 1961. Vijeće Evrope je usvojilo Evropsku socijalnu povelju, koja je revidirana 1996 „uvođenjem pozitivnih mjera s ciljem postizanja ravnopravnosti spolova u obrazovanju i zapošljavanju.“ (Tomić, 2018:191).

U grupu normativnih instrumenata Vijeća Evrope spadaju i *Konvencija o suzbijanju trgovine ljudima*, *Konvencija o zaštiti djece od seksualnog nasilja* i *Konvencija o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici*.

Konvencija Vijeća Evrope o suzbijanju trgovine ljudima usvojena je 2005. godine, a stupila na snagu 2008. godine. Osnovni cilj Konvencije je „sprečavanje i borba protiv trgovine ženama, muškarcima i djecom u cilju seksualne, radne i druge vrste iskorištavanja, kao i zaštitu žrtava i progon počinitelja.“ (Kulenović, 2019:99). U članu 3. Konvencije tretira se pitanje i nediskriminacije i obaveza država u promovisanju rodne ravnopravnosti u procesima kreiranja i primjene implementacije pomenute Konvencije.

Konvencija o zaštiti djece od seksualnog nasilja (Konvencija za zaštitu djece od seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja) iz 2007. godine, poznatija kao i Lanzarote konvencija. Osnovni i primarni cilj Konvencije je „spreča-

vanje i suzbijanje iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja djece, zaštitu prava djece žrtava seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja". Konvencija, također kriminalizira „sve vrste seksualnih zločina protiv djece, uključujući seksualno zlostavljanje, krivična djela povezana s dječijom prostitucijom, dječiju pornografiju, sudjelovanje djeteta u pornografskim nastupima, moralno iskvarivanje djece te vrbovanje djece u seksualne svrhe". (Ibid, 99).

Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, poznatija kao „Istanbulska konvencija". Usvajanju Istanbulske konvencije prethodile su mnoge javne rasprave, polemike, pa čak i organizacije protesta, naročito u regiji. Istanbulska konvencija je usvojena 2011. godine te zahtijeva od država da „kriminalizuju različite oblike nasilja nad ženama, uključujući fizičko, seksualno i psihičko nasilje, uhođenje, seksualno uznemiravanje, sakaćenje ženskih genitalija, prisilni brak, prisilni abortus i prisilnu sterilizaciju." (Petrić, 2019:221).

Pored pomenutih Konvencija i Deklaracija, neophodno je naglasiti da će se u poglavlju Rodne politike i sistem sigurnosti Bosne i Hercegovine, tačnije u Rodu i reformi sektora sigurnosti u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini izvršiti detaljnija analiza Rezolucija Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija o ženama, miru i sigurnosti. Rezolucija Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija 1325 je usvojena 31.10.2000. godine pod nazivom „Žene, mir i sigurnost"¹⁰³. Važnost ove rezolucije se ogleda između ostalog i u činjenici da je najvažniji organ Ujedinjenih nacija, Vijeće sigurnosti, prvi put na dnevni red uvrstilo pitanje: Žene, mir i sigurnost.

103 „Pored Rezolucije Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija 1325, usvojene su i dodatne rezolucije koje se isključivo oslanjaju na pomenutu rezoluciju, a to su: rezolucija 1820 (2008. godine), 1888 (2009), 1889 (2009), 1960 (2010), 2106 (2013), i rezolucije 2122 (2013), i 2224 (2015. godine). Sve rezolucije Vijeća sigurnosti su dostupne na web stranici <http://www.un.org>."

2. SIGURNOSNE DIMENZIJE RODNIH ODNOSA

2.1. Socijalne dimenzije roda

Socijalne dimenzije roda istražuju kako se rodne uloge uče, prenose, održavaju u društvu, te kako one utječu na pristup moći, resursima i mogućnostima. Ovo poglavlje usmjereno je na analizu načina na koje društvene strukture, norme i institucije oblikuju rodne identitete, rodne uloge i rodne odnose, sa posebnim naglaskom na intersekciju roda sa drugim društvenim kategorijama, poput klase, rase i seksualnosti.

Sva ljudska bića su neponovljivo različita. Te razlike naglašavaju mnogi autori: "...biće koje uči, biće upravljanja i rukovođenja, čovjek je Božije stvorenje, biće koje zaboravlja, biće emocija, biće kreacija, biće koje se pita, biće senzacije, biće ljubavi, biće ideja, biće interesa, i mnogih drugih određenja." (Žiga, Đozić, 2013:141). Nabrojane i druge karakteristike i razlike među ljudskim bićima su značajne, ali je po prirodi najznačajnija biološka razlika koja dijeli ljudski rod u cjelini gotovo uvijek oko polovine, po rodu na muškarce i oko polovine na ženski rod.

Rod nije samo "osobna", "lična" karakteristika, već i društveni fenomen duboko ukorijenjen u strukturama moći, normama i kulturnim obrascima. Društvo oblikuje očekivanja o tome šta znači biti muško i žensko, često namećući uloge koje utječu na identitet, ponašanje i svakodnevne životne prilike.

Pored osnovne interakcije i komunikacije među ljudima, emancipacija i različiti vidovi sticanja znanja, afirmacija, aktivno učešće i participacija u različitim organizacijama (na lokalnom nivou, regionalnom, međunarodnom i pak globalnom nivou), nevladinim ili međunarodnim organizacijama predstavljaju jednu od osnovnih socijalnih dimenzija svakoga čovjeka¹⁰⁴.

¹⁰⁴ Pojmovne konstrukcije čovjeka: "Homo sapiens, razumni čovjek, biće razuma; Zoon politikon, politička životinja, političko, društveno biće; Homo ludens, biće igre ili zabave; Homo cultus, biće kulture; Homo artis, biće umjetnosti; Animal sociale, društvena životinja; Homo etikus, biće morala; Homo artikularis, biće govora; Homo religiozus, biće religije; Homo cogitas, biće mišljenja, Homo senzualis, biće osjetila; Homo vizionaris, biće vizije; Homo historikus, historijsko biće; Homo faber, biće rada, itd." (Žiga, Đozić,

Čovjek, kao društveno biće, "kako ga razumijeva sociologija, svoju društvenu bitnost izražava, prije svega:

1. Praktičnim i svjesnim odnosom, kako prema društvu i prirodi, tako i prema sebi,
2. Slobodnim izborom mogućnosti za postizanje svojih ciljeva,
3. Društvenom komunikacijom." (Ibid, 141).

Izražavanje čovjekova bića i pojmovne konstrukcije čovjeka kao homo sapiensa, zoon politikona, homo cultusa, homo artisa, homo etikusa, itd. se upravo ogleda kroz njegovu socijalizaciju¹⁰⁵. Pojam socijalizacije zamjenjuje opšti dosadašnji filozofski pojam – pojam vaspitanja. Međutim, pojedini autori iz oblasti sociologije, pojam i proces socijalizacije gledaju i razumijevaju kao "podruštvljenje" ličnosti. Dok pod ličnošću Nikola Pot kao i većina psihologa smatra da "ličnost čini integrirano jedinstvo karaktera, temperamenta, intelekta i fizičke konstitucije". (Pot, 1978:8). Staro značenje izraza ličnost se ogleda kao: izgled nekoga, kako se neko pokazuje i čini drugima.

Socijalni faktori i socijalne dimenzije su vrlo važne odrednice u razvoju ličnosti. Pod utjecajem socijalnih faktora se prvenstveno razvija i mijenja ličnost. Veliki je broj različitih vrsta socijalnih faktora od kojih zavisi formiranje ličnosti: "porodica i porodični uslovi u kojima se podiže dete, škola, grupa vršnjaka, organizacije u koje je dete učlanjeno, rođaci i poznanici sa kojima dete dolazi u dodir, literatura koju čita, filmovi koje gleda, brak i odnosi u braku, materijalno stanje, socijalni položaj i uloga koju ima u društvu, klasna pripadnost, kultura u kojoj je odrastao i u kojoj živi, itd. (Ibid, 157).

Mladenović navodi da čovjek "tokom celog životnog ciklusa prolazi kroz situacije na kojima stiče znanja, razvija određene osobine, identifikuje svoju ličnost i izgrađuje svoj posebni lik". (1977:77). Upravo ovaj cjelokupni proces o kojem Mladenović govori između čovjeka i društva,

2013:140).

105 „Pojam socijalizacije kao i teorija socijalizacije najbolji su izdanak i doprinos američke sociološke tradicije sa početka prošlog veka. Pojam socijalizacije u današnjem značenju prvi put se susreće kod američkih sociologa: Olsvorta Rosa, Henrija Gidingsa, i Clausena." (Milić, 2007:239).

jeste da čovjek prolazi kroz stalne procese socijalizacije, što implicira da socijalizaciju ne promatramo kao nešto što je statično, ili vezano za samo rani period čovjekovog odrastanja i razvoja. Naprotiv, socijalizacija predstavlja stalni permanentni proces kroz čitavo čovjekovo postojanje.

Anđelka Milić socijalizaciju definira kao "generalni proces kojim se tek rođena biološka jedinka sa ljudskim potencijalima pretvara u odraslu, autonomnu socio – kulturnu ličnost ili proces, drugog socio – kulturnog rođenja čoveka". U savremenim društvima, socijalizacija je izuzetno značajan i dugotrajan proces, za koji društvo "angažuje složen splet institucionalnih nosilaca čiji je osnovni zadatak da proces usmeravaju ka društvenim ciljevima i da pružaju uslove i sredstva za njegovo što efikasnije odvijanje." (Milić, 2007:240).

Najprecizniju i sadržinski najtemeljitiju definiciju socijalizacije ličnosti ponudio je Mladenović, koji pod socijalizacijom ličnosti označava i podrazumijeva "proces stalnog, neprekidnog stvaranja čoveka i čovečanstva u svakoj novoj individui i svakoj novoj generaciji,...", to je prije svega proces "transponovanja kulturnih vrednosti u unutarjni svet individue i razvoj njenih produktivnih, stvaralačkih moći na kulturnom materijalu." (1977:77). Pomenuta definicija socijalizacije ličnosti može biti jako diskutabilna ukoliko je promatramo kroz različita vremenska razdoblja razvoja rodničkih odnosa unutar određenih društava¹⁰⁶. Socijalizaciju možemo promatrati sa dva aspekta: pozitivnog i negativnog, ili dvije strane: revolucionarnu socijalizaciju i konzervativnu. Pozitivna socijalizacija kao revolucionarna, a negativna kao konzervativna socijalizacija.

Mladenović navodi primjer, "kako starija generacija kojoj nesumljivo pripada dominantna uloga u ovom procesu nastoji da ovekoveči u novoj generaciji i da putem ideoloških kanala inkorporira sopstveni karakter u karakter svake individue", nastojeći da njenu "delatnost, htenja, želje, skriveni suptilni svet njenog osećajnog sveta i celu prirodu njenog

¹⁰⁶ „U nekim definicijama pojma socijalizacije naročito se podvlači aktivistička i kritička komponenta, nasuprot shvatanju da se pod socijalizacijom podrazumijeva pretežno jednosmerno, pasivno i nekritičko prenošenje društvenih normi sa društva na pojedince. Evo jedne takve aktivističke definicije pojma socijalizacije: to je proces kritičkog usvajanja važećih društvenih normi o međuljudskim odnosima, koji se odvija pod uticajem društvenih činilaca i ličnih socio – psiholoških karakteristika individue... Psiholozi, naprotiv, veći akcenat stavljaju na nesvesne mehanizme psihološkog porekla u procesu socijalizacije, kao što su: slučajno učenje (uloga), podražavanje, i identifikacija (za koju jedni smatraju da je nesvestan, a drugi da je svestan proces učenja uloga)." (Mladenović, 1977:78).

društvenog delovanja uskladi sa karakterom i željama sveta starijih". Jedan od najradikalnijih primjera jeste patrijarhat, koji se stoljećima prenosi sa generacije na generaciju, zasnovan na diskriminaciji i segregaciji, te počiva na supremaciji muškarca nad ženom.

Činioci ili faktori koji utiču na proces socijalizacije (podruštvljenja) ličnosti možemo uslovno podijeliti na *primarne* i *sekundarne*. U primarne faktore spadaju "porodica, srodničke strukture, susjedstvo, institucije specijalizovane za socijalizaciju (predškolske ustanove za djecu, školske i druge obrazovne ustanove) i neorganizovani (spontani) faktori socijalizacije (grupe vršnjaka, štampa, radio, televizija, film, i sl.)", u novije vrijeme sve više internet i društvene mreže. (Ibid, 77).

Pod sekundarnim faktorima socijalizacije ličnosti podrazumijevamo i ubrajamo "takve društvene strukture koje su više ili manje udaljene od svakodnevnog života pojedinaca i porodica i vrše tek posredan uticaj na njih, uglavnom preko porodice kao celina određujući mesto, ulogu i funkciju porodice u okviru globalnog društva". (Ibid, 77). U sekundarne strukture socijalizacije spadaju: klasne, slojne, društveno – ekonomske strukture, pravno – političke, etničke, nacionalne strukture u procesu rada. Možemo zaključiti da su oba faktora koji utječu na proces socijalizacije ličnosti jako važna, naročito u pogledu razvoja rodničkih odnosa unutar društva i države. Svaki od pomenutih faktora možemo uvrstiti i analizirati sa aspekta roda, krenuvši od stanja rodničkih odnosa unutar porodice, utjecaj obrazovanja na razvoj rodničkih odnosa ili promjenu postojećeg stanja rodničkih uloga u državi i društvu, itd. Neizmjerno su važni sekundarni faktori u pogledu procesa socijalizacije ličnosti unutar društveno – ekonomske strukture rodničkih odnosa, zatim pravno – političke, etničke i nacionalne strukture rodničkih odnosa naročito u postkonfliktnim državama.

Fokus u ovom radu će biti dijelom i na primarnim i sekundarnim faktorima socijalizacije ličnosti, kao što su porodica, obrazovanje, utjecaj medija i civilnog društva na rodne odnose, zatim stanje rodničkih uloga unutar društveno – ekonomske strukture rodničkih odnosa, pravno – političke strukture, itd.

2.2. Obrazovanje i rod

Značajan vid procesa socijalizacije jeste obrazovanje. Obrazovanje predstavlja jedno od najvažnijih i najbitnijih karika, procesa socijalnih dimenzija svakoga pojedinca/individue, u njegovom ličnom sazrijevanju, te njegovom bivstvovanju i djelovanju u porodici (kao osnovnoj čeliji jednog društva), društvu, i u krajnjoj mjeri državi. "Ozbiljne" države i "ozbiljno" rukovodstvo država, naročito postkonfliktnih država obrazovanje treba da smatraju jednim od prioritetnih i osnovnih "stubova" društva. Pitanjem obrazovanja se bave mnoge znanstvene discipline, krenuvši od pedagogije i filozofije, sociologije, andragogije, didaktike, itd., ali je neophodno naglasiti da bi se pitanjem obrazovanja trebale intenzivnije baviti i mnoge druge znanstvene discipline, kao što su politologija, ekonomija, sigurnosne studije, itd.

Postoje različiti pristupi u definiranju pojma obrazovanja. Pri samom definiranju pojma obrazovanja teorije i teoretičari su pred osnovnom dilemom i pitanjem: odgoj ili obrazovanje?

Odgoj i obrazovanje nisu sinonimi, oni se evidentno razlikuju, ali su ujedno i međusobno povezani. Odgoj i obrazovanje su ključni pojmovi za definiranu temu, bez odgoja i obrazovanja, razvoj socijalnih dimenzija roda ne bi bio moguć. Odgoj je "društveni fenomen" po kojemu se čovjek, ljudsko biće razlikuje od životinjskog svijeta, odnosno životinjskih skupina. Odgoj se primarno odnosi na oblikovanje ličnosti, stavova, vrijednosti i ponašanja. On uključuje emocionalni, moralni i socijalni razvoj pojedinca. Odgoj ne podrazumijeva samo prenos znanja, već i usvajanje normi, poštivanja pravila, razvijanje empatije, odgovornosti i sposobnosti za suživot u zajednici.

Fiamengo odgoj promatra kao "proces u kome stariji svjesno utječu na mlađu generaciju kako bi prenijeli na nju sve svoje iskustvo i znanje i time kod njih stvorili određene vještine i navike potrebne za odr-

žavanje u životu." (1989:310). Upravo se u Fiamengovom razumijevanju pojma odgoja i ogleda sadašnji pogled na rodne odnose kako u bosanskohercegovačkom društvu i državi tako i u zemljama regije. Možemo zaključiti da je odgoj "socijalni fenomen" koji ima svoje krajnje ciljeve. Ti ciljevi mogu biti različiti u raznim epohama, ovisno o kojim društvenim sistemima je riječ, npr. u klasnim sistemima ili rodovskim sistemima, itd. Djeca u različitim društvenim sistemima su različito odgojena. Odgoj je ključni u promjeni patrijarhalne paradigme i promjene postojeće postulacije rodni odnosa u državi i društvu.

Pojam odgoja obuhvata pojam obrazovanja. Fiamengo obrazovanje i školsku nastavu promatra samo kao posebne metode i posebni oblik odgoja. Proces odgoja u svojoj cjelini je predmet izučavanja posebne nauke – pedagogije, ali "istraživanje odgoja kao socijalnog fenomena, ispitivanje odgoja u njegovoj povezanosti s ostalim društvenim pojavama u strukturi društva, kao i u njegovu razvoju, predmet je posebne grane sociologije, tzv. socijalne pedagogije ili sociologije odgoja." (Ibid, 311).

Kukić navodi da je odgoj "sastavni dio obrazovanja, neovisno o tome gdje se ono realizira – u obitelji, socijalnoj sredini ili u za to sustavno predviđenoj instituciji, školi". (2004:348). U Enciklopedijskom rječniku pedagogije, obrazovanje podrazumijeva "stjecanje znanja, a pod odgojem svjesno i namjerno prenošenje društveno – historijskog iskustva starijih generacija na mlađe, sa svrhom da se svaka generacija osposobi za svoju društvenu ulogu i tako osigura kontinuitet društvenog života." (1963:584). Definicija odgoja u enciklopedijskom rječniku predstavlja samo prostor za širenje rodne neravnopravnosti, jer se u njoj ogleda nemogućnost promjene i različitog izbora društvenih uloga bilo muškaraca ili žena.

Obrazovanje, s druge strane više je usmjereno na stjecanje znanja, vještina i intelektualnih sposobnosti. Važno je naglasiti da je obrazovni sistem struktuiran, često institucionaliziran (kao što su škole i fakulteti) i

usmjeren prema razvijanju kognitivnih sposobnosti, kao što su čitanje, pisanje, matematika, fizika, medicina, društvene znanosti i druge oblasti.

Odgoj i obrazovanje su možemo kazati, nerazdvojni procesi – obrazovanje omogućava intelektualni razvoj, odgoj usmjerava kako će se to znanje koristiti. U idealnom sistemu, oba procesa bi trebalo da idu zajedno: obrazovanje bez odgoja može dovesti do tehnički obrazovanih, ali društveno neosjetljivih pojedinaca/ki, dok odgoj bez obrazovanja može ograničiti mogućnosti osobnog/ličnog i profesionalnog razvoja.

Obrazovanje je ključna odrednica i prva u nizu prioriteta države i društva u pokretanju promjena postojećeg stanja rodničkih odnosa, kako općenito u državi, tako i u društvu, naročito u sektoru sigurnosti, koji se tradicionalno smatra muškim sektorom i muškom sferom djelovanja u državi i društvu.

Pouzdana istraživanja vojno historijskih događaja i odnosa država spram obrazovanja za potrebe sigurnosti općenito, osobito vojne, ne raspolazu podacima prije dvadesetog stoljeća da su žene školovane za učešće u oružanoj borbi. Pojedini autori i njihova istraživanja navode učešće žena u oružanom konfliktu, prvenstveno u humanitarnim poslovima, zbrinjavanja i njege ranjenika, kao što je "Crveni križ/krst" iz 19. stoljeća. Zapravo, općenito je opće školovanje ženske omladine u cijelome svijetu zabilježeno tek u drugoj polovini 19. i u 20. stoljeću.

U SFR Jugoslaviji je poslije Drugog svjetskog rata uveden obavezni vojni rok za vojno sposobne muškarce. Žene su eventualno zapošljavane u vojsci u svojstvu "građanskih lica na službi u oružanim snagama", dok ih nije bilo u srednjim vojnim školama, na vojnim akademijama, niti na oficirskim dužnostima u mirnodopskom sastavu oružanih snaga.

Ustav iz 1974. godine Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije je u posebnoj poglavlju definirao opću koncepciju opštenarodne odbrane i strukturu Oružanih snaga ove države. Osnovno konceptualno opredjeljenje je izraženo kroz „podruštvljavanje opštenarodne odbra-

ne", a Oružane snage su definirane dvjema svojim komponentama: Jugoslavenskom narodnom armijom („koja je u nadležnosti Federacije“) i Teritorijalnom odbranom republika koje su činile Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju.

Politika „podruštvljavanja opštenarodne odbrane“ predodredila je niz funkcija sistema opštenarodne odbrane, koje su podrazumijevale i uporedni niz djelatnosti za koje je bio neophodan visoko obrazovani kadar. Riječ je o svim djelatnostima sistema a naročito za potrebe, uvjetno kazano, odbrambenog „vojnog i civilnog“ funkcioniranja:

- opštinskih, regionalnih i republičkih štabova Teritorijalne odbrane,
- sekretarijata odbrane, također od općenskog do republičkih nivoa,
- štabova i jedinica civilne zaštite,
- planiranja opštenarodne odbrane u državnim organima i društvenim i privrednim organizacijama,
- obrazovanja za potrebe opštenarodne odbrane.

Ustavno načelo o „pravima i obavezama“ u opštenarodnoj odbrani i njeno „podruštvljavanje“, podrazumijevalo je i specifične oblike obrazovanja za opštenarodnu odbranu. Shodno tome, a na osnovu člana 244. Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, skupštine socijalističkih republika i autonomnih pokrajina i Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, zaključili su 13.02.1975. godine Dogovor o jedinstvenim osnovama školovanja i usavršavanja nastavnika za predmet „Odbrana i zaštita“ za srednje škole u cijeloj Jugoslaviji. Ovim dokumentom predviđeno je osnivanje fakulteta na kojima će se školovati kadrovi koji će izvoditi predmet „Odbranu i zaštitu“ u srednjim školama, osposobljavati kadar za naučno-istraživački rad na visokoškolskim organizacijama i drugim institucijama koje se bave naučno-istraživačkim radom i kadar koji će profesionalno raditi na poslovima odbrambenih priprema i društvene samozaštite.

Shodno članu 8. Dogovora, nadležni organi Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine donijeli su odluku da se od školske 1975/76. godine, pri Prirodno-matematičkom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, formira Odsjek opštenarodne odbrane kao interdisciplinarni studij.

Cilj formiranja ovoga studija bio je da se za potrebe nastave i „udruženog rada“ na području Republike Bosne i Hercegovine i šire, školuje nastavni kadar za srednje škole, te kadar koji će se profesionalno baviti „poslovima i radnim zadacima u organizacijama udruženog rada, društveno-političkim zajednicama, društveno-političkim organizacijama, štabovima i jedinicama Teritorijalne odbrane i civilne zaštite“. Međutim, realizacija nastave na ovome Fakultetu je bila dovedena u pitanje, prije svega, zbog nedostatka nastavnog prostora i neriješenih kadrovskih (nastavnih) pitanja.

Nakon analize rada Odsjeka pri Prirodno-matematičkom fakultetu, Univerzitet u Sarajevu je, u saradnji sa tim Fakultetom, Fakultetom političkih nauka, Zajednicom za visoko obrazovanje Republike Bosne i Hercegovine, Republičkim sekretarijatom za narodnu odbranu, Republičkim sekretarijatom za obrazovanje, nauku, kulturu i fizičku kulturu, ocijenio da bi egzistencija Odsjeka opštenarodne odbrane bila uspješnija ako bi bio u sastavu Fakulteta političkih nauka u Sarajevu.

U saglasnosti sa odlukom Savjeta Univerziteta, te odlukom samoupravnih i drugih organa i tijela Fakulteta političkih nauka Sarajevo, a u skladu sa izmjenama i dopunama Statuta Fakulteta, koji je potvrdila Skupština Republike Bosne i Hercegovine na sjednici od 29. jula 1976. godine, Odsjek opštenarodne odbrane počeo je nastavnu djelatnost na ovom Fakultetu 13. septembra 1976/77. godine. Saglasno članu 13. saveznog Dogovora, Savjet Fakulteta političkih nauka je na sjednicama od 21.10. i 18.11. 1976. godine donio odluke o upisu studenata na vanredni studij, Odsjeka opštenarodne odbrane. Nakon dvije godine (19.05.1978. godine), potpisnici navedenog saveznog Dogovora saglasili su se da

se na Odsjeku opštenarodne odbrane mogu školovati i osobe ženskog spola prema odgovarajućim kriterijima.

U početnim fazama „školovanja i usavršavanja“ studenata na Odsjeku opštenarodne odbrane, pa sve do kraja osamdesetih godina dvadesetog stoljeća zasnivao se na Jedinstvenim osnovama nastavnog plana i programa za fakultete, odsjeka i smjerove opštenarodne odbrane. Jedinstvene osnove nastavnog plana i programa proizašle su iz sadržaja prethodna dva Dogovora o jedinstvenim osnovama školovanja..., usvojene su nakon svestranih rasprava i usaglašavanja. U izradi Plana i programa sa Jedinstvenim osnovama..., učestvovali su predstavnici: Fakulteta opštenarodne odbrane iz Beograda, odsjeka (ili smjerova), opštenarodne odbrane (obramboslovja) Fakulteta za društvene vede iz Ljubljane, Fakulteta političkih nauka iz Sarajeva, Fakulteta političkih znanosti iz Zagreba, te predstavnici sekretarijata za narodnu odbranu svih republika (i autonomnih pokrajina) i Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu SFR Jugoslavije.

Fakultet političkih nauka Sarajevo je u školskoj 1983/84. godinu upisao prvu generaciju postdiplomskih studija na Odsjeku opštenarodne odbrane. Do 1992. godine, Odsjek opštenarodne odbrane nije mijenjao svoj naslov. U toku rata i poslije 1995. godine Odsjek je, u odnosu na potrebe i u skladu sa strukturom svojih planova i programa i odlukama Nastavno-naučnog vijeća Fakulteta političkih nauka Sarajevo, nosio nazive:

- Odsjek obrane i bezbjednosti,
- Odsjek odbrane i sigurnosti,
- Odsjek sigurnosti,
- Odsjek sigurnosnih i mirovnih studija

U odnosu na široki spektar poslova za koje su se školovali kadrovi za potrebe opštenarodne odbrane (a po tom i društvene samozaštite) na visokoškolskom nivou: od oficirskih dužnosti u Oružanim snagama (pr-

venstveno teritorijalnim odbranama republika), do poslova profesora u srednjim školama, preko poslova u upravnim organima, poslova planiranja u opštenarodnoj odbrani (u državnim organima i organizacijama udruženog rada), civilnoj zaštiti..., planovi i programi studija su se sastojali od tri osnovne cjeline. Prvu su činili predmeti iz oblasti „vojnih nauka-nauke o odbrani“, druga cjelina su bili predmeti iz oblasti pedagoško-psiholoških nauka i treća iz oblasti društvenih i drugih nauka. Predmeti iz oblasti vojnih nauka-nauke o odbrani su bili obavezni iz razloga što su definirani saveznim Dogovorom i na saveznom nivou posebno utvrđeni Jedinstvenim osnovama nastavnog plana i programa za fakultete, odsjeke i smjerove opštenarodne odbrane na nivou SFR Jugoslavije. Ostali elementi planova i programa su bili u nadležnosti fakulteta nosilaca nastavnog i akademskog procesa.

Najznačajniji specifikum nastavnog plana i programa, sve do raspada SFR Jugoslavije bila je nastavna cjelina: „Vojnostručna sastava“. Član 18. (već spomenutog) saveznog Dogovora..., precizirao je obavezu Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu da „Vojnostručnu nastavu“ u trajanju od 255 školskih sati finansira i realizira u jedinicama Jugoslovenske narodne armije. Predmet se izvodio pretežno praktično na armijskim poligonima, vježbalištima i strelištima. U skladu sa saveznim Dogovorom, redovni studenti (i muškarci i djevojke) su, kao uvjet za upis studija Opštenarodne odbrane morali biti vojno sposobni. Taj uvjet je bio neophodan jer su imali još jednu značajnu obavezu: provesti „stažiranje“ u jedinicama Jugoslovenske narodne armije u IX semestru (četvrta godina studija), za koje je uvjet bio položen ispit iz Vojnostručne nastave. Time su diplomirani studenti dobijali zvanje „profesor opštenarodne odbrane“ i sticali uvjete za proizvođenje u čin rezervnog oficira, što je bio preduvjet za zapošljavanje prvenstveno u štabovima i jedinicama Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine. Prethodne obaveze bili su oslobođeni vanredni studenti (studenti uz rad) i oni koji su već završili školu rezervnih oficira i na druge načine stekli čin oficira. Ove

činjenice navodimo i potenciramo iz razloga što su mnogi diplomirani studenti Odsjeka opštenarodne odbrane dali značajan doprinos odbrani današnje Bosne i Hercegovine, naročito u vremenu od 1992-95. godine. Dodajmo k tome i drugu, sad već sasvim prepoznatljivu činjenicu. Riječ je zapravo o tome da su se do vremena osnutka ovoga studija, znanja iz oblasti odbrane sticala isključivo na vojnim akademijama, naravno s prvenstvenim uklonom na vojne nauke, na vojnu odbranu i na pripreme za oružanu borbu.

Studij Opštenarodne odbrane na civilnom fakultetu, osobito na Fakultetu političkih nauka, omogućio je studentima šire spoznaje o mjestu i ulozi odbrane u političkom sistemu država, ali i uvjete za naučna istraživanja koja su podrazumijevala mnogo širi spektar spoznaje na teorijskom i empirijskom nivou od onoga koji se odnosi na vojne nauke i vojnu odbranu.

Nakon završetka rata nanovo je promijenjen plan i program u dva navrata. Iza naslova odsjeka „Odbrana i sigurnost“, a po tom „Sigurnost“ stajala je akademska namjera i potreba da se planovi i programi „devoniziraju“ u još većoj mjeri i uvedu na studij i razviju predmeti koji će zadovoljavati potrebe za kadrovima u oblasti odbrane i sigurnosti u novim poratnim uvjetima egzistencije države i društva, te je Odsjek dobio naziv „Sigurnosne i mirovne studije“.

Za potrebe ovoga rada izvršili smo statističko istraživanje o broju studenata koji su završili studije na Fakultetu političkih nauka na Odsjeku opštenarodne odbrane, a poslije i Odsjeka sigurnosnih i mirovnih studija, na različitim nivoima studija po rodnoj pripadnosti, jer je to prvi studij ove akademske provenijencije u Bosni i Hercegovini, čiji su kadrovi u ovoj državi zauzimali i zauzimaju značajne pozicije u njenom sistemu sigurnosti.

Podaci Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu po rodnoj zastupljenosti broja diplomiranih studenata/ica, broju magistriranih stu-

denata/ica i studenata i studentica koji su doktorirali na Odsjeku sigurnosnih i mirovnih studija:

Doktorati, za period od 1992. – 2019. godine, zvanje: doktor/ice nauka odbrane i sigurnosti

- 20 doktora/ice nauka odbrane i sigurnosti, od toga tri žene (15%)¹⁰⁷.

Na Trećem ciklusu studija prema Bolonjskom sistemu (od 2012. godine), na Odsjeku sigurnosnih i mirovnih studija, ukupno je doktoriralo 18 kandidata/kinja, sa zvanjem doktora/ica političkih nauka/znanosti usmjerenje Sigurnosne i mirovne studije, od toga 5 žena (27,78%).

Magistarski studij, za period od 1992. – 2019. godine; zvanje: magistra/ice nauka odbrane i sigurnosti prema rodnoj zastupljenosti, je sljedeći:

- 33 magistra/ice nauka odbrane i sigurnosti, od toga 2 žene (6,06%).

Prema Bolonjskom sistemu, drugi ciklus studija (Master studij), za period od 2010 – 2019. godine ukupan broj studenata i studentica koji su magistrirali je 204, od toga 51 žena (25%).

Za period od 1979 – 2019. godine (40 godina), ukupan broj diplomiranih studenata na Odsjeku opštenarodne odbrane, zatim Odsjeku sigurnosti i u zadnje vrijeme Odsjeku sigurnosnih i mirovnih studija, je 3623, od toga 499 žena (13,77%).

- Prema podacima iz matične knjige, 1979 – 1997. godine, ukupan broj diplomiranih studenata i studentica je 953, od toga je 204 žena (21,40%).
- U periodu od 1990 – 2007. godine, ukupan broj diplomiranih studenata i studentica je 1754, od toga 120 žena (6,84%).

¹⁰⁷ „Uvjeti za formiranje Odsjeka opštenarodne odbrane Fakulteta političkih nauka u Sarajevu i njegovom razvoju preuzeti su iz Monografije Fakulteta političkih nauka u povodu obilježavanja 50 godina od osnutka ovoga fakulteta.“

Za period od 1979 – 2007. godine ukupan broj diplomiranih studenata i studentica je bio 2707, od toga 324 žene (11,96%).

Na prvom ciklusu studija po Bolonjskom sistemu (Bachelor studij) za period od 2005 – 2019. godine, ukupan broj diplomiranih studenata i studentica je 916, od toga je 175 žena (19,10%).

Iz navedenih podataka evidentno je nekoliko značajnih pokazatelja i to: da se u novije vrijeme sve više djevojaka odlučuje na upis studija koji se godinama i tradicionalno percipirao kao "muški studij", zatim da je veći broj diplomiranih i magistriranih studentica na Prvom i Drugom ciklusu studija prema Bolonjskom sistemu u odnosu na prethodni studij Opštenarodne odbrane (što je vjerovatno i doprinio sam naziv Sigurnosne i *mirovne* studije (mirovni aspekt studija), kao i činjenica da se svijest o rodu i rodnoj jednakosti u pogledu obrazovanja i zapošljavanja djelimično promijenila.

Pored Fakulteta političkih nauka, Odsjeka sigurnosnih i mirovnih studija, školovanje za potrebe sektora sigurnosti na državnom univerzitetu moguće je i na Fakultetu kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija. Prvotno je to bio Fakultet kriminalistike, koji je osnovan 1995. godine, a nakon određenog vremena je promijenio naziv u Fakultet kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija.

Važno je spomenuti da se u posljednje vrijeme na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine osniva sve veći broj privatnih fakulteta koji školuju kadar za potrebe sektora sigurnosti.

Pored državnog Univerziteta i fakulteta namjenjenih za školovanje studenata i studentica za potrebe sektora sigurnosti i privatnih fakulteta, važno je spomenuti i Policijsku akademiju u Federaciji Bosne i Hercegovine i Policijsku akademiju Republike Srpske koje su specifikirane isključivo za obučavanje momaka i djevojaka za obavljanje policijskih dužnosti. Za potrebe odbrane i angažovanja u Oružane snage Bosne i Hercegovine, Ministarstvo odbrane i Oružane snage raspisuju konkurs za prijem i obuka se vrši prema definiranim pravnim aktama, nakon provedenog konkursa i prijema u Oružane snage Bosne i Hercegovine.

2.3. Porodica, rod i sigurnost

Pored svih oblika grupiranja ljudi unutar jednoga društva i države (profesionalno, teritorijalno..., grupiranje), najznačajnije i po prirodi najdugotrajnije je krvno – biološko grupiranje. Temelji krvno – biološkog grupiranja kroz cijelu historiju ljudskoga roda jesu porodice.

U jezicima naroda Bosne i Hercegovine čest sinonim za porodicu je obitelj. Termin porodica naglašava vezu koja podrazumijeva rod, krvno srodstvo¹⁰⁸. Obitelj je moguće razumijevati nešto širim pojmom od porodice, jer podrazumijeva zajedničko obitavanje, što može značiti da svi njegovi članovi ne moraju biti u krvnom srodstvu.

Pojedini autori poistovjećuju pojam obitelji i porodice, ne samo u terminološkom pogledu, nego i u sadržaju pojmova koje ti termini opisuju.

Adila Pašalić Kreso navodi da obitelj kao pojam nudi “veći stepen pojmovne sveobuhvatnosti za ono što se hoće definirati kao obitelj, a time i veći stepen strukovne pa i naučne korektnosti.” (2012:55). Etimološki pojam obitelji je izveden iz riječi “*obitavati – tj. živjeti zajedno*”, a u etimologiji porodice nalazi se riječ “*po – rod*” kao osnova zajedničkog života. Autorica piše da obitelj “čine roditelji, ili najmanje jedna odrasla osoba, i djeca, ili najmanje jedno dijete, koji žive u zajedničkom domaćinstvu, uspješno funkcioniraju kao zajednica zadovoljavanja potreba njenih članova, a njihov odnos se temelji na krvnom srodstvu, zakonskoj (brak, adopcija) ili na običajnoj regulativi.” (2012:54). Za potrebe našeg rada čini se primjerenijim, u skladu sa temom, koristiti pojam porodice koji konkretnije korespondira sa pojmom roda.

¹⁰⁸ “Srodstvo je istorijski promenljiva biološka i društvena, ili samo društvena veza između određenih lica koja je ustanovljena da na bazi podele uloga u okviru i izvan porodice (uloga oca, majke, sina, ćerke, brata, sestre, svestra i snahe, zeta i tašte, svastika, zaova, i dr.)”. Opšta i pravna definicija srodstva prema Mladenoviću glasi: „pod srodstvom se podrazumeva običajan ili pravom priznati odnos (veza) ili skup odnosa između dva ili više lica. Ovi odnosi, odnosno veze mogu biti raznovrsni (ekonomski, moralni, religiozni, biološki, tj. krvni, itd.)...” (Mladenović, 1977:34-36).

Teorije o porodici

Radi potpunijeg sticanja uvida u značenje pojma porodice, njenog nastanka i evolucije neophodno je uraditi skromnu analizu određenih teorija o porodici koje su dale veliki doprinos razvoju filozofije i sociologije, naročito u novije vrijeme sociologije porodice.

Kroz cijelu historiju, u različitim naučnim oblastima, pa i u političkim odnosima i religijskim učenjima vladalo je veliko interesovanje za proučavanje porodice, kako sa teorijskog, tako i sa praktičnog aspekta. Teorije o porodici su u vrijeme njihova nastanka bile dijelom "odraz tadašnje stvarnosti u društvu i njegova odnosa spram porodice i obratno, ili politička paradigma gledanja na porodicu, odnosno idealistički stav o organizaciji porodice, njenim unutrašnjim odnosima i odnosima spram društva i države." (Beridan, 2018:39). Stoga ćemo u nastavku spomenuti neke od vrlo važnih mislilaca koji su u različitim historijskim periodima doprinijeli potpunijem i svestranijem shvatanju porodice.

Mislioni koji su neizostavni u proučavanju bilo koje društvene oblasti, a da nisu postavili određene temelje i ostavili pisane tragove, a naročito u domenu odnosa države i porodice, unutarnjih porodičnih odnosa, jesu Platon i Aristotel. Najznačajnija njihova djela jesu Platonova *"Država"* i *"Zakoni"*, te Aristotelova *"Politika"*.

Analizirajući djela Platona, prvenstveno utopijsku *"Državu"*, Aristotela i njegovu *"Politiku"*, impresivna je činjenica i spoznaja kako su autori detaljno sa stajališta politike i države pokušali između ostalog urediti bračne odnose, odnose unutar porodice, odnos porodice i države, itd. Neovisno od toga koliko su njihova stajališta o porodici i bračnim odnosima, podjeli rodni uloga unutar porodice, društva i države, podložna kritikama sa današnjeg "savremenog" aspekta, to ne umanjuje značaj i vrijednost njihovog doprinosa u razvoju sociologije i filozofije i drugih naučnih društvenih oblasti.

Aristotel u djelu "Politika" određuje čovjeka po prirodi kao "političko biće" i apostrofira da je „razvijanje cijele i pune ljudske prirode, ispunjavanje moralnog zadatka i postizanje potpunog života i blaženstva, moguće tek u zajednici, kojoj je osnovni oblik porodica, a najpotpuniji država". (Aristotel, 1960:9).

Po Aristotelu primarni cilj čovjeka je formiranje i zasnivanje porodice (ljudske zajednice), a krajnji cilj zajednice je država. Najraniji čovjekov politički smisao "ogleđa se u stvaranju porodice, u kojoj je isprva sve bilo zajedničko, i koja prethodi stvaranju države." (Ibid, 10). Po njemu brak je početna instanca koju formiraju muškarac i žena radi zasnivanja porodice: „prvobitno postoje muškarac i žena, koji se radi lakšega održavanja udružuju i radi potomaka brakom osnivaju porodicu, koja čini osnovu države." (Ibid, 10). Svaka država, kazuje Aristotel, se sastoji od domaćinstava, a opet domaćinstva imaju dijelove od kojih se ona sastoji. Potpuna domaćinstva se sastoje od robova i slobodnih ljudi. Osnovni i najmanji dijelovi domaćinstva su "gospodar i rob, muž i žena, otac i djeca". Dijelovi domaćinstva o kojima Aristotel piše jesu odnosi koje treba detaljno ispitati i definirati ih, "to su odnos gospodara i roba, bračni odnos (jer veza muškarca i žene nema posebnog imena), i treći roditeljski odnos." (Ibid, 7). Uz to naglašava da se živo biće sastoji od "duše i tela, a duša po prirodi vlada, a telo se pokorava", dok u odnosu muškarca i žene smatra da je "muškarac u odnosu na ženu po prirodi bolji, a on agora, i on vlada, a ona se pokorava". (Ibid, 10). Ovakvo stajalište po pitanju bračnih odnosa ukazuje na promatranje i stanje rodni uloga unutar države i društva, na koje se mnoge feministice referiraju u okviru rodni i ženskih studija, jer smatraju da su ovakve "naučne teorije" korijen rodne neravnopravnosti kako kroz historiju, tako i u savremenom dobu.

Platon u stvaranju predstave utopijske države, i na taj način, sa utopijskog stajališta promatra i porodicu, čak do te mjere da određuje ograničenja rađanja unutar porodice, kao i materijalnog statusa porodice itd. I Platon i Aristotel određuju broj ljudi koji je potreban jednom gradu, dr-

žavi (5.040), kao i neophodna prilagođavanja nataliteta u cilju održavanja toga broja stanovnika, kako ne bi došlo do prenaseljenja gradova i države.

Platon je pisao da će se domaćinstva hraniti i izdržavati "spremajući sebi kašu od ječma i brašna od pšenice (...), pa će polijegati po slaku i mirtama i gostiće se sa svojom djecom (...), a djece neće imati više nego što to dopušta njihov imetak..." (Platon, 1976:51) što ukazuje na bitnost materijalnog statusa porodice i njenog planiranja.

Jedan od mislilaca kojeg također treba pomenuti u ovom teorijskom doprinosu proučavanja porodice, jeste Tomas Hobs i njegovo djelo "*Levijatan*". Hobs indirektno raspravlja o porodici i odnosima unutar nje, kroz samu usporedbu "očinske i despotske vlasti", gdje kazuje da postoje dva načina stjecanja vlasti i to: rođenjem i osvajanjem. "Pravo gospodarenja stečeno rođenjem, naziva očinskom vlašću nad svojom djecom."

Međutim, Hobs ne zaboravlja ni ulogu žene u porodici, "jer ne postoji uvijek takva razlika u snazi i mudrosti između čovjeka i žene...", smatrajući "prirodnom naklonošću polova jednoga prema drugom, prirodnim stanjem", u kojem "roditelji među sobom sporazumno odlučuju o gospodarenju nad djetetom, ili o tome uopšte ne odlučuju." (Hobs, 1961:176).

Značajan pisac koji je posebno "utisnuo" pečat u "produbljenom" proučavanju porodice jeste Engels, u svom djelu "*Porijeklo porodice, privatne svojine i države*¹⁰⁹". Mnogi savremeni sociolozi smatraju da je Engelsovo djelo jedno od najcjelovitijih djela posvećeno isključivo proučavanju porodice do tog vremena (devetnaesti vijek). Za potrebe ovoga rada referirat ćemo se na određene dijelove koji se odnose na rodne uloge i rodne odnose u državi i društvu, a u nastavku rada po potrebi i njegove šire interpretacije.

¹⁰⁹ „Djelo je prvi put objavljeno 1884. godine. S obzirom na značaj Marksovih i Engelsovih stajališta i niza njihovih sljedbenika, te društvenih zbivanja u drugoj polovini XIX i gotovo tokom cijelog XX vijeka, neophodno ih je svestranije elaborirati“.

Važno je kazati da je Engels proučavanju porodice pristupio sa stajališta teorije evolucije. Stupanj proizvodnje i proizvodnih odnosa je, po Engelsu, osnovni katalizator promjena u evoluciji porodice. Utvrdio je da su među ljudima "vladali neograničeni polni odnosi u okviru jednoga plemena", tako da je "svaka žena podjednako pripadala svakom muškarcu, a isto tako svaki muškarac svakoj ženi", ali i to da se iz toga "prastanja nereguliranih polnih odnosa, vrlo rano razvila porodica krvnog srodstva"¹¹⁰. (Engels, 1950:39). Ovaj tip porodice se smatra i prvim stupnjem njenog razvoja.

Naredni tip porodice u njenoj evoluciji, po Engelsu, je porodica punalua. Ono što je karakterizira i razlikuje u odnosu na prethodnu jeste to da "ukoliko je porodica krvnoga srodstva iz bračnih (seksualnih) odnosa isključivala roditelje i potomke, onda je napredak porodice punalua u tome što je postepeno iz tih odnosa isključila braću i sestre (s majčine strane)" (Ibid, 40). Ono što je karakteristično za ovaj oblik porodice je nezvjesnost ko je otac nekom djetetu, ali je izvjesno ko mu je majka, što označava vladavinu majčinskog prava ili matrijarhata.

Engels navodi i pojavu sindijazmičke porodice, a to je porodica u kojoj se zna ko su bračni drugovi (monogamija), a pravo na nevjerstvo (poliandriju) ostaje samo muškarcu, "dok se od žene traži najstrožija vjernost, uz okrutno kažnjavanje brakolomstva"¹¹¹. Bitno je naglasiti, da se "poligamija u doba ovoga tipa porodice nije javljala iz ekonomskih interesa, ona ne rastura komunističko gazdinstvo naslijeđeno iz ranijeg doba i ono znači vladavinu žene u kući." (Engels, 1950:54).

Glavna i najznačajnija hipoteza kojom se vodi Engels o društvenim uzrocima i uslovima prelaska matrijarhata u patrijarhat, koji je i u današnjem vremenu jako utemeljen. "Smjena" vladavine žene u kući i po-

¹¹⁰ „Karakteristično je po tome što su bračne grupe izdvojene po generacijama, tako da su svi djedovi i babe međusobno muževi i žene, njihovi sinovi, kćerke i snahe također i tako redom. U tom obliku porodice samo su preci i potomci, roditelji i djeca, isključeni iz uzajamnih bračnih prava i dužnosti. To podrazumijeva i polne odnose između braće i sestara". (Beridan, 2018:48).

¹¹¹ "Bračna veza u ovom slučaju, ponovo nije čvrsta, lako se obostrano prekida i djeca iz toga braka pripadaju majci". (Engels, 1950:41).

ćecima "vlasti" muškarca u porodici "započela je u ono vrijeme kada je ljudska radna snaga počela proizvoditi višak sredstava u odnosu na potrebe svoga izdržavanja." S obzirom, na karakter podjele rada u porodici "mužu je padalo u deo pribavljanje hrane i za to potrebnih oruđa, pa prema tome njemu je pripadala i svojina nad posljednjima¹¹²." (Ibid, 56). Prema tome, Engels ukazuje i apostrofira posebnu činjenicu da je ukiđanje matrijarhata "bilo svjetsko – istorijski poraz ženskog pola, čime je žena lišena svakog dostojanstva i pretvorena u robinju njegove pohote i prosto oruđe za rađanje djece." (Ibid, 58). Sve pomenute teze teorijskog okvira različitih mislilaca, polazeći od Platona, Aristotela, Hobsa i Engelsa, ukazuju na davnu pojavu rodne neravnopravnosti kroz različite rodne uloge, naročito diskriminatornu ulogu žene u porodici.

Porodica je ključna kategorija u proučavanju civilizacije i kulture i rodno mjesto ljudske populacije. U proučavanju roda naspram sigurnosti, ili i sigurnosti moguće je ponuditi na provjeru kolateralnu hipotezu: **kroz razvoj ljudske civilizacije porodica je suodgovorna za rodnu neravnopravnost koja se ogleda sve do danas.**

Sociologija porodice kao zasebna sociološka disciplina definira porodicu na više načina. Mladenović piše da je porodica u „sadržinskom, strukturnom i formalnom pogledu istorijski promenljiva društvena grupa, čija su univerzalna obeležja:

- a) Da počiva na heteroseksualnim vezama, pomoću kojih muškarci i žene zadovoljavaju prirodne polne i druge (duhovne, moralne estetske) potrebe i obezbeđuju reprodukciju društva rađanjem potomstva (biološke osnove porodice);
- b) Da zasniva sistem srodničkih odnosa koji predstavljaju osnov za polne tabue i podelu uloga unutar porodice (bio-socijalne osnove porodice);

112 „Ta činjenica diktirala je osnovnu prirodu vlasništva – nasljeđivanje. Primat muškarca je, dakle, postajao dominantan, te je bilo neophodno da stečeno vlasništvo obezbijedi istinskog muškog nasljednika. Da bi se to ostvarilo, ženi je stavljena zabrana na promiskuitet, kako bi rodila nasljednika (naravno muškog), čije očinstvo bi bilo neosporno.“ (Ibid, 58).

- c) Da obezbeđuje i razvija socijalne i individualne (moralne i psihičke) osobine ličnosti (socijalne osnove porodice);
- d) Da obezbeđuje obavljanje određenih ekonomskih (proizvodno-potrošnih ili samo potrošnih) delatnosti u okviru porodice (ekonomske osnove porodice).“ (Mladenović, 1977:26).

Na osnovu navedenih karakteristika pojam porodice Kukić definiše na sljedeći način: porodica predstavlja „primarnu društvenu grupu, koja uključuje odrasle oba spola, od kojih najmanje dvoje održavaju odobrenu spolnu vezu, i jedno ili više njihove djece, vlastite ili usvojene, a koju karakterizira zajedničko prebivanje, ekonomska suradnja i razmnožavanje, srodstvo i psihosocijalna povezanost njenih članova.“ (2004:225). U definiciji je apostrofirana osnovna karakteristika porodice iz razloga što ona „uključuje odrasle oba spola...“, što upućuje na kategoriju braka¹¹³.

Isti autor definira brak kao „društveno priznatu i na bilo koji način – običajem i moralom, religijom ili pravom – reguliranu, relativno trajnu spolnu zajednicu muškarca i žene.“ (Kukić, 2004:224). No, vidljivo je da je navedena definicija nepotpuna, iz razloga, jer se odmah postavlja pitanje, da li se samo pojam braka svodi na seksualnu vezu između muškarca i žene, jer brak obuhvata i ekonomsku, socijalnu zajednicu u kojoj i muškarac i žena zajedno osiguravaju materijalne uvjete za život¹¹⁴. Stoga se može govoriti o razlici između društveno priznate i pravno priznate zajednice. Pravno izjednačavanje statusa djece iz braka i onih koji to nisu ukazuje na simptom promjene redukcionističke definicije. Primjetna je tendencija da mnogi parovi ne prihvataju sam čin vjenčanja, zato se postavlja pitanje: kakva je sudbina braka, kakvog ga vidi savremeno društvo, možda nekog eventualnog novog oblika slobodnog „drugarskog braka“, kakvim ga već vide generacije koje pristižu. Postavljamo pitanje:

¹¹³ „Brak se može definisati kao društveno priznata i dozvoljena veza između dvoje odraslih osoba suprotnog pola.“ (Gidens, 2003:187). Ovakva definicija, vremenom sa masovnijim priznanjem istospolnih brakova, postaje isuviše uska.

¹¹⁴ „Brak je prirodna – polna i društvena veza po pravilu trajne prirode između lica suprotnih polova, koja zavisno od istorijskih i društvenih uslova može imati različite oblike (grupni brak, poligamijski, monogamijski brak), različitu formu (građanski, crkveni, neformalni, faktički) i različite sadržaje i zadatke (ekonomske, pravne, socijalne, duhovne, moralne, psihičke, estetske i dr.).“ (Mladenović, 1977:30).

da li sudbina braka determinira sudbinu porodice?¹¹⁵

Iz prethodnoga pitanja, slijedi i drugo: da li su brak i porodica u krizi, ili je riječ samo o strukturalnoj i njenoj sadržinskoj reorganizaciji? Imajući na umu povećan broj vanbračnih zajednica i homoseksualnih brakova¹¹⁶ itd. Vjerovatno je riječ i o jednom i drugom!

Činjenica je, da se danas sve veći i veći broj bračnih drugova s velikom lahkoćom odlučuje na razvod braka. A uzroke valja tražiti u promjenama društva, promjenama porodice, i u krajnjoj mjeri promjeni ličnosti i samorazumijevanja savremenog čovjeka.

Društvene promjene se obično vezuju za procese poznate pod nazivom industrijalizacija, urbanizacija, tehnološka revolucija, itd.: „... za posljednjih pedeset godina slika svijeta se toliko izmjenila da je tradicionalno seosko društvo gotovo potpuno zamijenjeno višemilionskim mravinjcima, u kojima se ljudi ne bore samo za ekonomsku egzistenciju, već i za vazduh koji udišu.“ To znači, da takve društvene promjene, mijenjaju svijet pojedinca, koji kao takav mijenja tok svoga života, i svoje okruženje, pa tako i brak i porodicu koju zasniva¹¹⁷.

Pored braka, za porodicu se “vezuje” još jedan bitan pojam, a to je srodstvo. Srodničke veze su oblik društvenih veza koje se uspostavljaju preko braka i porodice. Bračnom vezom povezuje se širi krug srodnika

115 “Strukturalna reorganizacija porodice i braka predstavlja i značajnu pojavu, koja u velikoj mjeri sužava “manevarski prostor” formalnog braka, pa i same porodice. Porodica sve više prerasta iz potpune u nepotpunu, porodicu s jedne strane, i sve više iz bračne u izvanbračnu (ne samo vanbračnu) porodicu, s druge strane.” (Mujkić, Viđen, 2009:190 – Tekst: Institucionalno – pravne osnove savremenog braka).

116 “Brak nije više najznačajnija osnova za vezu između dvoje ljudi. Kohabitacija (seksualna veza u kojoj par živi ne stupajući u brak) veoma je raširena u mnogim industrijalizovanim zemljama. Homoseksualci, muškarci i žene, sve više su u stanju da žive zajedno kao parovi, pošto su stavovi prema homoseksualnosti postali mnogo blaži. U nekim slučajevima, homoseksualni parovi stekli su zakonsko pravo da budu priznati kao porodica.” (Gidens, 2003:205).

117 “Savremeno uređen brak predstavlja istorijski dostignuto ostvarenje čovekove slobode i ljudskosti, ili je on prepreka za istorijsko izmirenje muškarca i žene. Da li savremeno društvo još uvijek ignoriše najdublje ljudske potrebe bračnih drugova i veštački konzervira prevaziđene odnose između muškarca i žene. Naime, da li su opravdane ozbiljne kritike koje se upućuju institucionalnom braku da on predstavlja „film lažnih vrednosti i izvitoperenosti hipokritskog morala“, da „niko tu nije srećan“, da su njemu „na prvom mjestu postavljeni društveni položaj, materijalna sigurnost i obezbeđenje buduće zajednice“, da „ljubav, stvarno razumevanje i vezanost partnera, predstavljaju nadgradnju, luksuz koji je poželjan, ali nije neophodan“. Zato se navodno, mladi ljudi sve više odlučuju za slobodnu zajednicu, život u dvoje bez zaključivanja braka.” (Mujkić, Viđen, 2009:187 – Tekst: Institucionalno – pravne osnove savremenog braka).

(roditelj, braća, sestre, djedovi i nene – bake, amidže i strine, tetke i drugi srodnici). (Žiga, Đozić, 2013:163). Kukić pod srodstvom podrazumijeva običajem ili pravom priznati obiteljski odnos ili skup – ekonomskih, moralnih, religioznih, krvnih, itd. – odnosa između dva ili više lica.

Da sumiramo, porodični život je proizašao iz porodice, dok je porodica posredno izvedena iz braka.¹¹⁸ Brak i porodica predstavljaju „socijalni prostor gde polovi dolaze međusobno u neposredan kontakt i odnose razmene..., to je jedini socijalni prostor u svim društvima koji je određen kao prostor za odnose, susret i razmenu polova u društvu, tj. za priznavanje ljudske polnosti i otvoreno iskazivanje njenih posledica: nije moguće misliti ili pisati o porodici, a da se ne misli na kategoriju pol – rod, obrnuto je već manje istinito.“ (Milić, 2001:131). Neke od važnih karakteristika i obilježja porodice jesu:

- da je porodica zajednica različitih spolova i djece koja u pravilu nastaju kao rezultat i plod te veze;
- porodica je i primarna zajednica, jer se u njoj razvija i ličnost djeteta;
- porodica je i ekonomska zajednica; (Ibid, 131).

Uvažavajući prethodne definicije porodice i braka možemo zaključiti dvije osnovne karakteristike porodice:

- porodica je osnovna društvena grupa u kojoj se preko bilo kojeg oblika braka susreću dva roda: muški i ženski;
- bilo koji oblik braka u svim društvima i kroz cijelu ljudsku historiju jeste osnova rađanja i opstanka ljudske populacije.

Mnogi sociolozi vjeruju kako se ne može više gledati na porodicu kao model jedne univerzalne zajednice. Sociolozi su na različite načine pristupali istraživanju porodice i porodičnog života, i došli do određenih

¹¹⁸ “Kad dvoje ljudi stupi u brak, oni postaju srodnici jedno drugom; bračne veze, međutim, povezuju i jedan širi krug srodnika. Roditelji, braća, sestre, i ostali krvni srodnici, postaju srodnici, i jednog i drugog partnera kroz vezu braka. Porodični odnosi uvek se prepoznaju u okviru širokih srodničkih grupa.” (Gidens, 2003:187).

teorijskih stanovišta o porodici, gdje ćemo ih samo ukratko prikazati.

Savremeni pristupi izučavanja porodice obuhvataju: funkcionalizam¹¹⁹, feministički pristup¹²⁰, i nova stanovišta u sociologiji porodice¹²¹, koji je svaki na svoj način doprinio razumijevanju pojma porodice i njegovom djelovanju na život individue i ličnosti čovjeka. Ako se prizna činjenica da je porodica prolazila različite faze svog postojanja, postavlja se pitanje da li oblik monogamne porodice može biti trajan u budućnosti? Jedini mogući odgovor jeste da porodica „mora napredovati kao što napreduje društvo, da se mora menjati u istoj mjeri u kojoj se menja društvo, kao i do sada. Ona je čedo društvenog sistema i odražavat će stanje njegova razvoja. Budući da se monogamna porodica poboljšala od početka civilizacije, a vrlo primetljivo u moderno vrijeme, to se može u najmanju ruku naslućivati da je sposobna za daljnje usavršavanje dok ne bude postignuta jednakost među polovima.“ (Petrić, 1979:46).

119 "Prema ovom gledištu, porodica obavlja važne zadatke koji doprinose osnovnim potrebama društva i pomažu u održavanju društvenog poretka. Sociolozi koji su privrženi funkcionalističkoj tradiciji mišljenja da pojavom industrijalizacije, porodica je postala manje važna kao jedinica privredne proizvodnje i više usredsređena na produžetak vrste; podizanje djece i socijalizaciju. Funkcionalističke teorije o porodici pretrpjele su žestoke kritike jer su opravdale podjelu rada između muškarca i žene u domaćinstvu kao nešto sasvim prirodno." (Ibid, 189).

120 "Za mnoge ljude porodica obezbjeđuje najvažniji izvor ljubavi, druženja i utjehe. Međutim, porodica može biti i izvor usamljenosti, iskorišćavanja i izuzetno duboke nejednakosti. Feminizam je izvršio veliki uticaj na porodicu, osporavajući tradicionalnu sliku porodice kao harmoničnog mjesta sa podjednakim pravima svih članova. Gdje su zagovarali, kućnu podjelu rada, nejednak odnos moći, aktivnosti u vezi sa staranjem o drugima itd." (Ibid, 190).

121 "Najvažniji stavovi koji obuhvataju razradu aktuelnih tema kao što su: brak i razvod na Zapadu, domaćinstva sa jednim roditeljem, ponovno stupanje u brak, odsutni otac, alternative braku (kohabitacija), zajednice homoseksualaca, sve su pitanja koja istražuju Bek i Elizabet Bek – Gernshajm u knjizi "Normalan kaos ljubavi". (Ibid, 192).

Tipovi i funkcije porodice

Porodica je promjenljiva kategorija. U različitim historijskim okolnostima ona je mijenjala svoje mjesto i ulogu u plemenu u određenom narodu i naciji, mijenjala je svoju strukturu, brojnost, unutarnje odnose u porodici, odnose spram drugih krvnih srodnika, kao i odnose muškaraca i žena, itd. U savremenom društvu ne postoji jedinstven, univerzalni tip porodice. Zbog toga i potreba sociologije da istražuje, utvrdi i ponudi određene ili najznačajnije tipove porodice modernog društva.

Autori iz oblasti sociologije, i sociologije porodice su se koristili raznovrsnim činjenicama kao polaznim osnovama za određivanje tipova porodice. Polazili su od brojnosti, veličine, sa historijskog, ekonomskog kriterija, zatim ekoloških zona, pojedini su se vodili etničko – teritorijalnim principima, prema svojinskim odnosima, prema distribuciji autoriteta u porodici, do stepena poremećenosti porodice.

Mladenović navodi neke od najvažnijih teorijskih tipologija porodica, a to su porodice:

1. prema svojinskim odnosima,
2. prema distribuciji autoriteta u porodici,
3. tripartitna podjela,
4. prema socijalnoj stratifikaciji,
5. prema veličini porodice,
6. prema stepenu poremećenosti porodice;

Pored najvažnijih teorijskih tipologija porodica Mladenović navodi i pomoćne ili dopunske tipologije porodica, a to su prevashodno porodice koje se razvrstavaju prema nekim manje bitnim obilježjima, kao što su:

1. seoska i gradska porodica,
2. podjela prema geografskim područjima,
3. potpuna i nepotpuna,
4. bračna i vanbračna,
5. stabilna i nestabilna porodica,
6. profesionalna djelatnost kao kriterijum; (1977:87, 88).

Jedna od najvažnijih podjela porodice počiva na odnosu porodice prema prirodi svojinskih odnosa, odnosno prema "vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju, tj. da li porodica posjeduje sredstva za proizvodnju ili ne i kakva su ovlašćenja pojedinih članova prema njima, posebno kakva su ovlašćenja "šefa" porodice prema porodičnoj imovini i prema članovima porodice¹²²".

Važna tipologija porodice prema unutrašnjim porodičnim odnosima (preciznije prema distribuciji autoriteta u porodici) kao kriteriju klasifikacije je neizbježna u proučavanju definirane teme rodnihi odnosa i rodnihi politika, a ta tipologija se odnosi na matrijarhalnu i patrijarhalnu porodicu.

U novije vrijeme patrijarhalnoj porodici kao dominirajućem obliku porodica na području Balkana općenito, a naročito u Bosni i Hercegovini, suprotstavlja se kako navodi Olivera Burić, egalitarna porodica, drugarska i demokratska porodica.

U matrijarhalnoj porodici glavnu ulogu i najveći ugled imala je majka, dok je to u patrijarhalnoj porodici otac. Fiamengo je na slikovit i jasan način predočio po čemu se to ogleda dominantni položaj majke u primitivnim rodovskim organizacijama. On navodi dva osnovna i najznačajnija elementa u pogledu dominantnog položaja majke, a to su: biološki i ekonomski.

122 „Ova podela se može izvršiti na poljoprivredno – zanatlijsku (privatnosopstveničku), s jedne, i radničko – službeničku (industrijsku) porodicu, s druge strane.“ (Ibid, 85).

Biološki element sastoji se u tome što se u grupnim oblicima braka "grupa muškaraca imala grupu zajedničkih žena, i obratno, gdje se sigurno potomstvo moglo samo računati po majci". Pod ekonomskim elementom i podlogom autoriteta majke smatra činjenicu da su žene duži vremenski period bile osnovni ekonomski faktor u životu zajednice. Majka je obavljala "ne samo domaće poslove već je u uvjetima primitivnog ratarstva bila i glavni dobavljač potrebnih sredstava za egzistenciju". (Fiamengo, 1989:241). Epohu matrijarhata zamjenjuje epoha patrijarhata čije je "izvorno značenje povijesno antropološkog termina za društva organizirana u srodničke skupine u kojima muškarci kao očevi provode društvenu kontrolu nad svojim suprugama i kćerima".

Šezdesetih i sedamdesetih godina feminističke teorije i teoretičarke su proširile osnovnu definiciju patrijarhata, te pod njim podrazumijevaju sustav društvenih odnosa i struktura u kojemu muškarci kao skupina dominiraju, podčinjavaju i iskorištavaju žene. (Borić, 2007:51).

Tipologija porodice prema veličini je jedna od osnovnih tipologija kojom se vode veliki broj sociologa jer ukazuje na pravce "strukturne dezintegracije porodica" i smanjenja porodičnog nukleusa. Po ovom osnovu porodice je moguće podijeliti na: izolovanu nuklearnu porodicu¹²³, modifikovanu proširenu porodicu¹²⁴, proširenu porodicu¹²⁵, i veliku porodicu¹²⁶.

123 „Ona postoji ako mala, dvogeneracijska nuklearna porodična grupa ne živi u neposrednoj blizini krvnih i drugih srodnika, niti pomaže srodnicima bilo na koji način. Ona bi se mogla još označiti kao „porodica potpune izolacije“, pošto prekida sve veze sa srodnicima bilo da su u pitanju međugeneracijske ili unutargeneracijske veze.“ (Mladenović, 1977:86, 87).

124 „Postoji kada se porodica svela na malu, dvogeneracijsku nuklearnu porodicu, kao u prethodnom slučaju, ali koja održava odnose sa srodnicima koji više ne žive u njoj (međugeneracijski i unutargeneracijski odnosi). Ovi srodnici su prostorno udaljeni od nuklearne grupe, ali pomažu jedni druge bilo na koji način. Ova porodica bi se mogla još nazvati kao porodica djelimične izolacije.“ (Ibid, 87).

125 „Postoji kada se porodica nije svela na malu nuklearnu porodicu, jer više srodnika živi zajedno ili u neposrednoj blizini i neprekidno pomažu jedni druge. Najčešće u zajednici žive roditelji sa svojom oženjenom ili udatom decom i njihovom decom (trogeneracijska porodica). Ovaj tip porodice mogli bismo još nazvati „porodica srodničke kooperacije““ (Ibid, 87).

126 „Velika porodica okuplja veći broj srodnika iz više generacija, njihove drugove i njihovo potomstvo. U pravnoj i sociološkoj terminologiji one se označavaju kao „porodične zadruge“, mada to ne moraju uvijek biti. U pravnoj literaturi one se još zovu „porodice u širem smislu“, a u statističko – monografskom žargonu to su „grupe srodnika““ (Ibid, 87).

Pod tripartitnom podjelom Mladenović ukazuje mogućnost preciznije klasifikacije porodice u savremenom društvu, i to na:

- a) "poljoprivedno – zanatlijsku, kojoj u osnovi odgovara klasični tip patrijarhalne porodice,
- b) prelazne oblike od zemljoradničko – zanatlijske ka industrijskoj, radničko – službeničkoj porodici (mešovita porodica),
- c) industrijsku, radničko – službeničku (odnosno demokratsku porodicu);" (1977:86).

Važna tipologija porodice koju ne smijemo izostaviti, naročito ukoliko istražujemo postkonfliktna društva, a to je tipologija prema stepenu poremećenosti porodice, jer sve vrste devijantnosti kako ličnosti tako i porodica, imaju lakšu priliku manifestacije realizacije različite patologije u takvim društvima i državama, naročito zbog smanjenje sistemske mogućnosti države i društva u pogledu njihovog preveniranja i sankcioniranja.

Tipologija porodice prema stepenu poremećenosti je veoma značajna i zasniva se na "praćenju anatomije i patologije porodice", te treba da ukaže na "svetlu i tamnu stranu medalje uspona čoveka i preobražaja porodice, utvrđujući stepen i oblike socijalne devijacije porodice u njenom procesu društvene emancipacije." (Mladenović, 1977:87).

Prema oblicima poremećaja, procesi dezorganizacije se mogu pratiti u dva pravca i to:

- a) "kao dezorganizaciju porodice koja se javlja u vidu porodica sa poremećenim odnosima i porodica sa poremećenom strukturom,
- b) kao dezorganizacija ličnosti koja se javlja u tri vida: kao socijalna, psihička i polna dezorganizacija;" (1977:87).

Manja pomoćna ili dopunska obilježja tipologije porodice jeste podjela na bračnu i vanbračnu porodicu, koja nije samo značajna za proučavanje i definiranje u pravnoj nauci, nego predstavlja veliko istraživačko pitanje i za oblast sociologije. Za ovu vrstu klasifikacije porodice ukazu-

je se potreba zbog sve većeg broja vanbračne djece, kao i održavanje vanbračnih zajednica, te prava osoba koje čine tu zajednicu.

U *"Sociologiji porodice - kritika i izazovi"*, autorice Anđelke Milić, u dijelu Klasifikacije koje počivaju na shvatanju univerzalnosti porodice, pronalazimo tipologiju porodičnih oblika koju je sačinio i ponudio Frederic La Play, "kao sintezu svojih monografskih međukulturnih upoređenja porodice u raznim evropskim društvima, regionima i klasama." (2007:328).

Frederic La Play razlikuje tri glavna porodična oblika i to:

1. Velika patrijarhalna porodica,
2. Atomistička ili nestabilna porodica,
3. Porodica stablo, tj. proširena porodica;

Velika patrijarhalna porodica karakteristična je za nomadska društva Azije. Prema La Playu karakteriziraju je "veliki broj članova koji su srodnički povezani (roditelji sa oženjenim muškim potomcima ili roditelji i oženjena braća)", gdje glavnu riječ u porodici ima najstariji muškarac, "rodonačelnik porodice koji rukovodi porodicom"¹²⁷. (Ibid, 329).

Atomistička ili nestabilna porodica karakteristična je za period industrijskog prelaza u evropskim društvima. Ovaj oblik i tip porodice čine roditeljski par i neodrasla djeca. Specifičnost nestabilne ili atomističke porodice se ogleda u tome da "čim deca odrastu odvajaju se od roditelja i formiraju sopstvenu porodicu". La Play smatra da je ovaj tip porodice bez ikakvog kontinuiteta i "iznutra veoma labilan, jer ne postoje nikakve snažne veze koje bi prisiljavale bilo roditelje ili decu na ostajanje u porodici ili deljenje privrženosti za nju". Proširena porodica ili porodica stablo, predstavlja posrednika ili kao kompromis između velike patrijarhalne porodice i atomističke, nestabilne porodice. Ova porodica "daje veću šansu za individualizaciju članovima porodice jer jednima dozvoljava odvajanje i odlazak iz porodice, a drugima, tj. sinu nasledniku omogućava da još za vreme života roditelja preuzme rukovodeće funkcije iz

¹²⁷ „Ova porodica ima neograničene mogućnosti održavanja kontinuiteta, tj. neprekidnog obnavljanja.” (Ibid, 328).

ruku najstarije generacije¹²⁸. (Ibid, 329). Ovaj oblik ili tip porodice je bio karakterističan za postfeudalna evropska društva, u kojima je "mala seljačka porodica održavala svoj kontinuitet", ali i za slojeve "sitne i srednje gradske buržoazije u srednjevekovnim evropskim gradovima".

Autorica Milić pominje i Morganov sveobuhvatni pokušaj klasifikacije porodice, odnosno pet tipova stepena porodičnog razvoja kroz historiju i to:

1. "Porodica krvnog srodstva (braće i sestara),
2. Punalua porodice,
3. Sindijazmička porodica i porodica para,
4. Patrijarhalna porodica i
5. Monogamna porodica". (Milić, 2007:331).

Pored ove Morganove tipologije porodice, postoji i mnogi drugi modaliteti porodica i porodičnih odnosa kao što su:

1. "Premoderna porodica (koju čini domaća, ili kućna zajednica u kojoj se odvija domaća ekonomija),
2. Moderna porodica, u obliku privatnog reproduktivnog nukleusa koji služi generacijskom obnavljanju i društvenoj reprodukciji klase stratifikacije,
3. Postmoderna porodica kao intimna zajednica odnosno partnerstvo koje je oslobođeno reproduktivne seksualnosti ali i prinude ekonomskih odnosa reprodukcije i eksploatacije članova porodice". (Ibid, 334).

Važno je naglasiti da veliki broj autora vrši kombinaciju različitih tipologija porodica i porodičnih odnosa, ali u većini slučajeva su to kombinacije između dosada pobrojanih i navedenih klasifikacija sa određenim dopunama, kritikama, itd.

¹²⁸ „Ova porodica je idealna jer trajno održava porodično ime i posed kao porodične tradicije i time podržava društvenu stabilnost i poredak. Ali, sa druge strane, obezbeđuje i trajno prenošenje vrednosti između generacija.“ (Milić, 2007:329).

Svaka od pomenutih klasifikacija i tipologija porodica i porodičnih odnosa naglašava funkcije porodice. U nastavku rada ćemo se referirati na osnovne opšte funkcije svake porodice, ali sa posebnim aspektom na funkcije patrijarhalne porodice i njenih porodičnih odnosa.

Funkcije porodice

Nakon što smo kroz skromniju analizu određenih teorija o porodici, definirali njeno značenje i naveli njenu klasifikaciju i tipologiju, neophodno se referirati i na osnovne funkcije porodice, kao jednom od njenih važnih obilježja. Osnovnim kriterijima za utvrđivanje univerzalnih obilježja porodice Mladenović naglašava:

- a) istorijsku promjenljivost porodice,
- b) polne odnose i biološke činioce,
- c) način zasnivanja i održavanja porodice,
- d) princip zakonitosti,
- e) veličinu porodice,
- f) funkciju porodice,
- g) zajedničko stanovanje i zajedničko domaćinstvo.

Funkcije porodice, po Mak Ajveru su:

- a) "funkcija zadovoljavanja polnog nagona,
- b) reproduktivna funkcija,
- c) odgojna funkcija,
- d) bilo kakva ekonomska djelatnost člana skupine koja se specijalno odnosi na potrebe u vezi rađanja i odgojem djece". (Beridan, 2018:73).

Kroz sve funkcije porodice očituju se višeznačni porodični rodni odnosi, jer se u ovoj "osnovnoj čeliji društva" najdirektnije susreću dva roda, muški i ženski, i to odnosi među bračnim partnerima, odnosi oca prema djeci, muškoj i ženskoj, odnosi majke prema djeci, muškoj i ženskoj itd.

U duhu "socijalističke ideologije" Mladenović, u odnosu na unutarnje stanje porodice, porodice dijeli na: patrijarhalne i demokratske. Ta njegova podjela proizilazi prvenstveno iz ekonomskih uvjeta u kojima porodica egzistira, gdje je u patrijarhalnoj "parter familias" nosilac vlasništva porodice, dok je "demokratska" ona koja ne raspolaže sredstvima za proizvodnju, nego muž i žena zarađuju za život, te je Mladenović obilježava "industrijskom" porodicom. Ovu podjelu valja uvjetno prihvatiti iz razloga što je porodica zatvorena socijalna grupa, što podrazumijeva da je vrlo teško ustanoviti zašto je neka od njih "patrijarhalna" ili je pak "demokratska". Za onu porodicu koju Mladenović proglašava "demokratskom", a za potrebe našeg istraživanja primjereniji je naziv savremena porodica.

Važnija činjenica jeste podjela funkcija porodice ("demokratske", savremene) na:

- biološko – seksualna,
- emotivna,
- reproduktivna funkcija,
- ekonomska,
- funkcija pružanja zaštite
- vaspitno – obrazovna funkcija; (Mladenović, 1977:103-109).

Prema Žigi i Đoziću, funkcije porodice su vrlo složene i višedimenzionalne, te navode da svaka porodica ima pet osnovnih funkcija koje se međusobno uslovljavaju, određuju i nadopunjuju. To su:

- a) seksualno – reproduktivna,
- b) emotivno – psihološka,
- c) ekonomsko – zaštitna,
- d) odgojno – obrazovna, i
- e) socijalizirajuća. (2013:165).

Fokusirat ćemo se na dvije pomenute funkcije porodice a to su emotivno – psihološka funkcija i ekonomsko – zaštitna funkcija. Porodica je pored njene biološko – antropološke dimenzije i vrlo važna i u pogledu emocionalno – psihološke strane čovjeka kao prirodno – društvenog bića. "Porodica je prostor za ljubav, druženje sigurnost i putem nje se postiže zadovoljavanje emocionalno – psiholoških potreba čovjeka." (Ibid, 165). Ekonomsko – zaštitna funkcija porodice se najviše odnosi na materijalnu egzistenciju članova porodice, koja se ispoljava kao proizvođačka i potrošačka. "Porodica proizvodi i troši. Briga porodice za materijalno izdržavanje, istovremeno, podrazumijeva i brigu za zdravljem, obrazovanjem, fizičkom i psihičkom sigurnošću, što joj daje i zaštitnu funkciju". (Ibid, 165,166).

2.4. Ideološko - političke dimenzije roda

Jedna od osnovnih determinanti u proučavanju roda, rodni odnosa i u krajnjoj mjeri usvajanju rodni politika jeste važnost i uloga ideološko – političkih dimenzija u državi i društvu, a naročito uloga vladajućih političkih struktura i njihovih ideologija¹²⁹.

Važnost ideologije¹³⁰ i njen utjecaj na tumačenje roda, određivanje i promjenu rodni odnosa u određenom društvu je jako diskutabilna i podložna mnogim analizama i proučavanjima u različitim političkim uređenjima različitih država. Zgodić u knjizi „O državama“ citira Schwarzmantela, koji ideologiju promatra sa postmodernog stava te smatra da su ideologije „politički opasne zbog toga što nastoje nametnuti jedan skup principa, politički plan, složenom i pluralističkom društvu koje odbija društveni inženjering...“, i ukazuje da ideologije u vidu racionalne društvene funkcije utvrđuju „društvene ideale, definiraju i afirmiraju opšta konceptualna shvatanja demokratskog društva i njegove kolektivne ciljeve, one ujedinjuju građanstvo – čine to u kontekstu postmoderne pluralizacije identiteta – logikom demokratskog ethosa, građanskog zajedništva, produkcije njihove lojalnosti i osiguranjem njihove konzensualne podrške demokratskom poretku...“ (Zgodić, 2014:358). Međutim, ideologija ima i drugu stranu, koja naspram promoviranja i stvaranja slike o formiranju kolektivnih ciljeva o građanskom demokratskom zajedništvu ima mogućnost i „sposobnost uzbunjivanja, narkotiziranja i masovne mobilizacije ljudi, mobilizacije koja se zasniva na manipulaciji i

129 Jednu od mnogih definicija pojma ideologije ponudili su Beridan, Tomić, Kreso. Oni pod “ideologijom (grč. Idea – vid, lice, osnova, predodžba, slika. ... + logos – riječ, govor) u njenom najopćijem poimanju podrazumijevaju izraz, oblik određene strukture svijesti i njoj primjerenog djelovanja; uzdizanje određenih individualnih ili grupnih interesa i ciljeva na razinu najviših općih vrijednosti.” (Beridan, Tomić, Kreso, 2001:145).

130 “Ideologija je prije svega, lažna svijest, svijest koja, što osviješteno, s htijenjem, s ciljem, a što nesviješeno, spontano, bez namjere, posredovana, pri tome, vladajućom aksiologijom i političkom kulturom ili vladajućim duhom vremena, producira slike historije, društva i politike kao mozaične slike oblikovane na iluzijama, krivim percepcijama, iskrivljenim uvidima, imaginarnim objekcijama, mimikriranju stvarnosti, stiliziranim i falsificirajućim predstavama društvenih zbilja, omamljujućem prepariranju i reinterpretiranju svijeta života i sl.” (Zgodić, 2014:359).

na nadzoru društvene svijesti, njenih volja i njenih vrijednosni preferencija¹³¹ (Ibid, 359).

Ideologije, i ideološke odrednice političkih režima kao i dominirajuća politička kultura mnogih država u svijetu određuje i njen rodni režim koji je iznimno važan u određivanju „moći“ muškarca i žene, kao i pretpostavki za njihovu ravnopravnost u državi i društvu. Rodni režim država „djeluje na temelju hijerarhije i podjele rada između muškarca i žene.“ (Ibid, 250). Političko – ideološke strukture utjelovljuju rod na način da država kroz rodne politike upravlja rodnim odnosima u društvu. Mnoga stajališta feminističkih teorija klasificiraju države na osnovu njihovih sistema, političkih filozofija, na kraju i političkih ideologija vladajućih struktura, nazivajući ih patrijarhalnim državama. Patrijarhalne države se tretiraju kao tradicionalne države u kojima dominira patrijarhalni diskurs i unutar kojih se zanemaruje pitanje rodne ravnopravnosti i integriranje rodnih politika u sve sfere države i društva.

Carol Pateman govoreći o pojmu građanstva i položaju žena u savremenim državama, smatra da „patrijarhalna struktura države blagostanja određuje vrlo različite načine na koje se žene i muškarci uključuju kao građani“, Pateman drži do toga da je glavni „kriterij za status građanstva „neovisnost“, a elementi koji su obuhvaćeni tom riječju zasnovani su na muškim svojstvima¹³².“ (Žiljak, 2002:111).

Ruth Wodak u knjizi „Politika straha, šta desničarski populistički diskursi znače“, u dijelu Rod i politika tijela i politici patrijarhata ukazuje na činjenicu da su „orodnjeni diskursi u retorici desničarskih populističkih stranaka u velikoj mjeri zanemarivali, a i dalje se nedovoljno istražuju.“ (2020:183). U ideologijama i političkim filozofijama radikalno desnog populizma i desničarskih stranaka, rod i rodni odnosi se ogledaju kao „porodična konstrukcija koja daje konture heteronormativnom svjeto-

131 „Masovne su se mobilizacije u novijoj povijesti pokazale kao faktički izraz kolektivnih strasti (klasnih i nacionalnih), a ideologija je nastupala kao organizacija kolektivnog entuzijazma.“ (Ibid, 359).

132 „U ovakvom društvu, navodi Pateman, žene ne mogu biti ravnopravne, nego samo mogu imati prava kao „umanjeni muškarac“, koji predstavlja novi oblik patrijarhalne moći, i prividne ravnopravnosti spolova.“ (Ibid, 111).

nazoru, koji pak uređuje društvo u skladu sa paternalističkom logikom u kojoj su žene u inferiornoj i zavisnoj poziciji čak i kada im se privremeno i uslovno dozvoli ulazak u politiku.” (Ibid, 183). Dok, kod ljevičarskih stranaka pronalazimo veću promociju rodne ravnopravnosti, veću zastupljenost žena u javnom sektoru, aktivnije uključivanje gender mainstreaming u državnu i sigurnosnu politiku, uključivanje rodni studija u nastavne planove i programe, itd. Svi navedeni primjeri predstavljaju elemente demokratskog društva. Međutim, istraživanja i analize velikog broja autora i autorica, pokazuju da jačanje desničarskih nacionalnih politika u svijetu, a naročito u Zapadnoj Evropi velikom brzinom idu ka povratku tradicionalnim vrijednostima, odnosno repatrijarhalizaciji i re-tradicionalizaciji i društva i države kroz njihove politike. Dostignuti dosadašnji, zadovoljavajući nivo rodne ravnopravnosti, zaštite prava žena i LGBTQ populacije u zapadnim društvima, počinje da kroz veći broj pristalica desničarskih politika i radikalnih vjerskih institucija poprimaju nove rodne ideološke obrise i diskurse. Navedimo par primjera iz političke i obrazovne sfere.

Ukoliko analiziramo glasačka tijela desničarskih „populističkih“ pokreta, možemo uvidjeti da je mnogo više muških nego ženskih sljedbenika i glasača, a ujedno i unutar njihovog sastava dominiraju isključivo muškarci. Prema istraživanju Ruth Wodak, „na izborima za Evropski parlament u maju 2014. godine, više je muškaraca nego žena učestvovalo u cjelini¹³³, osim u slučaju Estonije, Irske, Malte, Finske i Švedske.” (Wodak, 2020:180). Autorica navodi jedan vrlo interesantan primjer rezultata glasanja u Austriji, prema kojem najveći broj glasača Austrijske slobodarske stranke, čine radnici muškarci (starosne dobi do 29. godina), te je izvršila usporedbu glasača lijevo – liberalnih stranaka sa glasačima FPO-a (starosne dobi ispod 29. godina). Iz provedene analize, Wodak zaključu-

¹³³ „Historijski gledano, ženski glasovi su povećani sa 16 posto 1979. godine na 37 posto 2014. godine u cijeloj EU na izborima za Evropski parlament. Žene su nekada glasale isto kao i njihovi partneri, nadalje, obično su glasale za konzervativne porodične vrijednosti, dakle za konzervativnu desnicu. Ovo se polahko počelo mijenjati od 1968. godine, a posebno je ubrzano 1980-ih godina zbog sve veće nezavisnosti žena, njihovog profesionalizma i novog zakonodavstva koje se odnosilo na žensku ravnopravnost i gender mainstreaming.” (Wodak, 2020:188).

je: da 54 posto žena glas daje socijaldemokratskim i zelenim strankama, dok je 51 posto muških glasova otišlo desnim i ekstremnim desnim strankama (OVP i FPO), te naglašava da se ovakva tendencija uočava u cijeloj Zapadnoj Evropi¹³⁴. Navedimo primjer ljevičarskih stranki u Švedskoj, gdje političarke privlače više ženske glasove, dok desničarske populističke stranke privlače muške glasače, čak i ako takve stranke imaju žene liderice ili predvodnice njihovih ideja i ideologija¹³⁵.

Rodne razlike ovakvog „političko – socijalnog“ fenomena mogu se tražiti prvenstveno u percepciji rodni uloga i formiranja rodni identiteta, percepciji sigurnosnih prijetnji, izazova i rizika (terorizma kao globalne, međunarodne prijetnje, ksenofobije, kao i sigurnosne prijetnje od Drugog i Drugačijeg) u okviru humane sigurnosti, vjerskih uvjerenja i religijskih postulata, te konzervativnim, patrijarhalnim porodičnim vrijednostima.

Nerzuk Ćurak u tekstu „Rasprava o miru i sigurnosti – feministička paradigma“¹³⁶ u dijelu *Surovi realizam i prijateljski konstruktivizam*, direktno govori o utjecaju i „jačanju ksenofobne, feminfobične i šovinističke desnice u Evropi“ na dosadašnji razvoj feminističke paradigme sigurnosti: „budući da je glavni saveznik pomenute realističke trijade militarizam kao šovinistička ideologija u čijoj interpretaciji žena može biti samo nacionalni entitet sa pripadajućim tradicijskim ideologemama roditelja, majke ratnika, patrijarhalne čuvarke tradicijskih vrijednosti i slično.“ (2020:32). Da „polje“ sigurnosti predstavlja mušku sferu djelovanja i isključive do-

134 „U Istočnoj Evropi je ovaj trend sasvim suprotan: tamo žene obično glasaju za konzervativne stranke. Objašnjenja tih razlika između Istoka i Zapada ukazuju na to da emancipatorni pokreti nisu bili privlačni nakon 1989. u državama bivšeg Istočnog bloka te da su visoke stope nezaposlenosti obično pogađale žene.“ (Ibid, 189).

135 „Agresivni habitus kampanja privlači više privlači glasače nego glasačice usprkos ženskom vodstvu, npr. Marine Le Pen (na državnim izborima 2012. godine, za Marin Le Pen glasalo je 21 posto muškaraca i 15 posto žena).“ (Ibid, 190).
Ćurak u tekstu pod naslovom „Rasprava o miru i sigurnosti – feministička paradigma“, navodi jedan drugi primjer, da „političarke u Bosni i Hercegovini u političkoj sferi djeluju kopirajući muški obrazac moći, ne participirajući u proizvodnji uvjeta za mir kao najšireg okvira za razvoj feminističke paradigme sigurnosti, već radeći na obnavljanju muških obrazaca u sferi političkog.“ (Ćurak, 2020:29).

136 Rad objavljen u recenziranom Zborniku radova, Kojeg je rođa sigurnost, 20 godina Rezolucije Vijeća sigurnosti 1325 „Žene, mir i sigurnost“ i njezina provedba u Bosni i Hercegovini, priredili Ždralović, Gavrić, Rožajac – Zulčić.

minacije maskuliniteta i maskulinog unutar njegovih snaga, vidimo u mnogim državama svijeta a naročito u postkonfliktnim društvima u kojima su rodna pitanja u okviru osnovnih ljudskih prava na dnu ljestvice prioriteta države.

Međutim, prema istraživanjima Wilkinskon i Pickett i njihovim analizama, da su društva veće jednakosti bolja društva, nalazimo upravo u skandinavskim državama. Ćurak navodi primjer skandinavskog bazena, "gdje je sigurnost ženska kategorija baš kao što je i muška, čak i u smislu distribucije moći u političkoj sferi, pa sigurnosne agencije uopće nisu kodirane kao apriorni muški kartel. Naprotiv, rukovođenje ključnim ministarstvima i agencijama odbrane i sigurnosti često je u ženskim rukama, te se princip skandinavizacije sigurnosti nadaje kao ključni podstrek afirmaciji feminističke paradigme sigurnosti i u drugim dijelovima svijeta." (Ćurak, 2020:33). Primjer skandinavskih zemalja ostaje kao model feminističke paradigme sigurnosti mnogim državama u svijetu, one paradigme koja preferira humani aspekt sigurnosti.

Gillian Kane u tekstu „Europska desnica protiv rodne ideologije“ piše da je „koncept rodne ideologije desničarska izmišljotina koja namjerno pogrešno prezentira feminističku, queer i rodnu teoriju, a kako bi opravdala diskriminaciju žena i LGBTQ osoba“. Prema analizama i istraživanjima, Kane naglašava da "Desnice tvrde da su zapadnjačke elite, koje žele destabilizirati tradicionalnu obitelj i prirodni poredak društva, proizvele rodnu ideologiju i da koriste tu etiketu kako bi osporili progresivne socijalne politike koje podupiru sveobuhvatno obrazovanje o spolnosti, LGBTQ prava i pravo na pobačaj". <http://feature.politicalresearch.org/right-wing-europes-war-on-gender-ideology->

Prema Agnieszki Graff i Elżbieti Korolczuk, koje su napisale tekst pod naslovom: "Gore od komunizma i nacizma zajedno: rat protiv roda u Poljskoj", opisuju poljsko iskustvo s protivnicima "genderizma", koji zapravo potječe od desničarskih pokreta protiv ravnopravnosti spolova i seksualnih i reproduktivnih prava. Također primjećuju da se ovdje radi o široj, transnacionalnoj mobilizaciji.

Austrijske autorice Birgit Sauer i Stefanie Mayer u tekstu *“Rodna ideologija u Austriji: Koalicije oko praznih oznaka”* upozoravaju da bi nova rasprava o rodnoj ideologiji “mogla osnažiti novi desničarski pokret protiv austrijskog socijaldemokratskog društva, a u korist nacionalističkog, antipluralističkog¹³⁷”, čemu zapravo i svjedočimo donedavnim održanim izborima u Austriji.

Da ideološko - političke dimenzije političkih stranaka oba spektra utječu na promjenu rodni politika pa poslije i rodni odnosa u svakoj sferi države i društva, pored navedenih primjera u sferi politike u Zapadnoj Evropi, promjene su uočljive i u obrazovnom sektoru. S obzirom da je obrazovanje ključna intencija u promjeni načina razmišljanja i razumijevanja koncepta roda, radikalne desnice kroz svoje ideologije, programe i koncepte nastoje isključiti rod i rodne studije iz nastavnih planova i programa akademskih institucija.

Marina Hugshon navodi da “poluperiferije iskazuju radikalnije odbijanje znanja o rodnosti, jer se feminizam i rodne studije vide kao „uvoz sa Zapada“, ali i kao dio naslijeđa ljevice“. Na osnovu toga, „radikalizovani problemi obnavljaju radikalizovane diskurse o rodnosti i rodnim studijama, i obrnuto, radikalizovani diskursi povećavaju (ne)mogućnost razumijevanja, solidarnosti i konstruktivnih rješenja, izvan postojećeg globalizacijskog neoliberalizma (mnoge takve rasprave se vode, npr. u Mađarskoj, Poljskoj, Bugarskoj, itd...). Ista vrsta „argumenata“ prepisuje se i kruži među desničarima, konzervativcima, neokonzervativcima, tradicionalistima i religijskim ekstremistima.“ (2019:23).

U poslednjih desetak godina, konzervativna revolucija i populizam, kako u Americi, tako i u Evropi, „doveli su u pitanje temeljne vrednosti univerziteta: ideju demokratije, akademske slobode i socijalne pravde. Dobar primjer predstavlja nedavni napad predsednika mađarske vlade

137 “ U Austriji su aktivisti protiv “rodne ideologije” našli zajednički jezik s anti-islamistima. Oni tvrde da feministkinje, LGBTQ aktivisti i muslimani podjednako žele rekonstruirati i kontrolirati politički i društveni poredak; svi oni koriste antidiskriminacijsku politiku i zaštitu; i jednako žele uništiti zapadno kršćansko društvo.” <http://feature.politicalresearch.org/right-wing-europes-war-on-gender-ideology->

Viktora Orbana na Centralnoevropski univerzitet u Budimpešti, nakon čega je u augustu 2018. godine mađarska populistička vlada odlučila da ukine studije roda na fakultetima uz objašnjenje da ne postoji potreba za takvim studijama na tržištu rada, te da novac poreskih obveznika treba usmjeriti na isplativije programe.” (Ana Kolarić, 2019:48).

Na prostorima bivše SFR Jugoslavije još od vremena osamdesetih godina primjetan je proces revizionizma u pogledu tumačenja predašnjih historijskih događaja, naročito onih u Drugom svjetskom ratu i promocija radikalnih vojno – političkih pokreta, što dovodi do promoviranja desnih političkih ideologija i praksi. Cio taj period do danas obilježen je radikalnim politikama koje su proizvele ratove na prostoru bivše Jugoslavije, razvoj populističkih politika, totalitarizme, nepriznavanje odgovornosti za pogrešne političke (i vojne) odluke, nepriznavanje vlastitih počinjenih zločina (u ime nacije), nepriznavanje međunarodnih sudskih presuda, glorifikaciju pojedinaca presuđenih na međunarodnim sudovima.

Na temeljima nacionalizma i višeznačne segregacije još uvijek funkcioniraju gotovo sve države nastale raspadom Jugoslavije, čije djelovanje u dovoljnoj mjeri ne prepoznaju međunarodne politike, naročito politike Evropske unije. Ne čudi zato jačanje desnog političkog spektra u mnogim državama Evropske unije.

Bez obzira na programske i deklarativne stavove i opredjeljenja, nacionalne politike u Bosni i Hercegovini, manje ili više u svom praktičnom političkom djelovanju „naginju” desnom političkom spektru. Da se to ustanoviti preko indikatora koji se odnose na broj žena u nacionalnim političkim partijama, i na izbornim listama, na funkcijama u vlasti na svim nivoima (naročito u strukturama i agencijama sigurnosti). Dominacija nacionalnih politika unutar Bosne i Hercegovine i prevlast njihovih politika u „borbi za kolektivna nacionalna prava”, u odnosu na sva druga ljudska i građanska prava, pa i ona koja se odnose na rod, retrogradno djeluju na pitanja rodne ravnopravnosti. U tom kontekstu nameće se za-

ključak po kojemu ni dostignuti nivo (izrazito nezadovoljavajući) prava ženske populacije, ne bi bio moguć bez uticaja međunarodnih politika koje na različite načine, pa i u okviru Dejtonskog mirovnog sporazuma imaju nadležnosti u Bosni i Hercegovini, kao i nevladin sektor.

Nedoslijedna primjena međunarodnih konvencija i drugih međunarodnih obaveza Bosne i Hercegovine od strane nacionalno političkih partija, pa samim time i državnih organa na svim nivoima, odražava se i na nedovoljno učešće žena u sektoru sigurnosti.

2.5. Rodni identitet i rodne uloge u društvenom konfliktu

O rodnom identitetu i rodnim ulogama

Rodni identitet, a naročito rodne uloge, su promjenljive kategorije u različitim društvenim okolnostima, državnim sistemima i uređenjima. Da bismo razumijeli rodne identitete i rodne uloge u državno – društvenim okolnostima, neophodno je odrediti njihovo pojmovno značenje.

Pojam identiteta je jedan od „najprisutnijih“ kategorija u savremenim teorijama različitih znanstvenih disciplina, sociologiji, politologiji, antropologiji, psihologiji, historiji, itd. Sam pojam identiteta je u psihologiju uveo Erik Erikson, psihoanalitičar koji je na osnovu proučavanja patoloških promjena ega, otkrio normalne krize u psihosocijalnom razvoju identiteta, kao i njegov značaj za ličnost i njene interpersonalne odnose¹³⁸. „Identitet je ono pomoću čega se definišemo na personalnom i grupnom nivou – u potrazi za odgovorom na pitanje: ko smo mi, a ko drugi? (Čime se mi razlikujemo od drugih)¹³⁹“

Međutim, važno je naglasiti značenje pojma, lični identitet: „...lični identitet je nešto što nas suštinski karakteriše i što nas odvaja od svih drugih ljudi.“ (Mladenović, 1977:59). Šta bi se desilo kada bi svi ljudi bili isti, kako bi izgledao takav svijet i gdje bi nas sve to odvelo..., jer se individua među milijardu drugih ljudi razlikuje po svom otisku prsta, potpisu, crtama lica, ali i po svojim uvjerenjima, vrijednostima, odnosno crtama ličnosti i karakterima.

138 „Pojam identiteta kroz historiju je imao, i danas još uvek ima, različita značenja: istost, izjednačavanje, sličnost, pripisivanje, pripadanje; može se odnositi na fizičke predmete, tela, živa bića, posebno na čoveka/ljude, i to na pojedinke/ce i na grupe. Također, može upućivati i na različite oblike identiteta, kao što su polni, rodni, seksualni, klasni, rasni, etnički, nacionalni, verski, itd.“ (Duhaček, 2011:359).

139 (2008/2009: tekst: Metamorfoza identiteta i kultura mira u procesu globalizacije i geopolitičke tranzicije Balkana).

U knjizi "Politika i identitet" grupa autora¹⁴⁰ navodi značajnu ulogu novijih društava u izgradnji identiteta određenog subjekta, misleći na multietnička, multikulturalna, pa i multipovijesna društva, u kojima koegzistiraju različite kulture i različita "vremena protekle povijesti"¹⁴¹. Autori ukazuju na činjenicu da ne postoji više jedno jedinstveno polje za sve članove jednog društva, jedne organizacije ili jedne porodice: "subjekti imaju različite vjernosti, nemaju samo jednu identifikaciju nego su članovi više sistema i u svakom od njih izgrađuju jedan dio svoga identiteta." (Grupa autora, 2006:79).

Odgovor na pitanje: "Tko sam ja?" i "Tko smo mi?", traženje individualnog i kolektivnog identiteta, je vrlo značajno pitanje, naročito za subjekte multietničkih država i društava koja su opterećena više "bavljenjem" pitanjima različitosti jednih od Drugih, nego njihovim sličnostima. Traženje individualnog i kolektivnog identiteta nije više apriori osiguran i mora se graditi putem sporazumijevanja: sa samim sobom i s drugima. Zbog toga treba istaknuti pojam kojeg autori navode pored pamćenja i solidarnosti, a to je pojam *slušanje*. Naročito u postkonfliktnim državama i društvima, gdje se potenciraju i uviđaju najsitnije razlike među subjektima, pojam "slušanja" je ključan i neminovan. *Slušanjem* sebe i drugoga postaje osnovni uvjet za komuniciranje i međusobno prepoznavanje i uvažavanje.

Promatrajući sa aspekta "vremenske dimenzije", identitet nije više dastost, nešto što je statično, naročito sada, u vrijeme globalizacije i "kulture preobrazbe posljednjih nekoliko desetljeća, o čemu svjedoče inovacijske kulture (pokreti, mladenačke kulture, moda, komunikacije – koje su detektori promjena u složenom društvu)." (Ibid, 80), nego je identitet proces koji je rezultat individualnih sposobnosti, a ne samo vanjskih utjecaja.

¹⁴⁰ Daniela Belliti, Furio Cerruti, Dimitri Dandrea, Jurgen Habermas, Barbara Henry, Anna Loertoni, Alberto Melucci, Elena Pulcini, Emilio Santoro, Monica Toraldo di Francia, Stuart J. Woolf. (2006): *Identitet i politika*, uredio Furio Cerutti, Politička kultura nakladno – istraživački zavod, Zagreb;

¹⁴¹ „Modernost je već postavila temelje za autonomiju individualnog subjekta, ali složeno društvo informacije čini te mogućnosti u velikoj mjeri dostupnim: transformacija obrazovnih sistema, promjena obiteljskih vrijednosti, širenje kulturnih prilika stvaraju nove potrebe, ali i čine zbiljnom mogućnost izgradnje autonomnosti individualnih aktera.“ (Grupa autora, 2006:79 - 80).

Postoji nekoliko vrsta identiteta, ovisno o kontekstu u kojem ga upotrebljavamo, i uloga koje jedna osoba može imati tokom njenog životnog ciklusa, upravo te različite uloge formiraju određeni identitet osobe. Tako možemo govoriti o ličnom ili osobnom identitetu, socijalnom, grupnom, kolektivnom, nacionalnom, nadnacionalnom, ..., a u novije vrijeme se sve više susrećemo, kako u teoriji tako i u praksi sa rod-nim identitetom.

Rodni identitet podrazumijeva "vlastito rodno određenje i izražavanje, koje ne mora nužno ovisiti o spolu koji je upisan rođenjem", dakle rod-ni identitet je "neovisan o biološkom spolu osobe." Rodni identitet se tiče "svakog ljudskog bića i ne znači samo binarni koncept "muškoga" ili "ženskoga" nego se proširuje i na nove rodne identitete LGBT populaci-je." (Borić, 2007:77).

Nakon definiranog pojma identiteta te rodnog identiteta, postavlja se pitanje šta podrazumijevamo pod pojmom uloga/uloge, a zatim i rod-nih uloga, te kako se one manifestiraju?

Prvo što nas asocira kada promišljamo općenito o ulozi/ulogama, jeste da u najjednostavnijem poimanju "ulogu/e" promatramo kao skup po-našanja, dužnosti i očekivanja koja su povezani s određenom pozicijom u društvu. Ljudi u svakodnevnom životu obnašaju različite uloge – kao roditelji, djeca, učitelji, radnici, prijatelji, supružnici, itd. Svaka uloga nosi sa sobom određene norme i pravila ponašanja koja društvo očekuje od osobe koja tu ulogu ima.

Nikola Pot u svojoj *Psihologiji ličnosti*, pod ulogom podrazumijeva "po-našanje koje se očekuje od osobe koja zauzima određeni položaj." Ulo-ga je, prema tome, "skup i sistem želja, ciljeva, verovanja, stavova i po-našanja uopšte koje se očekuje da će imati i manifestovati pojedinac na određenom položaju." (Pot, 1978:168).

U pojmovniku rodne terminologije pod rodnim ulogama se podrazu-mijeva "skup očekivanih postupaka i ponašanja koji je povezan sa čin-

jenicom, je li osoba muškarac ili žena, i to na način kako je opisano u pojmu društveni ugovor zasnovan na spolu/rodu¹⁴²." (Borić, 2007:76). Šta podrazumijeva društveni ugovor zasnovan na spolu/rodu? Odnosi se na "skup implicitnih (podrazumijevajućih) i eksplicitnih (izričitih) pravila kojima se uređuju rodni odnosi na način da se muškarcima i ženama dodjeljuju različiti poslovi i vrijednosti, odgovornosti i obveze na tri razine: na razini kulture društva u najširem smislu te riječi – uključujući norme i vrijednosti društva; na razini institucija društva – obitelji, obrazovanja, sustava rada i dr., te na razini socijalizacijskih procesa, prije svega u obitelji." (Ibid, 2007:76.)

Društveni ugovor zasnovan na spolu/rodu je prema mnogim feministicama vrlo važna kategorija, jer regulira rodne odnose na različitim nivoima, i upravo na tim nivoima se manifestira diskriminacija u pogledu različitih rodnihi identiteta, kao i rodna neravnopravnost¹⁴³. Među najpoznatijim autoricama koje kritiziraju društveni ugovor jeste Carol Pateman. Kritika društvenog ugovora o kojoj piše, tiče se "građanstva i univerzalne političke jednakosti koja povijesno nije značila jednakost po spolu već je eksplicitno isključivala žene iz javnog upravljanja, i prirode tzv. društvenog ugovora koji nije ništa drugo do spolni ugovor koji se temelji na patrijarhalnom pravu muškaraca nad ženama i sprezi klasne i patrijarhalne dominacije." (Pateman: 2000, u Borić, 2007:23).

Podjela na privatnu i javnu sferu je prva instanca koja diskriminira samo jednu stranu (žensku stranu) unutar rodnihi odnosa i određuje njihove rodne uloge prema ustaljenim šablonima patrijarhalne dominacije.

142 „Društveni je ugovor važan za društvene odnose, a načelno podrazumijeva ugovorne stranke, voljni pristup i slobodu sklapanja ugovora. Ugovor je uvijek, kako feministkinje smatraju, slobodan sporazum dviju ravnopravnih stranaka. Povijesno ovjereni ugovori, kako prvobitni, koji se temelje na bračnom ugovoru kao tipu "prirodnog" stanja tako i građanski, kojim se uspostavlja koncept građanstva, polaze od stava da su žene predmet ugovora, ali u ugovoru nisu stranka, te da ugovori ovjeravaju poredak dominacije i podčinjenosti, i to između muškaraca i žena." (Ibid, 2007:76).

143 „Feministički stavovi u smjeru ozbiljenja slobode i jednakosti muškaraca i žena idu na svaki društveni ugovor i podjelu na privatnu i javnu sferu te zahtijevaju drugi tip političkog uređenja odnosa između žena i muškaraca. Radi se o osvještavanju prijevora i posljedica vidljivih i nevidljivih ugovora zasnovanihi na spolu/rodu i povijesno povezanihi s povlasticama i diskriminacijom, te isto tako o stvaranju odnosa slobode i poštovanja uvažavajući mnogostruka spolno/rodna identificiranja i izbore." (Ibid, 2007:23).

Da podjela na privatnu i javnu sferu datira još iz davne prošlosti i da je elaborirana u "antičkoj tradiciji da bi se kasnije pretočila i u kasnije epohe", pokazuje činjenica da podjela na privatnu i javnu sferu postoji i u sadašnjem, "savremenom" dobu¹⁴⁴. U "antičkoj tradiciji privatna sfera se smatra ontološki nižom jer tu čovjek zadovoljava svoje bazične, elementarne potrebe koje su fiziološki nužne dok u javnoj sferi može da ih transcendirira i prevaziđe." Privatna je sfera "sfera partikularnosti javna sfera se tiče pitanja opšteg dobra i predstavlja prostor za samopotvrđivanje građana kao slobodnih ličnosti i tzv. javno praktikovanje morala." (Popov – Momčinović, 2013:240).

Kod Žarane Papić i Lydie Sklevicky u knjizi "*Antropologija žene*" pronalazimo da "povezanost podele rada po polu i različitog vrednovanja doprinosa muškaraca i žena sa dihotomijom na *privatno i javno*" (2003:18), gdje ženi pripada sfera privatnog (sfera usko definisanog, predvidljivog i statusno neuvaženog područja društvenosti), a muškarcima sfera javnog koja implicira i određuje sferu u kojoj dominira "govor vlasti", moći, autoriteta i razumnosti, što predstavlja prvu instancu diskriminacije žene unutar rodnihi odnosa i unaprijed definiranihi rodnihi uloga¹⁴⁵.

U knjizi "Rod i nacija", Nira Yuval – Davis navodi da je dihotomija privatno/javno "tek jedna od dihotomija u kojima društvenoznanstvena literatura, uključujući feminističku, žene smješta na pol suprotan muškom". Pored dihotomije privatno/javno, tu je i podjela na prirodu i civilizaciju. Sherry Ortner (1974) dokazuje da se žene općenito obično poistovjećuje s „prirodom“, a muškarce s „kulturom“. Naime, žene rađanjem stvaraju nove „stvari“ prirodno, dok su muškarci slobodni/prisiljeni stvarati kulturno. Također, žene su zbog toga upućenije na kućansku sferu

144 „U privatnoj sferi antičke Grčke su obitavale žene, djeca, robovi, domaće životinje, dok su pitanja vezana za *polis* bila rezervisana za muškarce. U modernoj epohi se ova dihotomija zadržala s razlikom da se privatna sfera posmatrala kao sfera lične slobode i autonomije a javna sfera kao sfera hijerarhije, birokratije i nužnosti, i vladao je strah od prevelikog upliva onog javnog u privatni život pojedinca.“ (Popov – Momčinović, 2013:240).

145 "Sintagmom *Lično je političko* žene su u tzv. Drugom valu feminizma, feministkinje su pokazale da i tzv. privatna pitanja koja su često javno nevidljiva (kao što je na primjer, nasilje u porodici, nejednaka distribucija moći u domaćinstvu) takođe pitanja od javnog značaja te kao takva zahtijevaju javnu pozornost i intervenciju i politizaciju." (Popov – Momčinović, 2013:240).

i odgajaju djecu koja su „predruštvena“ bića. Budući da svoje kulturne proizvode ljudi posvuda cijene više od fizičkoga svijeta, jer svaka kultura želi nadzirati i/ili transcendentirati prirodu, žene završavaju u lošijem simboličkom položaju.“ (Yuval – Davis, 2004:17). Poistovjećivanje žena sa prirodom smatralo se ne samo uzrokom njihova isključenja iz civiliziranoga javnoga političkog područja, nego i objašnjenjem činjenice da se žena u svim kulturama društveno manje vrednuje nego muškarac.

Rodne uloge predstavljaju skup kako nevidljivih tako i jasno izraženih pravila koja upravljaju rodnim odnosima te dodjeljuju različite poslove i vrijednosti, odgovornosti i dužnosti muškarcima i ženama. Da koncept „rodnih/spolnih uloga“ ima nedostataka kao i sve teorije uloga, ogleđa se u tome da se koncepti uloga promatraju statično, i budući da su „zadane“, drže se nepromjenjivima. Isto tako, koncept pretpostavlja da nositelji/ce uloga na njih dobrovoljno pristaju i slobodno „igraju“ svoju ulogu.

Kada je riječ o društvenoj podjeli rada, privatnoj i javnoj, te definiranja rodnih uloga unutar pomenutih sfera, Engelsova teza da je „podjela rada potpuno prirodna i da ona postoji jedino između polova. Muškarac ratuje, ide u lov i ribolov, nabavlja sirovinu za hranu i za to potrebno oruđe. Žena se bavi kućom i pripremanjem hrane i odeće, kuva, tka, šije. A svako od njih dvoje je gospodar u svom području: muškarac u šumi, a žena u kući.“ (Engels, 1950:298). Može se zaključiti da je podjela rada ključna kategorija u objašnjavanju čovjekovog položaja u „svim društvenim odnosima, a mesto pojedinca u distribuciji moći direktna je posledica mesta koje zauzima u podjeli rada.“ (Papić, Sklevicky, 2003:17).

Time se naivno izvlači zaključak da je individualnom željom i odlukom pojedinki ili pojedinaca moguće preokrenuti odnos uloga, „što nije točno jer je tu riječ o društveno nametnutim odnosima između muškaraca i žena, odnosima moći koje je teško mijenjati“. (Borić, 2007: 77,78). Ovakav vid shvatanja koncepta rodnih/spolnih uloga, gdje je žena stoljećima bila smještena u privatno područje, područje koje se ne smatra politički

važnim. Upravo, zbog činjenice da su svim resursima unutar država i društava stoljećima upravljali muškarci i da je kontrola tih resursa pripadala i bila pristupačna isključivo njima. Papić i Sklevicky, navode da su se sve odluke o raspodjeli moći i vlasti te kontroli resursa "donosile daleko o privatne sfere, te da su žene bile isključene iz političke participacije, ograničene na dom, uvažene ženstvenosti ali zapravo tretirane isto kao "maloletnici". Te da su u sudjelovanju raspodjele moći, žene smatrane "neprirodnim i dezintegrišućim tendencijama". (2003:27).

Slična promišljanja o isključenosti žene iz sfere javnog, odnosno, sfere politike i odlučivanja, možemo pronaći i kod Ogist Konta, koji je smatrao "da žena ne može imati nikakvu ulogu u politici ili pozitivnoj nauci. Pravdao je svoje uverenje svođenjem žene na prirodu, isključujući je iz historije. Za položaj žene u društvu, prema njegovom shvatanju, odgovorne su njena priroda, njena utroba, njena funkcija rađanja. (Šaranović, 2006:31).

Daša Duhaček u tekstu "Rod i identitet", pominje da je u feminističkim teorijama "identitet jedan od ključnih pojmova", jer je feminizam "polazio od uspostavljanja kategorije Žena i/ili Žene, što je vodilo ne samo do razmatranja identiteta Žene/Žena, već i do razmatranja identiteta uopšte." (2011:359).

U knjizi Betty Frieden (Beti Fridan) "*Mistika ženstvenosti*", objavljenoj u Sjedinjenim Američkim državama, najavljuje se pojam identiteta ili preciznije kriza identiteta kroz koju su žene prolazile¹⁴⁶, a "koja je u knjizi prikazana kao problem bez imena: (Američke) žene više ne znaju ko su. Njima je istinski potrebna nova predstava koja će im pomoći da pronađu svoj identitet." (1963:64). Ono što karakterizira knjigu Beti Fridan jeste da se ona fokusirala isključivo na jednu populaciju, a to su američke

¹⁴⁶ „Mistika ženstvenosti, Beti Fridan, objavljena 1963. godine, i kojom, smatra se, između ostalog počinje počinje drugi talas feminizma, o kojem u prethodnim poglavljima bilo riječi. Iako se termin pojavljuje na samom početku drugog talasa feminizma, pojam identiteta se zapravo javljao, a ponekad i podrazumevao, u svim teorijskim razmatranjima čitavog niza kategorija, kao što su kategorija žene, subjekta i sopstva (self), zatim u polemikama o esencijalizmu, postmodernizmu jednakosti, i najzad, naravno, najznačajnije, kroz promišljanje o kategoriji razlike." (Duhaček, u Milojević, Markov, 2011:360).

žene. Pored Beti Fridan, u pogledu određivanja i "problematiziranja" pitanja identiteta i roda, odnosno njihove povezanosti, važno je spomenuti i Kerol Gilligan (Carol Gilligan) i njezino djelo *"Drugačiji glas"*, objavljeno 1982. godine. Ona određuje identitet, prvenstveno kroz razlike muškaraca i žena. Razvoj žena odvija se "zapravo na drukčiji način, one se suočavaju s konfliktima i moralnim odlukama, prije s kontekstualnim i narativnim moralom nego s formalnim i apstraktnim." (Grupa autora, 2011:133). Gilligan govori o ženskom identitetu koji se odnosi na određen način shvatanja subjekta i njegove antropološke koncepcije, razlike muškaraca i žena.

Među najvažnijim teoretičarkama u feminističkoj filozofiji istraživanja roda i identiteta, svakako je Džudit Batler (Judith Butler) i djelo *"Nevolje s rodom"*. Polazeći od samog određivanja pojma roda i otvaranja novih pitanja i problema koja se povezuju s tim pojmom, Batler navodi da "razrešavanje *nevolja s rodom* ne može ni započeti ukoliko se ne pođe od (pretpostavljenog) subjekta feminističke političke teorije, dakle žene, tj. definiranja njenog identiteta." (Duhaček, 2011:363). Definisanje identiteta žene, ukazuje Batler, bi vodilo "na tragu tradicionalne *mainstream* kategorije subjektiviteta prema identitetu čiji je model bela heteroseksualna žena srednje klase, što bi isključivalo – jer je tradicionalna *mainstream* kategorija subjektiviteta uvek već zasnovana na modelu isključivanja – sve one žene koje to nisu," bez obzira na "utemeljujuće priče koje podupiru poimanje subjekta." (Ibid, 363).

Džudit Batler kroz *Nevolju s rodom*, pored doprinosa feminističkim analizama odnosa identiteta i roda, ide dalje u razumijevanju i konstituisanju roda i seksualnosti kroz pojam performativnosti¹⁴⁷ i na osnovu toga daje prvotni "pečat" shvatanjima savremenim multidisciplinarnim analizama identiteta, naročito u analizama gej i lezbejskim pokretima i "njihovim aktivističkim aspektima, u zahtevima za prihvatanje homoseksualnosti, kao i u pogledu teorijskih utemeljenja tog pokreta." (Ibid, 364).

¹⁴⁷ "Performativnost je efekat, učinak ponavljanja normi – ali, i otpora prema njima, tako da nijedan oblik identiteta, uključujući i rodni i polni, ne mogu biti posledica onog „prirodnog“, naturalizacije, već samo rezultat diskurzivnih formacija." (Ibid, 364).

Nakon definiranja i određivanja značenja pojmova rodnog identiteta i rodni uloga, neophodno se osvrnuti na njihov značaj u jednoj "normalnoj" općeprihvaćenoj društvenoj situaciji, a tj. konfliktu. Koliko god konflikt nosio negativnu konotaciju u svom poimanju, djelovanju i rezultiranju, on je jednako toliko ustaljen, uobičajen i historijski promatran, svojstven svim društvenim grupama i društvima u cjelini.

O društvenim konfliktima

Etimološko tumačenje riječi konflikt potiče iz latinskog jezika "*conflictare*" što u prevodu znači "*boriti se*", i u najopćijem smislu podrazumijeva sukob, spor, raspravu, dok se u najširem poimanju odnosi i na sukob koji se može više zaplesti, odnosno borbu, rat i oružani sukob.

Pojam konflikta, sukoba jeste predmet istraživanja mnogih i različitih naučnih oblasti, krenuvši od sociologije, psihologije, politologije, neizostavno pravnih nauka, politologije, a napose i polemologije¹⁴⁸, nauke koja se bavi istraživanjem rata kao društvene pojave, njenim uzrocima i posljedicama.

Društvene znanosti proučavaju društvo i društvene odnose, dok su "konflikti kao društveni odnosi, dakako važno njihovo istraživačko polje i tretiraju se pod općim imenom: *društveni konflikti*". (Beridan, 2003:18).

Konflikt je po svojoj suštini i značenju svojstven ljudskoj prirodi. Čovjek je po prirodi političko biće, Aristotelov "zoon politikon" i to je ono što ga karakterizira i razdvaja od životinje (um, razum, prirodna sposobnost za mišljenje), jer konflikt koliko je svojstven ljudima, misaonim bićima, jednako tako je svojstven i životinjama, kojima upravljaju instinkti.

¹⁴⁸"Polemološko istraživanje i tumačenje sukoba, a po obliku i nivou sukoba koji znači rat, jeste nezaobilazna činjenica." (Beridan, 2003:18).

"Polemologija (grč. *Polemeo* – borim se, ratujem + *logos* – riječ, govor, pojam, misao, razum) naučno, znanstveno istraživanje rata kao društvene pojave, njegovih uzroka, ciljeva i posljedica." (Beridan, Tomić, Kreso, 2001:286).

Uvjeti za društveni konflikt¹⁴⁹ su prije svega da određena društvena grupa formira interes, volju, a zatim na osnovu formiranog interesa i volje, teži ka određenom cilju ili ciljevima, u svrhu realizacije i ostvarenja toga postavljenog cilja. Neophodno je posjedovati moć, jer bez konfrontacije i nadmetanja dviju moći, nema ni konflikta. Beridan kao uzroke konflikata u društvu i među društvima navodi: "nadmetanje, takmičenje, "balansiranje", "konfrontaciju", kao mjerenje odnosa snaga, borba, sudar, interakcija, saradnja i suprotstavljavanje (borba i integracija), ... društvenih moći, radi postizanja određenih ciljeva". (2003:19).

Sukob ili konflikt unutar jednoga društva, u cilju ostvarivanja interesa određenih društvenih skupina može se ispoljavati i manifestovati u svim oblastima čovjekovog života, kao na primjer: u politici (borba za vlast i moć), u ekonomiji (borba za ekonomsku dobit), u sportu (za sportski rezultat), itd.

Strukturu društvenog konflikta u osnovi čine:

- a) Učesnici u konfliktu (konfrontirane dvije ili više društvenih moći);
- b) Ciljevi učesnika u konfliktu (nosilaca moći);
- c) Sredstva i načini konflikta (kojima se sudaraju moći);
- d) Potencijali, kapaciteti moći koji se sudaraju;
- e) Prostor konflikta;
- f) Nivo konflikta;
- g) Duljina trajanja konflikta;
- h) Ishod konflikta;
- i) Posljedice konflikta;

¹⁴⁹ „Društveni sukob predstavlja društveni proces u kojem različite grupe ljudi u okviru društva suprotstavljaju svoje interese, iznalazeći načine da ih ostvare. Najoštrij sukob (konflikt) je rat, odnosno masovan i intenzivan oružani sukob između različitih političkih struktura unutar jednoga društva.“ (Beridan, Tomić, Kreso, 2001:96,97).

Konflikte možemo podijeliti na društveno prihvatljive i društveno neprihvatljive konflikte. Društvene konflikte kao polaznoj osnovi njihovog proučavanja, možemo podijeliti na dvije osnovne skupine i to:

- Nenasilni konflikti i
- Nasilni konflikti

Sredstva u konfliktu najčešće odražavaju nivo konflikta, stoga je konflikte moguće podijeliti na:

- Konflikte u kojima se ne koriste oružana sredstva i
- Oružane konflikte

Oružane konflikte možemo podijeliti na:

- Oružane konflikte niskoga intenziteta i
- Oružane konflikte visokoga intenziteta (Ibid:24,25).

Promatrati rodne odnose i rodne uloge u društvenim konfliktima, bilo koje vrste ili nivoa, neovisno da li govorimo o prihvatljivim ili neprihvatljivim konfliktima, odnosno opravdanim ili neopravdanim, i bilo koja upotreba ili demonstracija (nasilne) moći jedne strane nad drugom, je u osnovi neprihvatljiva i diskriminatorna, osobito ako konflikt, najčešće ima u svojoj suštini i rodnu dimenziju.

Ukoliko rodne uloge promatramo u okviru društvenih konflikata (latentnih) konflikata, kao na primjer, u porodici, u novije vrijeme, kako su žene "prodrle" u svijet politike, pa i u politici, kroz vid borbe za moć i vlast, zatim konflikti na različitim poslovima u državi i društvu.

Cilj ovoga rada jeste prevashodno, otvaranje pitanja društvenih problema u miru, koji predstavljaju jedan od latentnih primjera društvenih konflikata u društvu i državi, sa stajališta roda.

Naznačit ćemo samo nekoliko primjera i slučajeva diskriminacije ženske populacije koji pokazuju rodnu neravnopravnost i jesu uzrok društvenih konflikata na nivou roda:

- Isključenost žena iz političkih procesa;
- Socijalna nepravda i marginalizacija;
- Rodno zasnovano nasilje kao izvor sukoba;
- Visoka stopa nasilja nad ženama (nasilje u porodici, seksualno nasilje, prisilni brakovi, trgovina ženama);
- Žene se u različitim državama i društvima ne suprotstavljaju ozbiljno i organizirano muškom političkom egu, koji podrazumijeva prevlast muškaraca u politikama, pa samim time i nedovoljnom broju žena u parlamentima i drugim organima države;
- Prevlast muškaraca u sektoru sigurnosti je naslijeđena tradicija iz svih prethodnih etapa ljudske civilizacije, tako da se manjak žena u sektorima nacionalne sigurnosti može objašnjavati stereotipima (od strane i muškog i ženskog dijela populacije) o poslovima u vojsci i drugim elementima sigurnosti koji se tradicionalno percipiraju kao "muška vrsta posla";
- Moguće objašnjenje za nedovoljan procenat žena u sektoru sigurnosti u mnogim zemljama se odnosi i na pitanje tradicije, na koje žene pristaju i ne iskazuju dovoljan interes za tu vrstu posla;
- Porodica, predstavlja rodno mjesto unutar kojeg se "uči" rodna diskriminacija. Primjera radi, u mnogim balkanskim društvima, pa i u Bosni i Hercegovini kroz historiju, ali i danas, mnogo je veća radost u porodici i familiji rođenje muškog djeteta nego ženskog;
- Rodni sukobi nisu samo nacionalni nego su i transnacionalni;

Neki od uvjeta za proizvodnju konflikta i potčinjenost žene kako u društvu tako i u državi između ostalog jesu:

- Patrijarhalni društveni sistemi;
- Tradicionalni rodni stereotipi i uloge koje se ženama nameću kao inferiornim ili manje sposobnim;

- Obrazovanje koje ne promoviše i potencira rodnu ravnopravnost;
- Ekonomska i socijalna nejednakost;
- Feminizacija siromaštva – povećanje i preovladavanje siromaštva kod žena u odnosu na muškarce;
- Onemogućavanje školovanja ženskoj djeci kao posljedica tradicionalnih shvatanja, ali i posljedica i rezultat strukturalnog nasilja nad cjelokupnim stanovništvom jedne države, u ovom slučaju Bosne i Hercegovine;
- Statistike u mnogim zemljama pokazuju da su žene manje plaćene u odnosu na muškarce, iako su na istim poslovima i posjeduju iste kvalifikacije (jedan od izvora konflikta i primjer strukturalnog nasilja, kako ga naziva Galtung);
- Nasilje nad ženama u sferi radnih odnosa, poput prekidanja radnog odnosa zbog trudnoće, ili odluke žene da se ostvari kao majka;
- Rodno nasilje nad ženama, kroz historiju, ali i danas, neophodno je istraživati u sferi kulture, obrazovanja, ..., a napose u sferi rasne, vjerske i ostalih oblika diskriminacije;
- Nedostatak programa za osnaživanje i edukaciju žena i djevojaka;
- Izraženi generacijski sukobi u društvima, sa dimenzijama sukoba na rodnoj osnovi, koju je moguće istraživati i analizirati na nivou porodice, lokalne zajednice, do društva u cjelini;

Društveni konflikti koji su kroz cijelu ljudsku historiju imali, dobijali i rodne dimenzije, mogu se uvjetno podijeliti na dvije skupine. Prvu skupinu "mirnodopskih" konflikata sa rodnim dimenzijama smo već naznačili u prethodnom tekstu.

Drugu skupinu čine, najsloženiji i za svako društvo najteži oblici konflikata (oružanih) jesu ratovi, u kojima njihove rodne dimenzije zaslužuju posebnu pažnju za istraživanje na teorijskoj i empirijskoj ravni.

2.5.1. Rat i rod

Rat i mir su dva smjenjiva stanja u kojima su se nalazila mnoga društva u razvoju ljudske civilizacije. „Čini se da je rat star koliko i čovječanstvo, dok je mir, u isto vrijeme, moderno otkriće.“ (H. Maine u Dautović, 2007:35). Henry Maine pa i mnogi drugi autori potenciraju mir „kao moderno otkriće“, misleći prvenstveno na drugu polovinu dvadesetoga stoljeća, računajući da u tom vremenu nije bilo trećeg svjetskog rata. Bez obzira što je Povelja Ujedinjenih nacija proglasila „rat zločinom protiv mira“, mnogi ratovi lokalnog i regionalnog karaktera vođeni su kako u drugoj polovini dvadesetoga stoljeća, tako i u dvadeset godina ova dvadesetprvog.

Rat je najteže stanje u kojem se nađe jedno društvo i država. Teško ga je razlučiti od ostalih oružanih konflikata, iz razloga različitih kriterijuma na osnovu kojih se određeni oružani sukob proglašava ratom. Da bismo što preciznije definirali pojam rata, analizirat ćemo i citirati pojedine teorije o konfliktima, teorije o ratu iz ugla različitih filozofskih i drugih stajališta o ratu kroz historiju. Taj reducirani prikaz filozofskih i drugih teorija ima za cilj da samo djelomično predoči i pojedina stajališta o rodnim dimenzijama rata u filozofskim i drugim teorijskim raspravama.

Teorije o ratu

Samo iz pisanih tragova, filozofske literature i kasnije pojedinih tekstova iz oblasti sociologije i drugih naučnih disciplina moguće su spoznaje o ratu, njegovim uzrocima, trajanju i posljedicama u vrijeme kada su autori pisali svoje radove i studije.

Iz toga razloga smo se opredjelili za analizu samo od nekih teorija o ratu, koje su ostavile značajan pečat i trag kako na prošla dešavanja, a isto tako i na buduća događanja u kraćem ili dužem historijskom periodu.

Prva pisana studija o ratu u historiji jeste „*Umijeće ratovanja*“ ili „*Vještina ratovanja*“ starokineskog vojskovođe Sun Cu Vua (Sun Zi), za koje se pretpostavlja da je nastalo krajem šestog vijeka p.n.e. Prevedena je na mnoge svjetske jezike, a prate je kontroverzna mišljenja, od kojih pojedina sumnjaju u autentičnost teksta s obzirom na historijsku distancu.

Na samom početku studije Sun Zi naglašava da je „rat od suštinskog značaja za državu – to je područje smrti i života, staza opstanka i propasti, i stoga se mora što bolje proučiti.“ (Sun cu Vu, 1952:37). Sun Cu Vu ukazuje na važnost „*pet stalnih faktora ratne vještine: Moralni zakon, Nebo, Zemlja, Komandant, Metoda i Disciplina.*“ Na osnovu pet stalnih faktora koji su od velike važnosti ratne vještine i pridržavanjem navedenih Sun Cu Vu smatra da se time dobiva mogućnost procjene ko će, odnosno koja će od zaračenih strana, vojska biti pobjednik, a koja će biti poražena. Studija „*Vještina ratovanja*“ vrlo jasno, razumljivo, čak i slikovito daje mnoge savjete, ne izostavljajući nijednu „sitnicu“ koja se odnosi ratna dešavanja, krenuvši od psihologije ličnosti u ratu, odnosa, od generala do vojnika, pozicije vojske, itd.

Za Sun Zia se vezuje anegdota u kojoj se govori o njegovom zahtjevu prema tadašnjem kineskom kralju (kako bi pokazao da zna komandovati) da mu se omogući formacija od nekoliko stotina žena koje će obučiti ratnoj vještini (koja je i u to vrijeme bila namijenjena samo muškarcima). Nakon određenog vremena kralju je predao vojnički obučenih tih nekoliko stotina žena, kazavši mu da ih kralj može već od sutra upotrijebiti u borbi ravnopravno sa muškim formacijama. Bila je to „referenca“ na osnovu koje je tadašnji kineski kralj imenovao Sun Zia komandantom kineske vojske, koju je prema predanju Sun Zi dugo i uspješno vodio.

Sun Zi je u opisu vojske i njene strukture naglasio „redosljed dostojanstva među starješinama“, te nadzor nad izdacima za potrebe vojske. Nekoliko savjeta Sun Zi je uputio čitaocima, vjerovatno svojim potčinjenima i vojnicima koji su značajni za današnje proučavanje prirode rata:

- „ako pljačkate jednu zemlju, razdijelite plijen među svojim ljudima, ako osvajate nove teritorije, razdijelite zemljište u korist vojske;
- ne opsjedaj utvrđene gradove, ako se ikako može to izbjeći;
- pobijedit će onaj koji ima vojničkoga znanja i kome njegov vladar ne smeta u poslu;“

Jedan od važnih savjeta pored citiranih, a za „uvećanje sopstvene snage“ je „dobro postupanje prema zarobljenim neprijateljem“, u čemu prepoznajemo moralna njegova stajališta o ratu i u ratu. (Sun Cu Vu, 1952: 37-46).

U proučavanju teorija o konfliktima i ratu nas prvenstveno upućuju na prostor Helade i filozofiju Platona i Aristotela.

U prvom razdoblju grčke civilizacije žena je bila zaštićena i čedna, svi poslovi koje je obavljala bili su vezani samo za kuću, „obrazovanje žena je bilo zabranjeno tako da uopće nije bila prisutna u javnom životu.“ (Bakšić – Muftić, 2006:34).

Zakonski gledano, žena je bila poput predmeta, bez slobode i bez bilo kakvih građanskih prava¹⁵⁰. Ženama u Sparti bila su data određena prava nasuprot žena u Ateni ili bilo kojem drugom grčkom gradu, bilo im je priznato „pravo na nasljedstvo i raspolaganje imovinom, no da naglasimo, to nije dobila kao posljedicu priznanja svoje ženstvenosti, već kao splet okolnosti u vezi s vojnim uređenjem grada¹⁵¹.“ (Ibid, 35).

¹⁵⁰ Pod građanskim pravima podrazumijevamo "slobode koje država jamči svakom čovjeku, bio on njen građanin ili ne: jednakost pred zakonom, sigurnost, zaštitu od samovoljne upotrebe vlasti, vlasništvo, slobodu svijesti i mišljenja." (Enver Halilović, preuzeto iz hrestomatije, LJUDSKA PRAVA), (Beridan, 2008:71).

¹⁵¹ „Pošto su muškarci stalno bili u ratnim pohodima, pa je bilo nužno da se žene staraju o domaćinstvima.“ (Bakšić – Muftić, 2006:35).

Viđenje visokih dometa atenske demokratije¹⁵² (u petom stoljeću prije nove ere Atena se pojavljuje kao najmoćniji grad – država, ili polis, među mnogim suparničkim snagama u Grčkoj) iz ugla žene, koje su iskazane terminologijom ljudskih prava, izgledale su na sljedeći način, „žena nije uživala, građanska i politička prava, društvena prava¹⁵³, kao ni ekonomska, kulturna, ni socijalna prava.¹⁵⁴ Njena društvena uloga bila je određena statusom legalne supruge, koja rađa zakonitu djecu, a u slučaju muške djece i buduće punopravne građane Atene. Žene u Ateni mogle su biti robinje, hetere i supruge.“

(Ibid, 58). To predstavlja još jedno pokriće o shvatanju da su žene bile svedene uglavnom na reproduktivnu ulogu, osobito kada je riječ o rađanju muške djece, budućih vojnika / ratnika koji će se dostojanstveno boriti za svoju državu / domovinu.

Jedan od značajnijih teoretičara i filozofa grčke civilizacije Aristotel žestoko je kritikovao stanovnike Sparte zbog slobode i prava koja su dali ženama, i za koje je iz tih razloga nagovještavao propast Sparte.

Uvažavajući činjenicu da je Platonova filozofija u cjelini svojevrsan njegov idealan pogled na stvarnost i budućnost država i društava (helenskih), njegovo djelo „Država“ zaslužuje pažnju u analizi prirode rata. U njegovo vrijeme vođeni su Peleponeski ratovi, vođeni su ratovi između grčkih gradova – država. To njegovo iskustvo ga je navelo na

152 “U kojoj svi građani mogu, a doista i trebaju sudjelovati u javnom životu, građani nisu imali zapreka zasnovanih na položaju ili bogatstvu. Demos je imao suverenu moć, to jest, vrhovnu vlast da se angažira u zakonodavnim i sudskim funkcijama. Atensku demokraciju obilježavala je općenita predanost načelu građanske vrline: odanost republikanskom gradu – državi i podređenost privatnog života javnim poslovima i zajedničkom dobru. Bit će važno naglasiti da se u Ateni demos sastojao u cijelosti od odraslih muškaraca isključivo atenskog podrijetla.” (Held, 1990:30,31).

153 “Društvena prava su prava koja ne samo što ograničavaju moć države nego od nje zahtijevaju davanja: to su samo pravo na rad, na obrazovanje, na minimum materijalnih sredstava, itd. Canivez naglašava da je grupisanje ljudskih prava u ove dvije grupe u osnovi štetno po ljudska prava. Ove dvije kategorije ljudskih prava pretpostavljaju različite koncepcije države. “Građanska i politička prava pozivaju se na neki oblik liberalne države”, koja se upliće u život društva što je manje moguće, a “društvena prava, naprotiv, podrazumijevaju razmjerno veliko uplitanje države u gospodarsku i društvenu aktivnost”. (Enver Halilović, preuzeto iz hrestomatije, LJUDSKA PRAVA), (Beridan, 2008:73).

154 “Nikada nisu dosezale građansku zrelost i poslovnu sposobnost, jer su cijeli život bile pod tutorstvom svog najbližeg muškog srodnika ili muža; Bez tutorovog odobrenja nisu mogle zaključiti nikakav posao; Nisu učestvovala u javnom političkom i kulturnom životu – nisu se mogle ni u pratnji pojaviti u pozorištu;” (Bakšić – Muftić, 2006:58-59).

„zaključak“ da borbe među Helenima nisu rat („nesloga“, posljedica bolesnog stanja), a samo borbe Helena sa Barbarima jesu rat¹⁵⁵.

Krivica za neslogu među Helenima, helenskim državama snose „malobrojni“ koji su neslogu proizveli, a ne na svim drugim ljudima, ženama i djecom. Po Platonu, nepravično je da Heleni Helene uzimaju za robove, nego da se zajednički čuvaju da ne budu robovi Barbarima, ali da u sukobu Helena sa Helenima „u skladu sa pravom mjerom, pobjednici pobjeđenima samo oduzmu ljetinu“. Pustošenje polja i paljenje kuća označio je zločinačkom djelatnošću¹⁵⁶. Pisao je Platon i o „unutarnjim“ sukobima, kazavši da uspostava „demokratske vlade“ obično uslijedi nakon pobjede siromaha, kada „dio protivnika pobiju, druge protjeraju, a sa ostalima ravnopravno podijele vladu i građanska prava“. Dijelio je države na zdrave i nezdrave i u toj činjenici vidio uzroke ratova „koji su za države i za pojedince izvor i povod za zlo“. Po njegovom sudu „nezdravom državom“ postaje ona koja nije u stanju da ishrani svoje građane, pa posegne za tuđom zemljom.

Važan uvjet za stabilnost jedne države označio je planiranje porodice, u skladu sa imetkom svake od njih¹⁵⁷. Platon je pisao o „čuvarima“ države, misleći vjerovatno na sve državne činovnike, ali prvenstveno na one koji su ratnici, uz upadicu „a zar sami građani nisu u stanju da to čine (budu ratnici) i brane državu“. Posebno je potencirao uvjete za izbor „čuvara“ među kojima trebaju biti njihove „vitalne i filozofske“ sposobnosti. Zanimljiv je njegov sud po kojemu „čuvari“ ne bi trebali imati privatnu svojinu. Od građana bi trebali biti nagrađeni za svoje vojničke zasluge, ali sa mjerom, da zbog blagostanja ne bi zapostavili svoje dužnosti „čuvara“. (Platon, 1976:160, 252 i 54 – 104).

155 „Meni izgleda da, kao što su rat i nesloga dva imena postoje i dva stanja koja tim imenima odgovaraju. Od ta dva jedno je sukob između srodnika i saplemenika, a drugo između raznih plemena.“ (Platon, 1976:160), jer unutar plemena svi su srodnici ili saplemenici, i iz takvoga razloga može doći samo do sukoba, a ne do rata.

156 Čini se da ne griješimo ako zaključimo da je ova vrsta zločina koji Platon u sukobima među Helenima proglašava „zločinom“ jeste dijelom filozofsko stajalište, koje će u nizu sličnih tek u dvadesetom stoljeću proizvesti osnove međunarodnog humanitarnog prava i konvencije o zaštiti žrtava rata, posebno Konvenciju o sprječavanju i kažnjavanju genocida.

157 „Koja neće imati više djece nego što to svakoj od njih dopušta imetak. I sve to radi bojazni od siromaštva i rata.“ (Ibid, 104).

Nasuprot Platonu njegov učenik Aristotel je u svojoj „Politici“ unutarne sukobe u državama tadašnje Helade proglasio „građanski ratovima“. Na Platonov sud o tome da i građani jedne države mogu braniti tu državu odgovorio proturječno: „... stvarati vojsku od naroda, znači stvarati je protiv sebe“, u kontekstu građanskog rata, koji nije ništa drugo nego klasna borba, savjetujući oligarsima da i svoje sinove „podučavaju“ taktici lahke pješadije, jer su siromasi često u stanju „savladati bogate upravo zato što su lahko naoružani“. Rat je Aristotel smatrao prirodnom vještinom sticanja u lovu (na životinje), ali i u vladavini nad ljudima koji su po „prirodi stvoreni da se pokoravaju“¹⁵⁸.

Uzrocima ratova Aristotel je označio neograničeno rađanje djece što proizvodi siromaštvo, a potom „pobune i nevaljalstva“. Jedan od uzroka ratova vidio je u prevelikom primanju useljenika, stradalaca (različitih vrsta, vjerovatno i brodolomaca) čime se stvara „poprište pobuna“. Nije Aristotel zaboravio opisati i uzroke ratova „zbog sitnih povoda“, a s „velikim ciljevima“, misleći prvenstveno na svađe zbog ljubavi, ali i naslijeđivanja imetka. Odnos među klasama „bogataša i naroda“, posebno kada je slaba „srednja klasa“ uticao je, po njegovom sudu na stepen stabilnosti jedne države. Promjene državnog uređenja po Aristotelu moguće je bilo izvoditi „silom ili obmanom“ s obrazloženjem da su „izazivači pobuna po pravilu oni koji čine državu moćnom“, misleći na pojedince, vlast i narodne mase. „Veština vođenja domaćinstva“, pisao je Aristotel „sastoji se od tri elementa: prvi je vlast gospodara nad robovima, drugi je vlast oca nad decom, i treći je vlast muža nad ženom. Jer muškarac ima vlast nad ženom i decom kao nad slobodnim bićima, ali je ta vlast dvojaka: vlast nad ženom je kao nad sebi ravnim, a vlast nad decom slična je kraljevskoj vlasti. Muškarac je, po prirodi, sposobniji da vlada nego žena.“ (Aristotel, 1960:24,25). Poznata je činjenica da je Aristotel društvo u kojemu je živio dijelio na slobodne ljude i robove. Samo

158 Priroda je sama uspostavila vladanje i potčinjavanje. Vlast slobodna čoveka nad robom razlikuje se od vlasti muža nad ženom i oca nad decom, i u svim ovim bićima postoje osnovni elementi duše, ali u različitom stepenu: rob apsolutno nema svoje volje, žena je ima ali ne može da je sprovede; i dete ima volju ali nedovoljno razvijenu.“ (Ibid, 26,27).

slobodni ljudi imali su pravo učešća u „demokratskim procesima“, ali ne i žene: „...sposobnost vladanja i sposobnost pokoravanja su različite, ali dobar građanin treba da zna i da može da vlada i da se pokorava, i u tome se baš i sastoji vrlina građanina da poznaje vlast nad slobodnim ljudima i s jednog i s drugog aspekta.“ (Ibid, 78).

Beznačajno bi bilo ekonomističko učenje *Tomasa Roberta Maltusa* i njegova „populaciona teorija“, predložena u njegovom „eseju o načelima stanovništva“, da se ne događa i u suvremeno doba makar u teorijama zavjere zloslutne njegove tvrdnje u pogledu prepreka za sprečavanje porasta ljudske populacije¹⁵⁹.

Suština njegove populacione teorije je u nesrazmijeri između porasta stanovništva i sredstava za život. Porast stanovništva na zemlji označio je geometrijskom progresijom (1, 2, 4, 8, 16, 32, 128, 256, ...), a sredstva za život ljudi aritmetičkom progresijom (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, ...). Znano je u matematici da je geometrijska progresija (umnožak) uvijek veća u odnosu na aritmetičku (zbir istih faktora ili činilaca). Ustanovio je Maltus da bi odnos između ove dvije progresije u određenom vremenu bio 256:9, a za dvije hiljade godina razlika se ne bi mogla mjeriti. Da bi se ublažile razlike između povećanja broja ljudi i potrebnih sredstava za život, Maltus je ustanovio dvije vrste prepreka za sprečavanje porasta ljudske populacije i to: preventivne i pozitivne prepreke.

Preventivne prepreke se odnose na moralno obuzdavanje u pogledu vanbračnih seksualnih odnosa i prostitucije, proklamirati brakove kao obavezu i to u zrelim godinama, seksualnu suzdržanost i kontrolirano rađanje djece.

Pozitivnim preprekama je označio faktore i događaje koji bi vodili ka skraćenju ljudskih života, kroz: ratove, glad, kuge i druge epidemije. Da bi potvrdio svoje „teze“ Maltus je navodio pojedine primjere prvenstveno u Evropi, gdje su glad i ratovi zadržali stanovništvo na oskudnim i ograničenim sredstvima za život. Po njemu mnogi evropski narodi su ra-

¹⁵⁹ Maltus Tomas Robert (1766 - 1834), engleski ekonomist i sveštenik.

tovali jer su voljeli ratove, a „čistu i nesebičnu ljubav prema ratu“ čovjek je povećavao pod pritiskom „navalom pojedinih neprijatelja, željom za blažom klimom ili drugim uzrocima¹⁶⁰“. U svojoj studiji i sam je upadao u kontroverze, kada je riječ o ratu – „pozitivnoj“ prepriči u porastu broja stanovnika na zemlji, navodeći Norvešku koja cijelo osamnaesto stoljeće nije ratovala, a hladnija temperatura sprečavala velike epidemije, navodeći kako je u ovoj državi smrtnost bila mnogo manja nego u mnogim drugim državama. Sličnu situaciju je opisao i u Švedskoj i Švajcarskoj.

Slobodno bi se moglo kazati da je Maltusova „populaciona teorija“ na mnogo mjesta i od strane mnogih autora bila prokazana i danas se kritizira kao jedna od najznačajnijih teorija koje su apologirale rat kao sredstvo sticanja ali i događaj koji je dovodio u povoljniji srazmjer broja ljudi i sredstava za život, zaboravljajući na mjesto nauke i tehnike u razvoju civilizacije koja je bila i jeste u stanju dovesti ljudski rod u mnogo povoljnije uvjete za život negoli je to bilo u Maltusovo doba.

Veliki doprinos izučavanju rata dao je pruski general i teoretičar *Karl fon Klauzevic* u svom djelu „*O ratu*“. Mnogi autori cijene njegov doprinos definiciji rata sa stajališta politike: „rat je politički akt... rat je samo produženje politike drugim sredstvima“ (Klauzevic, 1939:82).

U svojoj studiji Kaluzevic je u direktnu vezu doveo tri pojma: rat, silu i politiku, pri čemu je rat „akt sile da protivnika prinudimo na potčinjavanje svojoj volji“. Silu je označio „sredstvom“, a nametanje svoje volje neprijatelju „ciljem“. Nije dozvoljavao da se rat razumijeva „nezavisnom stvari“ nego „političkim instrumentom“. U najširem kontekstu Klauzevic je rat promatrao kao „čin društvenih odnosa sukob velikih interesa koji se krvlju riješava“. (Ibid, 68).

Jednu od najznačajnijih teorijskih analiza stajališta o ratu između dva svjetska rata u svojoj „Sociologiji“ učinio je Pitirim Sorokin. Ovaj autor je primjetio ozbiljan nedostatak teorija o „socijalnim funkcijama i dejstvi-

¹⁶⁰ Maltus, „*Essey on Population*“, Book I, strana 44. (Citirano prema Planiranje porodice i njegovi društveno – politički aspekti, Nevenka Petrić, Doktorska disertacija, 1979. Fakultet političkih nauka, Sarajevo).

ma rata“, ali i oprečna stajališta u objavljenim teorijama u pogledu socijalnih funkcija rata u pojedinim društvima.

Prva skupina teorija koje je Sorokin analizirao su apologetske, one koje su propagirale rat i borbu kao „blagotvorna dejstva i glavne činioce ljudskog napretka“.

Druga skupina teorija su one po kojima je rat „pakao“, sa „razornim dejstvom na sve strane socijalnog života.“ (Sorokin, 1932:510). Negativno djelovanje rata u pogledu „odabiranja“¹⁶¹, Sorokin je prepoznao sljedeće argumente:

- u vojsku se regrutuju najpunokrvniji članovi jednoga stanovništva (najzdraviji, jer se fizički zakržljali ne primaju u vojnu službu);
- najpošteniji (zlikovci se ne regrutuju);
- ljudi (muškarci) u najboljim godinama;
- umno najzdraviji;

slijedi da rat odnosi, „istrebljuje“ krvno najbolji dio stanovništva jednoga društva. Znači da „rat olakšava nadživljavanje nesposobnih“, rat „potpomaže razmnožavanje slabokrvnih i postaje činilac negativne selekcije i rasnog izrođavanja“. (Ibid, 513).

Sorokin je prepoznao i ostala negativna djelovanja rata na „odabiranje“ kroz: ranjavanja, onesposobljavanja, razne seksualne bolesti, epidemije¹⁶²,..., što onemogućava da najsposobniji rađaju, što je u osnovi „rasno izrođavanje dotičnog stanovništva“, pa sve do moralnih pitanja rata i pitanja koja obuhvataju i organizovani kriminal. Da li rat potpomaže ili sprečava kriminalitet? Sorokin u pogledu pitanja kriminaliteta navodi da je „potrebno dodati da opadanje kriminaliteta u toku rata može isto

¹⁶¹ Neobično je važno to da je rat oruđe u odabiranju grupa, odabiranje čija je važnost daleko veća nego važnost odabiranja pojedinaca. (Sorokin, 1932:521).

¹⁶² Uticaj rata na zdravlje stanovnika izgleda verovatniji, naročito kada se rat otegne i postane naporan. Dezorganizacija ekonomskih uslova i porast mnogih teškoća otežavaju znatno zadovoljenje najnužnijih i životnih potreba; zajedno sa ovom pojavom, uvećavaju se razne epidemije, bolesti i trpljenje. (Sorokin, 1932:523).

tako nastupiti, zahvaljujući činjenici da su mnogi čuveni zločinci uvršćeni u vojničke redove i da oni nalazi puno mogućnosti da zadovolje svoje kriminalne sklonosti." (Sorokin, 1932:532).

Za neke od teorija koje je Sorokin analizirao sa stajališta „odabiranja“ kaže da su „sporne, a neke još treba provjeriti“, iako je konstatirao da u njima ima mnogo toga što je tačno. Razlozi stoje u uvjetima vođenja rata. Ratovi u „prošlosti“ su oni u kojima je opstajao samo jak čovjek, u odnosu na savremena sredstva u ratu i pojavu „otrovnih gasova“. Između ostalih argumenata Sorokin je prepoznao da su jači ljudi (muškarci) imali veće šanse da se reprodukuju uslijed „većeg uspjeha kod žena“, kroz „pravo“ jačega, nasuprot slabića i ljudi sa fizičkim nedostacima. „Bolja strijelci ubijaju više ljudi“, čime autor potencira nadmoćnost inteligencije i drugih sposobnosti u ratu. Nasuprot te teze, Sorokin citira i druge autore koji oskudicu muškaraca u povoljan položaj dovode „bolje“ žene, što po njima predstavlja „pozitivnu“ selekciju žena u dugotrajnim ratovima.

U svojoj analizi Sorokin je citirao Plutarha, Polibija, Aristotela, Makijavelija, ..., a naročito Štajnmeca koji je potencirao važnost sukoba među grupama, što podrazumijeva da je rat odabiranje grupa, koje ne bi bilo moguće na drugi način. „Istina leži negdje po sredini između ove dvije jednostrane teorije“, zaključio je Sorokin, naglasivši da rat ipak ima značajan uticaj na rađanje u jednome društvu. U ratu opada broj rođenih, a odmah nakon rata taj broj raste, zbog uvećanog broja sklapanja brakova, da bi nekoliko godina poslije rata došlo do stabilizacije procenta rađanja u odnosu na prijeratno stanje¹⁶³.

Sa ekonomskog stajališta Sorokin je rat proglasio oblikom rasipanja bogatstva, kapitala i ljudskih žrtava. Naglasio je da rat predstavlja način raspodjele bogatstva među ratujućim društvima i pojedincima istog društva. U analizi stajališta pojedinih ekonomista (Sombart) zabilježio je dva osnovna pozitivna djelovanja rata:

¹⁶³ U početku rata, procenat smrtnosti celog stanovništva zaraćenih zemalja počinje se dizati i rasti sve do kraja rata. Po svršetku, on naglo pada, a ponekad pada i ispod predratnog nivoa, ali poslije jedne, dve ili tri godine, on se vraća na predratni nivo i uzima predratni pravac kretanja. (Sorokin, 1932:524).

- podstrek pronalazačke snage u proizvodnji bogatstva;
- obnova porušenih prostora za relativno kratko vrijeme poslije rata, zbog entuzijazma građana tog društva;

Za mnoge je političare, teoretičare i filozofe rat nešto što se još uvijek dopušta (kao dozvoljeno sredstvo i način za postizanje i ostvarivanje političkih, vojnih, ekonomskih i drugih ciljeva) i dok međunarodno pravo izričito zabranjuje ratove kao sredstvo vođenja politike, još uvijek se dopušta pravo država na „samoodbranu“ ili pružanje pomoći onima koji se brane.

O ratu

Nakon teorijsko – historijskog prikaza pojedinih stajališta o ratu postavljamo pitanje, koja su obilježja rata – pojave koja je najznačajnije uticala na civilizaciju?

Na teorijskoj ravni često se pribjegava podjeli oružanih konflikata na „visokog i niskog“ intenziteta. Zašto? Iz razloga što je zahtjevno odlučiti koji je oružani konflikt uistinu rat. Ta činjenica ima i značajnu političku važnost, jer se nerijetko hoće prikriti događaji u nekom oružanom sukobu, što je u interesu određene nacionalne politike ili pak međunarodnih politika.

Rat jeste konflikt. Oružani je, u odnosu na sredstva kojima se taj konflikt vodi. Od intenziteta oružane borbe i masovnosti učesnika u njoj, valja procijenjivati ima li taj oružani sukob karakter rata.

Rat nije oružani sukob koji kratko traje. Rat se vodi na značajno velikoj teritoriji. Hoće li se neki oružani sukob proglasiti ratom, zavisi od obostranih gubitaka u njemu, boraca, civilnih žrtava, rušenja materijalnih dobara i gubitaka vojne opreme i borbenih sredstava.

Teorija najčešće dijeli ratove na međudržavne i građanske, što doprinosi teškoći definiranja pojma rata. Intenzitet borbenih djelovanja jeste jedan od najznačajnijih indikatora u procjeni karaktera oružanog sukoba.

Nabrojana obilježja rata konstituiraju polemološko stajalište o ratu: „rat je sveobuhvatan i intenzivan sukob država, vojnih saveza, ili različitih društvenih snaga unutar jedne države, u kojem se obostrano, masovno i organizirano primjenjuje nasilje i vodi oružana borba, radi ostvarivanja određenih političkih, ekonomskih, vojnih i drugih ciljeva.” (Beridan, 2003:110). Prethodna definicija je naglasila karakter obje vrste ratova: međunarodnog oružanog sukoba i građanskog rata, ali i oružanu borbu, u oba slučaja kao osnovno obilježje svakoga rata. Šta je značajno naglasiti u vezi oružane borbe? Ona je „obostrano masovna, planirana i organizirana primjena oružanog nasilja radi ostvarivanja političkih, vojnih i drugih ciljeva.” (Ibid, 112). No, oružana borba nije i jedini sadržaj rata. Nju u ratu, naročito na teritoriji države na kojoj se on vodi, karakteriziraju: proizvodnja za potrebe rata, ekonomske, propagandne, diplomatske i druge aktivnosti zaraćenih strana.

Pri definisanju *rata* mora se paziti na to, da je rat pravna, odnosno protivpravna radnja, mimo toga što rat jeste društveni međunarodni proces, događanje, ratno stanje koje ne možemo ne primjetiti, ili ignorisati: „ratno stanje obilježava pojavu na prostoru na kojemu se u konfliktu upotrebljava oružje, ali je i proglašavanje ratnoga stanja pravna norma u nadležnosti državnih organa, kojima se na zakonskoj osnovi nastoje regulirati društveni odnosi u vrijeme oružanih konflikata.” (Ibid, 2003:109).

Iako Povelja UN-a¹⁶⁴ izričito zabranjuje rat, sa osnovnim zadatkom da buduće naraštaje spasi od užasa rata, koji čovječanstvu nanosi neizre-

¹⁶⁴ Povelja UN-a “dokument potpisan 26. juna 1945. godina u San Francisku, kojim je osnovana međunarodna organizacija Ujedinjenih naroda. Predstavlja najvažniji međunarodni ugovor zaključen poslije Drugog svjetskog rata, koju su u prvi mah potpisale 51 država – osnivači. Povelju čini 112 članova u kojima su sadržane osnovne odredbe o pravima i obavezama država, pravima i obavezama najvažnijih organa Ujedinjenih naroda (Generalne skupštine i Savjeta sigurnosti), te pored ostalih, odredbe o zabrani upotrebe sile u međunarodnim odnosima i pravu država na samoodbranu i kolektivnu odbranu.” (Beridan, Tomić, Kreso, 2001:291–292).

cive patnje. Jedan od osnovnih ciljeva Organizacije Ujedinjenih nacija¹⁶⁵ jeste održavati međunarodni mir i sigurnost i u tu svrhu „poduzimati djelotvorne kolektivne mjere radi sprečavanja i otklanjanja prijetnji miru, i radi suzbijanja čina agresije ili drugih narušavanja mira, i ostvarivati mirnim sredstvima i u skladu s načelima pravde i Međunarodnog prava, uređenje ili rješenje međunarodnih sporova ili situacija koje bi mogli dovesti do narušavanja mira.“ (Povelja OUN, Glava I, Član 1.)

Pojam rata ćemo definisati sa polemološkoga stajališta, iako postoje autori koji rat definiraju sa aspekta različitih društvenih oblasti, sociologije, filozofije, politologije, itd. Polemologija se prvenstveno bavi naučno, znanstvenim istraživanjem rata, njegovih uzroka, ciljeva, posljedica i kao takva daje najpotpuniju definiciju ove društvene pojave.

Jedan od osnovnih i najgrubljih oblika upotrebe sile¹⁶⁶, gdje je potrebno naglasiti oružane, vojne sile među državama, ili različitih političkih struktura ili društvenih grupa unutar jedne države, u međunarodnim odnosima, predstavlja *rat*.

Teorijska stajališta savremenim ratovima proglašavaju najčešće sve ratove vođene poslije Drugog svjetskog, uzimajući u obzir i sam Drugi svjetski rat, prvenstveno iz razloga upotrebe u nuklearnih borbenih sredstava. Uobičajena je u teorijskom diskursu podjela ratova na "pravedne i nepravedne", te na "odbrambene i napadačke". Beridan podjelu na pravedne i nepravedne ratove ozbiljno dovodi u pitanje: "...rat je rat i on je (najčešće) istovremeno i pravedan i nepravedan, i napadački i odbrambeni..., zaraćene strane u njemu mogu voditi pravednu i nepravednu oružanu borbu, mogu napadati (biti agresor) ili se braniti. Proglasiti

¹⁶⁵ Organizacija Ujedinjenih Nacija je „međunarodna organizacija, osnovana 24. oktobra 1946. godine sa osnovnim ciljem očuvanja mira u svijetu. Čini je ogromna većina zemalja članica svjetske (međunarodne) zajednice. Najviši su joj organi Generalna skupština kao predstavničko tijelo svih zemalja članica koje se sastaje povremeno (po potrebi) i Vijeće sigurnosti.“ (Ibid, 267-268).

¹⁶⁶ „Sila u najširem značenju: mogućnost, sposobnost za proizvođenje određenih promjena u prirodi i društvu. Može dakle, biti prirodna, društvena, te politička, vojna, ekonomska itd. Pod društvenom silom podrazumijevaju se najčešće ukupni potencijali jednoga društva, te organizacijske i druge njegove sposobnosti za proizvođenje određenih unutarnjih i izvanjskih promjena, a u užem smislu mogućnost upotrebe sredstava fizičke prinude radi ostvarivanja određenih ciljeva.“ (Beridan, Tomić, Kreso; 2001:349).

jedan rat nepravednim znači staviti onoga ko se brani u političku, pravnu i svaku drugu situaciju u kojoj je agresor...". (2003:113).

Prethodno naglašena obilježja rata sa teorijskog stajališta dovode u pitanje sve pridjeve kojima se prvenstveno u politici određenoj vrsti konflikata pripisuje termin rat, kao što su: "specijalni rat", "psihološki rat", "vjerski rat" itd.

Jedna od najznačajnijih karakteristika savremenih ratova, prema svim dostupnim istraživanjima jeste, da se zbog upotrebe sve moćnijih borbenih sredstava "briše" granica između fronta i pozadine: "to dovodi do konstantnog povećavanja gubitaka civilnog stanovništva u odnosu na pripadnike oružanih snaga zemlje na kojoj je izvršena agresija, uz sve masovnije uništavanje materijalnih dobara", što podrazumijeva i opća i privatna materijalna dobra.

Rodni diskurs rata

Nakon raščlanjene i definirane društvene pojave koja je obilježila ljudsko postojanje, rata, i određenih teorijskih stajališta koji su doprinijeli njegovom razumijevanju, valja se složiti sa činjenicom da je jako malo istraživanja o propitivanju rodno diskursa rata.

Rat kao društveni i politički fenomen nije samo poprište oružanih sukoba, već i prostor u kojem se aktivno proizvode, učvršćuju i preispituju rodne uloge i rodni identiteti.

Analizirajući stanje rodni odnosa i rodni uloga unutar oružanih sukoba, pa i ratova, nameće se potreba za hipotezom da se: o politikama država naročito onih koje su kroz historiju ratovale, o početku rata, o njegovom vođenju i završetku odlučivali muškarci, kraljevi, carevi, faraoni, predsjednici država, parlamenti, kongresi, itd. Upravo su tradicionalni

narativi o ratu često usmjereni na muške figure – vojnik, zapovjednike i heroje – dok se žensko iskustvo rata marginalizira ili prikazuje kroz stereotipne uloge žrtve, majke ili mirotvorke.

Rijetko u historiji nalazimo na čelu država ili vojske žene koje su odlučivale o ratu i miru i upotrebi vojne sile, ali mnogi objektivni historijski nalazi govore kroz cijelu ljudsku historiju pa do danas, da su carice, kraljice, supruge predsjednika država u današnje vrijeme, značajno uticale na unutarnje i vanjske politike tih država pa i u pogledu odluka o ratu i miru. „Žene su isključene iz razgovora o ratu, a muškarci iz razgovora o djeci“ (Collins, 2010:100), a bile su pored vojnika aktivan učesnik rata (najviše kao civili), ali i u odbrambenim strukturama.

Rasprava o ulozi i položaju žene u ratu nije novijeg datuma, kakvim se možda čini na prvi pogled, jer je vojna historija puna primjera žena - ratnica¹⁶⁷, koje su slijedile svoje ambicije, želje i ciljeve, kako bi postigle osjećaj vrijednosti i koristi za svoju domovinu, kao i osjećaj samoaktualizacije i ispunjenja, protivno običajima i zakonima¹⁶⁸.

Nisu rijetki primjeri "orođavanja" država u srednjem vijeku na Balkanu. Primjera radi, historija bilježi mnogo primjera ženidbeno – udadbenih ugovora, udaje princeza za kraljeviće, sinove banova i careva, slavenskih zemalja na Balkanu i ne samo na Balkanu, nego od Italije, Evrope do Rusije, čime su kraljevi, carevi i banovi osiguravali preko bračnih veza svojih sinova i kćeri suradnju i prijateljstvo među državama, ali i uvjete za lakše vođenje ratova i savezništva u njima, bilo da su odbrambeni ili osvajački. To ukazuje na činjenicu da su žene i tada predstavljale niži rang u odnosu na muškarce i da su bile "iskorištene" u pogledu zasnivanja bračnih odnosa, kojeg su ugovarali muškarci, prvenstveno radi postizanja određenih ciljeva.

167 "Lik žene – ratnika odigrao je tijekom povijesti značajnu ulogu u mnogim društvima, od pustolovnih priča o amazonkama do žena koje su se rame uz rame s muškarcima borile u Drugom svjetskom ratu". (<http://www.hrvatski-vojniki.hr>).

168 "Mnoge žene javljale su se u vojsku pod muškim imenima, te su prerusene u muškarce ostvarivale čak i zavidne vojne karijere, zadržavši privilegije i počasti čak i nakon što bi njihov stvarni identitet bio otkriven". (<http://www.hrvatski-vojniki.hr>).

Iz različitih izvora koji imaju znanstveni karakter ili pak memoarsku i historijsku vrijednost pisalo se i piše se da su žene u više slučajeva posredno uticale preko svojih muževa, sinova ili braće na različite političke okolnosti, političke događaje, pa i ratove (Keobsova mati, Rimsko doba, srpska historija i historija Bosne i Hercegovine, događanja u bližoj historiji – predsjednik Srbije i njegova supruga).

Sve su ovo konstatacije sporednih uloga žena u planiranju i vođenju ratova, kao i upravljanju državama. Međutim, historija bilježi i iznimne slučajeve u kojima su žene bile direktni učesnici u vođenju država i vođenju ratova. Među rijetkim primjerima navedimo: Amazonke, Valkire¹⁶⁹, kraljice (Kleopatra, ruska kraljica Katarina velika, britanska kraljica Bodičeja, kraljica Zenobija iz Palmire, itd.) ili žene vojskovođe (Jovanka Orleanka).

Podimo od mitskih legendi amazonki koje se smatraju prvim ženama koje su činile "vojni sastav". Amazonke su žene ratnice helenskog mita čija se država navodno nalazila u Kapadokiji, Maloj Aziji. Obično se navodi da riječ amazonska "potiče od izraza „A” i „Mazon”, što na grčkom znači bez grudi. Takvo tumačenje proisteklo je iz opisa tih ratnica prema kojima su sebi odsjecale jednu dojku kako bi mogle bolje zategnuti luk". (Šaranović, 2006:52). Njihova glavna funkcija nije bila da pokažu da žene mogu biti ratne junakinje kao muškarci, već ih prikazati kao "neprirodne, premda romantične, žene (osim ako ih se ne smatra vješticama)." (Yuval – Davis, 2004:124).

Uloga ratnika je bila sinonim za uzvišenu dužnost, koja je uvijek pripadala muškarcima. Vojnička dužnost smatrana je isključivo samo dužnošću koja je rezervirana i kojom mogu da se bave samo muški rod. Upravo ovakva konstrukcija muškosti, pa i u krajnjoj mjeri ženskosti, njihova podjela uloga nastala je u "lovačko - sakupljačkim" društvima¹⁷⁰. Podjela

¹⁶⁹ "Valkire je naziv za nordijske ratnice. Prate ih epiteti prelijepih ratnica, koje sa svojim konjima i njihovim oklopima sjaje i na takav način prouzrokuju Auroru Borealis (sjeverno svjetlo)." (<http://velikirecnik.com/Valkire>).

¹⁷⁰ „John Casey tvrdi: muškarci su bili odabrani za ulogu ratnika zato što su ekonomske i za spol vezane fiziološke razlike koje su favorizirale odabir muškaraca za lovce na životinje favorizirale odabir muškaraca za lovce na ljude..." (Yuval – Davis, 2004:121).

rada koja se poslije utemeljila i prihvatila u vojskama i ratovima, kao općeprihvaćeno stanje podjele rodni uloga.

Jovanka Orleanka, smatra se prvom ženom vojskovođom. Pretpostavlja se da je rođena u Donemiju, u imućnoj seljačkoj porodici: "...do jeseni 1428. godine živjela je uobičajenim životom. Osjetila se pozvanom da preduzme akcije oslobađanja Orleana i Francuske od Engleza¹⁷¹. Obučena u mušku odeću, otišla je kod francuskog prestolonaslednika Čarlsa da traži vojsku za svoj ratni poduhvat. Jovanka je pokazala izvanredne ratničke sposobnosti. Postala je simbol narodne volje. Osuđena je na smrt kao krivoverka i veštica i spaljena na lomači." (Šaranović, 2006: 55 - 56).

Međutim, historija bilježi i predanje drugih primjera žena koje su se pokazale "dorasle" ratničkom zanatu, jedna od tih žena je Kamila, kraljica lepote i heroizma, u čijoj biografiji stoji "da je zadojena mlijekom divlje kobile". Ona je navodno uspješno komandovala muškarcima i to ne bilo kakvim muškarcima već grupom vitezova koji su učestvovali u ratu Italijana (u starom veku) i trojanaca¹⁷². (Ibid, 53).

Kao druge primjere možemo navesti, najpoznatiju kraljicu Kleopatru iz antičkog doba, zatim britansku kraljicu Bodičeju, te kraljicu Zenobija iz Palmire.

Kleopatra VII uspješno je predvodila otpor Rimskom osvajanju Egipta (48. godina p.n.e), sve dok njene trupe otvoreno nisu počele da izražavaju negodovanje zbog toga što im komanduje žena.

Britanska kraljica Bodičeja, žena komandant antičkog razdoblja podigla je pobunu protiv Rima 60. godine nove ere i u tome imala značajan uspjeh. Međutim, ono po čemu je ta pobuna ostala zapamćena, jeste okrutnost koju je Bodičeja ispoljila prema protivniku. "U želju da se osveti za poniženja koje su njoj i njenim dvema kćerima svojevremeno učinili

171 "Orleanka je pokazala izvanredne ratničke sposobnosti, "imala je fizičku snagu, zdravlje, glas moćan da se čuje u žaru borbe." (Šaranović, 2006:55).

172 "Pored svih osobina vojskovođe njoj nisu oduzeti atributi ženstvenosti, "ona graciozno i sa lakoćom prelazi polja i doline. Osvaja teritorije, a pri tom nikom ne nanosi bol, ne muči, ne razara." (Šaranović, 2006:53).

Rimljani (bila je bičevana, a njene kćeri silovane), naredila je i dozvolila svojim ratnicima da počine stravične grozote nad ženama u redovima protivnika. (Ibid, 56 - 57). Kraljica Zenobija iz Palmire (Bliski Istok) došla je do prijestola tako što je organizovala ubistvo muža Odenatija i njegovog najstarijeg sina: "oko 270. godine nove ere podigla je pobunu. Kada je zarobljena, uspjela da iznudi samilost imperatora". (Ibid, 57).

Da se tradicija kraljica ili princeza ratnica koje zastupaju svoje muške rođake nastavila kroz cijeli kasni srednji vijek i dalje kroz doba renesanse, pokazuje nam historijska ličnost, engleska kraljica Elizabeta, žena vladar i komandant (1533-1603), kćerka kralja Henrija VIII.: "gnušala se rata, zbog troškova rata jer su pretili da je učine zavisnom od dobre volje parlamenta, a zato što je rat mogao postati uzrok prelaska kontrole „sa žene na prestolu“ na muškarca na licu mesta." (Ibid, 57).

U kratkim tezama ćemo spomenuti i carice Jelisavetu i Katarinu Veliku koje su vodile brojne ratove protiv osmanske imperije i protiv Persije, a Katarina Velika je dovela Rusku carevinu prvi put do obala Crnog mora. Golda Meir u Izraelu, Indira Gandhi u Indiji i Margaret Tačer u Velikoj Britaniji bile su nadležne za poslove svojih zemalja za vrijeme rata. Benazir Buto u Pakistanu i Akino Korason na Filipinima vodile su borbu za kontrolu vlastite vojne sile pred kraj 80 – ih godina prošlog veka. Tanasu Čiller u Turskoj surovo je ugušila pobunu Kurda sredinom 1990 - ih godina. (Ibid, 58 - 59).

Historija bilježi i primjere gdje su se žene od želje da učestvuju u ratovima i borbama znale sebe prerusiti u muškarce i mijenjati svoj identitet, ime i prezime, samo kako bi pristupile borbenim linijama.

Debora Samsun je možda prva žena koja se prerusivala u vojnika koji je nesumnjivo, postojao. Više od tri godine se uspješno borila u vojsci za vrijeme Oslobođilačkog rata. Ona se, "1780. godine pridružila četvrtom Masačusetskom puku, gdje se pod imenom Robert borila i tri puta bila ranjena, tek kada je ranjena otkriveno da je „Robert“ ustvari Debora Samsun, nakon čega je otpuštena." (Ibid, 53).

U srpskoj historiji su zabilježeni primjeri žena koje su željele da postanu vojnici, a i zbog nemogućnosti da to legalno postignu, bile prinuđene da se preruše u muškarca i tako prerusene stupe, uglavnom kao dobrovoljci u redove vojske. Jedna od njih je Milunka Savić, koja je išla na borbene linije od 1912-1918. godine. Predstavila kao Milun Savić. (Ibid, 54). Nakon ranjavanja pred kraj rata, ustanovili su da je Milun Savić, ustvari bio žena.

U svim ratovima, pa tako i u oba svjetska, žene su bile najčešće indirektni učesnici rata, sve do pojave "socijalističkih revolucija" u kojima su žene po dobrovoljnoj osnovi ili "po partijskoj obavezi" završavale ratne kurseve za ulogu borca, za podoficirske i oficirske dužnosti. Iskustvo "Jugoslovenske socijalističke revolucije", od 1941. do 1945. godine govori o učešću žena u vojnim strukturama u toku rata, u Sovjetskom Savezu također. Međutim, u obje ove "socijalističke vojske" bilježi se beznačajan ostanak žena u mirnodopskom sastavu oružanih snaga, nakon rata na vojničkim i oficirskim dužnostima, osim u statusu (komunističko) partijskih rukovodilaca ili u ulozi "građanskih lica na službi u oružanim snagama".

Ljubinka Škodrić je zabilježila da se u sovjetskoj armiji oko 120.000 žena borilo u prvim borbenim linijama, a najveće učešće sovjetskih žena u Drugom svjetskom ratu zabilježeno je 1943. godine, u procentu od osam posto u odnosu na ukupan broj sovjetskih oružanih snaga¹⁷³. Njeni izvori govore da je u Jugoslaviji, u vremenu od 1941-1945. godine oko 100.000 žena učestvovalo u ratu, poginulo 25.000 a ranjeno oko 40.000 žena, citirajući izvore KP Jugoslavije koji ukazuju "na skoro historijski preokret koji se odvijao među ženama, naročito među seljankama", iz čega se vidi uspješnost Komunističke partije na agitaciji i provođenju njene rodne ideološke orijentacije¹⁷⁴.

173 Škodrić Ljubinka, Časopis za studije književnosti, roda i kulture – Učešće žena u narodnooslobodilačkim odredima Srbije 1941 – 1944. (KNJIZ. 2015.1.4.).

174 "Prema podacima iz publikacije Heroji narodnooslobodilačke borbe, ovaj orden su dobile 1.322 osobe, a od toga 1.231 muškarac i 91 žena. Od 91 žene koje su dobile orden narodne heroine poginulo ih je 71, i to najviše od posljedica torture ili egzekucija u zatvorima i logorima. U literaturi se navodi i podatak da je

Kao borci u jedinicama NOR i partizanskim odredima Jugoslavije procenat učešća žena se kretao od 2 do 10%, a negdje do 20% čitavog sastava, čak i više. Važno je naglasiti da su žene postavljane i na vojne dužnosti, desetara, komandira vodova, četa, bataljona. (Šaranović, 2006:50).

Zabilježeno je učešće žena u Drugom svjetskom ratu i u drugim državama, "u pomoćnim vojnim odredima", u SAD-u oko 200.000, a u Britaniji oko 500.000 žena. U Drugom svjetskom ratu kako navodi Šaranović, dolazi do masovnog angažovanja žena, naročito u SSSR-u, Velikoj Britaniji, SAD, i u Njemačkoj. U SSSR-u mnoge žene "postaju piloti borbenih aviona, neke komanduju transportnim vazduhoplovnim pukom (Valentina Grizodubova), a neke eskadrilom lakih noćnih bombardera (Marina Čečneva). (Šaranović, 2006:49). Njemačka je Hitlerovim posredovanjem, 1943. godine, imala čak ženu kapetana/kapetanicu broda, Anjelis Tic.

Nira Yuval – Davis također spominje primjere junakinja koje su u dvadesetom stoljeću formalno ulazile i pristupale vojskama. Khana Senesh, "mađarsko – židovska cionistkinja, pjesnikinja, koju su Britanci za Drugog svjetskog rata, iza neprijateljskih crta, uhvatili kada se spustila padobranom, mučili i na kraju smaknuli, kanonizirana kao simbol junaštva nasuprot slici milijuna europskih Židova¹⁷⁵." (2004:124). Pronalazimo i ime Irine Sibrove, koja je u Rusiji za vrijeme Drugog svjetskog rata, na položaju pilota bombardera preživjela hiljade borbenih letova protiv Nijemaca, a u Palestini kao junakinju slave Leilu Khaled "koja je stajala iza otmice američkih zrakoplova koji su bili na letu u Aman u Jordanu s početka 1970 – ih godina." (Ibid, 124).

Kroz historiju bitaka na ženu se gledalo sa velikim značajem, jer je ona ta koja rađa, koja obnavlja naciju, i sa takvom ulogom žena zaslužuje mnogo veću pažnju nego što joj se pridaje ili kao što joj se pridavala. Alan Collins u djelu „*Contemporary security studies*“, u poglavlju Rod i si-

od ukupno 91 žene koje su proglašene narodnim heroinama, 10 bilo iz Bosne i Hercegovine." (Ždralović, 2015:78,79). Da navedemo neke od pomenutih borkinja: Danica Materić (Drvar), Lepa Radić (Bosanska Gradiška), Marija Bursač (Drvar), Milka Bosnić (Drvar), Rada Vranješević (Banja Luka), Ravijojla Janković Rava (iz Osijeka kod Sarajeva), Vahida Maglajlić (Banja Luka), Dragica Pravic (Trebinje).

175 "Za koje su cionisti često govorili da na nacističko istrebljenje odlaze kao "ovce na klanje" (Yuval – Davis, 2004:124).

gurnost, jasno navodi ulogu žene poslije rata, pod nazivom: „*Rađanje za državu*“, gdje kao primjer navodi Sovjetski Savez: „...godine 1944. kada je pobjeda protiv Njemačke postala očigledna, sovjetske vlasti pozornost su usmjerile na stopu prirodnog prirasta. Zbog velikih ratnih gubitaka, do 1946. godine bilo je gotovo 26 milijuna žena više nego muškaraca. Budući da je bio relativno malen broj muškaraca dostupnih na ženidbu, sovjetske vlasti poticale su žene da imaju izvanbračnu djecu. Država je također promovirala ideju vrlo velikih obitelji kroz veličanje majčinstva. Majčinska slava išla je majkama sedmero, osmero ili devetero djece. Nakon što su rodile desetero djece žene bi postale „Majke heroine.“ (Tatolović, 2010:106)

Prethodno naznačeni primjeri učešća žena u borbi (oružanoj - borbi), ili odlučivanju o ratu i miru su, valja naglasiti historijski incidenti. Ljudska društva i države su kroz historiju vodili muškarci, upravljali njima do neslučenih moći, sa političkog, vojnog, ekonomskog i drugih aspekata, ali doprinosili i propasti država, pa i društava u mnogim epohama razvoja ljudske civilizacije.

2.5.2. Međunarodno pravni tretman rodni pitanja u oružanom konfliktu

Iz prethodne skromne analize teorija o konfliktima i ratu, naznačili smo nekoliko stavova autora o potrebi „humaniziranja rata“. Sun Cu Vu je sugerirao korektan odnos prema zarobljenicima, Platon tražio od Helena da u sukobu jedni drugima ne napadaju nejač i ne pale kuće... Ovo su samo dva izdvojena stajališta, koja su kroz razvoj filozofije i teorije sugerirala „moralan odnos“ zaraćenih strana u ratovima.

Napredak i razvoj sredstava kojima su ratovi vođeni, naročito u srednjem vijeku (barut, kasnije eksploziv) promijenila su uvjete i karakter ra-

tova. Ratna događanja su se sa frontova počela prenositi i na naseljena mjesta i gradove, što je značilo povećanje broja žrtava u tim ratovima¹⁷⁶.

Historijski važan događaj u međunarodnim odnosima je formiranje međunarodnog Crvenog križa u drugoj polovini devetnaestog stoljeća. Na sjeveru današnje Italije, 1859. godine sukobile su se vojne snage Austrije sa Francusko – Italijanskom vojskom u toj bitci (Solferino) koja je vođena petnaest sati ranjeno je oko 40.000 boraca sa obje strane. Ženevljanin Hanry Dunant se zatekao u blizini bojnog polja te je uz pomoć volontera, civilnog stanovništva Solferina organizirao pomoć ranjenicima. Nakon tog događaja Dunant se angažirao na formiranju međunarodnog društva za pomoć žrtvama rata, civilnim i vojnim. Tek u ljeto 1863. godine, „Odbor petorice“ kojim je rukovodio Dunant je sazvao u Ženevi međunarodni kongres koji je raspravljao o mogućnostima za pomoć ranjenicima u ratu, sa posebnim uvjetom i zahtjevom da sanitetske službe, dobrovoljci i ranjenici budu zaštićeni, odnosno proglašeni „neutralnim“ ili nepovredivim. Skup je usvojio i zaštitni znak prepoznavanja „crveni križ“ na bijelom polju, čime je započela rad svjetska organizacija Crvenog križa. Godine 1864. u Ženevi je potpisana prva Konvencija koja se odnosila na zaštitu ranjenika u kopnenim snagama, a potom je 1868. godine je proširena na ranjenike pomorskih snaga i brodolomnike¹⁷⁷. Nakon potpisane Konvencije postepeno su se počela formirati nacionalna društva Crvenog križa.

Razvoj ove međunarodne organizacije za zaštitu ranjenika i ostalih žrtava rata, a nakon Drugog svjetskog dovest će do zvanične verifikacije Crvenog križa najznačajnijom međunarodnom organizacijom ove vrste, čije ingerencije su verificirane Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata iz 1949. godine.

176 „Pod žrtvama rata podrazumijevaju se lica koja su zbog ratnog djelovanja izbačena iz stroja – ranjenici, bolesnici, brodolomci, ratni zarobljenici i civilno stanovništvo (civilne žrtve rata) koje trpe od ratnih dejstava i njihovih posljedica. Općenito, to su lica koja će teško ostati u životu ako im se ne pomogne. Međunarodno ratno pravo pruža žrtvama rata posebnu zaštitu.“ (Beridan, Tomić, Kreso, 2001:437).

177 <http://www.057info.hr/vijesti/2013-10-18/povijest-crvenog-kriza>.

Prve pokušaje humanizacije rata bilježimo kroz Haške konvencije (1899. i 1907. godine)¹⁷⁸. Haško ili tzv. ratno pravo, nastalo je na konferencijama u Hagu, 1899. i 1907. godine, na kojima su "usvojene brojne konvencije kojima se ograničava upotreba nehumanih metoda i tehnika ratovanja. Danas je važeća IV konvencija o zakonima i običajima rata na kopnu, sa pridodatim tzv. Haškim pravilnikom. Kao najvažniji rezultat dvomjesečnih pregovora na Prvoj haškoj konferenciji može se smatrati sklapanje triju konvencija i usvajanje triju deklaracija. Kao rezultat prijedloga koji se odnosio na kodifikaciju zakona i običaja rata na kopnu, usvojena je poznata Konvencija o zakonima i običajima rata na kopnu s Pravilnikom o zakonima i običajima rata na kopnu. Polazište ove Konvencije sadržano je u Briselskoj deklaraciji iz 1874. godine, koja nikad nije postala obavezujuća". (Adžić, 2012:4).

Važno je naglasiti da Haške konvencije koje po nekim stavovima, nisu bile "prioritetno sazване radi rješavanja pitanja ratnog prava, već su trebale predstavljati svojevrsnu platformu za uređenje znatno širih problema, u uslovima relativne, ali dugoročne stabilnosti. Cilj im je bio postizanje sporazuma o ograničavanju naoružavanja, kako bi se na taj način poboljšali uslovi stabilnog i trajnog mira i zaštitio i ojačao sistem ravnoteže snaga koji je tada postojao, a koji je utrkom u naoružanju postao upitan¹⁷⁹." (Ibid, 4).

Prvi svjetski rat je pokazao svu pogubnost u pogledu žrtava tog rata u odnosu na njegove i civilne i vojne dimenzije. Statistike radi i preglednosti posljedica Prvog svjetskog rata, važno je spomenuti da je u njemu

¹⁷⁸ "Haške konvencije o međunarodnom ratnom pravu, konvencije su usvojene na Prvoj (1899) i Drugoj (1907) haškoj konferenciji mira, o mirnom rješavanju sporova, ratnom pravu i neutralnosti. Na Prvoj su usvojene tri, a na Drugoj trinaest konvencija. Sve su, osim Konvencije o osnivanju Međunarodnog suda za pomorski plijen, stupile na snagu, a većina pravila koja propisuju postala su međunarodno običajno pravo i obavezuju ne samo države koje su ih ratificirale nego i sve strane u međunarodnim oružanim sukobima. Ovo se posebno odnosi na pravila Četvrte konvencije i njen Pravilnik koji propisuje svojstva i status boraca, ratnog zarobljenika, sredstava borbe protiv neprijatelja, položaj parlamentara, ograničenje bombardiranja, itd. Neka od ovih pravila, razvitkom tehnike i tehnologije ratovanja, postala su već nesuvremena što ne umanjuje značaj rukovodnih načela u njima, osobito načela humanosti, a koja predstavljaju osnov za prosuđivanje dozvoljenosti ili zabranjenosti nekog postupka u oružanom sukobu." (Ibid, 138).

¹⁷⁹ Darija Adžić: Primus global, sveska broj 4. UDK 341.645.2:341.46 DOI 10.7251/PRI1204166A HAŠKE KONFERENCIJE I KONVENCIJE O MEĐUNARODNOM HUMANITARNOM PRAVU / THE HAGUE CONFERENCE AND CONVENTION ON THE INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW.

„sudjelovalo 36 država, od njih 54 ukupno, a rat se vodio na teritoriji 14 država, gdje su bile uništene velike količine materijalnih dobara, smrtno su stradali i ranjeni milijuni ljudi. U Prvom svjetskom ratu je sudjelovalo „približno 70 milijuna ljudi, od kojih je oko 10 milijuna poginulo, a 21 milijun bilo ranjeno“. Ono što ga naročito karakterizira jeste da je rat bio pozicijski ili rovovski, i većina poginulih i ranjenih bili su vojnici.” (<https://www.enciklopedija.hr/>). Nastojanja da se sa pravnog aspekta (međunarodno - pravnog) „humanizira rat“, između dva svjetska rata, pa i preko Lige naroda¹⁸⁰, nisu urodila plodom. Naprotiv, Drugi svjetski rat je u pogledu žrtava rata (civilnih i vojnih, do genocida), bio još razorniji u odnosu na prvi.

U Drugom svjetskom ratu je „sudjelovala čak 61 država od ukupno 67 svjetskih država, a sam rat vodio se na teritoriju čak 40 država. Od približno 110 milijuna sudionika rata, oko 50 milijuna ih je poginulo, a 35 milijuna bilo je ranjeno“. Drugi svjetski rat obilježila su „masovna stradanja civilnoga stanovništva u gradovima (bombardiranje Varšave, Rotterdama, Beograda, Londona, Lenjingrada, Staljingrada, Moskve, Berlina, Frankfurta, Hamburga, Münchena, Nürnberga, Dresdena, Tokyja, Hiroshime, Nagasakija i mnogih drugih gradova), masovna pogubljenja velikoga broja ljudi na okupiranim područjima istočnoeuropskih (Poljska, Češka, Bjelorusija, Rusija, Ukrajina, Srbija) i azijskih država (Kina, Koreja) te sustavna istrjebljenja (genocid) cijelih naroda (Židovi, Romi) u fašističkim i nacističkim koncentracijskim logorima i logorima smrti. Prema procjeni, u nacističkim logorima smrti ubijeno je približno 10 milijuna ljudi, od čega između 5,5 i 6 milijuna Židova“. (<https://www.enciklopedija.hr/>).

¹⁸⁰ „Liga naroda (španj. Liga – savez, društvo, zajednica) međunarodno udruženje država stvoreno poslije Prvog svjetskog rata na Pariskoj mirovnoj konferenciji 1919. godine. Po Ustavu lige naroda svi su se međunarodni sporovi imali rješavati mirnim putem posredovanjem ili arbitražom Vijeća Lige naroda, a narušitelj mira potpadao je pod sankcije. Različiti interesi velikih sila onemogućili su provođenje ustava Lige naroda, što je pokazao i Drugi svjetski rat. Raspuštanje Lige naroda službeno je objavljeno u Ženevi 18. aprila 1946. godine.“ (Beridan, Tomić, Kreso, 2001:187,188).

Preko Ujedinjenih nacija, a nakon iskustava iz Drugog svjetskog rata i suđenja za zločine počinjene u njemu (Nirnberški i Tokijski procesi¹⁸¹), većina zemalja svijeta je pristupila verifikaciji i ratifikaciji pet najznačajnijih konvencija koje obavezuju države potpisnice na ponašanje u ratu.

Međunarodno humanitarno pravo je posebna grana međunarodnog prava¹⁸². Može se definirati kao jedna „ljudskopravna komponenta prava rata“¹⁸³. Međunarodno humanitarno pravo karakteriziraju:

- a) pravila koja uređuju odnose između sukobljenih strana u međunarodnom i nemeđunarodnom (unutrašnjem) sukobu i njihova međusobna prava i obaveze;
- b) njihov odnos prema licima koje to pravo štiti i
- c) prava i obaveze tih lica u međusobnim odnosima i u odnosu na sukobljene strane.“ (Obradović, Šahović, Despot; 2002:27-28).

U navedenoj definiciji se koristi riječ „humanitarno“, što u prevodu znači „čovječno“, kako bi države odnosno sukobljene strane bile što humanije, odnosno čovječnije. Glavni izvori (ali ne i jedini) međunarodnog humanitarnog prava svakako jesu četiri Ženevske konvencije iz 1949. godine, i dva Dopunska protokola o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba¹⁸⁴ iz 1977. godine:

181 "Međunarodni vojni sud u Nirnbergu, poslije Drugog svjetskog rata ovaj Sud su imenovale: Sjedinjene Američke Države, Francuska, Velika Britanija i Sovjetski savez. Sastojao se od 4 sudije, njihova 4 zamjenika, a iste države su imenovale i po jednog tužioca. Pred sud su izvedena 22 lica optužena za ratne zločine, kojima je suđeno devet mjeseci. Nakon tog procesa, 1. oktobra 1946. godine izrečene su presude: smrtna kazna za 12 lica, doživotni zatvor za 3 lica, vremenska kazna zatvora 10 – 20 godina za 4 lica, dok su 4 lica oslobođena optužbe. Ovaj sud je prvi put u historiji sudio državnim funkcionerima (Njemačke) za organizaciju i provođenje ratnih zločina.

Međunarodni vojni sud u Tokiju, sud je imenovalo 11 savezničkih država, potpisnica akta o kapitulaciji Japana 1945. godine. Sud je radio u Tokiju od maja 1946. do novembra 1948. godine. Pred sud je izvedeno 25 optuženih za ratne zločine, i osuđeno na smrtnu kaznu 7 lica, na doživotnu robiju 16 lica, a dva na zatvorsku kaznu od 7 – 20 godina.“ (Beridan, Tomić, Kreso, 2001:208).

182 „Međunarodno pravo je skup ugovornih ili običajnih pravnih pravila koja uređuju odnose između država i drugih subjekata međunarodnih odnosa (međunarodne organizacije i dr.) te odnose u okviru međunarodne zajednice. Može biti opće (važi za sve države, odnosno sve subjekte međunarodnog prava) ili partikularno (važi za dvije ili više država), ratno pravo, itd.“ (Beridan, Tomić, Kreso, 2001:369).

183 Preuzeto iz hrestomatije, Beridan, 2008:139; Buergenthal, Thomas, Međunarodna ljudska prava.

184 "Dopunski I. i II. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba; uz Ženevske konvencije od 12. augusta 1949. godine“ (Ženevske konvencije za zaštitu žrtava rata iz 1949. godine i Dopunski protokoli).

- I. Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu od 12. augusta 1949. godine;
- II. Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru od 12. augusta 1949. godine;
- III. Ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima od 12. augusta 1949. godine;
- IV. Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vrijeme rata od 12. augusta 1949. godine;" (Ženevske konvencije za zaštitu žrtava rata iz 1949. godine i Dopunski protokoli I i II).

Bazirat ćemo se na njihov sadržaj isključivo zbog toga što se njima regulira najveći dio odredaba o ženama za vrijeme rata, odnosno međunarodno – pravni tretman žene u ratu.

Ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima (12. 08. 1949. godine)

U odjeljku "poštivanje ličnosti – član 14. stoji:

- "ratni zarobljenici imaju u svakoj prilici pravo na poštovanje njihove ličnosti i njihove časti;
- prema ženama mora se postupati sa svim obzirima koji se duguju njihovom polu i one u svakom slučaju moraju uživati isto tako povoljno postupanje koje se priznaje muškarcima;"

U odjeljku Uvjeti smještaja (ratnih zarobljenika), u članu 25. stoji: "u svim logorima u kojima borave žene ratni zarobljenici, istovremeno kad i ratni zarobljenici muškarci, imaju im se osigurati odvojene spavaonice."

U odjeljku "higijena", član 29. stoji: "ratnim zarobljenicima će danju i noću stajati na raspolaganju higijenski uređaji i oni će se održavati u stalnom stanju čistoće. U logorima u kojima borave žene, ratni zarobljenici, njima se imaju osigurati odvojeni uređaji."

U odjeljku "izvršenje kazni", član 88. propisuje:

- "žene ratni zarobljenici ne mogu se kažnjavati strožijim kaznama, niti se sa njima, dok izdržavaju kaznu smije postupati strožije nego sa ženama koje pripadaju oružanim snagama sile koja drži ratne zarobljenike, a koje su kažnjenje za slična djela;
- Žene ratni zarobljenici ne mogu se kažnjavati strožijim kaznama, niti se sa njima, dok izdržavaju kaznu, smije postupati strožije nego sa muškarcima koji pripadaju oružanim snagama sile koja drži ratne zarobljenike a koje su kažnjenje za slično djelo;"

Član 97., stav 1. "Ratni zarobljenici se ni u kojem slučaju ne smiju premještati u kaznene ustanove (zatvore, kaznionice, tamnice, itd.) da bi tamo izdržavali disciplinske kazne", dok u stavu 4. stoji: "žene ratni zarobljenici koje izdržavaju disciplinsku kaznu držat će se u prostorijama odvojenih od onih u kojima su muškarci i stavit će se pod neposredan nadzor žena."

Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru (12 .08. 1949. godine)

U glavi II (ranjenici, bolesnici, brodolomci), član 12. (zaštita i njega) u četvrtom stavu stoji: "prema ženama postupat će se sa svim posebnim obzirima koji se duguju njihovom polu."

Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vrijeme rata (12. 08. 1949. godine)

Član 14.: "Države ugovornice još u vrijeme mira, a strane u sukobu po otvaranju neprijateljstava, mogu ustanoviti na svojoj vlastitoj teritoriji..., sanitetske zone i mjesta sigurnosti koji će biti tako organizirani da stave van domašaja rata ranjenike i bolesnike, nemoćne, stare osobe, djecu ispod 15 godina, bremenite žene i majke sa decom ispod 7 godina."

Član 16. Stav 1. "ranjenici i bolesnici, kao i nemoćni i bremenite žene bit će predmet naročite zaštite i obzira."

Član 17. "strane u sukobu će se postarati da zaključe lokalne sporazume za evakuiranje iz opsjednute ili opkoljene zone, ranjenika, bolesnika, nemoćnih, starih, djece i žena na porođaju, ..."

Član 22. "zrakoplovi koji se upotrebljavaju isključivo za prenošenje ranjenih i bolesnih građana, nemoćnih i porodilja..., ne smiju se napadati, ..."

Član 27., stav 2. "žene će posebno biti zaštićene protiv svakog napada na njihovu čast, a naročito protiv silovanja, prinuđavanja na prostituciju ili bilo kojeg oblika bestidnog napada."

Član 89. (internirana lica) – ishrana i odjevanje, stav 5. "bremenitim ženama i porodiljama, kao i djeci mlađoj od 15 godina davat će se dodaci u hranu srazmjerni njihovim fiziološkim potrebama."

Član 91. Stav 2.: "porodilje i internirana lica teško oboljela..., moraju se primiti u svaku stručnu ustanovu da se u njoj liječe, a njega koju u njoj dobijaju ne smije biti slabija od njege koja se ukazuje ostalom stanovništvu."

Glava X (Premještanje interniranih lica), stav 3.: "bolesna i ranjena ili nemoćna internirana lica, kao i porodilje ne smiju se premještatati sve dok putovanje može rđavo da utiče na njihovo zdravlje, osim ako njihova sigurnost to neodložno zahtijeva."

Pored citiranih odredaba Ženevskih konvencija, koje se sa stajališta roda odnose na žene u uvjetima rata bilo da se nađu u zarobljeništvu ili su civilne žrtve rata, rodni diskurs ovih međunarodnih konvencija moguće je analizirati i posredno – preko odredaba koje se tiču porodice u ratu, žena, majki, djece i iznemoglih: „Ženevske konvencije, osim konkretnih odredaba kojima se u ratu nastoji zaštititi porodica, predviđaju i zaštitu porodičnih segmenata, članova porodice koji nisu borci, prvenstveno djece i žena.“¹⁸⁵.

185 Godišnjak FPN, 2008/2009: 244; Beridan, Porodični sistemi, porodica i rat.

Najznačajniji dio odredaba o porodici u ratnim uvjetima obuhvaćen je Četvrtom Ženevskom konvencijom... Po njenom članu 24. (mjere u korist djece), strane u sukobu su dužne „da djeca mlađa od petnaest godina, koja su usljed rata ostala siročići ili su odvojeni od svoje obitelji, ne budu ostavljena sama sebi...“, uz obavezu da se olakša njihovo izdržavanje, povede računa o njihovoj vjeroispovijesti i obrazovanju, a da se po mogućnosti povjere licima iste kulturne tradicije. U nastavku, u članu 25. riječ je o „porodičnoj prepisci“ između članova porodice, na koju im se ostavlja pravo „ma gdje se oni nalazili“. Članom 26. Konvencije... regulirane su obaveze strana u sukobu u pogledu „razdvojenih porodica“, istraživanja koja članovi porodice poduzimaju da ponovo dođu u vezu jedni s drugima „i da se sastanu ako je to moguće“.

Zabranu deportacije, preseljenja i evakuacije, Konvencija... je regulirala članom 49.: „Prinudna preseljavanja, masovna ili pojedinačna, kao i progonstva zaštićenih lica izvan okupirane teritorije, na teritoriju okupirajuće sile ili na teritoriju bilo koje druge države, okupirane ili ne, zabranjena su bez obzira na razlog“. U izuzetnim slučajevima „ako to zahtijevaju bezbjednost stanovništva ili imperativni vojni razlozi“, pri preseljenjima i evakuaciji, okupirajuća sila mora nastojati da „...članovi jedne iste obitelji ne budu odvajani jedni od drugih“.

I površna analiza Ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata, a nakon iskustava iz suvremenih ratova koji su vođeni u drugoj polovini dvadesetog i prvoj polovini dvadesetprvog vijeka, te sudskih procesa vođenih na međunarodnom sudu za Jugoslaviju i Ruandu, utisak je da ovi elementi međunarodnog prava nisu pratili i ne prate karakter ratova vođenih poslije njihovog donošenja (potpisi i ratifikacije) i njihovog razornog djelovanja posebno na civilno stanovništvo. Hiljade godina zatvorskih kazni su indikator masovnog kršenja Ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata. Mnoge presude o zločinima imaju i svoj „rodni“ karakter, o čemu će biti riječi u narednim poglavljima.

Posebno valja izdvojiti petu konvenciju (iz vremena kada su donošene i Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata, 1949. godina) koju je ratificirao veliki broj država, članica Ujedinjenih nacija, Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida¹⁸⁶, koja se tiče pokušaja uništenja jedne skupine ljudi.

Potreba za njenim odredbama je proizašla iz iskustava Drugog svjetskog rata i genocida nad Jevrejima. U članu 1. Konvencije stoji da strane ugovornice potvrđuju da je genocid, bilo da je izvršen u vremenu mira ili rata "zločin međunarodnog prava i obavezuju se da će ga spriječiti i kazniti".

U članu 2. stoji da će se pod genocidom podrazumijevati "navedena djela, počinjena u namjeri da se potpuno ili djelomično uništi kao takva nacionalna, etnička, rasna ili religiozna grupa:

- a) Ubistva članova grupe;
- b) Teška povreda fizičkog ili mentalnog integriteta članova grupe;
- c) Masovno podvrgavanje grupe takvim životnim uslovima koji treba da dovedu do njenog potpunog ili djelomičnog fizičkog uništenja;
- d) Mjere usmjerene ka sprečavanju rađanja u okviru grupe;
- e) Prinudno premještanje djece iz jedne grupe u drugu".

Član 3. nabroja kažnjiva djela:

- a) "Genocid;
- b) Sporazum o izvršenju genocida;

¹⁸⁶ "Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida je usvojena 09. decembra 1948. godine, a stupila na snagu 12. januara 1951. godine. Generalna skupština Organizacije Ujedinjenih nacija svojom rezolucijom 96 (I) od 11. decembra 1946. godine, proglasila genocid za zločin međunarodnog prava, u suprotnosti sa duhom i ciljevima Ujedinjenih nacija i koji civilizovani svijet osuđuje." „Izraz genocid je prvi put upotrijebio jevrejski advokat u Poljskoj Rafael Lemkin 1943. godine na osnovu grčke reči „genos“ što znači (rasa, pleme) i latinske reči „cide“ (ubiti). Ujedinjene nacije genocid smatraju zločinom po međunarodnom zakonu od 1951. godine" (Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida).

- c) Neposredno i javno podsticanje na izvršenje genocida;
- d) Pokušaj genocida;
- e) Saučesništvo u genocidu”.

Više je razloga za citatom odredaba Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. Prvi se odnosi na njen atribut "o sprečavanju genocida..." koji je naglašen u njenom naslovu, na koji su se oglašile članice Vijeća sigurnosti i veliki broj članica Ujedinjenih nacija. U obje države, i u Ruandi i u Bosni i Hercegovini je počinjen (a nije spriječen) genocid, naknadno presuđen na međunarodnim sudovima, kao najteži ratni zločin. Drugi razlog je u politikama negiranja presuđenog genocida na oba međunarodna suda: Sudu koji je stalni tribunal i djeluje po tužbama članica Ujedinjenih nacija i Sudu koji je formiralo Vijeće sigurnosti za zločine u Ruandi i bivšoj Jugoslaviji.

3. RODNI ODNOSI I RODNE POLITIKE U BOSNI I HERCEGOVINI

3.1. Rodni odnosi i rodne politike u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini

Žensko pitanje postoji. To pitanje nisu stvorili ni muškarci, kao što neke feministkinje misle, a ni žene, kao što tvrde antifeministi. Žensko pitanje stvorile su prilike.

Šiljak (1926) časopis Đulistan

Razvoj, proučavanje i istraživanje rodni odnosa i rodni politika u Bosni i Hercegovini mogu se sagledati kroz jedan duži vremenski period, krenuvši od položaja i uloge žena u društvu i državi za vrijeme Osmanske vladavine, zatim period Austro – Ugarske, te završetkom Prvog svjetskog rata, i formiranja nove države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Kraljevine Jugoslavije, a zatim i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, u kojoj Republika Bosna i Hercegovina dobija i svoj vlastiti republički Ustav.

Pomenuti historijski okvir u pogledu proučavanja rodni odnosa moguće je ujedno i razvrstati po istraživačkim epohama razvoja položaja i uloge žena kao i ženskih udruženja u različitim društvenim i državnim sistemima. Pridavanje značaja istraživanju položaja i uloge žena u državi i društvu, a naročito u različitim društvenim sistemima, može se reći da je novijeg doba, s toga je jedan od osnovnih problema u tom pogledu, nedostatak literature u analizi stanja i položaja žena prije sto i više godina.

Prethodno smo govorili o teorijskim osnovama razumijevanja roda, rodni odnosa i razvoja rodni politika, općenito u državi i društvu. Međutim, ono što je jako važno unutar jedne države, jeste društveni sistem u kojem pojedinci, grupe, porodice, formiraju, obitavaju, stasavaju, i na kraju okončavaju svoj životni vijek.

Društveni sistem u kome pojedinac živi predstavlja jedan od najvažnijih faktora, od kojih zavisi formiranje ličnosti pojedinca, "jer od njega u krajnjoj liniji zavisi porodica i porodični odnosi i školski sistem, kao i ceo sistem položaja i uloga, pa on deluje i preko ovih momenata na formiranje ličnosti". (Pot,1978:173). Svako društvo postavlja u skladu sa svojim uređenjem određene "principe ponašanja, nameće određeni moral, utiče na formiranje određenih motiva i drugih osobina ličnosti i podržava određene stavove". (Ibid, 173). Upravo zbog toga što od vladajućeg društvenog uređenja zavisi kakve će mogućnosti postojati za razvoj članova društva i države. Različita društvena uređenja i društveni sistemi sa svim svojim sadržajem i karakteristikama doprinijeli su i doprinose različitom odnosu države i društva prema svim rodnim pitanjima, od osnovnih prava žena, a u novije vrijeme, sve do pitanja prava LGBT populacije, itd.

Svaka od istraživačkih epoha razvoja rodni odnosa i rodni politika, koje smo spomenuli, kroz bogatu historiju Bosne i Hercegovine, može predstavljati jedno zasebno naučno i društveno istraživanje. Stoga ćemo u ovom radu navesti samo ključne i rodno značajne odrednice razvoja rodni politika i rodni odnosa u različitim društvenim sistemima kroz historijske epohe razvoja Bosne i Hercegovine.

Historijski osvrt

Za vrijeme Osmanske vladavine žene su bile isključivo vezane za privatnu sferu obitavanja i djelovanja. Djelokrug njihovog bivstvovanja se svodio isključivo na kuću i u okviru porodice, izvršavajući svoje "očekivane" rodne uloge. Sloboda kretanja žene bila je ograničena, a u velikoj mjeri i "praćena sistemom couverture (pokrivanja) i u oblačenju i ponašanju, bez obzira na etno – konfesionalnu pripadnost¹⁸⁷." (Popov Mom-

¹⁸⁷ "No, seoske žene su se slobodnije kretale zbog svog učešća u poljoprivrednoj proizvodnji, pa ni kod muslimanki sa sela nije bio u potpunosti prihvaćen običaj sakrivanja lica, iako postoje tendencije da se npr. način života muslimanki iz viših slojeva predstavi kao karakterističan za sve muslimanske žene." (Popov Momčinović, Giomi, Delić, 2015:15).

činović, Giomi, Delić, 2015:15). Međutim, ono što je karakteristično za većinu društvenih sistema, jeste da se u okviru svakog sistema događa neki (određeni) vid modernizacije. Tako je i "uprkos osmanskome apsolutizmu održavanom kroz zastarjeli upravni aparat, i ovaj sistem zahvatila modernizacija u devetnaestom vijeku. U 1839. godini ukinut je timarsko – spahijski sistem vojno – feudalnog tipa, a 1856. godine izjednačeni su svi građani". U tom periodu u Bosni i Hercegovini bilo je "svega 3% pismenih, a 1858. godine osnovana je i prva djevojačka škola u Sarajevu, gdje se učila matematika, crtanje, čitanje i staroslavenski jezik". (<http://karike.ba/premotaj-zene-bih-kraljevine-bosne-do-aneksije/>).

Najvažniji doprinos osnivanju i utemeljenju prve djevojačke škole pripada Staki Skenderovoj¹⁸⁸, koja je u ranim godinama svoga života "odstupala" od klasičnog i društveno očekivanog "ženskog ponašanja". Naučila je da čita i piše u periodu kada nije postojala nijedna djevojačka škola i kada je pismenost stanovništva iznosila svega 3%. Da je osnivanje prve djevojačke škole bilo jako značajno za društvo, ogleda se u činjenici da je Topal Osman – paša u nju upisao i svoje kćerke da je pohađaju. Staka Skenderova je svojim djelovanjem i otvaranjem djevojačke škole postavila temelj prosvjećivanju žena u Bosni i Hercegovini. No, da ona nije sama u svom naumu osvještivanja i ukazivanju na značaj za opismenjivanje ženske populacije u Bosni, pojavljuje se i "Adeline Pauline Irby (Miss Irby), te osniva zavod za opismenjivanje i sveukupno obrazovanje domaćih djevojaka. Škola je vremenom prerasla u Srednju učiteljsku školu, ali se iz ekonomskih razloga zatvara 1875. godine." (Ibid, 2).

Dolaskom Austro – Ugarske i njene uprave na vlast počinje jedan novi vid modernizacije, ali različita društvena dešavanja u tom vremenu nisu toliko doprinijela promjeni "duhovne" kulture, koliko materijalne. Zbog "suptilnih mehanizama aneksiranja, koja su evoluirala iz okupacije, oni

¹⁸⁸ Učenice su uglavnom bile bosanske Srkinje, ali su je kasnije pohađale i muslimanke i Jevrejke. Topal Osman-paša, koji je tada obavljao dužnost vezira u BiH, poslao je svoje kćerke da pohađaju ovu školu. U program škole je kasnije uključena i obuka za buduće učiteljice, pa su neke djevojke ostajale da rade u školi. Škola je 1875. zatvorena iz ekonomskih razloga, ali je ostavila traga na putu prosvjećivanja žena Bosne i Hercegovine. (Popov Momčinović, Giomi, Delić, 2015:16,17).

nisu dublje zadirali u društveni i svaki drugi položaj žene, iako jesu otvorili neke nove mogućnosti, vizure i horizonte, kombinovanim pristupom spajanja starog i novog, ili pak suptilnom zamjenom starog za novo zbog postojanja otpora kod stanovništva, sistemom korak po korak." (Ibid,17).

Ono što je važno istaći jeste da je "na nivou svakodnevice ženske običajnosti, posebno vidljivo, recimo, da krajem XIX vijeka feredža izlazi iz mode (a pored nje se nosi i zar), ali i dalje važe nepisana pravila ako je žena sama da se ne treba duže zadržavati na čaršiji, bila pokrivena ili ne." (Ibid, 17). Ova pravila su jednako važila za žene sve četiri konfesije o pokrivanju i boravljenju u javnom prostoru u Bosni i Hercegovini. Žene su i u ovo vrijeme možemo reći bile svedene na poznatu postulaciju 3K (Kinder, Kuche, Kirche = djeca, kuhinja, crkva), neemancipacija, neobrazovanost, zatvorenost u privatnu sferu, kao jedinu sferu djelovanja, isključivala je ženu kao ravnopravnog aktivnog političkog i drugog subjekta društva i države¹⁸⁹. Na to ukazuje činjenica da su prve žene doktorice na prostorima Bosne bile strankinje, o tome "svjedoče kako pisanja doktorice Theodore Krajewske iz Krakowa tako i pisanja o njoj, gdje se na slojevit način oslikava društveni kontekst, upućuje se na položaj žena u društvu kroz nijanse her – story pristupa, ali i teškoće vlastitog poziva. Doktorica je, po navodima Theodore Krajewske iz 1901, bilo samo četiri, a muslimanske žene i njihovi muževi su preferirali da ih pregledaju doktorice." (Ibid, 18).

Prvi primjer aktivnog ženskog djelovanja i angažmana u jednoj profesiji, koja se kao i sve ostale profesije smatrala neprikladnom za žene, jeste novinarstvo. Milena Mrazović je prva žena koja se aktivno počela baviti ovim pozivom, postala je vlasnica i glavna urednica časopisa *Bosnische Post*, časopis koji je više bio usmjeren ka stranoj publici, ali ima-

¹⁸⁹ „Akronim 3K: Kinder, Kuche, Kirche (djeca, kuhinja, crkva, odnosno vjerska zajednica), u ovom svetom trojstvu, žene su imale postulirane uloge u očuvanju simbiotičke integracije tri K, ali su ih ujedno mogle i prilagođavati lokalnim specifičnostima. Posebno imajući u vidu pretenzije Austro – Ugarske da bude tzv. Prosvećena monarhija što je omogućavalo, makar ograničene, nove okvire. U takvom jednom kontekstu, dolazi do otvaranja brojnih škola, biblioteka, kulturnih društava, pozorišta i muzeja..." (Popov – Momčinić, 2013:59).

mo i "domaći" primjer Stoje Kašiković koja je "ostala zabilježena kao saradnica, koorednica i administratorka Bosanske vile i ugledna članica srpskih dobrotvornih društava u Bosni i Hercegovini." (Ibid, 19).

Historija bilježi i primjer Nafije Sarajlić, jer u to vrijeme muslimanke nisu pohađale djevojačke škole, a njen otac je poslao sve svoje kćeri u djevojačku školu u Sarajevu. Nafija Sarajlić piše za časopise *Biser* i *Zeman*, i ostavlja veliki trag u pogledu doprinosa za ženska i rodna pitanja. U djelu *Rastanak*, koji je autobiografskog karaktera, opisuje sudbinu učiteljice koja je odstranjena iz djevojačke škole jer je van predviđenih časova davala instrukcije starijim djevojkama iz etike i pisanja. Posljedno djelo "*Nekoliko stranica tebi*", "odslikano je u tonu rezignacije zbog stanja u društvu u kojem živi i u kojem muslimanske žene nemaju priliku da izađu u spoljni svijet i bivaju osuđene na nezadovoljstvo sa samim sobom"¹⁹⁰. (Popov – Momčinović, 2013:66).

Slika broj 1. Prvi časopis u Bosni i Hercegovini "Bosanska vila", čija je urednica bila žena. Izvor: <https://depo.ba>

¹⁹⁰ „Ova slojevita i bogata razotkrivanja položaja žena u ovom periodu, koji je modernizacija dotakla, ne ispunivši svoja predskazanja ni obećanja, očitava se i kroz različite oblike djelovanja žena u javnom životu u periodu Austrougarske monarhije.“ (Ibid, 66).

Nakon određenog vremenskog perioda, prioritet Habsburške vlasti bio je obrazovanje, i to ne samo obrazovanje jednog dijela populacije (muškaraca), nego pokušaj intenzivnog uključivanja žena u obrazovni proces. Smatrali su "ključnim korakom u transformisanju bosanskog stanovništva iz orijentalnih u evropske subjekte: prema imperijalnim pedagogima, samo žena koja je učena u predmetima kao što su pedagogija, higijena, religija i ručni rad, može kasnije postati odgovorna majka, dobra supruga i uspješna domaćica, čime bi se habsburška civilizatorska misija integrisala u samu srž bosanske privatne sfere." (Ibid, 24). Obrazovanjem, djelimičnom edukacijom došlo je do većeg broja formiranja različitih udruženja, međutim i tada su se ta udruženja svodila na etnokonfesionalnoj ravni, u kojima su minorni primjeri bili da je određeno udruženje okupljalo dvije ili više nacionalne grupe: "dominirala su humanitarna i kulturno – prosvjetna društva sa nacionalnim ili vjerskim predznakom i do kraja Prvog svjetskog rata registrovano je 1256 ovakvih udruženja u ukupno 258 naseljenih mjesta." (Popov – Momčinović, 2013:62).

Važno je naglasiti da su se žene "uključivale u ova udruženja, najčešće uz svoje muževe a ne kao autonomne ličnosti i obavljale uglavnom pomoćne, podržavalačke poslove i djelatnosti. Kada je o "čisto" ženskim udruženjima riječ, postoje navodi da je 1913. godine u Sarajevu bilo pet ženskih udruženja, koja su se bavila humanitarnim radom i brojale 1330. članica." (Ibid, 62). Prethodne navode i podatke ne možemo tretirati i akceptirati negativno, jer su oni ipak jedan pozitivan primjer pokazatelja da je žena "otškrinula vrata za veću vidljivost" u društvenoj, ali religijskoj sferi.

Nedostatak literature o analizi uloge i položaja žena u Bosni i Hercegovini za vrijeme Prvog svjetskog rata, onemogućava njeno istraživanje u pogledu rodnog diskursa, ali se može zaključiti da se "svojevrsni talas modernizacije proširio na period poslije Prvog svjetskog rata i formira-

nja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca”¹⁹¹, gdje su žene snosile veliki teret za vrijeme vođenja rata, a i nakon okončanja ratnih sukoba.

U časopisu *Žena*, objavljenom 1918. godine, u članku Jaše Tomića¹⁹² istaknuto je sljedeće: *“Naše žene su dokazale, više nego ikad, da nisu puke mašine za rađanje djece, već polovina čovječanstva, i više od toga, naročito sada poslije stravičnih ratnih razaranja tokom kojih su 2/3 poslova, od kojih veliki dio spada i u tzv. javnu sferu nosile na svojim plećima. Žene nakon svega šta su iskusile se više nikada ne mogu vratiti u položaj u kojem su nekada bile.”* (Ibid, 67).

Kako smo u prethodnim poglavljima kazali, s obzirom da je rat sam po sebi vanredna situacija, i da iziskuje uključivanje mnogih mjera sistema sigurnosti, jednako tako je bilo neophodno i u Prvom i Drugom svjetskom ratu za mobilizaciju muškaraca u vojne redove, dok su ženama bile prepuštene sve druge aktivnosti, i preuzimanje svih poslova koje su prethodno obavljali muškarci.

Neizmjereno je važno apostrofirati i primjetiti jednu jako bitnu činjenicu, a to je da Klara Cetkin 1910. godine predlaže da “Osmi mart bude Međunarodni dan žena u sjećanje na protest tekstilnih radnica u Njujorku 1857. godine za ravnopravnije uslove rada” (Zaharijević, 2012:533), dok žene Bosne i Hercegovine održavaju “prvi javni zbor 8. marta 1913. godine na Međunarodni dan žena, koji se pretvara u protestni zbor na kojem su zahtijevale ekonomsko i političko oslobođenje žena i na kojem je pročitao pozdravni telegram Klare Cetkin u ime Međunarodne organizacije žena socijaldemokratkinja. Godine 1918. je, također, u Sarajevu proslavljen 8. mart (Proslava ženskog dana) gdje je učestvovalo oko 2.000 žena, od kojih je između 300 i 400 bilo muslimanki.” (Spahić, Giomi, Delić, 2015:46).

¹⁹¹“Radi se o dugom vremenskom periodu koji se značajno mijenjao (Prvi svjetski rat, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Kraljevina Jugoslavija, različiti modeli ustrojstva države, diktatura, rast fašizma itd.). Žene su djelovale u skladu sa okolnostima, političkim i ekonomskim odlukama, društvenim kretanjima. Šarenilo aktivizma postoji i između starijih, tradicionalnijih žena i mladih antifašistkinja i ljevičarki, koje postaju naročito glasne sa porastom fašizma u Evropi.” (Spahić, Giomi, Delić, 2015:69,70).

¹⁹²„Jaša Tomić, bio je istaknuta javna ličnost čija je supruga bila urednica časopisa *Žena*, objavljenom 1918. godine.” (Ibid, 67).

Period Drugog svjetskog rata (1941 - 1945) je naročito karakterističan u pogledu položaja bosanskohercegovačkih žena u ratu i njihovih iskustava, kroz samo učešće u direktnim borbama, odnosno, linijama frontova, a svakako, ne izuzimajući i ulogu žena koje su u najvećem broju bile indirektni subjekti oružanih sukoba. U ratnim dejstvima se njihove tradicionalne rodne uloge mijenjaju, odnosno, one se restrukturiraju i pored tih ustaljenih rodni uloga, koje su stoljećima nasljeđivanje, žene u oružanim konfliktima, ratovima, preuzimaju i sve one poslove koje su do tada isključivo obavljali muškarci. Nakon okončanja oružanog konflikta i rata, od žena se očekuje napuštanje svih dodatnih preuzetih obaveza, u vidu društvenog djelovanja, obavljanja poslova u određenim firmama, i vraćanje u privatnu sferu, u kojoj su bile i prije početka oružanog konflikta i rata.

Društvene promjene koje su se događale u Drugom svjetskom ratu i koje su doprinijele do određenog stepena i nivoa transformacije rodni uloga, su implicirale narušavanje tradicionalne slike žene, i stereotipa u pogledu njenog društvenog (ne) djelovanja. Takav novi društveni kontekst i angažman žena omogućava osnivanje i stvaranje organizacije Antifašističkog fronta žena (AFŽ). Time se stvaraju uvjeti za "uklanjanjem formalno – pravnih prepreka za uključivanje žena u različite vidove društvenog djelovanja u duhu komunističke ideologije"¹⁹³, urušavanjem tradicionalne slike o mjestu i društvenoj ulozi žena kroz njihovo masovno uključivanje u Narodno oslobodilačku borbu (NOB), te osnivanjem AFŽ-a kao jedinstvene organizacije žena koja je između ostalog provodila i različite programe obrazovanja žena – stvorene su ključne pretpostavke

193 "Komunistička partija Jugoslavije je od samog početka imala u vidu značaj uključivanja žena u različite revolucionarne aktivnosti. Već u vrijeme pripremanja Pete zemaljske konferencije KPJ, kada su održavane pokrajinske partijske konferencije, postavljeno je pitanje rada među ženama i specijalnih zahtjeva žena, a njihovo pripremanje za ulazak u Partiju smatrano važnim pitanjem partijske politike u ondašnjoj situaciji. Na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ, posmatrajući kompleksnost ženskog pitanja, izdvojene su četiri grupe primarnih zahtjeva koje trebaju uvrstiti u svoj program, a to su: 1) zaštita materinstva i ukidanje svih razlika među bračnom i vanbračnom djecom; 2) ukidanje dvojnoga morala u javnom i privatnom životu, te uvođenje građanskog braka i mogućnost razvoda; 3) pravo na rad, za jednak rad jednaka plata, zaštita žena na radu, zaštitno zakonodavstvo, pristup ženama u sva zvanja koja odgovaraju njihovoj stručnosti i sposobnosti; 4) priznanje svih političkih prava, a prije svega prava glasa." (Ibid, 73).

za ulazak žena u javnu sferu i njihovo učešće na mjestima donošenja značajnih političkih odluka." (Ždralović, 2015:71).

Jedan od najznačajnijih "oblika organizovanog učešća žena u revolucionarnoj borbi i izgradnji društva je svakako antifašistički front žena – AFŽ, formiran u Bosanskom Petrovcu 1942. godine, kada je održana Prva zemaljska konferencija AFŽ-a¹⁹⁴." (Popov – Momčinović, 2013:77).

Prema Lydiji Sklevicky, emancipacija je ključni proces i "fenomen" koji će žene "spasiti" i izvući iz patrijarhalne dominantne strukture. Šta predstavlja emancipacija? Ona je glavna karika u promjeni svijesti, prvenstveno žena o njihovom položaju, njihovim ulogama, a zatim i muškaraca, porodica, društava pa i u krajnjoj mjeri, kroz izmijene zakona, i države. Izraz emancipacija svoje korijene pronalazi još u dubokoj prošlosti, i to iz "rimskoga prava i označava pravni akt prema kojemu se sinu, kasnije i robu, priznaje status slobodne osobe. U sličnom kontekstu možemo govoriti i o emancipaciji "trećeg staleža"¹⁹⁵, koji je u odnosu na duhovne vođe i plemstvo bio, pravno gledano, podređen i samim time ovisan.

¹⁹⁴ "Na njoj je učestvovalo 166 delegatkinja iz svih krajeva Jugoslavije, a prisutnima se obratio i Josip Broz Tito, čiji je govor prvi put u cjelini objavljen u prvom broju Žena danas, a u izvodu ga je donijela i Borba (br. 30) iz decembra 1942. godine. Kasnije je u svim krajevima zemlje umnožavan u raznim tehnikama, zajedno sa osnovnim materijalima sa Prve zemaljske konferencije AFŽ-a. "Vaša današnja skupština ima veliko historijsko značenje. Antifašistički pokret žena postoji u Jugoslaviji već odavno, ali nikada nije mogao u svojoj punoj organizacionoj formi doći do takvog izražaja kao što je danas došao. (...) Možda netko na strani sanja da će u Jugoslaviji poslije rata početi opet sve po starom, pa će žene preći u kuhinju i neće odlučivati ni o čemu. Ali, žene su, drugovi i drugarice, položile ispit zrelosti; one su pokazale da su sposobne ne samo da rade u kućanstvu, nego i da se bore s puškom u ruci, da mogu i vladati i držati vlast u rukama. I ova skupština je dokaz da naše žene ozbiljno primaju sudbinu naroda i svoju sudbinu u svoje ruke. Antifašistička fronta žena, koja je uspjela da ujedini žene za velike ciljeve borbe, za konačnu pobjedu nad okupatorom i njegovim slugama, ima cilj da dovede žene do konačnog oslobođenja, da izvoje njihovu građansku ravnopravnost, društvenu ravnopravnost." (Ždralović, 2015:91).

¹⁹⁵ Da pojam emancipacije dobiva i svoje šire, preciznije značenje pokazuje i to da je "europsko građanstvo svoju emancipaciju propagiralo i provelo na klasičan način u Francuskoj revoluciji 1789. godine. Treći stalež jesu svi oni koji ne pripadaju jednom od dva privilegirana staleža – plemstvu ili svećenstvu. Taj je stalež podlijegao čitavom nizu pravnih ograničenja: nisu mogli zauzimati određene položaje u državi i crkvi, a neki se zemljišni posjedi nisu smjeli prodavati pripadnicima toga staleža. Ta je pravna diskriminacija trećeg staleža ukinuta tek kada je svećenstvo i plemstvo izgubilo svoje privilegije. No, stvarna ovisnost nije nestala ukidanjem pravne ovisnosti. Usto, više od polovice stanovništva – žene – nije doživjelo emancipaciju". "Pravno, žene su i dalje bile podređene bile u podređenom položaju. Tako su njihov pokušaj da se tijekom Francuske revolucije, Olimp de Gaž, izbore za emancipaciju, muškarci brutalno ugušili. Emancipacija građanstva (trećeg staleža) bila je pravno (i politički) samo emancipacija muškaraca." (Nohlen, 2001:60).

Dieter Nohlen smatra da "u današnje zahtjeve za emancipacijom žena ulaze: ravnopravno sudjelovanje u svim profesijama i na rukovodećim mjestima, podjela kućanskih poslova među spolovima – ili pak priznavanje i plaćanje kućanskoga rada žena, a u novije vrijeme se sve više govori i o seksualnoj emancipaciji žene, pravo žena na raspolaganje vlastitim tijelom." (2001:61). Važan faktor emancipacije jeste razumijevanje emancipacija od patrijarhalne culture: emancipaciju od patrijarhalne kulture Lydia Sklevicky vidi kao jedan od osnovnih ciljeva kulturne mijene koja se počinje odvijati tokom Narodnooslobodilačke borbe, a AFŽ kao najznačajniji dio ove mijene. Međutim, pitanje je koliko je upravo pitanje emancipacije žena bilo motivirajući faktor za žene da se priključe NOB-u.

Možemo zaključiti da je oružani konflikt, a napose rat za svaku državu i društvo u odnosu na trajanje konflikta svojevrsna historijska prekretnica za rodne odnose, a naročito u Bosni i Hercegovini zbog njenih višenacionalnih i kulturoloških karakteristika, što potvrđuju i historijske prilike Bosne i Hercegovine nakon Prvog i Drugog svjetskog rata.

Rodni odnosi i rodne uloge u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini

Rodni odnosi i rodne uloge u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini su po prvi put dobile mogućnost za njihovo redefiniranje. U periodu nakon pobjede antifašizma i partizanskog pokreta, (poslijeratni period u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini - SRBiH, kao i u čitavoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji - SFRJ), označio je početak masovnih i značajnih društvenih, političkih i ekonomskih promjena. U okviru svih ovih promjena, društvenih, političkih, ekonomskih, a u većoj mjeri i obrazovnih, otvorila se mogućnost za veću ravnopravnost žena u državi i društvu, naročito, zbog njihovog velikog broja učešća u narodnooslobodilačkim borbama.

Vrlo važno pitanje koje je povezano sa općom emancipacijom i sa pitanjem borbe žena u socijalističkoj Jugoslaviji, pa i u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini, jeste zakon o skidanju zara i feredže.

Pojedini autori navode da je između ostalog, nošenje zara i feredže imalo važnu ulogu u vođenju Oslobođilačkog rata¹⁹⁶, i to na način da je pored "čuvanja morala i tradicionalnog patrijarhalnog poretka, te prikrivanja žena uključenih u lance prostitucije, dobila je još jednu svrhu i ulogu – kamuflažu brojnih aktivista i aktivistkinja NOP – a u borbi protiv okupacije Jugoslavije i za uspostavu društveno – političkog poretka u kojem, kako se pokazalo, nije bilo mjesta ni za navedenu nošnju, ni za dileme i rasprave koje je ona svojedobno provocirala." (Jahić, 2017:414).

Zakon o zabrani nošenja zara i feredže usvojen je 1950. godine, a inicijativa o donošenju ovoga zakona pokrenuta je "poslije Drugog svjetskog rata i socijalističke revolucije u Jugoslaviji, gdje je aktuelizovano pitanje muslimanske ženske nošnje. Ta nošnja je okarakterisana kao prepreka emancipaciji muslimanke i zatraženo je njeno ukidanje.

Akciju za ukidanje ove nošnje u Bosni i Hercegovini započeo je Antifasistički front žena (AFŽ) 1947. Na drugom kongresu AFŽ-a, održanom 13. i 14. jula 1947. u Sarajevu, donijeta je rezolucija o pokretu muslimanki za skidanje zara¹⁹⁷". (Đokanović, Dračo, Delić, 2015:109).

196 „Žene su pod zarovima, rodice i poznanice aktivista NOP – a, prenosile ilegalni propagandni materijal, ne izazivajući sumnje suprotne strane. Tokom jula. 1941. godine članice KPJ Dušanka Kovačević, Vahida Maglajlić i Rada Vranješević redovito su nosile zar prilikom svojih posjeta Đuri Pucaru Starom, sekretaru komiteta KPJ za Bosansku Krajinu. Kada je nakon rata pokrenuta kampanja za skidanje zara Banjalučanka Mučelefa Ibrahimbegović, pobornica skidanja, izjavila je da joj je zar bio „dobro došao“ samo za vrijeme okupacije kada je pod zarom partizanima nosila municiju i ostali materijal. Supruga reisul-uleme Sulejmana efendije Kemure, nakon što je prošlo čitavo desetljeće od zakonskog uklanjanja zara i feredže iz života jugoslavenskih muslimanskih žena, izjavila je da je: feredža i zar za vrijeme Oslobođilačkog rata odigrale su izvjesnu ulogu. Ja sama mogu reći da sam, kao što su i mnoge druge muslimanke, pod zarom i feredžom prenosila oružje i potrebni materijal za naše borce. Mi bi uzeli solunar od peći i stavljali pušku, municiju i sanitetski materijal i tako prenosili. Isto tako, prurušavali smo u zar i feredžu ilegalce.“ (Jahić, 2017:414).

197 "Godine 1950. donesen je i zakon kojim se zabranjuje nošenje, prisiljavanje ili nagovaranje žene da nosi zar ili feredžu ili na drugi način pokriva lice. Marame nisu bile zakonom zabranjene, ali će postepeno nestajati prvo u gradskim, a potom i seoskim sredinama. Kao razlog zabrane zara i feredže navodi se da se otkloni vijekovna oznaka potčinjenosti i kulturne zaostalosti žene muslimanke, da se olakša ženi muslimanki puno korištenje prava izvojevanih u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj izgradnji zemlje i da joj se obezbijedi puna ravnopravnost i šire učešće u društvenom, kulturnom i privrednom životu zemlje." (Đokanović, Dračo, Delić, 2015:109,110).

U analizi uvjeta u kojima se na inicijativu AFŽ-a pristupilo raspravama o zaru, feredži i vali Karčić je u tekstu: "Kako su zar i feredža zabranjeni u Jugoslaviji" prikazao odnos prema ovom pitanju državnih organa i Islamske zajednice. Osnovni zaključak njegove analize je da je nošenje feredže, zara ili vala na prostorima bivše Jugoslavije bio višeznačan fenomen, ne samo vjerski, nego općenito kulturološki običaj. (<http://www.akos.ba/kako-su-zar-i-fereža-zabranjeni-u-jugoslaviji>).

August Bebel navodi da, "društvo kao celina ne može da uspešno napreduje ako obe njegove polovine ne razviju slobodno svoje društvene mogućnosti i osobine". Bebel ne apeluje na „muškarca kako bi izmijenio ženin objektivni društveni položaj, nego na radničku klasu, a ženi ukazuje na to da je njena sudbina povezana sa oslobodilačkom borbom radničke klase". (1956:9). Potčinjenost žene muškarcu¹⁹⁸, njena zavisnost od muškarca, nema prirodne nego *društvene uzroke*. Kao što su „prirodne osobine žene, mada različite od muških i često suprotne njima, jednako potrebne i prema tome jednako vredne za prirodni život, tako su i njene društvene osobine jednako potrebne i premda tome jednako vredne za društveni život". (Ibid, 7).

Potčinjenost žene, pisao je Bebel nije izazvana prirodnim uzrocima, nego društvenim, stoga je neophodno da emancipacija žene postane ključni interes cijelog društva kao i emancipacija „radničke klase", u kojoj bi se promijenila svijest o položaju žene u svim društvenim i državnim djelatnostima.

Emancipaciju i ravnopravno učešće žena u javnom političkom, ekonomskom, društvenom, i svakom drugom pogledu, pronalazimo naročito u dijelu komunističke ideologije¹⁹⁹. Kako je i sam Lenjin isticao, „ne može biti socijalističkog pokreta ako ogroman dio radnih žena ne uzme

198 Premda žena nije društvena klasa (to ne dozvoljava priroda, pošto tek muškarac i žena zajedno čine čoveka kao vrstu živih bića), na njenom položaju se nužno odražavaju sve forme klasne potčinjenosti kroz istoriju. (Bebel, 1956:8).

199 "Sa industrijskom revolucijom u 18. veku, odnosno uvođenjem mašina u proizvodnju, stvaraju se uslovi za izlazak žene iz kuće i njeno uključivanje u industriju. Time počinje proces izjednačavanja sa muškarcem. Ona, naime, postaje ravnopravni konkurent za radno mesto, ali još uvek neravnopravna u pogledu visine najamnine". (Popov - Momčinović, 2013:32).

u njemu široko učešće. (...) Nama je potrebno da žena – radnica postigne, ne samo pred zakonom već i u životu, jednakost sa muškarcem – radnikom. Zato je potrebno da žene – radnice uzimaju sve više učešća u upravljanju preduzećima i u upravljanju državom.” (Đokanović, Dračo, Delić, 2015:105).

Podršku ravnopravnosti muškaraca i žena, svojstveno “komunističkoj ideologiji”, žene u SFR Jugoslaviji su dobile priznanje i sa “vrha” rukovodstva države, Josipa Broza, koji je istakao da se ženama moraju priznati zasluge za njihov doprinos u Narodnooslobodilačkoj borbi uz poruku da je krajnje vrijeme da se promijeni uloga i položaj žene u državi.

Da su žene bivše Jugoslavije dobile pravo glasa²⁰⁰ kada i druge žene mnogih razvijenih država, a i mnogo prije nego sadašnje zemlje i države u kojima se smatra da preovladava visok stepen demokratije²⁰¹ u odnosu na druge, pokazuje činjenica da su **Pravo glasa u Jugoslaviji žene stekle 1946. godine.**

U prvom “Ustavu Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) 1946. godine, žene su i formalno dobile pravo glasa²⁰². U 24. članu se navodi da svi građani, bez razlike spola, narodnosti, rase, vjeroispovijesti, stupnja obrazovanosti i mjesta stanovanja, koji su navršili 18 godina starosti, imaju pravo da biraju i da budu birani u sve organe državne vlasti”²⁰³. Ovim Ustavom žene su utemeljile svoje prvenstveno biračko pra-

200 Pravo glasa je političko pravo i ubraja se u red osnovnih ljudskih prava. Borba žena za ostvarivanje prava glasa, kao i mnogih drugih prava, trajala je veoma dugo. Zahtjeve za pravom glasa žene su organizovano počele tražiti u drugoj polovini XIX veka. Ta borba je bila veoma teška i dugotrajna, a bitne rezultate donela je tek početkom XX veka, kada su žene u nekolicini država ostvarile ovo političko pravo.

201 “Navedimo sljedeće primjere: Francuska 1944., Italija 1945., Kanada 1960., Švajcarska 1971., Portugalija, 1976., Lihtenštajn 1970., dok je Kuvajt 2005. dala ženama pravo glasa.”

202 “Pojam biračkog prava je jedno od osnovnih političkih prava građana. Ono je element izbornog prava i predstavlja uslov za formiranje predstavničkog tela i učešća građana u vršenju državnih poslova. Garantuju ga međunarodne konvencije o slobodama i pravima građana kao jedno od prava građana na učešće u vršenju javnih poslova. U pravu svake države ono je garantovano Ustavom kao najvišim i osnovnim pravnim aktom. Ustav definiše biračko pravo kao individualno – lično pravo ili pravo koje pripada pojedincu. Ustav također, garantuje i direktnu zaštitu izbornog prava, kao što to uostalom čini i sa ostalim osnovnim slobodama i pravima građana.” (Obrenić, 2012:48).

203 „Ipak, žene Jugoslavije, uključujući, dakle, i žene Bosne i Hercegovine, imale su pravo glasa i prije ovog Ustava. Naime, u dokumentu pod naslovom Zadaci i ustrojstvo narodnooslobodilačkih odbora ženama je potvrđeno aktivno i pasivno biračko pravo koje su one koristile već 1941. godine u izborima za narodne odbore.” (Đokanović, Dračo, Delić, 2015:107).

vo i pravo glasa, a nakon toga velikim zalaganjem i AFŽ-a, stvaranjem i formiranjem jakih ženskih interesnih grupa, žene su počele da rade na punoj ravnopravnosti muškaraca i žena, i masovnijim izlaskom žene iz dotadašnje privatne sfere, čime su utemeljile i definirale svoja prava, prvenstveno na ličnom, porodičnom i političkom planu. Osim prava glasa, "žene su u socijalizmu dobile još nekoliko važnih zakonskih mogućnosti. Kroz zakon o braku (1946) izjednačen je položaj žena i muškaraca u braku, zakonima iz oblasti porodičnog prava iz 1947., izjednačena su prava bračne i vanbračne djece, zakonom o socijalnom osiguranju uvedeno je i osiguranje za sve rizike, što je obuhvatalo i plaćeno porodiljsko odsustvo i ostvarivanje prava na penziju pod istim uslovima i za žene i za muškarce, iako su žene ranije odlazile u penziju. Pravo na abortus je omogućeno zakonom iz 1951., a Ustavom iz 1974. ženi se garantuje puno pravo na slobodno rađanje, a od 1977. dozvoljen je abortus bez ikakvih ograničenja do deset nedelja starosti ploda. U tadašnje jugoslovensko zakonodavstvo ugrađene su sve međunarodne konvencije koje se odnose na položaj žene. SFR Jugoslavija je 1979. godine potpisala Deklaraciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), usvojenju na Generalnoj skupštini UN-a, koja je stupila na snagu 1981. godine i koja se automatski prenijela i na Republiku Bosnu i Hercegovinu nakon raspada Jugoslavije." (Ibid, 108).

Pored usvajanja i ratifikacije svih pravnih akata koja se tiču ženskih i rodniha pitanja, Zlatiborka Popov – Momčinović navodi da je između ostalog i "socijalistička emancipacija žena dovela do njihovog značajnog iskoračenja u sferu javnog, političkog i do poboljšanja njihovog sveukupnog društvenog položaja." (2013:76).

Adnan Jahić u knjizi *"Muslimansko žensko pitanje u Bosni i Hercegovini (1908 - 1950)"* navodi da je stepen emancipacije žene mjerilo oslobođenja čovjeka, ali i da nema emancipacije žene bez ukidanja socijalne nejednakosti. Stoga je ključni indikator emancipacije ulazak žene u sferu plaćenog rada, koji je nakon toga poslužio kao paravan iza kojeg su se krili različiti oblici marginalizacije žena.

Za zaključiti je da je u socijalističkoj Jugoslaviji došlo do promijene rodnog diskursa u pogledu rodnih uloga, većina dotadašnjih zanimanja koja su isključivo bila "muška" ingerencija u određenoj mjeri je promijenjena i otvorila je svoja vrata ženama. No, i da se dalje njihova tradicionalna rodna uloga toliko duboko utemeljila u društvenu podjelu poslova, pokazuje i istraživanje Željke Šporer, koja navodi da su se "žene u najvećem broju zapošljavale u oblasti obrazovanja, zdravstva, socijalne zaštite i ugostiteljstva odnosno na onim poslovima koji se smatraju logičnim nastavkom njihovih poslova u privatnoj sferi." Žene su u najvećem broju bile zaposlene u proizvodnom sektoru, odnosno sektoru tekstilne i kožne industrije koji je po svojoj namjeni najmanje plaćen. Stipe Šušvar kazuje da su žene "u sekundarnom sektoru raspoređene po principu selektivne diskriminacije u grane u kojima je posao tobože ženski, ali najčešće sa zastarjelim tehnologijama, nižom obrazovnom strukturom, slabijim ličnim dohotkom." (Ibid, 83).

Na osnovu raspodjele poslova koji su niže plaćeni, neizmjereno je važno spomenuti i stepen obrazovanosti žena u SR Bosni i Hercegovini, jer on određuje stepen ekonomske nezavisnosti i emancipacije žene i mogućnost promjene njene uloge u društvu i državi.

Period nakon završetka Drugog svjetskog rata i nakon popisa stanovništva²⁰⁴, rezultati pismenosti cjelokupnog stanovništva, a naročito žena su bili alarmantni. "Odmah nakon završetka rata likvidacija nepismenosti proglašena je osnovnim prosvjetnim zadatkom. Prva kampanja opismenjavanja započela je 1945. godine i trebala je obuhvatiti oko 900.000 stanovnika. Među osnivačima alfabetskih kurseva bio je i AFŽ. Samo tokom 1946/47. godine preko 400.000 žena naučilo je čitati i pisati. Broj nepismenih koji je 1931. godine iznosio 44,6%, smanjen je 1953. godine na 25,4%, te 1971. godine na 15,1%. Od ukupnog broja opismenjenih u prvih pet godina nakon rata oko 75% su bile žene." (Đokanović,

²⁰⁴ „Popis iz 1953. godine ukazuje na visok procenat opće nepismenosti. Kada je u pitanju stanovništvo staro 10 i više godina klasifikovano prema osnovnoj školskoj spremi, 46,2% žena je bez osnovne školske spremlje, 45,2% žena ima završenu četverogodišnju osnovnu školu, dok samo 2,8% žena ima završenu osmogodišnju školu. Nepismenost je rezultat nedovoljno razvijene mreže osnovnih škola, ali i uvjerenja da ženama nije potrebno obrazovanje, odnosno da je preče izvesti na put muškarca nego ženu“.

Dračo, Delić, 2015:123). Zbog konzervativnih i tradicionalnih shvatanja, veliki broj porodica (glava porodice, većinom očevi) su bili protiv obrazovanja i školovanja ženske djece, što je ujedno i predstavljalo osnovni problem narodne vlasti i prosvjetnih radnika i radnica. Cilj je bio "ukazati budućim nastavnicima/ama i odgajateljima/cama da cilj i zadaci socijalističkog odgoja ne prave nikakve razlike između pripadnika muškog i ženskog spola." (Ibid, 123). Ono što posebno karakterizira ženske rodne uloge jeste da je žena i nakon što je "ušla" u društvenu i političku sferu djelovanja, postala dvostruko opterećena, kako to pojedini autori navode "dvostruka ugnjetavanost", kako od posla, kapitala, tako i od kućnih obaveza.

U knjizi *"Zabilježene, Žene i javni život u Bosni i Hercegovini"* navedeni su podaci o ženama u politici u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini, odnosno o učešću i participaciji žena na mjestima odlučivanja, na pozicijama poslanica Republičke skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, zatim žena kao predsjednica radničkih savjeta, žena kao predsjednica upravnih odbora i žena kao direktorica preduzeća. Prikazani podaci mogu se na određeni način komparirati sa stanjem i položajem žena i u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini, u kojoj još uvijek obiluju stereotipi i predrasude o ženama na rukovodećim državnim poslovima.

Narodna skupština NR Bosne i Hercegovine	Ukupno	Žene
1946	155	8
1950	270	15
1953	196	8
1958	217	12
Narodna skupština SR Bosne i Hercegovine	Ukupno	Ukupno
1963	400	86
1965	400	71
1967	400	33
1969	399	21

Tabela broj 2: Poslanici republičke skupštine NR BiH, odnosno SR BiH
Izvor: Đokanović, Dračo, Delić (2015:120): *Zabilježene Žene i javni život u Bosni i Hercegovini*

Iz tabele broj 2. možemo zaključiti da je u periodu od 1963. pa do 1969. godine u Narodnoj skupštini Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, procenat žena bio 13,20% u odnosu na ukupan broj, što predstavlja pozitivan podatak, ukoliko uzmemo činjenicu da je prošao relativno kratak period od kada su žene dobile pravo glasa, i izašle iz privatne sfere u javnu sferu djelovanja.

Predsjednici radničkih savjeta	Ukupno	Žene
1964	1055	48
1965	1022	39
1966	1071	48
1968	856	23

Tabela broj 3: Žene kao predsjednici radničkih savjeta
Izvor: Đokanović, Dračo, Delić (2015:120): Zabilježene Žene i javni život u Bosni i Hercegovini

Prema naznačenim podacima iz tabele broj 3, za period od 1964 – 1968. godine, od ukupnog broja žena 4044, samo je 158 žena predsjednica radničkih savjeta, svega 3,90%

Predsjednici upravnih odbora	Ukupno	Žene
1964	1055	67
1965	1022	67
1966	1071	76
1968	1054	71

Tabela broj 4: Žene kao predsjednici upravnih odbora
Izvor: Đokanović, Dračo, Delić (2015:120): Zabilježene Žene i javni život u Bosni i Hercegovini

U tabeli broj 4. su prezentirani podaci o ukupnom broju žena koje su obavljale dužnosti predsjednica upravnih odbora, prema kojima od ukupnog broja predsjednika upravnih odbora 4202, 281 je bila žena, odnosno 6,68%.

Direktori preduzeća	Ukupno	Žene
1964	1055	3
1965	1022	4
1966	1071	5
1968	1054	12

Tabela broj 5: Žene kao direktori preduzeća
Izvor: Đokanović, Dračo, Delić (2015:120): Zabilježene Žene i javni život u Bosni i Hercegovini

Prema prezentiranim podacima, najmanji broj i procenat žena je u kategoriji direktora/ica preduzeća, ali pokazatelj je da se i taj broj godina ma minimalno povećavao, sve do 1968. godine, kada je žena kao direktorica preduzeća bilo 12.

Međutim, gledajući u procentima, samo 0,57% je bilo žena direktorica preduzeća, u periodu od 1964 – 1968. godine (od ukupnog broja 4202 direktora preduzeća, žena je bilo svega 24).

Ono što je važno naglasiti, a kako su zaključile i mnoge auторice jeste da je "rodni diskurs u SFRJ, kao i u ostalim socijalističkim zemljama, uglavnom se fokusirao na ulogu žene u procesu industrijalizacije, s tim što je u socijalističkom modelu pokušano usklađivanje i integracija radnih sa funkcijama koje žene obavljaju u privatnoj sferi s akcentom na materinstvo." (Popov – Momčinović, 2013:81).

3.2. Bosna i Hercegovina 1992 - 1995: rodni i rodno nacionalni kontekst

“Ne želi li Žena biti Majkom, nacija će potpuno nestati”

Nira Yuval Davis

Tranzicija i prelazak iz jednog sistema u drugi, na području bivše Jugoslavije, iz socijalizma u kapitalizam, zatim, u krajnjoj instanci u etnički zasnovane nacije – države, ostavlja traga na formiranje rodних identiteta, njihovu promjenu, kao i na promjenu rodних odnosa i rodних uloga²⁰⁵, u ratom obuhvaćenim državama i društvima. Iz toga se može zaključiti da su upravo te tranzicije posredovane snažnom politikom etničkih i rodних identiteta. Žene su postale „označitelji” diferencijacije na etničko – kulturnoj i političkoj razini.

Zajedno sa promjenom društvenog sistema dolazi do jačanja nacionalnih identiteta, repatrijarhalizacijom i retradicionalizacijom društva dolazi do jačanja moći etnopolitika, koje na poseban način ističu zaštitu kolektivnih sloboda naspram individualnih, što se posebno odražava na ulogu i položaj žene u takvim društvima.

Bilo bi nemoguće govoriti o rodним odnosima u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini, a ne spomenuti ili se ne osvrnuti na ratne sukobe na pro-

205 „Pojam tranzicija je širok, ali se najčešće upotrebljava kao termin da opiše skup dalekosežnih promjena koje su se desile i dalje se dešavaju u zemljama koje su pripadale socijalističkom bloku, a koje su ekonomske, pravne, političke, kulturne, egzistencijalne i lične. Tranzicija u zemljama koje su pripadale nekadašnjoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Bosni i Hercegovini – SFRJ zapravo jednim dijelom se desila u obliku krvavog ratnog sukoba tokom kojeg je došlo i do tzv. Prvobitne akumulacije kapitala – ekonomskog, političkog i simboličkog. Kada je o ženama i ženskom pokretu riječ, uglavnom je došlo do trenda retradicionalizacije, ali su se žene kroz angažman i zahvaljujući činjenici da je ženski pokret posle konferencije u Pekingu dobio globalne obrise na više ili manje uspješan način konsolidovale kroz različite aktivističke mreže. Također, je došlo do feminizacije civilnog društva što se često tumači činjenicom da je država prestala da obavlja funkcije i pruža socijalnu podršku koju su ljudi imali u socijalizmu a na šta su na sebe dobrim dijelom preuzele same aktivistkinje.” (Popov – Momčinović, 2013:245, 246).

storu bivše Jugoslavije, što je impliciralo i pokazalo da je upravo, rat ambivalentan proces za žene, što znači da su sa jedne strane žrtve pogođene nasiljem, s druge strane su prisiljene preuzeti potpunu odgovornost u domaćinstvu i izvan njega. Rat kao društvena pojava pojačava marginalizaciju žena, čini ih bespomoćnijim, žrtvama zlostavljanja i silovanja.

Naslov "Bosna i Hercegovina 1992 – 1995: rodni i rodno nacionalni kontekst" je složena i veoma značajna i važna tema, jer otvara prostor za analizu kako su rat, nasilje, politika i nacionalni identitet uticali na društvene uloge spolova (roda), te kako su nacionalne ideologije oblikovale i instrumentalizovale rodne identitete.

Nacionalni i etnički procesi djeluju na žene na različite načine, isto kao što i žene djeluju na njih, jer je središnja važnost reproduktivnih uloga žena u etničkim i nacionalnim diskursima očita, „kada uzmemo da u zajednicu, s obzirom na središnju ulogu koju mit (ili zbilja) zajedničkog podrijetla, igra u konstrukciji većine etničkih i nacionalnih zajednica, obično ulazimo rođenjem“ (Yuval-Davis, 2004:42). Međutim, žene ne reproduciraju naciju samo biološki, nego i kulturno, često im se daje zadatak kao zaštitnice „kulture“, koje kao takve bivaju odgovorne na njeno prenošenje (kulture) na djecu i da se uče da žive u skladu sa određenom kulturom²⁰⁶. Zbog čega govoriti o kulturi u okviru etničnosti²⁰⁷ i etno-nacionalizma, kultura nije, da kažemo neki nepromjenjiv skup tradicija i običaja, u ovom slučaju nju treba prikazati kao jedan „bogat resurs“ kojeg selektivno upotrebljavaju „različiti društveni akteri u raznim društvenim projektima unutar specifičnih odnosa moći i političkog diskursa u kolektivitetu i izvan njega.“ (Yuval-Davis, 2004:62).

206 "Zbog presudne važnosti društvene reprodukcije za kulturu, za rodne se odnose često drži da tvore „bit“ kultura kao načina života koji se prenosi sa naraštaja na naraštaj. Pritom je naročito važna konstrukcija „doma“, koja uključuje odnose između odraslih i između odraslih i djece u obitelji." (Yuval-Davis, 2004:61,62).

207 Postavlja se pitanje šta je etničnost, na šta se ona odnosi? Etničnost se odnosi na „politiku granica kolektiviteta, a upotrebom pripovijesti o identitetu dijeli svijet na *nas* i *njih*." (Ibid, 63), iz priloženog se vidi da je etničnost prije svega politički proces u kojem rodne, klasne, vjerske i druge razlike igraju ključne uloge u gradnji posebne i specifične etničke politike.

Pođimo od teze da je nacionalizam diskriminirajući za žene, jer se dijelom ogleda kao savez muškaraca idejno utemeljen mitovima svetih knjiga, koji se mogu posmatrati kao muškocentrični. Zahvaljujući svojoj mitološkoj pozadini, muškarcu se propisuje javna sfera, odlučivanje o organizaciji države i života, dok ženu smješta u privatnu sferu, čineći je time automatski nedjelotvornom i nevidljivom, ali iako tako nedjelotvorna, politički nedjelotvorna, ona je od strane etnonacionalne ideologije politički iskorištena.

Postavlja se pitanje, kako i na koji način??? Ulogu koju joj je etnonacionalna ideologija nametnula jeste biološka, odnosno uvjetovana je biologijom, kao što je rađanje novih pripadnika nacije, zatim da su žene iracionalna bića, podložnija emocijama nego razumu, predrasude o ženama kao slabijem spolu. Žene i obitelj su smještene u privatno područje koje se ne smatra politički relevantnim.“ Upravo iz ovih razloga, etničnost i etnička politika uključuje u sebe i svoj opus i rodni identitet i time mu propisuje sadržinu koja samo njemu odgovara, čini ga pokornim onome što se smatra pozitivnim „nacionalnim vrijednostima“.

Kada govorimo o Bosni i Hercegovini u periodu od kraja osamdesetih i početkom devedesetih godina, u okviru rodnog i rodno nacionalnog konteksta, možemo zaključiti da je taj period bio poprilično "turbulentan" i koji je "obilježen socio – ekonomskim i političkim previranjima, te tranzicijom od socijalističkog uređenja društva ka demokratiji, koja je okarakterisana ratnim dešavanjima i podjelom na nacionalne države na području bivše Jugoslavije." (Aganović, Delić, 2015:176).

Raspad bivše Jugoslavije i cjelokupna prvenstveno, politička situacija je doprinijela do postavljanja na pijedestal prioriteta etnički i nacionalni identitet, koji rezultirao etničkim i nacionalnim podjelama koje će u narednom periodu "imati veliki utjecaj skoro u svim sferama društva, pa tako i po pitanju rodne ravnopravnosti, zastupljenosti žena na pozicijama odlučivanja i drugim sferama javnog života." (Ibid, 17).

Godine 1990. u Bosni i Hercegovini se održavaju prvi višestranački izbori na kojima je preovladavala podjela po nacionalnoj osnovi, otjelovljena u nacionalnim političkim partijama i strankama. Nacionalne političke stranke i partije sa svojim politikama i pravilima izostavljaju rodni diskurs kao spektar i domet njihovih prioriteta i pitanja djelovanja, naročito u pogledu angažovanja žena u političkoj sferi.

Procenat žena u političkom životu nakon dolaska na vlast nacionalnih političkih stranaka, je zanemarljiv u odnosu na broj žena koji je bio u prošlosti SFR Jugoslavije.

Nakon izbora 1990. godine žene su zauzele vrlo mali broj mjesta na svim nivoima odlučivanja. Prema podacima u knjizi "Žene, religija i politika", broj žena na mjestima odlučivanja je bio sljedeći:

- U Parlamentu Bosne i Hercegovine od 240 mjesta žene su zauzele 7 mjesta (svega 2,92%),
- Na lokalnom nivou, od 6.299 mjesta žene su zauzele 315 mjesta (5%).

Ukoliko se uporedi ovaj postotak žena sa brojem žena 1986. godine (24,1% u Parlamentu Bosne i Hercegovine i 17,30% u općinskim skupštinama)²⁰⁸. Poražavajući podaci pokazuju da su nacionalne političke stranke "istisnule" žene sa političke scene.

Zilka Spahić – Šiljak navodi neke od uzroka potiskivanja žena sa javne političke scene:

- "Ukidanje rezervnih mjesta za žene u parlamentu početkom devedesetih godina, nakon prvih višestranačkih izbora, reflektiralo je pravu prirodu političkih odnosa i dovelo do nestanka žena u političkim tijelima;
- Uzroci manjka žena mogu se tražiti u proporcionalnom sistemu glasanja na zatvorenim listima, koji je omogućio političkim parti-

²⁰⁸ Prema podacima iz knjige „Žene religija i politika“, zastupljenost žena u političkom životu Bosne i Hercegovine u periodu od 1990. do 2006. godine. (2007:155).

jama da isključe žene u cijelosti ili da im prepuste zadnja mjesta na izbornim listama²⁰⁹;

- Ratni period je produbio ovaj koncept, zbog egzistencijalnih problema i nastojanja da biološki prežive, žene nisu ni imale vremena za politički angažman.” (Ibid, 155).

Da se predstavljeni statistički podaci o broju žena u politici i svijest građana o važnosti angažmana žena u javnoj sferi i sferi odlučivanja nisu mnogo promijenili, pokazuju i podaci prvih poslijeratnih izbora na državnom nivou, održanih 1996. godine.

- U Predstavničkom domu Parlamenta Bosne i Hercegovine: od 42 zastupnička mjesta, 1 (jedan) je dobila žena (2,38%);
- U Predstavničkom domu Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine: od 140 mjesta, 7 su dobile žene (5%);
- U Parlamentu Republike Srpske: od 106 mjesta, 6 mjesta su zauzele žene (1,89%).

Godinu dana kasnije, na lokalnim izborima 1997., situacija o broju žena nije mnogo drugačija, pa je njihova zastupljenost u općinama Federacije Bosne i Hercegovine bila 6,1%, a u Republici Srpskoj 2,4%. (Ibid, 156).

Podatak koji je značajno naglasiti i spomenuti jeste da su dvije žene imale važne uloge i visoke pozicije na političkoj sceni u periodu devedesetih godina, jedna je bila ratna članica Predsjedništva i jedina žena sedmočlanog Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, a druga je bila "članica kolektivnog Predsjedništva Bosne i Hercegovine od 18. novembra 1990. do aprila 1992. godine, predsjednica Savjeta za zaštitu ustavnog poretka Predsjedništva Bosne i Hercegovine i prva predsjednica Srpske Republike Bosne i Hercegovine, od 28. februara 1992. do 12. maja 1992. godine.” (Aganović, Delić, 2015:221).

209 "Tome je doprinijela atmosfera reafirmacije tradicionalnih kulturnih vrijednosti, u čvrstoj simbiozi sa nacionalnim politikama i nacionalističkim ideologijama, jer je nacionalistički politički diskurs definirao ženu kao majku nacije, odgovornu za njen opstanak, i produžetak potomstva i održanje tradicije.” (Ibid, 155).

Nedovoljno istraženo i otvoreno "problemsko" pitanje jeste položaj i uloga žena unutar političkih stranaka, jer samo na osnovu kandidatskih listi, žene imaju priliku i mogu dospjeti do pozicija odlučivanja i raspodjele vlasti u državi i društvu.

3.2.1. Uticaj duljine i nivoa konflikta na rodne odnose i njegove posljedice

Uticaj duljine i nivoa konflikta i konflikata na rodne odnose je itekako značajna kategorija ukoliko želimo da sagledamo posljedice bilo koje vrste konflikta na pomenute odnose među ljudima. Jasno je, da ukoliko bilo koji oblik konflikta traje duži vremenski okvir i obuhvata duži vremenski period da su i njegove posljedice mnogo veće, te da je nivo konflikta mnogo veći. Ukoliko je upotreba sredstava (konvencionalnih ili nekonvencionalnih sredstava, dozvoljenih ili ne dozvoljenih) kojima se koriste sukobljene strane, konflikt je znatno intenzivniji, te ukoliko u određenim konfliktima učestvuje veliki broj ljudi sa obje strane, tu konflikt postaje i masovniji.

Sve karakteristike i odrednice društvenih konflikata, a naročito najtežih oblika konflikata ili sukoba, oružanih sukoba, imaju posljedice po cjelokupno društvo i cjelokupnu zajednicu jedne države, a naročito po rodne odnose unutar tih društava i država.

U ovom dijelu rada ćemo se isključivo fokusirati na najradikalniji oblik upotrebe sile u međunarodnim odnosima, a to jeste ratom.

Društvena pojava o kojoj smo prethodno detaljnije govorili, rat, kao najradikalniji oblik društvenog konflikta, sam po sebi, predstavlja iznenađni i prisilni prekid normalnog načina života, koji utiče na gubljenje perspektive svakog ljudskog bića, od najranijeg životnog doba do najstarijeg. U takvoj društvenoj pojavi, prioritet svakog ljudskog bića okre-

nut i fokusiran je ka zaštiti vlastitog života, obezbjeđivanju i zaštiti porodice, tako da se sam taj nagli prekid „normalnog“ načina života doživljava kao nasilje.

Obradović, Šahović i Despot rat karakterišu kao "jedno krvavo preduzeće koje uništava ljudske živote i materijalna dobra stvorena ljudskim radom, a pogibija ma i jednog ljudskog bića izazvana namernom radnjom drugog istog takvog bića već je, sama po sebi, jedan duboko nečovečan akt. (2002:28,29). Prva i najteža posljedica ratnih dejstava, jeste gubitak ljudskih života, koji se ne može ni na bilo koji način opravdati niti se može bilo kojoj porodici nadomjestiti takva vrsta štete i pretrpjele boli i gubitka.

Kada govorimo o porodici, sociološki definirano i gledano, kao osnovnoj čeliji društva, možemo postaviti hipotezu da je porodica prva na „udaru“ ratnih dejstava, a zatim društvo i država. Porodica u ratu gubi svoje članove (muškarce, žene, djecu), članovi porodice ostaju invalidi, djeca ostaju bez oba ili jednog roditelja, roditelji ostaju bez djece, i mnoge druge klasifikacije gubitaka, a tek na kraju država i društvo sagledavaju posljedice ratnih dejstava. Beridan navodi da „porodica kroz rađanje obezbjeđuje državi i naciji reprodukciju ljudskoga faktora za ekonomski napredak i rat kao izraz politike, preciznije, kao najkonkretniji izraz sile“. (2018:164). Na osnovu Beridanovog stajališta možemo zaključiti da će država nakon ratnih dejstava mnogo brže napredovati nego porodica. Postavimo pitanje, na koje imamo odgovor: da li su mnoge porodice koje su izgubile svoje najbliže članove jačale srazmjerno ekonomskom i svakom drugom napretku svoje države?

Pored ovih najtežih oblika gubitaka ljudskih života, uticaj duljine i nivoa konflikta, u ovom slučaju rata, u njegovoj većoj ili manjoj razmjeri manifestira se i u pogledu narušavanja i uništavanja kulturnih i materijalnih dobara unutar država i društava, a ujedno i uništavanje i paljenje kuća, porodičnih ognjišta, u kojima porodice i njihovi članovi ostaju bez krova nad glavom. Gubitkom stambenog pitanja, rodni odnosi postaju

prva instanca u kojoj se odvijaju velike i značajne promjene, od promjena rodni uloga koje su do tada bile tradicionalno dodjeljene do eventualnih narušavanja odnosa između muškaraca i žene, oca i majke (od kojih se očekuje da obezbjedi porodici krov nad glavom). Stiče se dojam, odnosno činjenica je, da u skorijim ratovima koji su vođeni (npr. rat u Bosni i Hercegovini), civili nisu samo slučajne žrtve rata, već su sve češće i češće, namjerne mete vojski, a tu skupinu ponajviše čine žene i djeca. Stajalište da su „rat i mir i sigurnost manje ženska posla nego muška je još uvijek duboko ukorijenjeno u mentalitet širom svijeta. Ovo stajalište je problematično jer ratovi sasvim sigurno ostavljaju posljedice po kompletno stanovništvo zemlje zahvaćene ratom, i žene su često čak veće žrtve nego muškarci.“ (Beridan, 2009:60; DCAF – Poglavlje 7).

Rat i pored „osnovnih“ težih posljedica koje ima u smislu smanjivanja mogućnosti zapošljavanja, zarađivanja za život, pogoršanja stambene situacije i ukupnog životnog standarda i kvaliteta života ljudi, posebno izbjeglice koje su prisiljene da napuste svoja ognjišta i krenu ka njihovom putu u nepoznato, i na drugi način uticao na svakodnevni život ljudi.

Da civilno stanovništvo ovisno o duljini, nivou i intenzitetu konflikta snosi velike posljedice pokazuju i primjeri pojave velikog broja izbjeglica²¹⁰ i raseljenih lica²¹¹, kidanje porodičnih veza, koji su zbog ratnih prilika bili prisiljeni napustiti svoje domove, izbjjeći iz svoje države u neku drugu zemlju, ili raseliti se u neko drugo sigurnije mjesto.

Takve vrste prisilnih migracija, napuštanja svojih domova, svoje države, predstavlja pojavu koja ostavlja značajne tragove i posljedice po rodne odnose, od razdvajanja članova porodica, muža od žene, oca od djece, djece od roditelja, i mnogih drugih nepoželjnih varijanti, koja se

210 „Izbjeglice su lica koja su, iz razloga straha i nesigurnosti, pojedinačno ili kolektivno, spontano ili organizirano napustila svoju zemlju zbog političkih, ideoloških, nacionalnih, vjerskih i sličnih razloga ili zbog ratnih dejstava da bi se sklonili od likvidacije ili zarobljavanja. Položaj izbjeglica uređen je raznim međunarodnim aktima, a posebno Konvencijom o statusu izbjeglica (Ženeva, 28.7.1951), te Protokolom o pravnom položaju izbjeglica (Njujork 31.1.1964).“ (Beridan, Tomić, Kreso, 2001:151).

211 „Raseljena lica – općenito, osobe koje su u ratu morale da napuste mjesto prebivališta i privremeno se naseliti u drugi dio vlastite države. Ova lica uživaju zaštitu propisanu Ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata iz 1949. godine.“ (Ibid, 317).

nakon sklapanja primirja i okončavanjem ratnih dejstava suočavaju sa novim stresom i izazovom i iznova formiranjem novog načina života, adaptacije na osobe sa kojima nisu, ovisno o duljini trajanja konflikta bili u kontaktu.

Žene i djeca neizmjereno mnogo pate tokom i nakon ratnih dejstava i ratnih sukoba, krenuvši od stresova koji se javljaju kao rezultat promijenjenog i ustaljenog načina odvijanja života (prelazak iz mirnog stanja u ratno), nakon čega slijedi adaptacija na novi način života, a zatim prelazak iz ratnog u mirnodopsko stanje. Takva vrsta tranzicije i takva vrsta stresova kod čovjeka ostavljaju dugotrajni, kumulirani i višestruki pritisak i trag, koji se u velikom broju primjera i slučajeva manifestira kroz posttraumatski sindrom, naročito kod muškaraca, poznatiji kao PTSP, depresijama, koje rezultiraju velikim brojem suicida i nasilja u porodici.

Pored stanja i i teškog položaja žene u ratu i izazovima sa kojima se susreće, jedno vrlo značajno pitanje koje se više odnosi na stanje žene u društvu nakon konflikta, sukoba i u krajnjoj mjeri rata, jesu njegove posljedice, najčešće izražene u obliku nasilja u porodici²¹². Najčešće mete fizičkog zlostavljanja jesu djeca, a drugi najčešći oblik nasilja jeste, nasilje muževa nad ženama. Smatra se da postoje „tamne“ i „svijetle“ brojke nasilja u porodici, jer se pretpostavlja da na svaki prijavljeni slučaj dolazi najmanje deset neprijavljenih slučajeva.“ (Bakšić – Muftić, 2005:29). Također, jedna od težih posljedica ratnih dejstava po žensku populaciju, o kojoj se jako malo govorilo, da li zbog same stigmatizacije žene, i rezultirajućih normi patrijarhalnog društva, jeste silovanje i seksualno zlostavljanje. Silovanje i seksualno zlostavljanje žena i djevojčica, predstavljaju metode, koje se nažalost kroz čitavu ljudsku historiju koriste kao oružje u ratu. Odnosno, preciznije kazano, seksualno nasilje se koristi kao tradicionalno sredstvo vojnika za vođenje rata, gdje su žene često bile prikazivane kao „ratni plijen“, o kojem će u narednim poglavljima biti više riječi.

212 „Svaki čin rodno zasnovanog nasilja koji rezultira, ili će najvjerovatnije rezultirati u fizičkom, seksualnom, ili psihološkom zlu ili patnji za žene, uključujući i prijetnje takvim činovima, prisiljavanje ili samovoljno oduzimanje slobode, u javnom ili privatnom životu.“ (Deklaracija UN – a o eliminaciji svih oblika diskriminacije protiv žena).

Potrebno je također, spomenuti problem, sa kojima se susreću parovi (partneri) različite nacionalnosti, koji su u velikom broju rasprostranjeni na prostorima Bosne i Hercegovine. Za parove različite nacionalnosti „situacija je još komplikovanija s obzirom na to da su se nacionalizam i međunacionalna mržnja koje je širila vladajuća elita „vrlo lako pretvarala u neprijateljstvo prema najbližijim osobama, kao što je supruga, djeca i rođaci.“ (Nikolić – Ristanović, 2008:72). Zasnivanje bračnih odnosa, a zatim i porodičnih počivaju u određenim okvirima kulture, što podrazumijeva nacionalnu, vjersku, i drugu pripadnost partnera ili kasnije i porodice, a zatim i ponašanje u okvirima običajnog prava u pogledu sklapanja braka, rađanja i drugih... svaki vid miješanja sa Drugim ili Drugom je nailazio, nailazi naročito u postkonfliktnom dobu na svaku osudu.

Rat je mnogo utjecao na zdravlje žena u Bosni i Hercegovini i to na različite načine, „pogoršanjem životnih uvjeta, neimaštinom, stresom i neadekvatnom zdravstvenom zaštitom. Karcinom je vodeći uzrok smrti ženske populacije uzrasta 15 i više godina.“ (Hadžiabdić – Filipović, Izvještaj Bosne i Hercegovine). S obzirom na svakodnevne informacije koje dobivamo i čujemo, i na prezentacijama i promocijama mnogih analiza o utjecaju postratne situacije i tranzicijskih promjena, stopa smrtnosti žena se u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini znatno povećala, a ujedno u porastu su i „tamne (neprijavljene) brojke“ nasilja u porodici, te veći broj novonastalih i formiranih sigurnih kuća za žene i djecu.

Pobrojani primjeri nasilja jesu malobrojni u odnosu na mnoge druge dimenzije nasilja koji se manifestiraju i ostavljaju značajne posljedice rata po cjelokupno stanovništvo, a naročito žensko stanovništvo i žensku populaciju.

3.2.2. Rodno demografske karakteristike agresije i rata protiv Bosne i Hercegovine

Jedan od osnovnih pet elemenata definiranja pojma države po međunarodnom pravu, jeste stanovništvo. U temelju svake države je moć koja se iskazuje "nivoom njene vlasti nad ljudima i dobrima kojima ta njena teritorija raspolaže. Poenta je u činjenici da nema države na praznome prostoru, ljudi su osnova njena postojanja, svojom voljom ili pak bez nje." (Beridan, 2018:458). Stoga, su demografske karakteristike svake države vrlo značajna kategorija, a naročito njeno izučavanja i istraživanje prije i nakon konflikta ili rata.

Za početak, definirajmo značenje pojma demografije. Demografija, kao „novovjekovna i relativno mlada znanstvena disciplina“, razvila se iz potrebe proučavanja prirodnog kretanja stanovništva, prvenstveno vojnih potreba i ekonomskih razloga, ponajprije u Engleskoj, u krugovima „klasične političke ekonomije... (W.Petty, A Smith, T.R. Malthus)“. U literaturu ju je uveo francuz Achille Guillard, statističar i prirodoslovac (demos-puk, graptin-opisati). Pored navedenih uvodnih naznaka, Wertheimer-Baletić ističe da „težište predmeta demografije u užem smislu leži na proučavanju prirodnog kretanja stanovništva“, a da njen „predmet u užem smislu obuhvaća brojnost i prostorni raspored stanovništva, prirodno kretanje (natalitet, mortalitet), mehaničko (migraciono) kretanje, kao i starosno-spolnu strukturu stanovništva“, što u krajnjem demografiju definira „kao društvenu znanost koja istražuje zakone razvitka stanovništva u njihovoj povijesnoj, društveno-ekonomskoj uvjetovanosti...“ (Wertheimer-Baletić, 1982:25:27).

Masovni zločini, velika protjerivanja stanovnika sa mjesta boravka, su samo neke od posljedica djelovanja rata i agresije na stanovništvo određene države. Masovni zločini i "progoni pripadnika određene etničke skupine u ratu, ciljano dovode do umanjenja populacije te skupine,

ali rat ni jednu stranu u oružanom sukobu ne štedi od različitih oblika gubitaka, osobito ljudskih²¹³." (Ibid, 459).

Agresija i rat protiv Bosne i Hercegovine je doprinio velikoj demografskoj promjeni brojnosti i strukture njenog stanovništva. Možemo reći, da je statistika jedan od najgrubljih matematičkih izraza ljudskih gubitaka jedne države u ratu, govoriti o ljudskim životima, u vidu brojeva i cifre predstavlja, nažalost, surovost svih ratnih dejstava, agresije, genocida, a na kraju demografije kao znanstvene discipline.

Statistika o broju poginulih, ubijenih i prisilno nestalih podložna je mnogim političkim manipulacijama, kao što je i slučaj u Bosni i Hercegovini. "Ukupan broj žrtava svih kategorija u Bosni i Hercegovini nakraju XX stoljeća još nije konačno utvrđen. Istraživanja ove vrste traju godinama. U dosadašnjim istraživanjima pažnja je, uglavnom, usmjerena na utvrđivanje broja ubijenih/nestalih, odnosno samo na jedan oblik zločina- ubijanje (ubistvo), tj. ubijeni". (Čekić, 2007:84). Niti jedna državna institucija, ali ni entitetske, nemaju svoju statistiku i evidenciju o ljudskim gubicima iz troipogodišnjeg rata vođenog devedesetih godina dvadesetog stoljeća.

Na osnovu raspoloživih izvora o rodno demografskim posljedicama rata i agresije protiv Bosne i Hercegovine koristili smo se statističkom "kombinatorikom" eksperata Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju koji su objavili brojeve o žrtvama rata po statusu, spolu i nacionalnoj strukturi. U nastavku rada su prikazani ljudski gubici u ratu po statusu i spolu žrtava.

213 „Ljudske gubitke određenog etnosa, u vizuri politike i oligarhije koja rat vodi u ime etnosa, etnos kao virtualna kategorija, „ne osjeća“, on je samo statistička činjenica kojom oligarhija manipulira u ime pobjede. Porodice, zapravo srodničke grupe su oni elementi društva i etničke skupine koji direktno podnose rat, svoje gubitke članova i materijalnih dobara u privatnoj svojini.“ (Ibid, 2018:459).

Distribution of Victims, By Civilian – Military (C-M) Status and Sex

- a) Overall Number of 104,732 War Deaths: C-M Status as in Matched Records

Military status	Sex		Unknown	Total	Sex	
	Men	Women			Percent	
Civilian	28,726	7,974	-	36,700		35.0%
Military	67,485	546	-	68,032		65.0%
Total	96,211	8,521	-	104,732		100.0%
Percent	91.9%	8.1%	-			100.0%

Note: Percentage distribution into civilians and militaries as in the 75,532 war death records matched with the 1991 Census

- b) Overall Number of 104,732 War Deaths: C-M Status as in Unique Records in the Database

Military status	Sex		Unknown	Total	Sex	
	Men	Women			Percent	
Civilian	32,251	9,842	13	42,106		40.2%
Military	62,099	526	1	62,626		59.8%
Total	94,350	10,368	14	104,732		100.0%
Percent	90.1%	9.9%	0.0%			100.0%

Note: Percentage distribution into civilians and militaries as observed among the 89,186 war death records in the BH Integrated Database

(Tabela broj 6: Distribution of Victims, By Civilian – Military (C-M) Status and Sex; Izvor: Jan Zwierzechowski and Ewa Tabeau; The 1992-95 War in Bosnia and Herzegovina: Census-based multiple system estimation of Casualties undercount, str.16 – 1-2 February, 2010, Berlin; <http://www.icty.org>)

Iz tabele broj 6. pod a. i pod b. je vidljiv ukupan broj ljudi, odnosno lica koja su direktne žrtve rata, vojnici i civili, ukupno 104.732 lica. U tabeli je također prikazana klasifikacija žrtava rata i po rodnoj osnovi. Od ukupnog broja žrtava 62.626. su vojnici (od toga 526 žena), a 42.106. su civilne žrtve rata (od toga 9.842 žene).

Jedna od posljedica svakog rata, pa i rata protiv Bosne i Hercegovine, agresije i genocida jesu nestale osobe, civili ili vojnici, a u terminologiji međunarodnog krivičnog prava, prisilno nestali ili nestala lica²¹⁴. Razvoj problematike prisilno nestalih lica "počinje još 1978. godine, Rezolucijom 33/173 Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, kojom je izražena "duboka zabrinutost saznanjem da se u različitim dijelovima svijeta događaju prisilni nestanci". (Čekić, 2007:55).

U radu ćemo koristiti podatke Međunarodne komisije za nestale osobe (ICMP) sa sjedištem u Bosni i Hercegovini, podaci su javno publicirani 2014. godine, autori publikacije i izvještaja su Jeremi Sarkin, Lara Nettelfield, Max Matthews, Rene Kosalka. Konačan zbir svih prisilno nestalih lica po svim regijama, klasificiran je prema broju prijavljenih nestalih lica (32.152. lica), broj identifikovanih nestalih lica (22.984. lica) i broj neidentifikovanih nestalih lica (9.168. lica).

Istraživačko dokumentacioni centar je objavio podatke objedinjene kao prisilno nestale i ubijene osobe (ljudski gubici u Bosni i Hercegovini – Žene – 1992-1995. godina), stoga ćemo se referirati samo na statistiku po spolnoj strukturi nestalih osoba. Prema podacima Istraživačko dokumentacionog centra, ukupan broj ubijenih žena je 7808 (80,03% ubijenih), dok je broj nestalih žena 1948 (19,97% nestalih žena). Od toga broj ubijenih i nestalih žena po statusu je sljedeći: 9367 (96,01%) žena su bile civili, a 389 (3,99%) žena u statusu vojnika.

Prema rezultatima istraživanja Centra, ubijene i nestale žene po nacionalnoj pripadnosti su sljedeći: Bošnjakinja, 7277 (74,59%), Srпкиnja 1573 (16,12%), Hrvatica 772 (7,91%) i Ostali 134 (1,37%).

Pored najvidljivijih i najočitijih posljedica ratnih dejstava, u pogle-

214 "Deklaracija o zaštiti svih lica od prisilnog nestanka, usvojena na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 18. decembra 1992, u svom nazivu koristi pojam i termin prisilno nestala lica, odnosno prisilni nestanak, definišući ga tako da to djelo (prisilni nestanak – enforced disappearance) u svakom slučaju predstavlja "povredu ljudskog dostojanstva". Prisilni nestanci su, prema tom dokumentu, suprotni ciljevima Povelje Ujedinjenih nacija jer, pored ostalog, žrtvama i njihovim porodicama nanose teške patnje i predstavljaju teške i ozbiljne povrede ljudskih prava i temeljnih sloboda, proglašanih u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima, te potvrđenim i razrađenim međunarodnim instrumentima u toj oblasti." (Čekić, 2007:55,56).

du demografske strukture stanovništva, tj. masovnih ljudskih gubitaka (stradanja ljudi, i vojnih i civilnih lica) i prisilno nestalih lica, na promjenu demografije stanovništva jedne države, naročito za vrijeme i nakon rata, značajno utiču i masovnija kretanja stanovnika iz države u druge države, ili kretanja stanovnika unutar države iz mjesta u mjesto, veliki broj izbjeglica i raseljenih lica.

Mazowiecki u Izvještaju o masovnim egzekucijama, silovanjima i progonima²¹⁵, navodi u stavu 20. "u najnovijem izvještaju, Specijalni izvjestitelj prenosi karakteristična svjedočenja izbjeglica, koja potvrđuju sistematičnost etničkoga čišćenja i kršenja ljudskih prava i humanitarnog prava. Ova svjedočenja opisuju metode kojim je nasilno promijenjena demografska mapa Bosne i Hercegovine, ostavljajući 810.000. ljudi interno raseljenih i 700.000. izbjeglica u drugim zemljama bivše Jugoslavije." (2007:95). Navedeni podaci o broju ubijenih i nestalih lica, broju raseljenih i izbjeglih lica ukazuju na potvrdu posebne hipoteze, da u savremenim ratovima sve više ljudske živote gube civili i da su oni jedna od osnovnih meta ratnih dejstava, etničkih sukoba, agresija i genocida u savremenom dobu.

3.2.3. Posljedice masovnog silovanja

Zločin silovanja u ratovima kroz historiju nije nepoznanica. Mnogi historiografski izvori svjedoče o ovoj vrsti nasilja. U Drugom svjetskom ratu, na prostoru Jugoslavije, u kojoj je bilo različitih vojnih formacija – okupacionih sila, ali i nacionalnih vojski, evidentirani su mnogi zločini silovanja. Izvori bilježe česta silovanja koja su činili pripadnici oru-

²¹⁵ Izvještaj broj E/CN.4/1993/50 od 10.02.1993. godine. Ovaj izvještaj pokriva cijelu teritoriju bivše Jugoslavije, s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu, i to na, smaknuća, arbitarna hapšenja, silovanja i probleme djece, prisilno preseljenje stanovništva, napade na nevojne ciljeve i humanitarnu krizu; aneksi se odnose na bespravna masovna smaknuća i izvještaj tima stručnjaka koji su istraživali silovanje.

žanih snaga Sovjetskog saveza nakon njihovog ulaska na prostor istočne Njemačke 1945. godine, uz svjedočenja koja govore da je taj zločin neri-jetko činjen "kao osveta" Nijemcima "za sve ono što su oni činili ruskom i ostalim narodima Sovjetskog saveza" od 1941. do 1944. godine.

Rat na prostoru bivše SFR Jugoslavije, a naročito na prostorima Bosne i Hercegovine je obilježen masovnim kršenjem međunarodnog humani-tarnog prava, njegovim načelima i postulatima.

Bosanskohercegovački prostor je devedesetih godina postao primjer u svijetu po masovnom kršenju ljudskih prava, a krajem devedesetih go-dina i okončanjem ratnih sukoba je započeto sumiranje njegovih poslje-dica. Pored masovnih egzekucija, jedna od najtežih posljedica agresije i rata protiv Bosne i Hercegovine jeste pojava silovanja i masovnih silova-nja nad ženama.

Kada govorimo o sistematskom, masovnom silovanju, onda ova odrednica poprima političku konotaciju, koja ima za cilj da nad ženama i djevojčicama jedne etničke skupine, ili etničke, nacionalne i druge pri-padnosti vrše zločin silovanja. Takav zločin silovanja postaje „privilegira-ni instrument eliminiranja drugosti²¹⁶“, prema kojemu se grupna, sistem-ska silovanja čine „da bi se ostavilo svjedočanstvo i neizbrisivo sjećanje jednog političkog procesa koji se nameće ili onog procesa koji je nasilno ukinut..., silovane žene na sebi nose osjećaj prljavosti koja je zapravo so-cijalna prljavština.“ (Maros, 2018:74).

Zorica Maros u knjizi „*Nasilje u etničkim sukobima, etika otpora, odgo-vornosti i oprosta*“, navodi da se „nasilje ne ograničava samo na to da uništi tijela i nanese nepopravljivu štetu, ono ide i povrh toga uništava-jući osobni identitet, gdje se spolni identitet predstavlja kao izabrano područje, jer nasilje, drukčije od bilo kojega oblika simbolične komuni-kacije, prodire u najdublja područja osobne intimnosti.“ (2018:73).

216 „Seksualno nasilje dakle, predstavlja centralnu ulogu u etničkom sukobu. Seksualno zlostavljanje je najnasilniji oblik penetracije, istraživanja i ispitivanja tuđeg tijela. Prema Beatrice Tortolici tijelo sačinjava antropološki prostor i ostaviti na njemu vlastite tragove, znači ostaviti svjedočanstvo moći izvršene nad drugim.“ (Maros, 2018:74).

Seksualno nasilje i silovanje žena za „vrijeme i nakon rata je sada dobro dokumentirano, kao i primjeri u kojima se čini da je silovanje bilo korišteno kao ratna „taktika“ kako bi se ponizilo ili demoraliziralo neprijatelja.“ (Collins, 2010:100). Počinje se razvijati svijest o tome, da je osjećaj potrebe za silovanjem više kao mentalitet razmišljanja tokom mira, koji se realizira u vrijeme rata, jer u podsvijesti silovatelji znaju da tokom ratnih dejstava, postoji velika mogućnost da takve vrste zločina mogu proći nekažnjeno.

Pojedini autori navode kako „etnički zasnovano silovanje predstavlja novu i težu kategoriju od „običnog“ silovanja“. (Popov – Momčinović, 2013:111). Postavlja se pitanje zašto, zar je moguće praviti razliku između jednakog i istog načina zlostavljanja? Možemo da pretpostavimo i zaključimo, da se etnički zasnovano silovanje karakteriše kao „teže“ od „običnog“ silovanja, zbog toga što se interpretira kao prijetnja naciji, a ne kao povreda žene. Kako navodi Nira Yuval Davis u knjizi „Rod i nacija“, žena je margina, granica, bedem odbrane nacije, preko koje se vrlo lako može narušiti njen integritet, „stoga je kontrola žena od presudnog značaja.“ (2004:41). Seksualno nasilje je korišteno kao napad na etnički identitet, nacija i domovina se time predstavlja kao žensko tijelo, tuđe granice, prisilna trudnoća je matrica prema kojoj se nasljeđuje očev etnicitet.

Mazowiecki u Izvještaju o masovnim egzekucijama, silovanjima i progonima²¹⁷, navodi u *(D) Istraga o mnogobrojnim slučajevima silovanja*, da se pojavio „uznemiravajući broj navoda o mnogobrojnim slučajevima silovanja, posebno u kontekstu sukoba u Bosni i Hercegovini“, i navodi se da je silovanje „jedan od instrumenata etničkoga čišćenja.“ (2007:107). Na osnovu pomenutih navoda i dokumenata Specijalni izvijestitelj je formirao međunarodni tim medicinskih eksperata za provjeru njihovih sadržaja zvanične zaključke u pogledu problema masovnih silovanja²¹⁸.

217 Izvještaj broj E/CN.4/1993/50 od 10.02.1993. godine. Ovaj izvještaj pokriva cijelu teritoriju bivše Jugoslavije, s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu, i to na, smaknuća, arbitrarna hapšenja, silovanja i probleme djece, prisilno preseljenje stanovništva, napade na nevojne ciljeve i humanitarnu krizu; aneksi se odnose na bespravna masovna smaknuća i izvještaj tima stručnjaka koji su istraživali silovanje. (2007:89).

218 “U prilogu in, extensor, kao Aneks II, nalazi se izvještaj medicinskih eksperata koji su posjetili bivšu Jugoslaviju u periodu od 12. do 23. januara 1993. godine.” (Mazowiecki, 2007:107).

U Izvještaju o masovnim egzekucijama, silovanjima i progonima je posebno naglašeno da je "silovanje žena, uključujući i maloljetnice, bila masovna pojava", te da je "tim eksperata pronašao žrtve silovanja među svim etničkim grupama, sukobljenim u ratu", dok posebno naglašavaju da je većina silovanja "počinjena nad muslimanskim ženama u Bosni i Hercegovini od strane srpskih snaga". (Mazowiecki, 2007:107).

Između ostalog, tim stručnjaka apostrofira jednu vrlo važnu činjenicu, a to je da se "nisu uvjerali u učinkovitost pokušaja vlasti, ni vojne ni civilne, da se silovanja zaustave", gdje navode da postoje "jasni dokazi da su hrvatske, srpske i muslimanske žene bile zatočene na duže vremenske periode i više puta silovane", te da je u "Bosni i Hercegovini silovanje služilo kao instrument etničkog čišćenja." (Ibid, 107).

Čin silovanja predstavlja "zloupotrebu snage i vlasti u kojoj silovatelj pokušava poniziti, osramotiti, degradirati i prestrašiti žrtvu", u ratnim dejstvima i sukobima, silovanje ne predstavlja samo napad i direktno nasilje nad pojedinačnom osobom, odnosno žrtvom, nego naročito u etničkim sukobima ima za cilj i svrhu da "ponizi, osramoti i degradira i prestraši cijelu etničku grupu." (Ibid, 107). U potvrdu ove teze mogu se navesti primjeri javnih masovnih silovanja žena pred članovima porodica, pred stanovnicima sela, naselja i ulica, i drugi primjeri koji imaju za cilj da "terorišu" cijelu populaciju, odnosno pripadnike određene etničke skupine.

Spomenimo činjenicu da se ne može tačno znati, odrediti i precizirati broj žrtava silovanja na područjima cijele Bosne i Hercegovine, iz sve tri etničke skupine kao i iz reda ostalih, iz razloga što postoji veliki broj žena, koje zbog ličnog stida, srama, ne smiju i ne žele da prijave zločin silovanja, jer bi po automatizmu u patrijarhalnim sredinama i društvima postale etiketirane do kraja života. Takva vrsta "trpljenja" zločina, i strah suočavanja sa proživljenim direktnim nasiljem nad ženskim tijelom produbljuje sam čin silovanja u utemeljenu psihološku traumu, koja ostavlja traga u svakodnevnom načinu života i spremnosti žene da nastavi život.

Roy Gutmann, prema potvrdi inozemnih izvještaja, masovnost i organiziranost silovanja u Bosni i Hercegovini smatra dijelom genocidne politike iz razloga što se ženi Bošnjakinji, muslimanki trebalo "udariti na obraz i čast" i tim činom narušiti njen ugled u društvu, porodici i zajednici, koja tradicionalno, iz generacije na generaciju, na čast žene gleda kao na najvažniju moralnu odrednicu djevojaka.

U finalnom izvještaju Komisije eksperata Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda, koja je ustanovljena Rezolucijom 780 Vijeća sigurnosti iz 1992. godine, a u vezi sa zločinima silovanja u Bosni i Hercegovini, navedeno je da:

- ima oko 1.100 prijavljenih slučajeva silovanja i seksualnoga zlostavljanja;
- oko 800 žrtava je imenovano, a čiji identitet je poznat izvoru;
- oko 1.180 žrtava čiji identitet nije sa sigurnošću poznat, ali se na njega aludira u izjavama svjedoka;
- svjedočenja također upućuju na dodatni broj žrtava; ovi izvori govore da bi moglo biti oko 10.000 žrtava na koje se odnose ta svjedočenja;
- oko 550 prijavljenih slučajeva, aludira na silovanja i seksualna zlostavljanja, ali o njima nema nikakvih potvrda;
- oko 700 zločinaca je imenovano i ova imena su poznata izvoru, ali nisu javno obznanjena;
- prijavljeno je još oko 750 zločinaca, čija imena svjedoci nisu mogli sa sigurnošću i u potpunosti identificirati;
- slučajevi sadrže svjedočenja, aproksimativno o 300 zločinaca bez detaljnijih podataka;
- u oko 900 slučajeva broj zločinaca nije precizan, kao ni njihov identitet;

Prema istom Izvještaju Komisije eksperata, karakteristični oblici silovanja i seksualnog zlostavljanja uključuju:

- velike grupe zločinaca sudjeluju u mnogostrukim silovanjima i seksualnom zlostavljanju;
- silovanja i seksualna zlostavljanja su usmjerena na uvećavanje sramote i zlostavljanja, kao što je primoravanje članova porodice na međusobno silovanje, silovanje žrtava u prisustvu članova porodice, uključujući i djecu i silovanje osoba na javnim mjestima ili u prisustvu ostalih zatvorenika;
- mlade žene i djevice su cilj silovanja i seksualnog zlostavljanja, uključujući i ugledne članove zajednice i obrazovane žene;
- zločinci noću odvođe zatvorenike, birajući ih nasumice, vraćajući ih ujutro, terorizirajući zatočenike u kampu;
- zločinci govore žrtvama da će one roditi djecu – pripadnike zločinačkog porijekla, da su zločinci naređivali silovanje i seksualno zlostavljanje, i ako su žrtve bilo kome govorile o tome šta se desilo, zločinci su ih ubijali;
- žrtve su seksualno zlostavljane raznim predmetima, kao što su slomljene staklene flaše, oružje i ostalim predmetima;
- zločinci su govorili žrtvama da moraju ostati u drugom stanju i zadržavali ih do isteka perioda u kojem abortus više nije moguć;
- komandiri logora često su znali, i ponekad učestvovali u silovanju i seksualnom zlostavljanju zatočenika/ica²¹⁹;

Govoreći o brojnosti masovnih silovanja, prethodno smo naveli da ne postoje zvanične i tačno određene brojke silovanih žena, ali prema drugim izvorima i prikupljenim podacima (Komisija za prikupljanje činjenica o zločinima u Bosni i Hercegovini i Instituta za istraživanje zločina protiv

²¹⁹ Izvještaj Komisije eksperata koja je ustanovljena Rezolucijom 780 Vijeća sigurnosti iz 1992. godine, od 10.02.1995. broj S/1994/674/Annexes, Page 62.

čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo), silovano je oko dvadeset i do trideset hiljada Bošnjakinja svih uzrasta²²⁰.

U citiranom Izvještaju Komisije eksperata Vijeća sigurnosti, većina zločina silovanja se odnosi na zločine koje su počinili pripadnici vojnih i policijskih snaga Republike Srpske prvenstveno spram Bošnjakinja. Vidljivo je to iz presude Međunarodnog suda za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine. U Presudi Pretresnog Vijeća ovoga Suda (22. Februar 2001. godine), koja se odnosi na Dragoljuba Kunarca i ostale, na području Foče i Miljevine stoji da su Kunarac i ostali presuđeni za: 1) "komandnu odgovornost", 2) "mučenje", 3) "silovanje", 4) "porobljavanje", 5) "grupno silovanje", 6) "povredu ličnog dostojanstva". U Presudi su citirane izjave žrtava silovanja u kojima im je nakon silovanja bilo rečeno da će ostati trudne i "roditi srpsko dijete". Žrtve silovanja su često podvođene drugim vojnicima (čak na frontu, na položajima) na grupno silovanje. Masovnost ovih zločina, njihovo nesprečavanje doводи do zaključka da je ova vrsta zločina dio općeg plana za izgon ("etničko čišćenje") nesrpskog stanovništva (prvenstveno bošnjačkog) do genocida, naročito na prostoru Istočne Bosne, što je podrazumijevalo višestruko zločinačko ponižavanje bošnjakinja – muslimanki, sestara, majki, čak djevojčica. Nije utvrđen broj djece rođene nakon zločina silovanja, ali i danas mnogi indikatori govore o višestrukoj stigmatizaciji silovanih žena u ratu ali i djece rođene kao posljedica zločina silovanja. Djeca rođena kao posljedica ratnog zločina silovanja često se suočavaju s dodatnim izazovima identiteta, stigme i socijalnog isključivanja. Valja naglasiti da su ta nevina djeca zaboravljena u procesima postkonfliktne obnove, bez odgovarajuće institucionalne i psihosocijalne podrške.

Roy Gutman u knjizi *"Svjedok genocida"* ukazuje na stravične zločine počinjene na području Bosne i Hercegovine, u vidu izvještaja, intervju, presuda i drugih metoda prikupljanja podataka, čime je pokušao pri-

220 „Podaci su neodređeni jer se radi o zločinu koji se tiče krajnje intime žrtava.“ (Beridan. 2018:208).

bližiti čin zločina čitaocu, koji se odnosi na etničko čišćenje, i u krajnjoj mjeri genocida. Ono što je značajno za ovaj rad jeste zločin silovanja, te smo u fokus rada uključili taj dio Gutmanovog "svjedočenja". U knjizi je Gutman citirao nekoliko intervjua sa ženama i djevojkama, majkama i kćerkama, koje su fizički i seksualno zlostavljane, odnosno ženama koje su pretrpjele zločin silovanja²²¹. Suočavajući se sa njihovim svjedočenjima, čitaoca ili čitateljku ne može ostaviti ravnodušnim, jer se radi o više-značnom masovnom zločinu.

U članu 27. stava 2. Četvrte ženevske konvencije navodi se da će žene "posebno biti pošteđene svakoga napada na njihovu čast, što se posebno odnosi na silovanje, prisilnu prostituciju ili bilo koji oblik nečasnog napada." Prema ovom stavu "silovanje predstavlja teško kršenje Četvrte ženevske konvencije (član 147) i smatra se ratnim zločinom (Dodatni protokol I)." (Mazowiecki, 2007:108). Nažalost, svjedoci smo masovnih kršenja ljudskih prava za vrijeme ratnih dejstava, a i u velikom broju u postkonfliktnom periodu. Područja bivše Jugoslavije, a naročito Bosne i Hercegovine su postali simbioza nasilja i primjeri velikog broja počinjenih ratnih zločina, a naročito primjera direktnog nasilja nad ženama, djevojkama i djevojčicama u vidu silovanja i rodno zasnovanog nasilja.

221 „Imao sam na umu da ovo nije samo moralni, već i politički zločin, te da neko mora ispričati njihovu priču ako se želi da svijet nešto učini kako bi se to zaustavilo. Isti argument koristio sam i u razgovoru s njima. Susreli smo se sa 20 majki i 20 kćeri istodobno i zamolili ih da nam ispričaju ono što se njima dogodilo.“ (Gutman, 1995:20).

3.3. Rodni odnosi u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini

Rat u Bosni i Hercegovini predstavljao je jedan od najtežih sukoba u savremenoj historiji Balkana. Ovaj rat, koji je vođen unutar teritorije države, istovremeno je bio i rat protiv Bosne i Hercegovine kao suverene države, čiji je cilj bio narušavanje njenog teritorijalnog integriteta i političke samostalnosti. Posljedice ovog oružanog sukoba duboko su utjecale na sve aspekte društvenog, političkog i ekonomskog života, uključujući i rodne odnose u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini. Dejtonski mirovni sporazum, kojim je formalno okončan oružani sukob, uspostavio je kompleksan politički sistem koji je, iako je donio (negativni) mir, ostavio duboke tragove na sve aspekte društva, uključujući i rodne odnose. Postdejtonski period obilježava državu Bosnu i Hercegovinu u vremenu poslije potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma (Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini, 1995. godina), pa sve do danas.

U državama koje su se opredijelile graditi demokraciju kroz političke procese, moraju se pridržavati i voditi osnovnim demokratskim postulatima, i u tim procesima ne mogu ozbiljno napredovati bez odgovarajućih unutarpartijskih odnosa. Zapravo, temelji i nivoi demokracije na nivou države i društva, uvjetovani su nivoom demokracije unutar svake od političkih partija, jer se unutar političkih partija i stranaka kristaliziraju ideje, elementi programskih i strategijskih ciljeva u općem interesu. Voditi se demokratskim principima i postulatima, kako to navode političke partije i stranke na političkoj sceni u Bosni i Hercegovini u postdejtonskom periodu²²², a ujedno isključivati i degradirati ženski politički subjekt unutar svojih struktura, predstavlja sve osim demokratskih vrijednosti partija, stranaka, društva i na kraju države.

²²² „Uzme li se u obzir da je u Bosni i Hercegovini većina političkih partija sa nacionalnim predznakom, još od 1990. godine i prvih višestranačkih izbora, te da svaka od njih baštini ideje o mogućem ostvarenju nacionalnih interesa, osobito onih koji nisu postignuti u ratu, sve do danas, navodi na zaključak da je cijelo poraće utrošeno utrošeno u nadmetanjima za suverenitet i moć.“ (Beridan, 2018:407).

U postdejtonskoj Bosni i Hercegovini rodne nejednakosti ostale su izražene, a patrijarhalne strukture i tradicionalne društvene norme nastavile su oblikovati uloge i položaj žena i muškaraca u državi i društvu. Ova tema je posebno značajna jer rodni odnosi utječu na ravnopravnost, mogućnost za razvoj i socijalnu pravdu u zemlji koja se i danas suočava sa izazovima izgradnje mira i demokratije.

S obzirom na složenost postdejtonskog političkog uređenja, sloboda građana/ki, kao i ravnopravnost među spolovima, bila je i ostala jedno od ključnih polja borbe za demokratski napredak. Za početak možemo početi govoriti o slobodi, o građanskoj slobodi, koja je jako bitna za „rodnu“ perspektivu u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini. Mujkić u djelu *Pravda i etnonacionalizam*, navodi da „sloboda čovjeka postoji uopće samo kao politička sloboda, i to upravo sloboda realno postojećeg pojedinca u svojoj *njegovoj* ili *njenoj* različitosti ili osebnosti“ (2010:161). Nadalje, Mujkić ukazuje da postdejtonska Bosna i Hercegovina djeluje kao „neefikasna tvorevina koja počiva na generiranju krize iz koje političku moć crpe vladajuće etnonacionalističke elite, a koja u osnovi počiva na diskriminaciji građanina.“ (2010:5). Iz ovakve činjenične situacije postavlja se pitanje, šta je sa ženama, kakva su njihova prava, njihove uloge, koji utjecaj ima patrijarhat u etnonacionalnim ideologijama. Međutim, kada govorimo o diskriminaciji građanina/ki, žene su u građanski poređak uvijek bile uključene kao „žene“: „kao podređene ili manje vrijedni muškarci, a teoretičari demokracije još nisu smislili nikakvu alternativu. Jasno je jedino to, trebaju li žene biti građani kao žene, kao autonomna, jednaka, a ipak od muškaraca spolno drugačija bića, demokratska teorija i praksa moraju se korjeniti preobraziti.“ (Pateman, 1998:23). Žene su obično višestruko diskriminirane, ali uviđaju nedostatke savremene organizacije društva, a to znači da sazrijevaju za izvršavanje promjena i za život u boljim i pravednijim uslovima, da li uz pomoć međunarodnih ili nevladinih organizacija, nebitno, ali je bitna činjenica da žele da promjene postojeće stanje.

3.3.1. Uticaj civilnog društva na rodne odnose i rodne politike u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini

Nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma 1995. godine, Bosna i Hercegovina je ušla u kompleksan proces političke i društvene transformacije. U tom procesu, civilno društvo je odigralo značajnu ulogu, naročito u promociji ljudskih prava, demokratizaciji i uspostavljanju vladavine prava. Jedan od ključnih aspekata djelovanja organizacija civilnog društva (OCD) bio je rad na unapređenju rodne ravnopravnosti i borbi protiv rodno zasnovane diskriminacije. U kontekstu postkonfliktnog društva, gdje su patrijarhalni obrasci i tradicionalne rodne uloge i dalje duboko ukorijenjeni, djelovanje civilnog društva postalo je važan korektiv institucionalnih slabosti u oblasti rodne politike.

U cilju potpunijeg razumijevanja uloge koju civilno društvo ima u oblikovanju rodničkih politika, neophodno je najprije razmotriti teorijsko određenje pojma civilnog društva, njegove osnovne karakteristike i funkcije u savremenim društvima.

Civilno društvo je po svojoj suštini otvoreno društvo u kojem građani, nezavisno od državnih struktura, organizovano djeluju kako bi artikulirali svoje interese, zaštitili prava i uticali na procese donošenja odluka. U političkoj teoriji, civilno društvo se najčešće definiše kao sfera između države i tržišta, u kojoj djeluju nevladine organizacije, građanske inicijative, sindikati, mediji i drugi oblici udruživanja građana. Pod civilnim društvom se podrazumijeva splet raznih oblika ljudskog udruživanja, organiziranja i djelovanja većom ili manjom nezavisnošću od države kao institucije koja se od svih ostalih razlikuje monopolom sile i obaveznošću poštovanja njenih odluka. Iz čega možemo zaključiti da civilno društvo u svom korijenu značenja predstavlja njegovu otvorenost, gdje pojedinci slobodnom voljom donose (bez prinude) odluku o tome da li će pristupiti određenoj instituciji ili ne. Jer ono podrazumijeva udruženje i

organizacije koje djeluju neovisno od vlade, ostvarujući svoje interese i interese drugih građana kritizirajući vlast. Ova sfera omogućava demokratsku participaciju, društveni nadzor nad institucijama vlasti i razvoj pluralizma, što je od suštinskog značaja za zdravo, stabilno i otvoreno društvo.

Termin „*otvoreno društvo*“ u širu upotrebu je uveo francuski filozof Anri Bergson u njegovoj knjizi: „*Dva izvora morala i religije*“, također, u nizu teoretičara koji je ostavio posebnog značaja o pojmu civilnog društva i njegovog korištenja u riječniku savremene teorije jeste Karl Poper i njegovo djelo: „*Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*“.

Anri Bergson razlikuje dvije vrste strukture društva i to:

- otvoreno društvo;
- zatvoreno društvo;

Pod otvorenim društvom Karl Poper podrazumijeva, ono ljudsko društvo koje je otrgnuto iz ruku prirode, gdje u otvorenom društvu preovladava socijalna mobilnost, zatim sve vrste društvenih i ljudskih komunikacija, društvo tolerancije, slobode kretanja ljudi i ideja. Međutim, postavlja se pitanje, u kojoj mjeri jedno društvo ima odlike otvorenosti kao i odlike zatvorenosti? Karl Poper je otvoreno društvo okarakterizirao kao „tip neorganske društvene zajednice u kojoj vlada načelo racionalne odgovornosti za lične odluke. To je tip apstraktnog društva koje funkcioniše na principima individualizma i opštih odnosa i razmjene.“ (Pavlović, 2004:111). U otvorenom, civilnom društvu postoji mogućnost da se slobodno izraze različiti interesi pojedinaca i društvenih grupa, jer se upravo pluralizam interesa smatra socijalnom osnovom otvorenog društva. Otvoreno društvo treba da omogućiti stanje individualnih prava i sloboda, jer društvo koje građanina ograničava, ugnjetava ili guši njegova osnovna ljudska prava i slobode, ne može biti smatrano otvorenim, niti se može govoriti o njemu kao civilnom.

Zatvoreno društvo se definiše kao tradicionalističko, hijerarhizovano, autokratsko i socijalno nepokretno društvo. Zatvoreno društvo je zasnovano na tabuima, na kolektivnoj tradiciji različitih vrsta, dok je otvoreno društvo zasnovano na načelima razumne odgovornosti za lične odluke. Prethodne stavke bi trebale predstavljati neke od osnovnih razlika otvorenog i zatvorenog društva, u kojem „humanizam i univerzalizam predstavljaju novu vjeru otvorenog društva.“ (Pavlović, 2004:110). Jedna od karakteristika zatvorenog društva jesu i „velike količine“ i svakodnevno tutorstvo autoriteta²²³ i svakojake predrasude²²⁴ prema raznim segmentima društva. Upravo na ovakvim i sličnim stavovima zasniva se ideja otvorenog društva Karla Popera. Ideja „otvorenog“ prema Karlu Poperu predstavlja „plod žudnje ljudi da sebe i svoj duh oslobode tutorstva autoriteta i predrasuda.“ (Pavlović, 2004:112) kako bi se dijelom odmakli, odstranili od tipa zatvorenog društva i njegovih odlika, što nam ukazuje na to da Bosna i Hercegovina ne može imati karakteristike otvorenog društva, sve dok naš duh djeluje u okviru predrasuda i stereotipa.

Važno je naglasiti osnovne sastavnice savremene koncepcije demokratskog društva. Prije svega savremeno društvo se shvata kao otvoreno društvo, koje omogućava slobodu mišljenja, pluralizam i aktivno građansko učešće. Istovremeno, ono funkcioniše kao kompleksno društvo, koje karakterišu višeslojni i dinamični odnosi između institucija, tržišta i pojedinaca. Konačno, društvo kasne moderne, odnosno savremeni ka-

223 „Za mnoge ljude je njihov odnos prema autoritetu najistaknutija odlika njihova karaktera: bilo što su jedni samo tada doista sretni kada se mogu podati i potčiniti nekom autoritetu, i to utoliko više ukoliko je to podavanje i potčinjavanje strože i bezobzirnije, bilo što se drugi ponašaju odbojno i prkosno, i to čim treba da se potčine nekim naredbama pa bile one i najumnije i za njih same najsvrsishodnije.“ (From, 1984:43)

„O autoritetu govorimo samo onda kada se ova prinuda ne osjeti baš kao čista prinuda, već kada se ona upotpuni ili ojača osjećajnim odnosima. Svakom autoritativnom odnosu svojstvena je osjećajna spona nekog podređenog prema nekoj neodređenoj osobi ili instanci. Čini se da osjećaj autoriteta uvijek ima u sebi nešto straha, strahopoštovanja, uvažavanja, divljenja, ljubavi, a često i mržnje.“ (From, 1984:45,45)

224 „Predrasude su vrsta socijalnih stavova koji su logički neosnovani, zasićeni izrazitim emocijama i otporni na promjene. Dominiraju negativne emocionalne (iracionalne) i konativne komponente u vidu neprijateljstva, sposobnosti da se objekat napadne verbalno ili fizički.

Među najraširenije predrasude na svijetu spadaju:

- Predrasude prema rasama;
- Predrasude prema manjinama;
- Predrasude prema ženama;“ (Bašić, 2007:8)

pitalizam, sve češće se definiše i kao rizično društvo, u kojem dominiraju nesigurnosti i neizvjesnosti izazvane globalizacijom, tehnološkim razvojem i klimatskim promjenama.

Rizično društvo je definisao njemački sociolog politike Ulrich Bek, koji smatra da je otvoreno društvo, društvo rizika, zbog toga što članovi društva kao individue, odnosno građani preuzimaju rizik i odgovornost za svoje djelovanje. Okvir njihovog djelovanja se najviše ogledao u njegovoj samozaštiti, kako sebe, svoje porodice i imanja, jer je kroz historiju zabilježeno „samoorganiziranje u interesu sigurnosti, sve do organiziranja privatnih vojno – zaštitnih grupa, gradnje objekata koji su pružili svojevrsnu zaštitu krvnih srodnika i imovine.“ (Beridan, 2008:124).

Po Ulrich Beku, rizično društvo je društvo na višem nivou modernosti. Proces razvoja industrijskog društva doživio je najintenzivniji uspon u 19-om i prvoj polovini 20-og stoljeća. Neki s pravom kažu da je industrijsko društvo revolucionarno društvo, jer se unutar njega mijenjaju gotovo svi ključni aspekti društvenog života – bilo da je riječ o porodici, profesiji, klasnoj strukturi, radnoj snazi ili nauci. Međutim, istovremeno se može primijetiti da te iste strukture u principu opstaju i zadržavaju svoj osnovni oblik, jer nakon svake industrijske revolucije upravo industrijsko društvo nastavlja da egzistira i prilagođava se novonastalim okolnostima.

U zemljama blagostanja, gdje je proces modernizacije uveliko uznapredovao, mogu se uočiti dva paralelna procesa. S jedne strane, za većinu stanovništva prestala je egzistencijalna borba za opstanak, koja više ne predstavlja glavnu životnu preokupaciju. S druge strane, sve je izraženije javno suočavanje sa negativnim i rizičnim posljedicama dosadašnjeg industrijskog razvoja i modernizacijskih tokova, što otvara prostor za razvoj nove svijesti o društvenim, ekološkim i tehnološkim rizicima savremenog doba.

Ulrich Bek koncept rizika definiše kao „sistematski način bavljenja opasnostima i nesigurnostima uzrokovanim i uvedenim samom modernizacijom.“ (Pavlović, 2004:118).

Bek razvija koncepciju civilnog društva u teorijskoj diskusiji i postavlja ih u obliku sljedećih pet teza:

- „pod rizikom podrazumijevamo radioaktivnost koja ugrožava ljudske sposobnosti,
- Stvaraju se društvene pozicije rizika, rizici modernizacije pogađaju one koji proizvode i one profitiraju od njih, rizično društvo je i svjetsko društvo;
- Rizici modernizacije sa stanovišta dobitnika su jedan veliki biznis (komercijalizacija rizika nije prekinula sa logikom kapitalističkog razvoja);
- Čovjek može posjedovati bogatstvo, ali od rizika može samo da se trpi, oni su pripisani civilizaciji;
- Ono što je sada smatrano nepolitičkim postaje političko – eliminacija uzroka u samom procesu industrijalizacije. Reorganizacija moći²²⁵ i vlasti. Rizično društvo je katastrofično društvo.,“ (Pavlović, 2004:120).

Navedena Bekova koncepcija civilnog društva predstavlja društvo novog tipa nesigurnosti, neizvjesnosti i konflikata koji ukazuje na procese globalizacije²²⁶, a ona je uslovljena razvojem ekonomije i tehnologije i kao takva vodi širenju polja demokratije i ljudske emancipacije s jedne strane ili nametanja autoritarnog obrasca s druge strane.

225 “Moć – općenito potencijal, postojanje mogućnosti za provođenje nekih promjena u prirodi i društvu. U političkom smislu, mogućnost pojedinca ili neke društvene skupine da ostvaruje svoju volju, ili države da ostvaruje svoje interese. Vojnu moć jedne države (nacije, pokreta) predstavljaju ukupni potencijal te države koje ona može organizirati da bi pobijedila u ratu.” (Beridan, Kreso, Tomić, 2001:218) Društvena moć predstavlja postojanje određenog kapaciteta za provođenje određenih promjena u prirodi i društvu.

226 “Sam pojam globalizacije je omogućio razvoj ekonomije, razvoj tehnologije, razvoj elektronske revolucije, urušavanje socijalizma i nametanje kapitalizma kao jedinog puta, multinacionalne kompanije (su firme koje proizvode i, ili distribuiraju proizvode i usluge u najmanje dvije države, optužuju se za rast nezaposlenosti, iskorištavanje jeftine radne snage u zemljama u razvoju, povećanje jaza između bogatih i siromašnih zemalja, itd. – Pavićević, 2003:28) svjetske finansijske institucije i sl.” (Steger, 2005:21).

Na osnovu prethodno iznesenih stavova o savremenom društvu, sa posebnim osvrtom na civilno društvo – koje pojedini autori opisuju i kao rizično društvo – moguće je uspostaviti vezu sa sistemom sigurnosti i njegovim uzajamnim odnosom sa civilnim sektorom. Ova relacija podrazumijeva obostrani uticaj: s jedne strane, civilno društvo utiče na oblikovanje, nadzor i legitimaciju sistema sigurnosti, dok s druge strane, sam sistem sigurnosti svojim normama, politikama i praksama utiče na prostor djelovanja civilnog društva, potencijalno ga podržavajući ili ograničavajući.

Ulogu koju ima civilno društvo na sistem sigurnosti je od krucijalnog značaja, jer svakodnevno možemo vidjeti predstavnike civilnog društva, istraživačkih centara i nevladinih organizacija kako učestvuju i konstantno prate promjene u procesu koji se tiče općenito pitanja iz oblasti sigurnosti, a pogotovo većim zanimanjem za ulogu i položaj žena u sigurnosnim institucijama. Veće učešće civilnog društva u oblasti sigurnosnog sektora, "ukazuje na zainteresiranost i potrebu poduzimanja određenih koraka da bi se osigurala informisanost javnosti u pogledu svih sigurnosnih pitanja."²²⁷ Veće učešće civilnog društva o pitanjima koja se tiču sigurnosti općenito, predstavlja nužan rezultat novog, kao i šireg koncepta sigurnosti. Pri čemu, novonastale promjene o značenju i shvaćanju pojma sigurnosti doveli su do toga da dosadašnji ograničavajući pristup organima i institucijama sistema sigurnosti nisu više prihvatljivi.

Značajan doprinos u ostvarivanju i zaštiti ženskih ljudskih prava unutar sistema sigurnosti nedvojbeno pripada civilnom društvu, posebno kroz djelovanje nevladinog sektora, ženskih organizacija i drugih oblika građanskog angažmana. Kroz različite oblike zagovaranja, edukacije, pružanja podrške žrtvama, praćenja javnih politika i saradnje sa institucijama, međunarodne i nevladine organizacije imaju ključnu ulogu u prepoznavanju i adresiranju rodno zasnovanog nasilja, diskriminacije i institucionalne neosjetljivosti na pitanje rodne ravnopravnosti.

227 <http://www.css.ba/docs/Media&SSReformBOS.pdf>.

Od 1992. godine, kada su osnovane prve ženske nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini, pa sve do danas, pokrenut je značajan broj projekata usmjerenih na promociju ženskih prava i rodne ravnopravnosti. Veliki dio aktivnosti ovih organizacija bio je usmjeren na zagovaranje kod državnih institucija sa ciljem da se usvoje zakoni i javne politike koje će doprinijeti unapređenju statusa žena u svim sferama društvenog života.

CEDAW konvencija predstavljala je kako idejni, i tako i pravni okvir za djelovanje brojnih ženskih nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini. Ove organizacije ne samo promovirale principe konvencije u javnom prostoru, već su svoje aktivnosti usmjerile na njenu konkretnu primjenu u pravnom i institucionalnom sistemu. Prvi korak bio je podizanje svijesti o postojanju i značaju ove konvencije, kako među donosiocima odluka, tako i u široj javnosti. Nakon toga, organizacije civilnog društva su aktivno radile na edukaciji uposlenika/ica iz sektora pravosuđa i sigurnosti, uključujući sudije/ice, tužitelje/ice, advocate/ice, pripadnike/ice policijskih agencija, predstavnike/ice centara za socijalni rad, i prestavnike/ice drugih relevantnih institucija zakonodavne i izvršne vlasti, s ciljem da ih osposobe za efikasnu primjenu odredbi CEDAW-a u svakodnevnoj praksi.

Navest ćemo neke od najznačajnijih nevladinih organizacija koje djeluju na različitim nivoima i pokrivaju širok spektar aktivnosti usmjerenih ka unapređenju položaja žena u Bosni i Hercegovini.

U Bosni i Hercegovini početkom rata 1992 - 1995. godine nije bilo organizovanog djelovanja ženskih grupa ili nevladinih organizacija u antimilitarističke svrhe, iako su upravo u BiH zabilježene najmasovnije ulične antiratne demonstracije u jesen 1991. godine. Tokom rata, 1993. počela je djelovati „ženska nevladina organizacija *Medica* iz Zenice, koja je bila angažovana na pružanju terapijske pomoći ženama žrtvama rata, a kasnije proširila djelatnost i na pomoć žrtvama porodičnog nasilja, te zaštitu najširih prava žena. Bez obzira da li je riječ o aktivizmu koji pro-

pituje tradicionalne rodne uloge, zalaže se za povećano učešće žena u politici ili radi na podizanju digniteta majki, organizovani ženski aktivizam u Bosni i Hercegovini je počeo primjetno da se razvija tek nakon rata.” (Kavaz – Siručić, 2009:49).

Krajem 1996. godine samo u FBiH su bile registrovane 53 ženske organizacije.²²⁸ Danas je, uz Medicu u Bosni i Hercegovini aktivno nekoliko društveno angažovanih ženskih grupa i nevladinih organizacija koje tretiraju pitanja od interesa za žene.

Fondacija CURE, koja od 2005. godine djeluje kroz feministički aktivizam, organizaciju edukativnih programa i kampanja za rodnu ravnopravnostm doprinoseći time oblikovanju javnog diskursa i političke kulture u BiH.

Organizacija *Žene Ženama* posvećena je osnaživanju žena, naročito onih iz marginaliziranih i povratničkih zajednica, kroz programe edukacije i ekonomskog osnaživanja. Njihov rad ima posebno značenje u kontekstu lokalnih zajednica, gdje je položaj žene često dodatno ugrožen. Također, *Vive Žene* iz Tuzle fokusiraju se na psihološku rehabilitaciju žrtava ratnih trauma i porodičnog nasilja, pružajući specijaliziranu podršku i promovišući pristupe usmjerene na reintegraciju i zaštitu žrtava. Organizacija *Lara* iz Bijeljine djeluje u borbi protiv trgovine ljudima i seksualne eksploatacije, te je kroz svoj rad doprinijela izradi državnih strategija koje se odnose na ovu oblast.

Jedna od značajnijih nevladinih organizacija u regionu jeste organizacija „Žene u crnom“, koje na svojstven način nastoje ograničiti materijalizaciju nacionalizma u militantne oblike, kao i mnogi drugi ženski pokreti. Među prvim nevladinim organizacijama s izrazitim antimilitarističkim nabojem bile su *Žene u crnom*²²⁹ iz Beograda, koje su 1993. godine u centru ovog grada započele „simboličko ćuteće stajanje na ulici,

228 Nевladine organizacije u BiH <http://www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/199909/90923-001-pubs-sar.htm>

229 (<http://www.css.ba/docs/Media&SSReformBOS.pdf>).

koje svake srijede praktikuju i danas. Žene u crnom su organizacija koja u svom fundamentu sadrži antiratnu misiju, odnosno poziv na odbijanje bezpogovorne odanosti režimu, zajednici i naciji, one nekritičke odanosti koju nacionalizam i militarizam bez teškoće generišu iz patrijarhalne matrice." (Kavaz – Siručić, 2009:48). Poruka Žena u crnom je da mjesto rođenja i zatečenost u zajednici ne određuju nikoga, a pogotovo ne građane demokratskih država XXI stoljeća, u smislu pripadnosti narodu, religiji, državi, što aktivistice ovog pokreta čini promotorkama feminističke etike brige, koja upućuje na slobodan izbor pružanja brige, a ne na brigu po diktatu. Nacionalizam iskorištava žene i kreira razdor među njima tražeći da se nacionalno opredijele, učvrste vjeru u "čistokrvnost" pripadajuće nacije i, u skladu s tim, odanost dokažu podizanjem nataliteta.

Ove nevladine organizacije i mnoge druge sličnog profila djeluju kao ključni pokretači promjena u oblasti ženskih prava u Bosni i Hercegovini. Njihova aktivnosti doprinosi ne samo individualnoj zaštiti i podršci ženama, već i transformaciji društvenih i sigurnosnih politika na lokalnom i državnom nivou.

3.3.2. Uloga žene u izgradnji mira u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini

Proces izgradnje mira u postkonfliktnim društvima zahtijeva široku društvenu mobilizaciju i inkluzivnost, pri čemu se pitanje rodne ravnopravnosti sve češće prepoznaje kao ključna komponenta održivog mira i demokratizacije. Iako su žene tokom ratnih sukoba bila višestruko „pogođene” – kao civilne žrtve rata, izbjeglice, raseljena lica, preživjele seksualno nasilje i nositeljice tereta svakodnevnice – njihova uloga u mirovnim procesima, pregovorima je sistematski marginalizirana, ignorirana ili čak potpuno izostavljena. Da je žena isključena iz donošenja odlu-

ka o ratu, ili općenito o svim političkim pitanjima unutar države, naročito pitanjem nacionalne sigurnosti države, ona je jednako tako isključena i u pogledu odlučivanja države o pitanjima mira. To se posebno ogleda u Dejtonskom mirovnom sporazumu koji je u potpunosti izostavio rodnu perspektivu i participaciju žena u procesu njegovog nastanka.

Bosna i Hercegovina, kao primjer izrazito kompleksnog postkonfliktnog društva, pruža relevantan okviru za razmatranje doprinosa žene u procesima izgradnje mira. Bosna i Hercegovina je još uvijek u „natalnoj fazi razumijevanja sopstvene historije, pa se *ono što se dogodilo* tumači *kao da se događa*, kao da nikada nije postojalo Jučer, kao da neće postojati Sutra, i kao da smo osuđeni na Danas, u kojem uvijek trijumfuje negativno Jučer. Vječito ponavljanje istog.“ (Ćurak, 2016:153). Situaciju u Bosni i Hercegovini dodatno teškom čini rasprostranjeni nacionalizam, različiti oblici diskriminacije, organizovani kriminal, proliferacija naoružanja, visoka stopa nezaposlenosti i siromaštva, uz prateće pojave sveopće destrukcije i društvene isključenosti, a da o preveniranju maloljetničke delikvencije, sve većeg broja femicida, rodno zasnovanog nasilja, trgovine ljudima i kontrole malokalibarskog oružja, i ne govorimo.

Izučavajući pojam mira i razvoj kulturne dimenzije mira, došli smo do ideje, da elaboraciju definirane teme, sagledamo sa dva kulturološka korijena mira. Inglehart smatra da istinski korijeni budućeg trajnog mira čine dva vodeća faktora promjena, a to su žene i mladi. Suština i cilj je da pored definiranja pojmova mira (pozitivnog i negativnog mira) i nasilja (direktno, strukturno i kulturno nasilje), otvorimo i postavimo pitanja koja se tiču izgradnje mira, te obratimo pažnju na narative i forme nasilja koji negativno utiču na proces izgradnje mirnog društva. Pitanje, da li neravnotežan odnos muškaraca i žena pospješuje kulturu nasilja i uolikoj mjeri je ženski subjekt u Bosni i Hercegovini u mogućnosti da doprinese izgradnji mira, pojavljuje se kao važno pitanje u polju bosanskohercegovačke sadašnjosti.

O miru i nasilju?

Mir? Šta podrazumijevamo pod pojmom mira? Da li je dovoljno kada kažemo mir je mir, ili u najopćenitijem i najširem njegovom poimanju, mir je stanje suprotno ratu.

Mir možemo definisati sa različitih aspekata kako sa polemološkog, sociološkog, filozofskog tako i sa irenološkog stajališta. Svaki od pobrojanih stajališta u svom definiranju pojma sadrži posebna obilježja. Sa polemološkog stajališta mir predstavlja "stanje suprotno ratu, obratno od ratnog stanja, stanje koje prethodi ratu i koje slijedi iz njega. Normalno i uobičajeno, ustaljeno funkcionisanje državnog i javnog poretka, stanje javne i privatne sigurnosti građana i javnog reda, u kojem se masovno ne koristi oružje i vojna sila u borbene svrhe" (Beridan, Tomić, Kreso, 2001:214).

Mir je važan dio tradicionalnog sistema vrijednosti mnogih kultura. Krenuvši od vrijednosti mira u hindu kulturama, budizam, taoizam, džainizam, kulture koje ističu mir i harmoniju kao dio svakodnevnog života, pa i hrišćanstvo i islam u svom izvornom obliku sadrže i uzimaju ljubav, nenasilje, poštivanje Drugih, za osnovu svoje kulture.

Dolf Šternberger pravi razliku između političkog pojma mir i pojma mir, u kojem historijsko - religijska opservacija mir shvata kao promjenu čovjeka i čovječanstva, dok politička elaboracija razumijeva mir kao sporazum. Šternbergerovo političko poimanje mira možemo primjetiti ili prepoznati i u primjeru Bosne i Hercegovine, jer ono podrazumijeva mirovne sporazume, mirovne procese, mirovne posrednike, međunarodne organizacije, itd.

Norveški znanstvenik Johan Galtung u knjizi *Mirnim sredstvima do mira*, taj prvi mir poslije rata i konflikata naziva negativnim mirom, "negativan mir je ispunjen odsustvom nasilja", što znači da i pored negati-

vnog mira postoji pozitivan mir, a da bi negativan mir postao pozitivan nužno je razviti "slobodu i pravdu, kao imperative ljudskosti koji nam stalno izmiču ili im se asimptotski približavamo. Pozitivan mir je najteži mogući poduhvat i on računa na onu sadržajnost mira koja nadilazi političku elaboraciju, ugrađujući u sadržaj pojma mir i druge kategorije destilirane iz slobode i pravde kao dva najviša ljudska ideala." (Čurak, 2016:165). Dakle pozitivan mir podrazumijeva odsustvo svih vrsta nasilja.

Galtung polazi od dvije kompatibilne definicije mira: Mir je odsustvo/smanjenje svih vrsta nasilja i Mir je nenasilna i kreativna transformacija sukoba. Možemo primjetiti i zaključiti da svaka definicija mira sadrži nasilje, sukob ili najradikalniji oblik upotrebe nasilja, rat koji rezultira takvim zločinima kao što su genocid i holokaust. Da bi smo govorili o kulturnom nasilju i o onom što stoji nasuprot njega kulturnom miru, neophodno je definirati sam pojam nasilja.

Nasilje u najužem smislu podrazumijeva nanošenje štete ili povrijeđivanje Drugog. Galtung nasilje vidi kao "povredu osnovnih ljudskih potreba, i opštije posmatrano, života, koje snižava nivo zadovoljenosti potreba ispod svakog mogućeg minimuma." (2009:275). Kao što se može vidjeti u prethodnoj definiciji nasilje ugrožava osnovno ljudsko pravo, pravo na život, kao direktni element, zatim nivo zadovoljenosti potreba, kao socijalno kulturni element, s tim da naglasimo da se na nasilje gleda iz perspektive onoga koji ga trpi. S toga Johan Galtung dijeli nasilje na direktno nasilje, strukturno i kulturno nasilje.

Direktno nasilje je namjerno nasilje i javlja se u sferi ličnosti, društva i svijesti, a vrše ga pojedinci koji djeluju samostalno ili u okiru kolektiveta²³⁰. Dakle, nasilje u kojem postoji počinitelj koji želi da izazove posljedice nasilja, nazivamo direktnim nasiljem, dok strukturno ili indirektno nasilje nije namjerno i ono potiče iz društvene strukture, javlja se iz-

²³⁰ Direktno nasilje može da se podijeli na verbalno i fizičko, a s druge strane na nasilje koje se sprovodi nad tijelom, umom i duhom. Sve kombinacije ostavljaju traume koje tokom vremena također mogu da se ispolje kroz nasilje. (Galtung, 2009:54).

među ljudi i društava²³¹. Represija i eksploatacija su dva najvažnija oblika spoljašnjeg strukturnog nasilja, a javljaju se iz sfere politike i ekonomije. Pored direktnog i strukturnog nasilja, kulturno nasilje je nasilje sa kojim se prvo susrećemo, ono služi kao legitimizacija direktnog i strukturnog nasilja. Kulturno nasilje je potpuno simbolično nasilje. Prema sadržaju se dijeli na religiju, ideologiju i pravo, jezik, umjetnost, a prema nosiocima na univerzitete, škole, medije. Kulturno nasilje "motivirše aktere da čine direktno nasilje ili da se ne suprotstavljaju strukturnom nasilju; ono može biti namjerno ili nenamjerno." (Galtung, 2009:54).

Naspram svakog mira stoji nasilje i naspram svakog nasilja stoji mir. Tako i naspram direktnog, strukturnog i kulturnog nasilja stoji direktan, strukturni i kulturni pozitivan mir. Šta predstavljaju direktan pozitivan mir, strukturni i kulturni pozitivan mir?

Direktan pozitivan mir se sastoji od "verbalne i fizičke dobrote, dobra za tijelo, um i duh Sebe i Drugog; odnosi se na sve osnovne potrebe, opstanak, blagostanje, slobodu i identitet", dok strukturni pozitivan mir bi predstavljao "zamjenu represije slobodom, eksploatacije ravnopravnošću, a onda jačanje toga dijalogom koji bi zamijenio penetraciju, integracijom koja bi zamijenila segmentaciju, solidarnošću koja bi zamijenila fragmentaciju, participaciju koja bi zamijenila marginalizaciju" i kulturni pozitivan mir koji je i fokus ovoga rada predstavljao bi "zamjenu legitimizacije nasilja legitimizacijom mira; u religiji, pravu i ideologiji, jeziku, u umjetnosti i nauci, u školama, na univerzitetima i u medijima." (Galtung, 2009:55).

Upravo na temelju prethodno iznesenih definicija može se zaključiti da izgradnja kulture pozitivnog mira podrazumijeva otvorenost prema različitim ljudskim sposobnostima, željama i identitetima, umjesto reprodukcije potiskivanja, tabua, marginalizacija, itd.

²³¹ Strukturno nasilje se dijeli na političko, odnosno represivno, i ekonomsko, odnosno eksploativno, njega podržavaju strukturna penetracija, segmentacija, fragmentacija i marginalizacija. Pored toga postoji i horizontalno strukturno nasilje, do koga dolazi usljed previše čvrste povezanosti ili suviše labave povezanosti, ili čak potpune nepovezanosti. Strukture mogu da budu previše hijerarhijske (vertikalne), u njima može da postoji previše bliska povezanost (horizontalne), mogu da budu previše (i/i) ili premalo (ni jedno ni drugo). (Galtung: 2009:54).

Kada govorimo o kulturnim korjenima mira, u okviru toga pojma postavljaju se mnoga pitanja, koja još uvijek i nakon toliko godina, historije nasilja i rata, tragične povijesti ubijanja, nema i ne može da pruži adekvatne odgovore. Za početak, suočeni smo sa činjenicom da smo izgradili kulturu konflikata, kulturu nasilja, u krajnjoj mjeri kulturu rata. Postavlja se pitanje da li je kultura nasilja u regiji afirmativna? Da li nas sadašnja opasnost od posljedica strukturnog nasilja za nas i našu budućnost i budućnost naše djece i unuka prisiljava da gradimo kulturu mira? Da li se kultura mira razvija sa povećanim brojem institucija i organizacija kojima je cilj da izgrade mir? Da li je vjerovatnije da će se javiti kultura mira ukoliko bi žene u većoj mjeri učestvovala u odlučivanju? Da li je moguće izgraditi stvarni djelatni mir u zemljama Balkana? I u krajnjoj mjeri, postavimo pitanje javno: da li se može graditi kultura mira i da li vrijedi ulagati energiju u afirmaciji kulture mira? Toliko pitanja koja se tiču svakog građanina i građanke Bosne i Hercegovine, sadašnjih generacija i generacija koje dolaze.

U Bosni i Hercegovini je na djelu „ponižavajuće etničko zlostavljanje građanina koje združeno provode etnopolitike sabrane oko tzv. „nacionalnih stranaka“ i predstavnici međunarodne zajednice, a koje je ozaakonjeno Ustavom, uz poražavajuću spoznaju da dejtonska Bosna počiva na najgrubljoj vrsti diskriminacije utemeljenoj na kolektivističkim karakteristikama etničke pripadnosti konstruiranim kao biološkim, pri čemu je famozno kolektivističko pravo naroda na samoodređenje u potpunosti zatrla jedno civilizacijski starije pravo, pravo građanina na samoodređenje.“ Građani i građanke Bosne i Hercegovine su još uvijek pod dejstvom negativnog mira kao stanja ne –rata, sa malim pomjeranjima ka pozitivnom miru, a sve ovo možemo podvesti pod mirovni proces²³². Mujkić navodi da „nikakva država ne može pretendirati na legitimitet ako sistemski gazi dostojanstvo slobodnog građanina, ako svojim usta-

232 "Mirovni proces je supstitucija mira i njegova jedva primjetna negacija. Pod njim se podrazumijeva instrument međunarodne zajednice kojim se kontrolišu rat i mir, permanentnom proizvodnjom ni rata ni mira, kao najzad pronađenim oblikom političke vladavine novoosnovanim i postkonfliktnim zemljama." (Čurak, 2008/2009 – Kako misliti Bosnu).

vnim temeljem ne samo da živi od permanentne krize izazvane nacionalizmom, već ona samom svojom konstitucijom generira krizu koja sprečava bilo kakvu racionalnu državnu organizaciju pokazujući kontinuirano odsustvo potrebe za djelovanjem u pravcu općeg dobra.“ (2007:125).

Sasvim je dovoljno da uvidimo i da nakon toliko godina poslije rata neke od njegovih posljedica nisu nestale, npr. pitanje povratka izbjeglica i raseljenih lica u Bosni i Hercegovini, još uvijek se traga za nestalima, kojima živi traže pravdu za žrtve, nadalje, mediji koji u više navrata promovišu nasilje, sistem obrazovanja, u kojem su još uvijek dvije škole pod jednim krovom, etnonacionalna inteligencija, fenomen nezaposlenosti, siromaštvo raste iz dana u dan, „minimalne“ pretpostavke za demokratsku participaciju građana/ki, a da se ne govori o iluzornim pretpostavkama o socijalnoj pravdi kao i jednakosti šansi i jednakosti raspodjele svih državnih i društvenih dobara, problemi marginalizacije, itd. Sve su ovo uvjeti koji „haraju“ postdejtonskim prostorima Bosne i Hercegovine i opterećuju svijet prosječnog stanovnika i građanina/ki. Sve su ovo negativne, ali ipak i stvarne situacije, osobine sistema i države u kojem živimo i koji treba da pređe veliki put od negativnog mira kao stanja ne – rata, kroz dugotrajni mirovni, mukotrpni proces do pozitivnog mira kao civilizacijskog procesa.

Bosni i Hercegovini je neophodno da se ozbiljnije posveti istraživanju i proučavanju mira, aktivnije učešće nevladinog i vladinog sektora, uloga medija u promociji mira, uključivanje akademske zajednice u promociji mira, i što veća afirmacija kulture mira, tolerancije, dijaloga i saradnje. Bosni i Hercegovini kao i zemljama u regionu, da bi krenule dalje je potrebna tranzicijska pravda. Tranzicijska pravda je nova naučna disciplina koja se izučava i primjenjuje kao zaseban metod i proces suočavanja sa prošlošću u društvima koja su opterećena naslijeđem teškog, masovnog i sistematskog kršenja ljudskih prava i povreda Međunarodnog humanitarnog prava. Ona predstavlja „odgovor društva i država na pomenuta kršenja, sve u cilju uspostavljanja vladavine prava, provođenja aktivno-

sti radi ublažavanja posljedica izvršenih ratnih zločina počinjenih tokom oružanih sukoba i stvaranja uslova za promoviranje mira, demokratije i pomirenja, sa ciljem sprečavanja ponavljanja strašnih događaja iz prošlosti“.

Tranzicijska pravda kao aplikabilna disciplina se služi mehanizmima: „krivična pravda, utvrđivanje činjenica i kazivanje istine, programi reparacija, memorijalizacija, komemoracije i kultura sjećanja, izgradnja mira i demokratskog društva.“ (Seizović, Šimić 2016:52).

Sve dok afirmiramo kulturu nasilja, podstičemo govore mržnje, utopijski je razmišljati o jednom civilizacijskom procesu koji u svom sastavu integriše sve one osobine sistema i države koji teže ka pozitivnom miru.

Kulturni korijeni mira

Inglehart smatra da su žene i mladi dvije društvene grupe čiji potencijal može igrati ključnu ulogu u oblikovanju trajnog mira. Njihova otvorenost prema promjenama, sposobnost, veća sklonost ka diplomatskim pregovoranjima i angažman u civilnom društvu i mirovnim inicijativama, čine ih nositeljicama transformacije sukoba.

Iako žene čine polovinu svakog društva, njihov intelektualni kapacitet, iskustvo i vrijednosti historijski nisu bile prepoznate kao relevantne u procesima donošenja ključnih odluka. Čak i nakon oružanih sukoba, kada su žene često činile većinu ukupnog stanovništva, one su i dalje bile isključene iz formalnih političkih i mirovnih procesa, pozicionirane na marginama društva kao nevidljive i nedovoljno legitimne akterke u pitanjima koja se tiču rata i mira. Zašto? Zašto je na prostorima Balkana, postala ustaljena praksa isključivanja žena, u pogledu donošenja važnih odluka za državu i društvo? Galtung kaže da je problem u patrijarhatu, patrijarhalnom diskursu koji proizvodi direktno, strukturno i

kulturno nasilje. Možda je odgovor i u stereotipima i predrasudama koji obiluju bosanskohercegovačkom svakodnevnicom i na bilo kojem nivou međuljudskih odnosa.

Da obrazložimo: Čovjek je biće slobode, on utemeljuje svoje biće, svoje djelovanje na postuliranom identitetu i principu nade, koja će govoriti o zajedničkoj, prije svega prihvatljivoj budućnosti, uz obostrano prihvatanje jedni drugih, ne kroz okove stereotipa i predrasuda, nego izričito kroz dijalog koji će dovesti do savremenijeg društvenog razvoja i mogućnosti čovjekove (muške i ženske) emancipacije.

Rodni odnosi i rodne uloge se često mijenjaju tokom i nakon sukoba, u postkonfliktnim društvima i period postkonfliktne obnove društva i države predstavlja jedinstvenu priliku da se otvori prostor za uvođenje promjena. Integracija rodnih pitanja u politike države je proces procjene potencijalnih posljedica po žene i muškarce bilo koje planirane aktivnosti, uključujući zakonodavne odredbe, politiku i programe u svim oblastima i na svim nivoima odlučivanja. Integracija rodnih pitanja predstavlja holistički pristup koji „osigurava da se pitanja roda i njihov utjecaj na žene i muškarce sveobuhvatno adresira u reformi sektora sigurnosti.“ (Bećirević i suradnice, 2011:30).

Uprkos svim društvenim promjenama, pokušajima civiliziranja, različitim kulturnim i tehnološkim naprecima, prostor Bosne i Hercegovine, na svu žalost pretendira ka kulturi nasilja, kulturi konflikata, nego ka kulturi rada, modernizacije, mira. Stičemo utisak da smo se srodili i prihvatili mirovni proces kao trajno rješenje naših problema. Tranzicija iz kulture nasilja u kulturu mira je dugotrajan i protivrječan proces, ne odvija se preko noći, i ovisi od unutarnjih i vanjskih faktora (jačanja eurointegracijskih procesa, ekonomskog, turističkog razvoja regiona), kao i afirmaciji novog sistema vrijednosti i pogleda na bolji svijet, svijet bez nasilja, korupcije i konflikata, svijet u kojem nećemo nakon počinjenih zločina, deceniju tražiti nestale i toliko dugo čekati da oni koji su odgovorni i počinili zločine budu kažnjeni.

4. RODNE POLITIKE I SISTEM SIGURNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI

4.1. Bosanskohercegovački rodni stereotipi

*„Za svaku djevojčicu koja je umorna od pretvaranja da bude slabašna,
a osjeća se snažnom, postoji jedan dječak koji je umoran
od toga da izgleda snažan kada se osjeća ranjivo.“*

Nancy R. Smith²³³

Pojam koji je neizostavan u vođenju različitih debata o mnogim društvenim pitanjima, pojam koji svakodnevno koristimo i čujemo putem sredstava medijskog informiranja, jesu stereotipi. Za početak, šta su stereotipi?

Stereotipi su često iskrivljeno shvatanje stvarnosti, koji se manifestuju u percepciji, mišljenju, u „kognitivno – spoznajnoj komponenti socijalnih stavova.“ (Bašić, 2007:8). Stereotipi nisu klasične psihološke kategorije, kao što su mišljenje i percepcija, nego kruto viđenje i shvatanje stvarnosti, pristrasni klišeji, šabloni koji se najčešće odnose na neke društvene skupine, npr. određenu spolnu grupu. Izvori stereotipa jesu prvenstveno, u odnosima među grupama, kao i u nemogućnostima objektivnog i svestranog opažanja i analiziranja složenosti društvenih pojava i odnosa među njima. Stereotipi su jedan od važnih mehanizama za održavanje predrasuda te se javljaju na različitim nivoima od individualnih do institucionalnih.

Predrasude su jedna od vrsta socijalnih stavova koji su logički neosnovani, zasićeni izrazitim emocijama i otporni na promjene. U predrasudama dominiraju „negativne emocionalne (iracionalne) i konativne kom-

²³³ Citirano prema: Zilka Spahić Šiljak (2019): Sociologija roda feministička kritika, TPO Fondacija;

ponente u vidu neprijateljstva, sposobnosti da se objekat napadne verbalno ili fizički, tačnije generalizacije koje se koriste za ocjenu različitih ljudi, objekta.“ (Ibid,8,9).

Mirjana Adamović rodne stereotipe dovodi u vezu sa procesom socijalizacije, u kojem djeca usvajaju rodne uloge, „riječ je o jednostranim imidžima žena i muškaraca. Pozitivno ili negativno stereotipno evaluiranje često postaje oblik predrasude.“ (2011:127). Stereotipi i ukorijenjene predrasude dovode do oblika društvene diskriminacije osobe na temelju spola, najčešće diskriminaciju žena²³⁴.

Rodni stereotipi i rodne predrasude su kroz ljudsku civilizaciju dovodili i dovode do diskriminacije žena na svim poljima ljudskog djelovanja, a naročito u sigurnosnom sektoru države i sigurnosnim dimenzijama društva, bez obzira na historijsku distancu na koju se fokusiramo.

Bosanskohercegovački stereotipi se ne razlikuju mnogo više od stereotipa zemalja u regionu, stereotipi koji su proistekli iz historije zajedničke države, tradicije, društva i okruženja, obilježja koju „balkanske kulture čine kritični dio isključivanja žena u modernim društvima Balkana. Isključivanja kroz kulturu i u kulturi se ponavljaju na dnevnoj osnovi, kroz diskurse i prakse; u idejama, kulturnim proizvodima i identitetima.“ (Blagojević, 2004:131). Jasno je da se ovakvom pitanju ili čak problemu ne pridaje velika pažnja, pogotovo ne u Bosni i Hercegovini, iz razloga jer integriranje rodni pitanja i rodni politika u privatnu i javnu sferu države i društva zauzimaju jedno od posljednjih mjesta na ljestvici prioriteta vodećih lidera i stranaka. Može se reći da preovladava određena nezainteresiranost državnih struktura za uključivanje rodni pitanja kako u individualnu, tako i u institucionalnu sferu djelovanja, jer se smatra, da su ustaljeni rodni identiteti i rodne uloge općeprihvaćene i da se ne trebaju modulariti niti mijenjati.

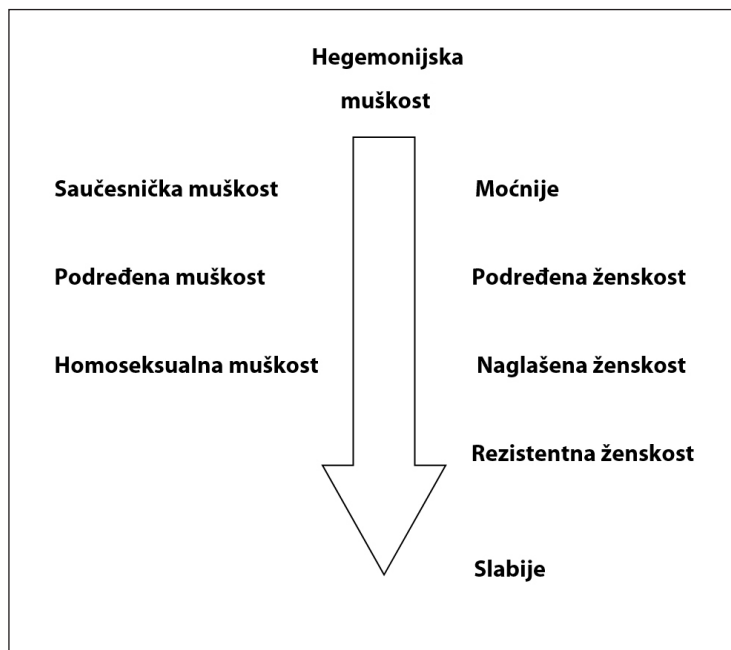
²³⁴ Pojam se pojavljuje kasnih šezdesetih godina prošloga stoljeća i označava individualne predrasude, uvjerenja, ponašanja, ali i institucionalizirana shvaćanja, politiku, mjere, jezične prakse ili druge aktivnosti kojima se sustavno pokazuje da su žene manje vrijedne od muškaraca, dakle, sadrže ideologiju neravnopravnosti spolova. U patrijarhalnim se društvima seksizmi javljaju na svim razinama društvenog života, od zabrane obrazovanja žena do neprimanja žena u radni odnos ako planiraju ili imaju obitelji, ili ako su u srednjoj životnoj dobi, itd. (Adamović, 2011:127).

Rodni identiteti muškaraca i žena su definisani društveno i psihološki. Tačno se zna, šta treba da rade žene, a šta muškarci i koja su njihova polja u kojima oni treba da prosperiraju (a da ne govorimo o LGBTQ populaciji i njihovim pravima), zbog toga što je rukovodeća vlast suočena sa drugim po njima primarnim pitanjima, za koja smatraju da su od velike važnosti za budućnost Bosne i Hercegovine, i njenom kretanju ka euroatlanskim integracijama. Politike u Bosni i Hercegovini zanemaruju činjenicu da upravo međunarodna zajednica apelira na rodnu jednakost i ravnopravnost spolova, i svakodnevnom isticanju važnosti povećanja broja žena na rukovodećim mjestima i mjestima odlučivanja.

Misija Organizacije za sigurnost i saradnju (OSCE-a) u Bosni i Hercegovini u procesu demokratizacije društva, ima primarni cilj, kao prioritet, rekonstrukciju na bazičnom nivou, jačanje ženskih grupa i organizacija, da bi se stvorio prostor za žensku građansku inicijativu, odgovornost i aktivnost: „OSCE je utjecao na usvajanje Privremenih izbornih pravila koja određuju kvotu od najmanje 30% za žene na svim stranačkim izbornim listima, uključujući tako Bosnu i Hercegovinu u globalne trendove” (Bakšić – Muftić, 2006:296). Međutim, realna slika stanja i položaja žena u Bosni i Hercegovini, ili općenito stanje rodničkih odnosa se u Bosni i Hercegovini još uvijek definira na osnovu patrijarhalne moći, odnosno isključive dominacije muškaraca nad ženama (kroz autoritet, nasilje, ideologiju u institucijama, državi, sigurnosnom sektoru, a naročito u privatnoj sferi djelovanja).

Prema Konelu rodni odnosi²³⁵ su “proizvod svakodnevnih interakcija i praksi. Delanja i ponašanja prosečnih ljudi u ličnom životu, direktno su povezani sa socijalnim aranžmanima u društvu. Ti aranžmani se reprodukuju tokom života i iz generacije u generaciju, ali su podložna i promenama.” (Butler, 2001:129).

235 „U svojim delima *Rod i moć* (1987) i *Mušкости*, R.V. Konel nudi jednu od najpotpunijih teorijskih postavki roda. Njegova gledišta naročito su uticajna u sociologiji, jer je integrisao koncepte patrijarhata i muškosti u okviru teorije o rodni odnosima. Prema Konelu, muškost predstavlja odlučujući element rodnog poretka i ne može se razumeti odvojeno od njega, ili od ženskosti koja je prati.” (Butler, 2001:129).

Shema br. 6. Rodni poredak i rodna hijerarhija R. V. Konela

Iz ponuđene sheme broj 6. Konel ukazuje na rodni poredak i rodnu hijerarhiju u okviru koje dominira hegemonijska muškost i unutar koje su navedeni “stilizovani idealni tipovi muškosti i ženskosti”. Kao što je vidljivo hegemonijska muškost dominira nad svim drugim muškostima i ženskostima u društvu, a naročito ženskostima koje se na kraju vrednuju kao slabije. Ono što je naročito karakteristično za pomenuti Konelov rodni hijerarhijski poredak jeste da se hegemonijska muškost “ne ostvaruje kroz upotrebu brutalne sile, već kroz kulturalnu dinamiku koja zalazi u privatni život i društvene oblasti.” (Ibid, 130). Ovakav proces nastanka i djelovanja hegemonijske muškosti i patrijarhata predstavlja obrazac kulturnog nasilja koji postaje “konstanta” u mnogim društvima i državama.

Rodni poredak i rodna hijerarhija koju je naveo Konel, između ostalog, može da posluži kao shematski prikaz nastanka korijena formiranja i razvoja stereotipa i predrasuda. Prema kojoj hegemonijska muškost pred-

stavlja općeprihvaćeni ideal muškosti, dok sve ono što stoji ispod tog ideala predstavlja podređenu i saučesničku muškost, a na dnu ljestvice stoji homoseksualna muškost, kao najniže rangirana. Kada je u pitanju ženskost, ona je svakako tretirana metodom subordinacije u odnosu na hegemonijsku muškost, kroz njenu podređenu i naglašenu ženskost.

Ukoliko rodne odnose u Bosni i Hercegovini sagledamo kroz ponuđenu Konelovu shemu, možemo se složiti da i u Bosni i Hercegovini, preovladava i "profitira" dominantna pozicija hegemonijske muškosti u patrijarhalnom poretku, iz razloga, jer se na nju gleda kao na heteroseksualnost i brak između muškarca i žene, autoritet, fizičku snagu, itd., dok sve što je "ispod" hegemonijske muškosti podložno je predrasudama, stereotipima i na kraju, diskriminaciji.

Valja naglasiti, da rodni odnosi nisu nepromijenjiva kategorija i nisu statični, jer su oni rezultat društvene konstrukcije roda i spola, te su stoga, rodni odnosi podložni promjenama i utjecajima, a u savremenom, globaliziranom svijetu, je mnogo jednostavnije modelirati, preoblikovati rodni identitet i time "razbiti" stereotipe i predrasude, prvenstveno o različitim seksualnim orijentacijama, a zatim i rodnim ulogama u društvu i državi.

4.2. Rod i reforma sektora sigurnosti u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini

Nacionalni sistem sigurnosti je neizbježan, čak i ključni element svake države. Osnovni njegov cilj jeste zaštita suvereniteta, teritorijalnog integriteta i političkog poretka od opasnosti, kako izvana (vanjska sigurnost), tako i iznutra (unutarnja sigurnost). Postavlja se pitanje kakva je uloga i položaj žene u sistemu sigurnosti, u ovom slučaju Bosne i Hercegovine, koliki je njihov doprinos očuvanju stepena sigurnosti države? Statistički podaci pokazuju prisustvo vrlo malog broja žena u politici u Bosni i Hercegovini i organima države gdje se odlučuje o sigurnosnim pitanjima, participaciji na mjestima odlučivanja, kao i učešću žena u sistemu sigurnosti Bosne i Hercegovine, koji se još uvijek smatra „muškom sferom“ djelovanja.

Kroz historiju ljudi i društva su se na različite načine borila za opstanak, egzistenciju, ravnopravan položaj u društvu, državi, i u skladu sa tom borbom su nailazila na neizvjesnost, opasnost i određene rizike. Stoga se pitanje sigurnosti odnosi na svako ljudsko biće podjednako, na članove društva, bez favorizacije jedne strane unutar njene rodne dimenzije.

Svjedoci smo kompleksne realnosti savremenih društava, pojava i sigurnosnih dilema koje prate današnju civilizaciju. Njihov dijapazon polazi od najjednostavnijih vrsta ugrožavanja čovjeka (npr. narušavanje javnog reda i mira) do najsloženijih (oružani konflikti). Proces globalizacije i intenzivan razvoj novog svjetskog poretka, konstelacije međunarodnih odnosa, te brojne prirodne i druge katastrofe, u krajnjoj mjeri i globalno zagrijavanje, generiraju mnoštvo problema u svim oblicima ugrožavanja sigurnosti ljudi (i muškaraca i žena).

Sigurnost predstavlja najvažniji cilj djelovanja država i društava, kroz unutrašnju i vanjsku politiku države. U općem političkom smislu, držav-

no – nacionalna sigurnost podrazumijeva stepen zaštite društva, države od ugrožavanja iznutra i izvana. Vanjska sigurnost se odnosi na “nezavisnost, suverenitet i teritorijalni integritet države i stepen njenoga ugrožavanja, odnosno zaštite u određenom vremenu”, dok pod unutarnjom sigurnošću podrazumijevamo “mogućnost za funkcioniranje ustavnog, ekonomskog i pravnog sistema države, stepenom zaštite ljudi (građana), njihovih prava, materijalnih dobara u ličnoj i svakoj drugoj svojini”. (Beridan, 2008:27). Sinonim za sigurnost u njenom općeprihvaćenom poimanju, kao djelatnost i funkciju države jeste nacionalna sigurnost.

Svaku državu čini njen politički sistem „koji se sastoji od niza politika u određenim društvenim oblastima i djelatnostima, kao što su: ekonomska, socijalna, zdravstvena, sigurnosna, obrazovna, kulturna, vanjska i druge politike” (Beridan, 2008:55), gdje svaka politika u interesu integralne politike jedne države zasniva svoj sistem (sigurnost, obrazovanje, kultura, itd.) kao podsistem države i njegovih funkcija preko kojih se ostvaruje, iz zajedničkih interesa u cilju funkcionisanja određene države. Neophodnost interpretacije i razumijevanja pomenutih pojmova sigurnosti, nacionalne sigurnosti i nacionalne sigurnosne politike ogleda se u njihovom krajnjem cilju, a to je zaštita države i njenog stanovništva od različitih oblika ugrožavanja. Valja naglasiti da se koncept sigurnosti u novije vrijeme dijelom redefinirao, te je sa jednog državno – nacionalnog shvatanja i poimanja, svoj fokus i „referentni objekat (državu)” usmjerio ka pojedincu i pojedinki, koncept poznatiji kao human security, humana sigurnost, odnosno ljudska sigurnost: „ideja ljudske sigurnosti (human security), istisnula je tradicionalno shvaćanje nacionalne i globalne sigurnosti i naglasak prenijela s teritorijalne sigurnosti na sigurnost kroz ljudski razvoj. U temeljima te paradigme ključni referent sigurnosti treba da bude pojedinac, a ne država”. (Ždralović, Rožajac – Zulčić, 2012:394). Takva promjena koncepta sigurnosti u današnje vrijeme je jako diskutabilna. Svjedoci smo da je migrantska kriza i ostali oblici prijetnji po nacionalnu sigurnost država, kao što je terorizam, međunarod-

ni organizovani kriminal i drugi, promijenila ovaj vid shvatanja te se kao ključni referent sigurnosti ponovno nameće država, čiji je prioritetni cilj zaštita država i osiguravanje granica, u odnosu na humani aspekt i odnos država, državnih (nacionalnih) politika prema migrantima i izbjeglicama iz različitih država Bliskog istoka.

Činjenica da je svako ljudsko biće podjednako izloženo sigurnosnim rizicima i prijetnjama, s toga je važno da jednakopravno i žene i muškarci učestvuju u njihovoj prevenciji i svim ostalim fazama i procesima njihovog rješavanja.

Neosporna je i rigorozna činjenica da je kroz cijeli razvoj ljudske civilizacije polovina ljudskog roda – žene su bile zapostavljena populacija, naročito kada je riječ o upravljanju državom, o odlukama koje su se ticale rata i mira, o upravljanju općim dobrima države i društva, pa i porodičnog imetka.

Pitanja sigurnosti na nivou države, sve šta je činilo vojnu obavezu, u svim državama, kraljevstvima i carstvima... bila su u „ingerencijama“ muške populacije te države, carstva ili kraljevstva²³⁶. I u najstarijim modelima demokratije, sve do 20. stoljeća, žene nisu imale ni pravo glasa. Žene su bile zapostavljene i u pogledu obrazovanja, te su se različiti oblici ženskoga bunta, kao što su ženski radnički štrajkovi i početni oblici feminizma, borbe za ženska prava pojavili tek krajem 19. stoljeća.

Militarizam je u većini zemalja bio izraz muške dominacije. Razvoj savremene ratne tehnike doprinio je mogućnostima učešća žena u oružanoj borbi, što su pokazala iskustva u Drugom svjetskom ratu.

236 Posebna grupa u okviru kritičkog proučavanja sigurnosti i neizmjerne važnosti definirane teme jesu, rodni i feministički pristupi. Rodni i feministički pristupi, iako decenijama prisutni u ostalim disciplinama društvenih nauka, „počeli su da se razvijaju u okviru nauke o međunarodnim odnosima dosta kasno. Pionirsko delo predstavlja knjiga Banane, plaže i baze: stvaranje feminističkog pogleda na međunarodnu politiku, Sintije Enlou, iz 1989. godine“. Opšte poznata činjenica je, da je istraživačko polje sigurnosnih studija, sistema sigurnosti isključivo bila muška sfera i da je sigurnost društveno polje koje tradicionalno oblikuju muškarci. Iako postoje značajne razlike unutar ovih pristupa „svima im je zajednička kritika patrijarhata, odnosno namera da identifikuju, propituju, i pružaju otpor raznim načinima na koje su muški pogledi, interesi, i aktivnosti privilegovani nad ženskim u savremenom društvu.“ (Ejdus, 2017:95).

Sloboda pojedinca i njen nivo – muškarca, a zbog historijskih okolnosti posebno žene, u najširem svom značenju historijski je zavisila i zavisi od uvjeta privređivanja, zarade i osiguranja ekonomskih potreba za život. Riječ je o individualnoj ekonomskoj ovisnosti ili neovisnosti pojedinca bez obzira na rod.

Najveći dio budžetskih sredstava u svim državama u savremenom svijetu izdvajao se i izdvaja za vojne potrebe i potrebe ostalih elemenata sistema nacionalne sigurnosti. Time su zbog muške dominacije žene izuzete, isključene iz učešća u raspodjeli tih općih dobara.

Iskustva iz Drugog svjetskog rata i učešća žena u njemu, te formiranja Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija, Vijeća Evrope, Organizacije za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE)... doprinijeli su razvoju međunarodno pravnih osnova i rezolutnih obaveza država za uključivanje žena u oružane snage na različitim dužnostima.

Najznačajnije konvencije i rezolucije u tom kontekstu su: Univerzalna deklaracija Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencija o uklanjanju/eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), zatim Pekinška deklaracija i Platforma za djelovanje/akciju, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, i dr. Pored svih pomenutih akata, ključnu ulogu u promjeni položaja žene u sektoru sigurnosti ima Rezolucija Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija 1325, koja je usvojena na 4213. sjednici Vijeća sigurnosti, 31.10.2000. godine pod nazivom „Žene, mir i sigurnost“.

Naglašavajući potrebu za konsolidiranim podacima o posljedicama oružanih sukoba po žene i djevojke, Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija:

1. „Poziva države članice da osiguraju veće prisustvo žena u donošenju odluka na svim nivoima u nacionalnim, regionalnim i međunarodnim institucijama i mehanizmima za sprečavanje i rješavanje sukoba;

2. Podstiče generalnog sekretara da implementira svoj strateški plan akcije (A/49/587), koji poziva na veće učešće žena u procesu donošenja odluka u rješavanju sukoba i mirovnim procesima;
3. Poziva generalnog sekretara da izabere više žena na pozicije specijalnih predstavnica i izaslanica koje će vršiti dužnosti u njegovo ime, te tim povodom poziva države članice da preporuče kandidatkinje generalnom sekretaru, za uključivanje u redovno ažurirane centralizirane popise;
4. Dalje poziva generalnog sekretara da traži proširenje uloga i doprinosa žena u lokalnim operacijama Ujedinjenih naroda, a posebno među vojnim posmatračima, policijskim snagama i osobljem koje se bavi ljudskim pravima i humanitarnim radom;
5. Izražava spremnost za uključivanje gender perspektive u mirovne operacije, te poziva generalnog sekretara da se pobrine kako bi sve lokalne operacije uključile gender komponentu, gdje god je to moguće;
6. Zahtijeva od generalnog sekretara da zemljama članicama obezbijedi vodiče i materijale za obuku o zaštiti, pravima i posebnim potrebama žena, kao i značaju uključivanja žena u sve mjere izgradnje i održavanja mira, poziva države članice da uključe ove elemente, kao i obuke o jačanju svijesti o HIV/AIDS-u u nacionalne programe obuke za vojno i policijsko osoblje prije razmještanja, i dodatno zahtijeva od generalnog sekretara da omogući takve programe obuke za civilno osoblje u mirovnim operacijama;
7. Poziva zemlje članice da povećaju svoju dobrovoljnu finansijsku, tehničku i logističku podršku gender-senzibiliziranim programima obuke, uključujući one koje provode relevantni fondovi i programi, između ostalih, Fond za žene i Fond za djecu Ujedinjenih naroda, Ured visokog komesara Ujedinjenih naroda za izbjeglice, te druga relevantna tijela;

8. Poziva na sve uključene aktere da, pri pregovorima i provedbi mirovnih sporazuma, usvoje gender perspektivu, uključujući, između ostalih:
 - a) Posebne potrebe žena i djevojaka prilikom repatrijacije i preseljenja, te tokom rehabilitacije, reintegracije i post-konfliktne rekonstrukcije;
 - b) Mjere koje podržavaju lokalne ženske mirovne inicijative i procese za rješavanje sukoba, i koje uključuju žene iz svih mehanizama za provedbu mirovnih sporazuma;
 - c) Mjere za zaštitu i poštivanje ljudskih prava žena i djevojaka, posebno kada se odnose na ustav, izborni sistem, policiju i sudstvo;
9. Poziva sve strane u oružanim sukobima da u potpunosti poštuju međunarodne zakone o pravima i zaštiti žena i djevojaka, posebno kada se radi o civilima, a naročito da poštuju obaveze koje proističu iz Ženevske konvencije iz 1949. godine i Dodatnog protokola iz 1977. godine, Konvencije o pravima izbjeglica iz 1951. godine te Protokola iz 1967. godine, Konvenciji o uklanjanju svih oblika diskriminacije nad ženama iz 1979. godine te Opcionalnog protokola iz 1999. godine, Konvenciji Ujedinjenih naroda o pravima djeteta iz 1989. godine i dva opcionalna protokola iz 2000. godine, kao i da imaju na umu relevantne propise Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda;
10. Poziva sve strane u oružanom sukobu da preuzmu dodatne mjere na zaštiti žena i djevojaka od nasilja na osnovu spola, posebno silovanja i drugih oblika seksualnog zlostavljanja, te svih oblika nasilja u oružanim sukobima;
11. Naglašava odgovornost svih država da stave tačku na nekažnjavanje i da kazne odgovorne za genocid, zločine protiv čovječnosti i ratne zločine, uključujući one koji uključuju seksualno nasilje te druge oblike nasilja nad ženama i djevojkama, i u tom kontek-

stu naglašava potrebu za isključivanjem ovih zločina, kad god je to moguće, iz pravila o amnestiji;

12. Poziva sve strane u oružanim sukobima da poštuju civilni i humanitarni karakter izbjegličkih kampova i naselja, te da imaju na umu posebne potrebe žena i djevojaka, također i u njihovom obliku, te se poziva na rezolucije 1208 (1998) od 19. novembra 1998. godine i 1296 (2000) od 19. aprila 2000. godine;
13. Ohrabruje sve uključene u planiranje razoružanja, demobilizacije i reintegracije da uzmu u obzir različite potrebe bivših vojnika - muškaraca i žena, te da imaju na umu potrebe članova njihovih porodica;
14. Potvrđuje svoju spremnost, kad god se usvoje mjere u skladu sa Članom 41 Povelje Ujedinjenih naroda, da pruži razumijevanje njihovom potencijalnom utjecaju na civile, imajući na umu posebne potrebe žena i djevojaka, kako bi se razmotrila odgovarajuća humanitarna izuzeća.
15. Izražava spremnost da se u misijama Vijeća sigurnosti uzmu u obzir gender perspektiva i prava žena, također i kroz konsultacije sa lokalnim i međunarodnim ženskim grupama;
16. Poziva generalnog sekretara da provede studiju o utjecaju oružanih sukoba na žene i djevojke, ulozi žena u izgradnji mira i gender dimenzijama u mirovnim procesima i rješavanju sukoba, i dodatno ga poziva da podnese izvještaj Vijeću sigurnosti o rezultatima te studije i prezentira ih svim zemljama članicama Ujedinjenih naroda;
17. Zahtijeva od generalnog sekretara da, kada je to moguće, u svoje izvještaje Vijeću sigurnosti uključi napredak u postizanju ravnopravnosti spolova kroz mirovne misije, kao i druge aspekte koji se odnose na žene i djevojke"; (Rezolucija 1325 UNSC, <https://arsbih.gov.ba>).

Važnost ove rezolucije se ogleda između ostalog i u činjenici da je najvažniji organ Ujedinjenih nacija, Vijeće sigurnosti, prvi put na dnevni red uvrstilo pitanje: Žene, mira i sigurnosti. Rezolucija 1325 konkretno se bavi utjecajem rata na žene i djevojčice te ženskim doprinosom rješavanju konflikata i održivom miru”, te se pozivaju države „na uključivanje žena u proces donošenja odluka, sprečavanje konflikta, na učešće u postkonfliktnim procesima, mirovnim pregovorima i mirovnim operacijama.

Pored Rezolucije Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija 1325, usvojene su i dodatne rezolucije koje se isključivo oslanjaju na pomenutu rezoluciju, a to su:

„Rezolucija 1820 UNSC-a o ženama, miru i bezbjednosti (19. juni 2008. godine) poziva zemlje članice da se pridržavaju svojih obaveza da krivično gone odgovorne za silovanje i ostale oblike seksualnog nasilja u sukobima i da obezbjede jednaku zakonsku zaštitu i pristup institucijama pravosuđa svim žrtvama seksualnog nasilja, posebno ženama i djevojkama (Član 4.);

Rezolucije 1888 UNSC-a (30. septembar 2009), poziva države da sprovedu sveobuhvatnu zakonodavnu i sudsku reformu kako bi se počinitelji seksualnog nasilja tokom perioda sukoba izveli pred lice pravde i kako bi se žrtvama omogućio pristup institucijama pravosuđa (Član 6.);

Rezolucija 1889 UNSC-a (5. oktobar 2009), naglašava se odgovornost svih država da okončaju nekažnjivost i da krivično gone odgovorne za sve oblike nasilja počinjenog nad ženama i djevojkama tokom oružanih sukoba „uključujući silovanje i ostale oblike seksualnog nasilja“ (Član 3.);

Rezolucija 1960 UNSC-a (16. decembar 2010), strane umiješane u oružani sukob poziva da „... se obavežu i u praksi primjene obavezu da će izvršiti pravovremenu istragu navoda da je počinjeno zlostavljanje, kako bi se kaznili počinioci“ (Član 5), (DCAF set priručnika o rodnim pitanjima i reformi sektora bezbjednosti, 2011:16,17) i ostale rezolucije Vijeća sigurnosti 2106 (2013), i rezolucije 2122 (2013), i 2224 (2015. godine)²³⁷.

237 Sve rezolucije Vijeća sigurnosti su dostupne na web stranici <http://www.un.org>.

Istraživanje korelacije između roda i politike unutar državne, društvene kontekstualizacije je vrlo važno pitanje za sve države, a naročito za države u kojima i protiv kojih se vodio oružani konflikt i rat, kao rezultat agresije i posljedicama genocida i zločina protiv čovječnosti, te masovnim silovanjem. Država je nosilac svih politika (vanjske, sigurnosne, ekonomske, socijalne, obrazovne, ekološke politike, itd.), u novije vrijeme i rodni politika, koje su ključne u realizaciji svih pitanja odnosa roda i politike, odnosa jednakosti spolova između žena i muškaraca, nasilja nad ženama, pitanjima diskriminacije, socijalnim statusom žena, nasilja u porodici, rodno zasnovanim nasiljem, pitanjima diskriminacije LGBT populacije, itd. U svrhu ovoga istraživanja fokusirat ćemo se na rodne politike i rodna pitanja unutar odbrambenog sektora Bosne i Hercegovine, te implementaciji Rezolucije 1325 Vijeća sigurnosti.

Rod i reforma sektora odbrane u Bosni i Hercegovini

Odredimo značenje pojma reforme sektora sigurnosti i na šta se ona odnosi. Kristin Valasek pod reformom sektora sigurnosti podrazumijeva „transformaciju sektora ili sistema sigurnosti koja obuhvata sve učesnike, njihove uloge, odgovornosti i aktivnosti, objedinjene u zajedničkom radu kako bi upravljali sistemom na način koji je usklađeniji sa demokratskim normama i čvrstim principima dobre uprave, te time doprinjeli dobrom funkcionisanju sigurnosnog okvira.“ (2007:1). U priručniku²³⁸ „Primjene rezolucija o ženama, miru i bezbjednosti u reformi sektora bezbjednosti“ u deset ključnih principa UN-a se navodi da reforma sektora bezbjednosti „mora da bude rodno osjetljiva u fazi planiranja, osmišljavanja, sprovedbe, nadgledanja i vrednovanja“. U nju moraju, također, da spadaju i „reforma procesa zapošljavanja i poboljšanje pruža-

²³⁸ Vidjeti u: Set priručnika o rodnim pitanjima i reformi sektora bezbjednosti, uredili Megan Bastic, (Priručnik broj 3) Ženeva, DCAF;

nja bezbjednosnih usluga, kojima se rješavaju i sprječavaju slučajevi seksualnog i rodnog nasilja.” (Bastik, De Tores, 2010:3).

Reforma odbrambenog sektora, kao i drugih sektora u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini je bila neminovna. Ratno i dejtonsko „naslijeđe” postdejtonske Bosne i Hercegovine u pogledu postojanja i egzistiranja dvije odnosno tri vojske i dva, odnosno tri ministarstva odbrane, kasnije i dvije vojske i dva entitetska ministarstva odbrane iziskivali su značajne finansijsko-materijalne izdatke za državu koja je netom prije izašla iz rata. Jedna od primarnih i uspješnih reformi u Bosni i Hercegovini koja je izvršena jeste reforma odbrambenog sektora, svakako uz iniciranje i utjecaj međunarodne zajednice, te vladinih i nevladinih organizacija.

Proces reforme odbrambenog sektora u Bosni i Hercegovini iniciran je tokom 2001. godine, a formiranjem Komisije za reformu odbrane (Defence Reform Commission - DRC), zvanično je i formaliziran 2003. godine. Proces reforme „rezultirao je usvajanjem izvještaja Komisije za reformu odbrane, te usvajanjem dva zakona i to: Zakona o odbrani Bosne i Hercegovine²³⁹ i Zakona o službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine, koncem 2005. godine”. (Muratović, 2019:455). Navedeni zakoni su doprinjeli nastanku jedinstvenog Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine i Oružanih snaga Bosne i Hercegovine²⁴⁰.

Proces reforme je bio jako kompleksan i zahtijevao je punu saradnju državnih i entitetskih institucija, kao i predstavnika međunarodne zajednice, NATO štaba, EUFOR-a, OSCE-a i drugih. Važno je naglasiti da je ovaj proces reforme uključio sadržaje vezane za implementaciju „rodnih politika unutar reformiranih struktura, osiguravši kroz zakonska rješenja zabranu diskriminacije i princip jednakih mogućnosti”.

239 Na osnovu člana III.5 a) i IV. 4 a) Ustava Bosne i Hercegovine, Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine na sjednici Predstavničkog doma, održanoj 28. sept. 2005. godine i na sjednici Doma naroda, održanoj 05. oktobra 2005. godine usvojila je Zakon o odbrani Bosne i Hercegovine.

240 Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, donijelo je tokom 2006. godine, Odluku o veličini, strukturi i lokacijama Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, kojom je određeno ukupno brojno stanje od 16.000 pripadnika Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine i Oružanih snaga Bosne i Hercegovine i to: 10.000 vojnih lica i 5.000 pripadnika aktivne rezerve i 1.000 civilnih lica. (Muratović, 2019:456).

U odredbi iz Zakona o službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine u Poglavlju III, Član 28, stav 1. navodi se: „Profesionalna vojna lica i lica koja žele biti primljena u Oružane snage tretiraju se s punim poštovanjem principa transparentnosti, pravičnosti i istih mogućnosti. Neće biti diskriminacije ni po kom osnovu, poput spolne, rasne, zbog boje kože, jezika, vjeroispovijesti, političkih ili drugih mišljenja, etničkog ili socijalnog porijekla, povezanosti s nacionalnim manjinama, imovinskog stanja, odnosno drugog statusa.“ (Ibid, 456). U samom procesu reforme bilo je poteškoća u uspostavi strukture personala, poput „rodno neizbalansiranih“ omjera, jako mali procenat žena je bio u kategoriji vojnih lica/vojnkinja, te nepovoljna starosna struktura vojnika, podoficira i oficira, iz razloga zatečenog stanja iz vremena rata.

Osnovna poteškoća u konstituciji Oružanih snaga Bosne i Hercegovine je proizilazila iz ključnog principa i uvažavanja nacionalne strukture OS prema brojnosti i njihovoj etničkoj zastupljenosti i to na svim nivoima formacijskog ustrojstva. U toj relativno kompliciranoj „matematičkoj“ izvedbi nacionalne strukture Oružanih snaga (tri komponente) valjalo je „pokušati“ uvažiti i rodnu ravnopravnost (žena i muškaraca), ali i nju uključiti u etnički princip formiranja Ministarstva odbrane i njegovih uprava, te Oružanih snaga i njihovih formacija. To ukazuje da se prilikom formiranja i uspostavljanja profesionalnih oružanih snaga prvenstveno dao primat na ravnopravnu zastupljenost etničkih zajednica i da je pitanje ravnopravne zastupljenosti žena i muškaraca stavljeno u drugi plan.

4.3. Implementacija Rezolucije Vijeća sigurnosti 1325 u sektoru odbrane Bosne i Hercegovine

Usvajanje Rezolucije 1325 Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda „Žene, mir i sigurnost“ (2000) predstavljalo je prekretnicu u pristupu međunarodne zajednice pitanjima rodne ravnopravnosti, mira i sigurnosti. Po prvi put u historiji Vijeće sigurnosti eksplicitno je priznalo utjecaj oružanih snaga na žene i djevojčice, kao i potrebu za njihovim aktivnim, ravnopravnim i smislenim sudjelovanjem u svim fazama mirovnih procesa, uključujući prevenciju sukoba, mirovne pregovore, obnovu i postkonfliktnu reintegraciju. Rezolucija je ujedno artikulirala imperativ integracije rodne perspektive u sve aspekte sigurnosnog sektora, uključujući i sektor odbrane. Radi sticanja „stvarne slike“ o položaju i ulozi žene u sistemu odbrane Bosne i Hercegovine neophodno je istražiti nivo učešća žena u profesionalnim oružanim snagama Bosne i Hercegovine i Ministarstva odbrane, u pogledu njihovih uloga u komandnim strukturama i upravama Ministarstva odbrane, te prikazati značaj i utjecaj Rezolucije Vijeća sigurnosti 1325 „Žene, mir i sigurnost“ o aktivnijem učešću žena u operacijama podrške miru (mirovnim misijama).

Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini je usvojen 2003. godine, nakon čega su 2005. godine otpočele aktivnosti na definiranju monitoring strategije za Bosnu i Hercegovinu, te je urađen Prvi nacrt izvještaja o implementaciji UNSC 1325. Sa aktivnostima koje su imale za cilj da privuku i angažuju više žena u oružanim snagama u Bosni i Hercegovini započelo se 2008. godine. Tada su predstavnici i predstavnice Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine uključeni u interesornu radnu grupu za izradu Akcionog plana za primjenu Rezolucije VS UN 1325 u Bosni i Hercegovini.

U cilju realizacije obaveza Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine prepoznatih u Akcionom planu za implementaciju Rezolucije 1325 u Bosni i Hercegovini, Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine je u godišnje Planove rada Ministarstva odbrane uvrstilo aktivnost „Implementacija Akcionog plana za implementaciju UNSCR 1325“ u Bosni i Hercegovini.

Donešena je Politika rodne ravnopravnosti u Ministarstvu odbrane i Oružanim snagama Bosne i Hercegovine, koja je dostavljena svim organizacionim jedinicama Ministarstva odbrane i Zajedničkog štaba Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, te je dostupna na web stranici Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine i internoj internet stranici Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine.

Važno je spomenuti da je Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine izvršilo analizu zakonskih propisa i podzakonskih akata u sektoru odbrane sa težištem njihovog pozitivnog učinka na integraciju rodne perspektive u sektoru odbrane, razmatrano je da li, na koji način i u kojoj mjeri, pozitivno ili negativno, situacija u datom propisu utječe na prava, položaj i kvalitetu života žena odnosno muškaraca i donešeni su adekvatni zaključci i predložene konkretne mjere i aktivnosti na harmonizaciji zakonskih propisa i podzakonskih akata u Ministarstvu odbrane Bosne i Hercegovine i Oružanim snagama Bosne i Hercegovine sa Zakonom o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini.

Neke od tih predloženih aktivnosti su:

- Organizacione jedinice Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine i Zajednički štab Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, prilikom izrade prijedloga novih zakona i podzakonskih akata kao i prilikom ažuriranja postojećih vode računa i obavezno iste usaglašavaju sa Zakonom o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine;
- Organizacione jedinice Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine i Zajednički štab Oružanih snaga Bosne i Hercegovine prilikom

izrade prijedloga novih zakona i podzakonskih akata kao i prilikom ažuriranja postojećih vode računa i obavezno u iste uključuju definiciju zabrane diskriminacije na osnovu spola;

- Organizacione jedinice Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine i Zajednički štab Oružanih snaga Bosne i Hercegovine sve podatke, izvještaje i analize prikazuju razvrstane po spolu;
- Imenovane su osobe za gender pitanja u Ministarstvu odbrane Bosne i Hercegovine i Oružanim snagama Bosne i Hercegovine;
- Imenovane su kontakt osobe za rodna pitanja u komandama i jedinicama Oružanih snaga Bosne i Hercegovine do jedinice ranga bataljona ukupno 141;
- Zadužene su nadležne organizacione cjeline da organizuju promociju vojnog poziva kako bi se eliminisale predrasude koje su zasnovane na ideji inferiornosti ili superiornosti bilo kog spola i potpomoglo osnaživanje i jačanje žena za prijavljivanje za vojni poziv, kao i promociju aktivnosti koje su provodile pripadnice mirovnih misija u okviru mandata mirovnih misija;
- Zadužene su organizacione jedinice Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine i Zajednički štab Oružanih snaga Bosne i Hercegovine koje se bave planiranjem obuke da u nastavne planove i programe uvrste teme iz oblasti rodne ravnopravnosti;
- Zadužen je Ured za odnose sa javnošću da u saradnji sa Sektorom za upravljanje personalom organizuje promocije vojnog poziva i aktivnosti koje su provodile pripadnice mirovnih misija u okviru mandata mirovnih misija²⁴¹.

Oružane snage Bosne i Hercegovine su uradile tri dokumenta u pogledu provođenja rodne ravnopravnosti unutar njihove strukture, i to: Standardne operativne procedure (SOP) za kontakt osobe imenovane za rodna pitanja u Oružane snage Bosne i Hercegovine, Izmjene i dopune

241 Prema podacima iz Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine.

Standardnih operativnih procedura (SOP-a) za kontakt osobe imenovane za rodna pitanja u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine, Standardne operativne procedure rodne ravnopravnosti u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine i Instrukciju o primjeni propisa iz oblasti ostvarivanja prava na porodiljsko i roditeljsko odsustvo i regulisanja statusa trudnica u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine²⁴².

Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine je izvršilo analizu zakonskih propisa i podzakonskih akata u sektoru odbrane sa težištem njihovog pozitivnog učinka na integraciju rodne perspektive u sektoru odbrane, razmatrano je da li, na koji način i u kojoj mjeri, pozitivno ili negativno, situacija u datom propisu utječe na prava, položaj i kvalitet života žena odnosno muškaraca i donešeni su adekvatni zaključci i predložene konkretne mjere i aktivnosti na harmonizaciji zakonskih propisa i podzakonskih akata u Ministarstvu odbrane i Oružanim snagama Bosne i Hercegovine sa Zakonom o ravnopravnosti spolova²⁴³.

Iako je prošlo dvadeset godina od usvajanja Rezolucije 1325, prema podacima kojima smo raspolagali uključenost ženske populacije u sektor sigurnosti nije zadovoljavajući, premda se Bosna i Hercegovina u procesu euroatlantskih integracija obavezala na poštovanje rodne ravnopravnosti u određenim procentima: u organima države i u institucijama i agencijama njenog sektora sigurnosti.

242 Pravilnik o profesionalnom razvoju i upravljanju karijerom; Pravilnik o školovanju i usavršavanju Profesionalnih vojnih lica (PVL); Pravilnik o prijemu u vojnu službu; Pravilnik o školovanju kadeta i stipendista; Etički kodeks ponašanja vojnih lica u Ministarstvu odbrane i Oružanim snagama Bosne i Hercegovine; Pravilnik o učešću pripadnika Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine i Oružanih snaga Bosne i Hercegovine u operacijama podrške miru i drugim aktivnostima u inozemstvu; Pravilo službe Oružanih snaga Bosne i Hercegovine i Uputstvo o proceduri izrade pravnih propisa i dokumenata sistema odbrane.

243 Zahvaljujemo se Ministarstvu odbrane Bosne i Hercegovine na podacima koje su nam ponudili.

Zastupljenost žena u Ministarstvu odbrane	
Kategorije	Broj / procenat žena
Državne službenice	62 / 41,33 %
Zaposlenice	50 / 61 %
Rukovodeće dužnosti	8 / 22 %
Ukupno	46,6 %

Tabela broj 7. Zastupljenost žena u Ministarstvu odbrane Bosne i Hercegovine
Izvor: Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine

U Ministarstvu odbrane Bosne i Hercegovine (kao organu uprave) ukupan broj žena je oko 46,6%. U kategoriji državnih službenika/ica ukupan broj je 150, od toga 62 žene ili 41,33% i u kategoriji zaposlenici/ce, od ukupno 82 lica, žena je 50 ili 61%. Od ukupno popunjenih 36 rukovodećih pozicija 8 zauzimaju žene ili 22%. S tim da valja naglasiti da su ove brojke promjenjive, jer se radi o strukturi personala. Iz tabele je vidljivo da je na rukovodećim pozicijama u Ministarstvu odbrane Bosne i Hercegovine samo 8 žena, čime se može objasniti, ali samo djelomično mnogo veći procenat žena u statusu državnih službenica, čime se pokušava prividno opravdati mali, nedovoljan broj žena u Oružanim snagama.

U studiji „Položaj žena u oružanim snagama država Zapadnog Balkana“ nalazimo da je „u posljednjih nekoliko godina, ministarstva odbrane na Zapadnom Balkanu aktivno su radila na privlačenju i motivisanju žena za vojni poziv. U Bosni i Hercegovini aktivnosti čiji je cilj bio da privuku više žena u oružane snage inicirane su 2008. godine. Prema petogodišnjem planu razvoja Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, planirano je da do 2015. godine udio žena u oružanim snagama dostigne procenat od 10%²⁴⁴“.

244 Studija „Položaj žena u oružanim snagama država Zapadnog Balkana“, uredila Bojana Balon pod uz podršku UNDP/SEESAC-a, u okviru projekta Podrška integraciji principa rodne ravnopravnosti u sektoru bezbjednosti u zemljama Zapadnog Balkana, koji finansiraju Ministarstvo spoljnih poslova Kraljevine Norveške, Oružane snage Švedske i Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP). SEESAC 2014. godina.

Zastupljenost žena u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine	
Činovi	Procenat žena
Oficiri / Oficirke	5,05 %
Podoficiri / Podoficirke	4,24 %
Vojnici / Vojnikinje	9,13 %
Žene CL (civilna lica) na službi u OS	22,6 %
Ukupno PVL	6 %

Tabela broj 8. Zastupljenost žena u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine
Izvor: Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine

Prema posljednjim analizama podataka, od ukupnog broja zaposlenih u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine, 6,0% su žene PVL (profesionalna vojna lica), a 22,6% žene civilna lica na službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine. Procenat žena u odnosu na ukupan broj profesionalnih vojnih lica i civilnih lica u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine je 7,1%.

Najveći procenat žena profesionalnih vojnih lica je u kategoriji vojniki-nja 9,13%, što je povezano sa samim podmlađivanjem kadra u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine. Najmanji procenat žena profesionalnih vojnih lica je u činu podoficira/ki 4,24%.

Čin	Procenat žena
Oficiri / Oficirke	25,0 %
Podoficiri / Podoficirke	3,8 %
Vojnici / Vojnikinje	8,4 %

Tabela broj 9. Broj primljenih žena u profesionalnu vojnu službu u 2018. godini
Izvor: Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine

Bitno je naglasiti da je evidentan trend povećanog interesa pripadnica ženskog spola za prijem u Oružane snage Bosne i Hercegovine. Iz tabele je vidljivo da je broj primljenih žena u profesionalnu vojnu službu u 2018

godini znatno povećan i to prema sljedećim podacima: 50 žena u kategoriji vojnici/vojnkinje ili 8,4%, 1 žena u kategoriji podoficiri/podoficirke ili 3,8% i 16 žena u kategoriji oficiri/oficirke ili 25,0%. Iz prezentiranih podataka možemo zaključiti da je najveći broj i procenat žena PVL (profesionalnih vojnih lica) u kategoriji vojnkinja 8,4%, što je ujedno i povezano sa podmlađivanjem ljudstva ili ljudskih resursa Oružanih snaga Bosne i Hercegovine. Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine kontinuirano provodi aktivnosti promocije vojnog poziva u skladu sa Dinamičkim planom kampanje promocije vojnog poziva u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine koji se donosi za svaku godinu i istim su detaljno razrađene sve mjere i aktivnosti koje se provode, sa nosiocima i rokovima. - Javni oglas za prijem vojnika od ukupno prijavljenih 14,95% žena; - Javni konkurs za oficire od ukupno prijavljenih 17,76 % žena; - Interni oglas za podoficire 9,85 % žena.

Promocija vojnog poziva je fokusirana na odnose sa javnošću, medije, akademsku zajednicu u BiH i sve institucije koje mogu biti relevantne kada je u pitanju prijem u Oružane snage Bosne i Hercegovine (srednje škole, univerziteti u Bosni i Hercegovini i zavodi za zapošljavanje)²⁴⁵.

U Oružanim snagama Bosne i Hercegovine od ukupno popunjene 742 rukovodeće pozicije, 21 zauzimaju žene ili 2,8%, dok od ukupno popunjenih 2029 komandnih pozicija 74 zauzimaju žene ili 3,6%. U činu generala, nema nijedne žene, ali naročito valja naglasiti da je u mandatu 2014/2019, dužnost ministrice odbrane obavljala žena.

Da prethodno prikazani podaci, krenuvši od učešća i zastupljenosti žena u Ministarstvu odbrane i Oružanim snagama, do rukovodećih i komandnih mjesta dovoljno „govore sami za sebe“, i kao takvi pokazuju da muškarci i logika maskuliniteta još uvijek dominira unutar sigurnosno odbrambenog diskursa i da navedeni podaci potvrđuju ustaljenu tradicionalnu podjelu rodni uloga.

²⁴⁵ Dobiveni podaci iz Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine.

Rezolucija Vijeća sigurnosti 1325 ukazuje i na veliki značaj učešća žena u mirovnim misijama, te na veću ugradnju rodne perspektive i rodne komponente u mirovne operacije na terenu. U organizaciji EUFOR-a održan je Okrugli sto „Sudjelovanje žena u misijama potpore miru“ 05.04.2019. godine u Domu Oružanih snaga Bosne i Hercegovine kojem su između ostalih prisustvovala pripadnice Oružanih snaga Bosne i Hercegovine. Od svog formiranja, Oružane snage Bosne i Hercegovine su bile anagažovane u nekoliko operacija podrške miru i to: u Etiopiji i Eritreji, Iraku, Afganistanu, Demokratskoj Republici Kongu, Maliju i Centralnoafričkoj Republici. U navedenim misijama su učestvovala ukupno 1381 pripadnik/ca Ministarstva odbrane i Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, od čega je bilo 62 žene ili u procentima izraženo 4,49%.

Vidljivo je da su žene pripadnice Ministarstva odbrane i Oružanih snaga Bosne i Hercegovine bile zastupljene u veoma malom procentu u dosadašnjim operacijama podrške miru i mirovnim misijama. Ipak, ono što je dijelom pozitivno jeste da su i u tako malom broju, žene bile prisutne u kategorijama oficirki, podoficirki i vojnkinja. Tako na primjer, u ranije spomenutim misijama, bilo je raspoređeno 7 žena oficirki, 14 žena podoficirki i 41 vojnkinja.

Od ukupnog broja pripadnika i pripadnica Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, koji su u 2018. godini učestvovali u mirovnim misijama, 6,76% su žene pripadnice Oružanih snaga Bosne i Hercegovine (14 žena: 1 oficirka, 1 podoficirka i 12 vojnkinja), što je u odnosu na sve prethodne godine povećanje za blizu 2% učešća žena u misijama očuvanja mira u svijetu.

U odnosu na raniji period, također je primjetan i nešto veći procenat žena iz sektora odbrane u mirovnim misijama UN-a i operacijama podrške miru u kojima Bosna i Hercegovina trenutno učestvuje. U ovim misijama raspoređena su 66 pripadnika, od čega 5 žena ili njih 7,58%, a najviše ih je u činu vojnika. Također, treba napomenuti da je za sve pripadnike/ice oružanih snaga koji odlaze u mirovne misije, kao i njihove porodice,

Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine omogućilo podršku nekoliko psihologa. Proces rada sa svakim pripadnikom/icom koji odlazi u misiju traje intenzivno godinu i po dana, a podrška psihologa je sve vrijeme dostupna i članovima njihove porodice.

Svi pripadnici/e Ministarstva odbrane i Oružanih snaga Bosne i Hercegovine koji učestvuju u mirovnim misijama i operacijama podrške mira imaju i značajnu podršku nekoliko psihologa Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine. Psiholozi Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine su također dostupni i za članove porodice pripadnika i pripadnica koji odlaze u misiju. Ovaj vid podrške je veoma značajan i doprinosi da pripadnici iz ovih struktura, prije svega psihički budu dobro pripremljeni za odlazak u misiju, ali i da se porodice pripreme za period odsustva člana porodice koji se nalazi u misiji.

Pored svih pitanja integriranih u reformu sektora odbrane u pogledu rodne ravnopravnosti, Ministarstvo odbrane i Oružane snage Bosne i Hercegovine se susreću sa novim izazovima, pripadnika/ica LGBT populacije u Oružanim snagama. Drugi slučaj je ove državne institucije doveo u dilemu kako postupiti, a na osnovu jednog slučaja da se u toku službe u Oružanim snagama jedna žena - muslimanka odlučila „pokriti“, šta Zakon o službi u Oružanim snagama i Pravilnik o uniformama Oružanih snaga Bosne i Hercegovine ne prepoznaje, a u pitanju su i prava iz radnog odnosa.

U razgovoru koji smo obavili u Ministarstvu odbrane, a na naše pitanje „mogu li se u sektor odbrane zapošljavati osobe sa invaliditetom?“, rečeno nam je da u Ministarstvu odbrane kao organu uprave već radi jedan broj invalida, dok su zdravstveni standardi za Oružane snage glavna prepreka njihovog prijema na vojničke i oficirske dužnosti.

Elizabetta Addis tvrdi da „sudjelovanje žena u vojsci ima i dobre ekonomske učinke na opći položaj žena u društvu zato što je vojska u mnogim zemljama jedan od najvećih poslodavaca muškog spola, a ekviva-

lentan program javnih izdataka za zapošljavanje žena drastično bi smanjio broj nezaposlenih žena.” (Yuval-Davis, 2004:137). Svako povećanje broja žena u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine značit će veće učešće žena u ekonomskoj raspodjeli općih dobara države, njihovom stabilnijem statusu u društvu i u ostvarivanju majčinstva, porodijskih odsustava i drugih prava koje općenito proizilaze iz radnog odnosa.

U postkonfliktnim društvima, kao što je i Bosna i Hercegovina, u kojoj je prisutan trend repatrijarhalizacije i retradicionalizacije, društvo koje obiluje predrasudama i stereotipima, postavlja se ključno problemsko pitanje, na koje bi valjalo posebnim istraživanjima tražiti odgovore: u kojoj mjeri se patrijarhalni odnosi iz porodice i društva prenose na rodne odnose unutar oružanih snaga koje funkcioniraju po principu vojne hijerarhije i subordinacije?

Neophodno je ukazati na činjenicu da je promijenjena fizionomija rata, kao što je promijenjen dijapazon sigurnosnih prijetnji, nekonvencionalne prijetnje bez upotrebe oružja, i iz toga razloga učešće žena je neophodno u segmentima odbrane. Veće sudjelovanje žena u oružanim snagama može doprinjeti prijelazu sa tradicionalne odbrane na sigurnost građana, te se sve veći naglasak stavlja na istraživanja, informacione tehnologije (uključujući istraživanja i informacione tehnologije u bankarstvu), obavještajni rad, itd. Ovaj trend ženama nudi nove šanse, posebno u onim zemljama u kojima muškarci i žene imaju jednak pristup obrazovanju i obuci.

4.4. Žene u mirovnim operacijama

Mirovne operacije Organizacije Ujedinjenih nacija nisu predviđene Poveljom UN-a, mirovne operacije jesu „specifični oblici djelovanja Ujedinjenih nacija koje Povelja nije precizno definirala“ (Beridan, 2008:169), što znači da su mirovne operacije više kao dopuna djelovanja međunarodnih organizacija.

Povelja Ujedinjenih Nacija, preciznije poglavlje VI Povelje o mirnom rješavanju sporova²⁴⁶, obično se koristi kao legalni argument, odnosno odobrenje za formiranje mirovnih snaga,²⁴⁷ ukoliko se ne ispoštuju prethodno navedeni načini rješavanja sporova²⁴⁸. Iako su mirovne operacije trenutno postale uobičajene u praksi: „kao podrška miroljubivom rješavanju sporova uz upotrebu vojne sile, ali bez primjene sredstava pri-nude, osim u slučajevima nužne samoodbrane.“ (Ibid, 170). Njihov cilj je prvenstveno da razriješe nastali konflikt na određenom teritoriju, a ne da uvode sankcije ili kolektivno obezbjeđenje, „mirovne operacije predstavljaju skup mjera i aktivnosti koje Ujedinjene nacije odobre, organiziraju i poduzimaju u cilju održavanja međunarodnog mira i sigurnosti.“ (Beridan, 2003:157), koji ujedno i predstavlja osnovni cilj djelovanja Organizacije Ujedinjenih nacija. Da bi se uputile oružane snage neke države u mirovne operacije s ciljem osiguranja međunarodnog mira, potrebno je ispuniti i određene uvjete kako bi mirovna operacija započela

²⁴⁶ „Stranke svakog spora kojeg bi nastavljanje moglo dovesti u opasnost održavanja Međunarodnog mira i sigurnosti moraju prije svega tražiti rješenje pomoću pregovora: ankete, posredovanja, mirenja, arbitraže, sudskog rješavanja, obraćanja regionalnim ustanovama ili sporazumima, ili pomoću drugih mirnih sredstava prema vlastitom izboru. Vijeće sigurnosti, kada smatra potrebnim, poziva stranke da riješe svoj spor pomoću tih sredstava.“ (Povelja Ujedinjenih naroda, Glava VI, Članak 33, Stav 1.).

²⁴⁷ „Vijeće sigurnosti može odlučiti kakve mjere, koje ne uključuju upotrebu oružane sile, treba preduzeti da se provedu u djelo njegove odluke, i može pozvati Članove Ujedinjenih naroda da primjene te mjere. One mogu obuhvatiti potpuni ili djelomični prekid ekonomskih odnosa te željezničkih, pomorskih, zračnih, poštanskih, telegrafskih, radio i drugih sredstava veze, kao i prekid diplomatskih odnosa.“ (Glava VII – Djelovanje u slučaju prijetnje miru, narušenja mira i čina agresije, Članak 41).

²⁴⁸ „Ako Vijeće sigurnosti smatra da mjere predviđene u članku 41. ne bi odgovarale ili ako se pokazalo da ne odgovaraju, ono može, pomoću zračnih, pomorskih ili kopnenih snaga, poduzeti takvu akciju kakvu smatra potrebnom za održavanje ili uspostavljanje Međunarodnog mira i sigurnosti. Ta akcija može obuhvatiti demonstracije, blokadu i druge operacije zračnih, pomorskih ili kopnenih snaga Ujedinjenih naroda.“ (Povelja Ujedinjenih naroda, Glava VII, Članak 42.).

svoj zadatak²⁴⁹. Njihova klasična uloga je da služe kao snage za smirivanje strana u sukobu²⁵⁰. Također, mogu biti od pomoći označavanju linija razdvajanja, ali im je prvenstveni cilj njihovo održavanje, „one su neutralna strana koja održava liniju, izvor informacija za sukobljene strane i mirovni posrednik na licu mjesta za sve lokalne poteškoće koje mogu da se pojave.“

Pored ovih normativnih i operativnih razloga, veće uključivanje žena u mirovne operacije opravdano je i širim društveno – kulturnim okolnostima zemalja domaćina u kojima se takve operacije sprovode. Mnoge od tih zemalja karakterišu izrazite rodne norme, tradicionalne patrijarhalne strukture i ograničen pristup žena javnom prostoru, što značajno utiče na način na koji lokalno stanovništvo percipira strane mirovne snage. U takvom kontekstu, prisustvo žena u sastavu mirovnih snaga (timova), omogućava bolju komunikaciju i izgradnju povjerenja sa lokalnim zajednicama, naročito sa ženama koje se često suočavaju sa višestrukim oblicima marginalizacije i nasilja.

Države koje učestvuju u mirovnim operacijama trebale bi posvetiti veću pažnju uključivanju žena u svoje trupe koje se upućuju u mirovne misije. Naime, mirovne operacije Ujedinjenih nacija obuhvataju širok spektar zadataka, uključujući praćenje izbora, pružanje zaštite (npr. misija UNPROFOR), demilitarizaciju, distribuciju humanitarne pomoći i druge aktivnosti (Rudolf, Barić-Punda, 1997:87). Iako je doprinos žena u mirovnim operacijama višestruko značajan, njihovo učešće, posebno u vojnim i policijskim kontingentima, i dalje ostaje na izrazito niskom nivou.

S obzirom na važnost ravnopravnog učešća žena u procesima izgradnje i očuvanja mira, Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija usvojilo je 2000.

249 "Osnovna četiri uvjeta da bi jedna mirovna operacija započela su:

- Sporazum o miru sklopljen između sukobljenih strana;
- Trajan prekid borbenih djelovanja (što je osnovni predmet sporazuma);
- Odluka Vijeća sigurnosti o uvođenju mirovne operacije;
- Odobrenje nadležne države da na njen teritorij uđu mirovne snage;" (Ibid, 158).

250 "Strana u sukobu – država, više država ili oslobodilački pokret (pokreta) koji učestvuje (učestvuju) u oružanom sukobu na određenom prostoru ili cijeloj teritoriji jedne ili više država. Do usvajanja Povelje Ujedinjenih nacija, strane u sukobu su nazivane zaraćenim stranama." (Beridan, Tomić, Kreso, 2001:360)

godine Rezoluciju 1325. Ova rezolucija posebno se fokusira na posljedice oružanih sukoba koje pogađaju žene, te ističe potrebu da žene ravnopravno s muškarcima budu uključene u sve procese vezane za prevenciju, upravljanje sukobima, izgradnju mira i postkonfliktnu obnovu. Rezolucija poziva sve države članice UN da:

- 1) garantuju da će veći broj žena biti uključen u donošenje odluka o rješavanju konflikata i mirovnim procesima na svim nivoima;
- 2) osmisle programe i obuke kojima će rodna perspektiva biti uključena u treninge i obuke za učestvovanje u mirovnim operacijama;
- 3) zaštite žene u toku oružanih sukoba od rodno zasnovanog nasilja, naročito silovanja i drugih oblika seksualnog zlostavljanja;
- 4) unesu u izvještaje UN vezane za izgradnju mira i sprovođenje programa rodnu perspektivu;" (Rezolucija Vijeća sigurnosti, UNSCR 1325, 2000).

Implementacijom Rezolucije 1325, države članice Ujedinjenih nacija značajno su povećale učešće žena u mirovnim operacijama, što je rezultat promjene svijesti o nužnosti njihovog uključivanja u takve misije²⁵¹. Učešće žena nije važno samo iz perspektive ostvarivanja rodne ravnopravnosti i zaštite prava žena, već i kao ključni uslov za punu operativnost i efikasnost mirovnih operacija. Naime, žene u mirovnim misijama često lakše uspostavljaju kontakt i ostvaruju saradnju sa ženama u lokalnim zajednicama, što omogućava pristup informacijama koje bi u istim okolnostima bile nedostupne muškim članovima misije (Izvještaj generalnog sekretara UN, 2004).

U određenim kulturama, gdje je fizički kontakt između muškaraca i žena strogo zabranjen, realizacija određenih zadataka u okviru mirovnih operacija može biti znatno otežana. Na primjer, aktivnosti poput

²⁵¹ "Primjer za to je mirovna operacija u Liberiji (UNMIL), u čiji sastav je 2007. godine, prvi put u istoriji UN mirovnih operacija, uključena policijska jedinica iz Indije sastavljena isključivo od žena (103 žene)." (<http://www.un.org/enpeacekeeping/sites/srsg/index.htm>);

ličnog pretresa žena ili pregleda prostorija u kojima one borave mogu predstavljati ozbiljan izazov, jer bi njihovo izvršenje od strane muških pripadnika misije predstavljalo direktno kršenje lokalnih kulturnih i vjerskih normi. Slični problemi se javljaju i u kontekstu pružanja medicinske pomoći ženskom stanovništvu, gdje „žene u lokalnoj zajednici često ne dozvoljavaju da im se pruži pomoć ukoliko u medicinskom timu ne postoje žene doktori“ (Izveštaj generalnog sekretara UN, 2004). Ovi primjeri jasno ukazuju na potrebu za većim uključivanjem žena u mirovne misije, ne samo radi poštivanja rodne ravnopravnosti, već i radi efikasnijeg i kulturno osjetljivog izvršavanja zadataka u specifičnim kontekstima lokalnih zajednica.

4.5. Rezultati empirijskog istraživanja

Ovo poglavlje prikazuje rezultate empirijskog istraživanja o učešću policijskih službenika i službenica iz Bosne i Hercegovine u međunarodnim mirovnim misijama sa posebnim naglaskom na rodnu perspektivu. Istraživanje je obuhvatilo i muškarce i žene, s ciljem komparativne analize njihovih iskustava, percepcije, izazova i doprinosa tokom angažmana u operacijama očuvanja mira. Iako je poseban fokus stavljen na razumijevanje položaja žena u mirovnim misijama, uključivanje muških ispitanika omogućilo je dublji uvid u rodne razlike i sličnosti, kao i stavove prema rodnoj ravnopravnosti u sigurnosnom sektoru.

U nastavku se prikazuju najvažniji nalazi istraživanja, uz interpretaciju rezultata koji se odnose na oba roda, ali i naglasak na specifične izazove i doprinose žena u kontekstu mirovnih misija.

Način obrade upitnika: Obraditi svako pitanje upitnika broj 1. Žene u mirovnim misijama i upitnika broj 2. Muškarci u mirovnim misijama. Analizirati upitnike posebno po odgovorima, zatim izvršiti komparaciju odgovora upitnika 1. Žene u mirovnim misijama i upitnika 2. Muškarci u mirovnim misijama.

PRIKAZ STRUKTURE ISPITANIKA/ICA OSNOVNA OBILJEŽJA UPITNIKA	
UKUPAN BROJ PRISTIGLIH UPITNIKA 1. i 2.	65
Broj pristiglih upitnika 1. Žene u mirovnim misijama	20
Broj pristiglih upitnika 2. Muškarci u mirovnim misijama	45

Tabela broj 10.: Prikaz strukture ispitanika i ispitanica – osnovna obilježja upitnika

PRIPADNICI/ICE POLICIJSKIH AGENCIJA NA PROSTORU BOSNE I HERCEGOVINE OBUHVAĆENI ISTRAŽIVANJEM			
UČESNICI/ICE MIROVNIH MISIJA	Ukupno	Broj muškaraca	Broj žena
Broj upitnika iz Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske	15	10	5
Broj upitnika iz policijskih agencija na nivou Federacije Bosne i Hercegovine	37	27	10
Broj upitnika iz Policije Brčko Distrikta	1	1	
Granična policija Bosne i Hercegovine	12	7	5
UKUPNO	65	45	20

Tabela broj 11.: Pripadnici/ice policijskih agencija na prostoru
Bosne i Hercegovine obuhvaćeni istraživanjem

BROJ ANGAŽIRANIH POLICIJSKIH SLUŽBENIKA I SLUŽBENICA U MIROVNIM MISIJAMA U VRIJEME ISTRAŽIVANJA	
UKUPNO	19
Broj policijskih službenika	12
Broj policijskih službenica	7

Tabela broj 12.: Broj angažiranih policijskih službenika i službenica
u mirovnim misijama u vrijeme istraživanja

RASPORED POLICIJSKIH SLUŽBENIKA I SLUŽBENICA U MIROVNIM MISIJAMA U SVIJETU	
Država	Broj
Južni Sudan	11
Gvineja Bisau	1
Kinshasa, Demokratska Republika Kongo	1
Kipar	6
UKUPNO	19

Tabela broj 13.: Raspored policijskih službenika i službenica u mirovnim misijama u svijetu

ANALIZA I INTERPRETACIJA UPITNIKA BROJ 1. ŽENE U MIROVNIM MISIJAMA

Upitnik broj 1. Žene u mirovnim misijama, struktuiran je iz dva dijela i to: I. Pitanja o sociodemografskim obilježjima, i pod II. Pitanja o predmetu istraživanja, koja su značajna za analizu i shvatanje uloge žene i njenog doprinosa u mirovnim misijama, odnosno postkonfliktnim društvima, društvima u kojima polovinu stanovništva čine žene i djeca, i gdje je rodni pristup rješavanju konflikata vrlo bitna kategorija.

Na pitanje broj 1. Koji je motiv Vašeg odlaska u mirovnu misiju, dobili smo širi spektar ponuđenih odgovora o motivima policijskih službenika, koji je prikazan na dva načina.

Frekvencija odgovora na pitanje broj 1.

Red. broj	Pitanje broj 1. Koji je motiv Vašeg odlaska u mirovnu misiju? Navedite jedan ili više motiva?	Broj	%
	Napomena: Ponuđeni odgovori su grupisani po sličnim ili istim motivima te rangirani po njihovoj brojnosti i prioriteta ukupnog broja ispitanica		
1.	Sticanje novog iskustva u mirovnim operacijama na međunarodnom nivou	11	55%
2.	Lično, profesionalno i stručno usavršavanje	9	45%
3.	Upoznavanje druge kulture, tradicije, društva	9	45%
4.	Ekonomska opravdanost učešća (finansijska dobit)	6	30%
5.	Rad sa internacionalnim organizacijama iz oblasti zaštite civila, te zadovoljstvo raditi za Organizaciju Ujedinjenih nacija	6	30%
6.	Plemenitost poziva, te pružanje pomoći lokalnom stanovništvu i tranziciji policijskih agencija u tim državama	4	20%
7.	Unapređenje znanja engleskog jezika	2	10%
8.	Promjena radne sredine	1	5%
UKUPNO		48	20

Tabela broj 14.: Frekvencija odgovora na pitanje broj 1.

U tabeli broj 14. prikazan je ukupan broj odgovora koji su ponudile ispitanice (48), iz čega primjećujemo da je većina njih navela više od jednog motiva za odlazak u mirovne misije. Njih 11 (od ukupno 20) navelo je da je osnovni motiv učešća u mirovnim misijama: *sticanje novog iskustva u mirovnim operacijama na međunarodnom nivou*, *lično, profesionalno i stručno usavršavanje* je drugi po broju motiva, isto toliko (9) ispitanica je navelo kao motiv *upoznavanje druge kulture, tradicije i društva*. Od ukupnog broja ispitanica njih 6 je izrazilo *ekonomski motiv* za odlazak u mirovnu misiju.

Struktura odgovora na pitanje broj 1.

Šifra upitnika	Navedeni motivi – Žena u mirovnim misijama	Br. ispitanica
Ž/1 Ž/20	1. Sticanje novog iskustva 2. Upoznavanje sa kolegama iz drugih zemalja 3. Razmjena iskustava	2
Ž/2	1. Sticanje znanja iz oblasti međunarodnog prava 2. Rad sa internacionalnim organizacijama, posebno iz oblasti zaštite civila	1
Ž/3	1. Plemenitost poziva mirotvorca 2. Stručno usavršavanje 3. Rad u internacionalnom timu 4. Veća plata 5. Ponos i zadovoljstvo da radim za najveću svjetsku organizaciju UN 6. Upoznavanje druge države i kulture lokalnog stanovništva	1
Ž/4	1. Sticanje novih iskustava 2. Pružanje pomoći lokalnom stanovništvu i tranziciji policijskih agencija	1
Ž/5	1. Sticanje novog iskustva	1
Ž/6 Ž/7	1. Utjecanje na promjenu i poboljšanje, podržavanje i osnaživanje žena u zemlji u kojoj je mirovna misija 2. Sticanje novog iskustva koje nemate priliku steći na stalnom radnom mjestu 3. Upoznavanje različitih kultura i običaja 4. Izgradnja samopouzdanja 5. Doprinos povećanju ukupnom broju žena u misiji, kao i doprinos u borbi za jednakost spolova 6. Potaknuti žene u svojoj zemlji kao i zemlji domaćina da se prijave u misiju	1
Ž/8	1. Stručno usavršavanje	1
Ž/9	1. Internacionalno iskustvo 2. Promjena radne sredine 3. Unapređenje znanja engleskog jezika 4. Finansijska dobit	1
Ž/10	1. Sticanje novih znanja i iskustava 2. Doprinijeti i demonstrirati vrijednosti UN-a	1

Ž/11	1. Profesionalno usavršavanje	
	2. Upoznavanje internacionalnog okruženja	
	3. Lična satisfakcija i privilegovani osjećaj kada ste dio UN porodice bilo gdje u svijetu	1
	4. Vrijedno životno iskustvo	1
Ž/12 Ž/14	1. Sticanje iskustva u mirovnim operacijama na međunarodnom nivou	
	2. Upoznavanje drugih kultura i razmjena iskustava sa kolegama policajcima, učesnicima u mirovnim operacijama, kao i sa lokalnim policajcima	2
Ž/13	1. Širenje znanja i iskustva	
	2. Upoznavanje sa kolegama i stanovništvom iz drugačijih kultura sa drugačijom tradicijom	
	3. Pomoć lokalnom stanovništvu	1
	4. Novac	
Ž/15	1. Sticanje novog iskustva	
	2. Mogućnost dodatne zarade	
	3. Nadogradnja znanja	1
Ž/16	1. Sticanje međunarodnog iskustva	
	2. Lično i profesionalno usavršavanje	
	3. Ekonomska opravdanost učešća	1
Ž/17 Ž/19	1. Finansijski motiv	
	2. Sticanje znanja i iskustva	2
Ž/18	1. Upoznavanje sa Evropskim standardima rada u agencijama za provedbu zakona	
	2. Rad sa različitim nacijama	
	3. Usavršavanje stranog jezika	1
UKUPNO		20

Tabela broj 15.: Struktura odgovora na pitanje broj 1

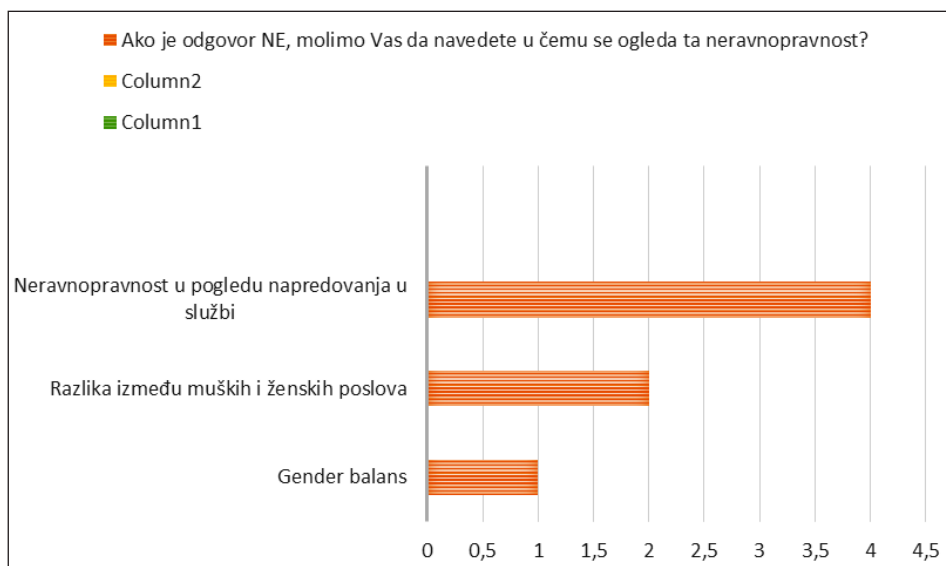
Iz tabele broj 15. Strukture odgovora na pitanje broj 1., moguće je uvidjeti da su gotovo sve ispitanice navodile više od 2 motiva, a pet njih je navelo 4 i više motiva za odlazak u mirovnu misiju.

Na pitanje broj 2. Da li ste ravnopravni s muškim kolegama pri obavljanju poslova na istim zadacima, na službi u Bosni i Hercegovini i u mirovnoj misiji?

Grafikon broj 1.: Pitanje broj 2 iz upitnika broj 1 – Žene u mirovnim misijama

Kao što je vidljivo iz grafikona 35% žena smatra da nisu ravnopravne na službi u policijskim agencijama u Bosni i Hercegovini, a njih 65% smatra da jesu. Važno potpitanje jeste, u čemu se ogleda ta vrsta neravnopravnosti?

Grafikon broj 2.: Pitanje broj 2 iz upitnika broj 1 – Žene u mirovnim misijama

Ispitanice koje su kazale da nisu ravnopravne sa muškim kolegama između ostalog smatraju da je "ženama puno teže steći povjerenje rukovodilaca, jer misle da su slabije ili se ponašaju zaštitnički na pogrešan način tako da žene budu "pošteđene" odgovornijih pozicija. Često se ženama uskraćuje učešće na službenom putu sa muškarcima rukovodiocima da se ne bi stvorile insinuacije o neprikladnim odnosima i neumjesne glasine. Također, u pravilnicima postoje odredbe o muškim i ženskim uniformama, dok se u praksi naručuju samo muške košulje koje se dijele i ženama."

Iz ponuđenih odgovora i argumenata za neravno pravan status je vidljivo prisustvo rodnog stereotipa o učešću žena u poslovima koji se tradicionalno tretira kao muški poziv, i naročito predrasuda sa kojima se žene suočavaju na radnim mjestima u službama koje čini veći broj muških kolega.

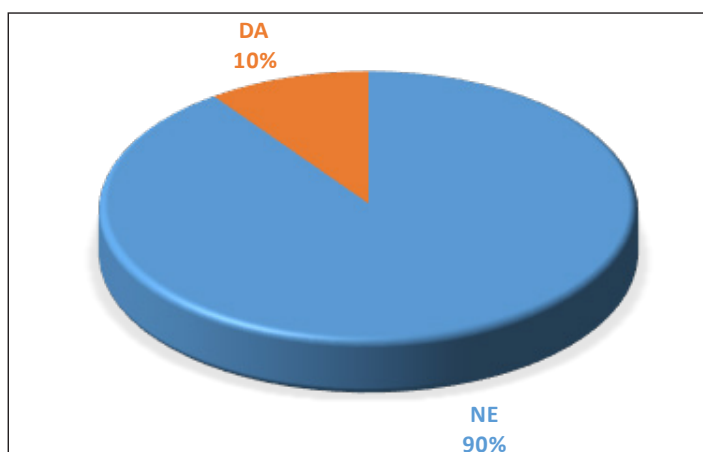

Grafikon broj 3.: Pitanje broj 2 iz upitnika broj 1 – Žene u mirovnim misijama

Jedna od ispitanica je navela kao posebnu napomenu, da se smatra ravnopravnom sa kolegama pri obavljanju poslova na istim zadacima i

na službi u Bosni i Hercegovini i u mirovnoj misiji, s tim da je za postizanje i održavanje takvog odnosa odlučujuće bilo njeno *konstantno zalaganje za ravnopravan tretman*. Dok sve ispitanice (100%) smatraju da su ravnopravne sa muškim kolegama na obavljanju istih zadataka u mirovnim misijama.

Pitanje broj 3. Jeste li u mirovnoj misiji bili po bilo kojoj osnovi diskriminirani zbog toga što ste žena – primanja, radno mjesto, ucjena ili uznemiravanje bilo koje vrste, od kolega ili lokalnog stanovništva?

Grafikon broj 4.: Pitanje broj 3 iz upitnika broj 1 – Žene u mirovnim misijama

Iz grafikona broj 4. se vidi da od ukupnog broja ispitanica, njih 10% smatra da su iz različitih razloga bile diskriminirane od strane lokalnog stanovništva, zbog toga što su žene. Na osnovu toga, potpitanje glasi: ako je odgovor DA, molimo da navedete oblik diskriminacije ili uznemiravanja?

Dvije ispitanice (10%) smatraju da su bile diskriminirane od strane lokalnog stanovništva najčešće zbog kulturoloških pogleda na status žene u društvu, dok je ostalih 90% žena odgovorilo da nisu ni po bilo kojoj osnovi diskriminirane zbog toga što su žene.

Pitanje broj 4.

Red. broj	Pitanje broj 4. Opišite kratko neku od situacija koja ukazuje na potrebu učešća žena u mirovnim misijama?	Broj
1.	<i>Rad sa žrtvama silovanja, rodno zasnovanog nasilja, nasilja u porodici, rad sa djecom i rad u zajednici</i>	7
2.	<i>Edukacija policijskih službenica za postupanje po prijavama silovanja i nasilničkog ponašanja</i>	1
3.	<i>Senzibilniji pristup ženama, djeci i starijim licima, lakše sticanje povjerenja lokalne zajednice</i>	2
4.	<i>Neke dužnosti zahtjevaju specifično prisustvo policijskih službenica (pretres, razgovori sa ženama i djevojčicama žrtvama nasilja, razgovori sa muškarcima u vezi dobijanja informacija)</i>	2
5.	<i>Komunikacija i prikupljanje informacija od žena u zajednici i treninzi</i>	2
6.	<i>Žene učesnice mirovnih misija predstavljaju role model odnosno primjer ženama u lokalnoj zajednici i ruše predrasude da policijska profesija nije za žene.</i>	2
7.	<i>Žene iz postkonfliktnih sredina imaju više povjerenja prema ženama u uniformi koje im pružaju osjećaj sigurnosti</i>	1
8.	<i>Žene u mirovnim misijama predstavljaju primjer djevojčicama, uzor i inspiraciju za borbu za ljudska prava, ostvarivanje u poslovima u kojima bi poslije željele (agencijama za sprovođenje zakona)</i>	1
9.	<i>Doprinose borbi UN-a u prepoznavanju i sprečavanju seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja</i>	2

Tabela broj 16.: Pitanje broj 4 iz upitnika broj 1. Žene u mirovnim misijama

Iz svih ponuđenih odgovora proizilazi opći zaključak da žene, učesnice u mirovnim misijama doprinose podizanju svijesti o ravnopravnosti spolova, ravnopravnosti žena i djevojčica u svim segmentima društva, posebno u postkonfliktnim društvima, društvima koja su bila pogođena ratnim dejstvima, u kojima su žene i djeca najranjivija kategorija društva, naročito u društvima u kojima je žena kulturološki i tradicionalno okarakterizirana kao niže vrijedna. Zatim, važna odrednica učešća žena u

mirovnim misijama jeste „interakcija sa ženama u društvima, u kojima je ženama zabranjeno da komuniciraju sa muškarcima, te lakše prikupljanje operativnih saznanja kroz obuke, treninge i radionice, kao i osnaživanje žena u lokalnim zajednicama.“

Samo prisustvo žena iz cijelog svijeta u mirovnim misijama, koje ravnopravno obavljaju svoje poslove sa muškim kolegama, često i na rukovodećim pozicijama, mijenja „sliku“ o ženi i njenoj ulozi u društvu, i dijelom doprinosi promijeni svijesti građana zemlje domaćina o rodnim ulogama.

Pitanje broj 5.

Red. broj	Pitanje broj 5. Navedite karakteristične stavove lokalnog stanovništva prema predstavnicama mirovne misije u kojoj ste učestvovali?	Broj
Pozitivni stavovi		
1.	<i>Lokalno stanovništvo je podržavalo i odobravalo sve aktivnosti mirovne misije</i>	4
2.	<i>Lokalno stanovništvo dobro prihvata činjenicu da su žene pripadnice mirovnih snaga</i>	3
3.	<i>Pozitivni stavovi i saradnja</i>	2
4.	<i>Mišljenja su podijeljena od apsolutne podrške i spremnosti na saradnju do neprihvatanja i odbijanja svake saradnje</i>	
5.	<i>Ovisi od pokazanih radnih kompetencija, ukazanog poštovanja prema lokalnom stanovništvu, razumijevanja kulturnih razlika, stanovništvo prihvata i poštuje pripadnice mirovnih misija</i>	1
6.	<i>Posebno blagonaklono se odnose prema ženama učesnicima misije, u smislu vidnog povjerenja, otvorenog razgovora i konkretnih molbi kako im se može pomoći. To je najviše bilo izraženo od strane starijih lica prilikom podjele humanitarne pomoći i kućnih posjeta.</i>	1
7.	<i>Ovisno u kojoj državi ste pripadnik ili pripadnica mirovne misije.</i>	1
Djelomično negativni stavovi		
1.	<i>Teška saradnja sa lokalnom zajednicom zbog nerazumijevanja zadatka i obaveza UN-a.</i>	1

2.	<i>Djelimično nezadovoljstvo – nepostupanje lokalnog stanovništva po naređenjima.</i>	1
3.	<i>Negotovanje prema određenim predstavnicima određenih zemalja ili predstavnicima zemalja u UN misiji, čije su zemlje otvoreno ili prećutno podržavale neprijatelje zemlje „domaćina“</i>	1
4.	<i>Negotovanje prema policijskim službenicama u UN misiji, jer tradicija, običaji i kultura zemlje domaćina ne odobravaju javno uključivanje žena u političke i mirovne procese. Npr. žena u misiji teško će dobiti poziciju „Liason Officer“ jer domaća vlast ne želi pregovarati ili dijeliti informacije sa ženama.</i>	1
5.	<i>Velika očekivanja lokalnog stanovništva od mirovne misije, rješavanje svih njihovih problema (sistemskih i ličnih). Teška saradnja sa lokalnim stanovništvom.</i>	1
6.	<i>Lokalno stanovništvo čak nije informisano o ulozi i Mandatu i oni uopće ne prave razliku između UN ili NATO ili EU, te zbog toga nastaje nerazumijevanje.</i>	1
7.	<i>Lokalno stanovništvo je bilo više fascinirano činjenicom da sam bjelkinja, nego činjenicom da sam žena</i>	1
8.	<i>U nekoliko navrata se desilo da su lokalni predstavnici zazirali od komunikacije sa mnom radi toga što sam žena</i>	1

Tabela broj 17.: Pitanje broj 5 iz upitnika broj 1. Žene u mirovnim misijama

Odgovori na pitanje broj 5. su razvrstani na dvije skupine: pozitivni stavovi i djelomično negativni stavovi. U pozitivnim stavovima preovladava stajalište da lokalno stanovništvo podržava, odobrava i prihvata žene u mirovnim misijama.

Drugi dio tabele prikazuje djelimično negativne stavove, koji se najčešće odnose na nerazumijevanje uloge UN-a kod lokalnog stanovništva, ili su to odgovori koji ukazuju na odraz lokalnih i svjetskih politika prema državi primaocu mirovnih misija.

Pitanje broj 6.

Pitanje broj 6. Da li žene u postkonfliktnim zajednicama ukazuju veće povjerenje ženama, učesnicama u mirovnim misijama?		
Odgovor:	Broj:	Procenat:
DA	18	90%
NE	2	10%

Tabela broj 18.: Pitanje broj 6 iz upitnika broj 1. Žene u mirovnim misijama

Iz tabele je vidljivo da čak 90% ispitanica smatra da žene u postkonfliktnim zajednicama ukazuju veće povjerenje ženama, učesnicama u mirovnim misijama, dok njih 10% smatra suprotno, ali uz napomenu da to zavisi od same prirode i osjetljivosti događaja, ali i od tradicije, historije, kulture, običaja, a i trenutne situacije u državi u kojoj su prisutne UN snage.

Pitanje broj 7.

Red. broj	Pitanje broj 7. Na koje ste poslove bili raspoređeni u mirovnoj misiji?	Broj
1.	<i>Patrola</i>	5
2.	<i>Tim lider (patrola)</i>	4
3.	<i>Šef jedinice za zaštitu žena i djece, vođa istog tima</i>	3
4.	<i>Dežurni operativni oficir</i>	3
5.	<i>Šef smjene tima za zaštitu civila u Kampu za zaštitu</i>	2
6.	<i>Trener lokalne policije</i>	2
7.	<i>Gender savjetnik za policiju, implementacija Gender Policy u Liberijskoj policiji i UNMILL komponenti</i>	2

8.	<i>Osiguravanje i obavljanje pretresa lokalnog stanovništva prilikom ulaska u UN kamp kao zaštićenu zonu, te obavljanje pješačke kontrole u cilju komunikacije sa izbjeglicama u UN kampu</i>	2
9.	<i>Instruktor samoodbrane kolegama i kolegicama</i>	1
10.	<i>Instruktor za istrage</i>	1
11.	<i>Oficir za vezu</i>	1
12.	<i>Šef policijske obuke, treninga i razvoja</i>	1
13.	<i>Oficir za ljudske resurse</i>	1
14.	<i>Komandant BH policijskog kontingenta</i>	1
15.	<i>Zamjenik komandira sektora</i>	1
16.	<i>Pomoćnik komesara za odnose sa javnošću</i>	1
17.	<i>Šef smjene</i>	1
18.	<i>Oficir taktičkog operativnog centra</i>	1
19.	<i>Policijski savjetnik u UN kampu</i>	1
20.	<i>Poslovi i zadaci u administraciji</i>	1
UKUPNO		35

Tabela broj 19.: Pitanje broj 7 iz upitnika broj 1. Žene u mirovnim misijama

Pitanje broj 7. se odnosilo na poslove koje su policijske službenice obavljale u mirovnim misijama. Prema dobijenim rezultatima i odgovorima, a kao što je prikazano u tabeli broj 19. vidljivo je da su žene izvršavale različite poslove u mandatima mirovnih misija (ukupno 35 različitih poslova). Od toga najveći broj policijskih službenica, njih pet su bile zadužene za patrolnu djelatnost, dok su 4 žene bile tim lider ili vođa patrole.

Iz tabele je također uočljivo da je jako mali broj žena, policijskih službenica koje su raspoređene na rukovodećim pozicijama i poslovima unutar mirovne misije, npr. šef smjene (1 žena), komandant policijskog

kontingenta (1 žena), zamjenica komandira (1 žena), itd. Ipak, treba naglasiti da i ovakav mali broj žena na rukovodećim pozicijama u mirovnim misijama, daje bolju sliku o položaju žene u sistemu sigurnosti, u odnosu na njihov položaj u agencijama u Bosni i Hercegovini.

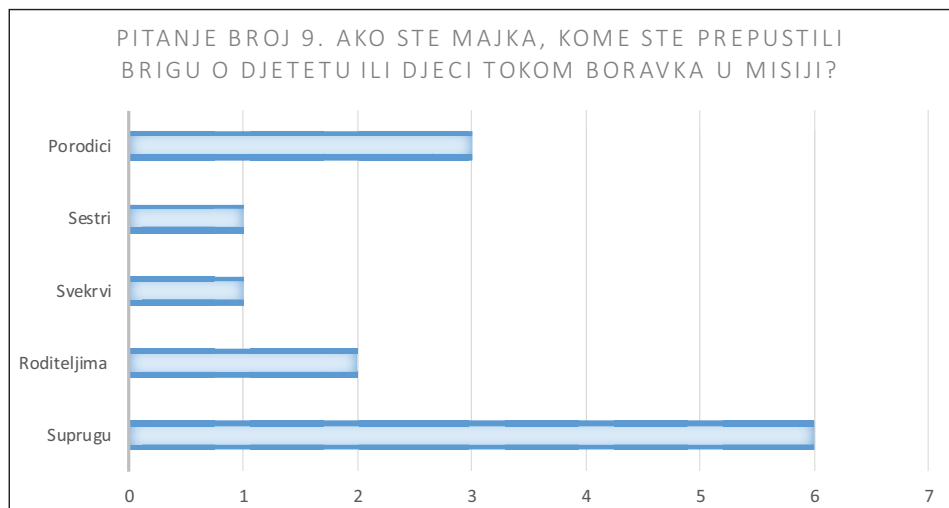
Pitanje broj 8.

Grafikon broj 6.: Pitanje broj 8 iz upitnika broj 1 – Žene u mirovnim misijama

Iz odgovora na pitanje broj 8. a prema grafikonu broj 6. vidimo da je 90% ispitanica imalo podršku porodice pri donošenju odluke da odu u mirovnu misiju, djelimičnu podršku je dobilo njih 10%. Nijedna od ispitanica nije navela da nije imala podršku porodice pri donošenju odluke da ode u mirovnu misiju. Značaj i važnost podrške porodice predstavlja jednu od osnovnih odrednica odlaska pripadnika i pripadnica mirovnih misija, koja se ogleda u broju napuštanja i prekidanja mandata misije.

Pitanje broj 9.

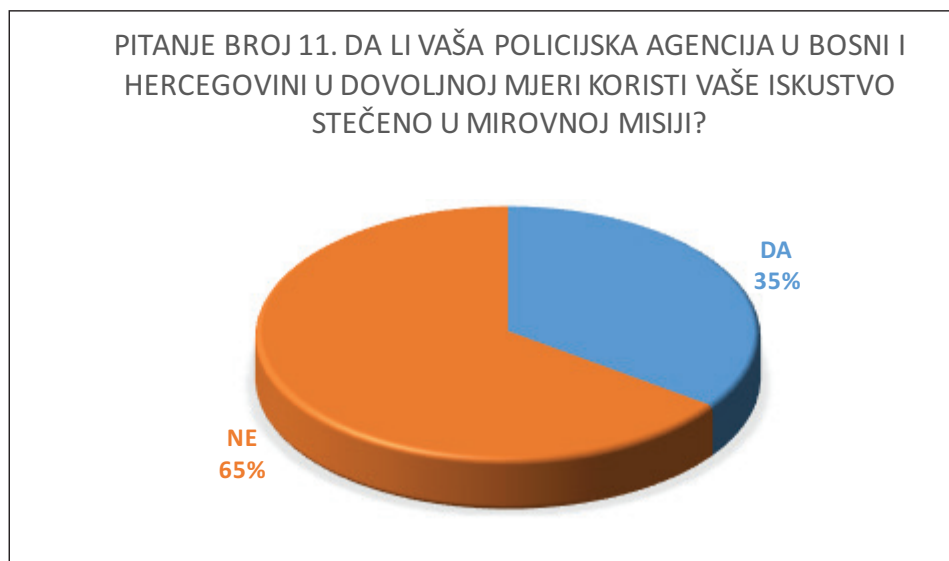
Grafikon broj 7.: Pitanje broj 9 iz upitnika broj 1 – Žene u mirovnim misijama

Na pitanje broj 9. Ako ste majka, kome ste prepustili brigu o djetetu ili djeci tokom boravka u misiji, jeste pitanje koje se svodi pod dvostruku diskriminaciju žene, i djelimičnu osudu sredine, u smislu spremnosti majke da ostavi djecu i ode u mirovnu misiju, dok odluka oca da ode u mirovnu misiju, ne nailazi na takvu vrstu osude. Iz grafikona broj 7. se vide ponuđeni odgovori ispitanica, prema kojem je najveći broj žena, njih 6 brigu prepustilo supruzima, zatim porodici (3), dvije ispitanice roditeljima, te po jedna ispitanica sestri i svekrvi. Važno je spomenuti i podatak da od ukupnog broja ispitanica, njih 7 nema djecu.

Pitanje broj 10. Jeste li dolazili u iskušenje da napustite mirovnu misiju prije isteka mandata i da li ste to učinili?

Nijedna od ukupnog broja ispitanica, policijskih službenica nije dolazila u iskušenje da napusti mirovnu misiju prije isteka mandata, s tim da je jedna naglasila da se „protokom vremena navikla na uvjete misije, te da u samom trajanju mandata ima teških trenutaka“.

Pitanje broj 11.

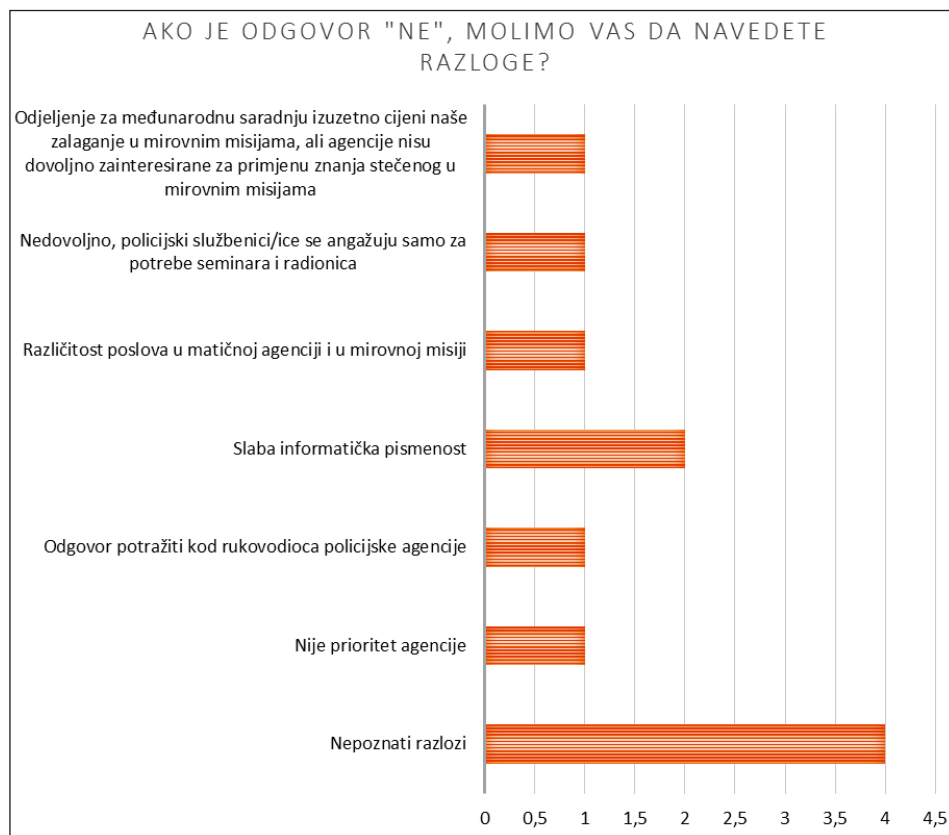

Grafikon broj 8.: Pitanje broj 11 iz upitnika broj 1 – Žene u mirovnim misijama

Kao odgovor na pitanje broj 11, iz grafikona broj 8. se vidi da čak 65% ispitanica smatra da agencije u Bosni i Hercegovini u dovoljnoj mjeri NE koriste njihova iskustva stečena u mirovnim misijama, dok njih 35% smatra da agencije i rukovodioci u dovoljnoj mjeri cijene njihova stečena iskustva.

Potpitanje koje je slijedilo unutar njihovog „negativnog“ odgovora je slijedeće: ako je odgovor NE, molimo Vas da navedete razloge?

SIGURNOSNE DIMENZIJE RODNIH ODNOSA I RODNIH POLITIKA U POSTDEJTONSKOJ BOSNI I HERCEGOVINI

Iz grafikona broj 9. moguće je uvidjeti, da su ispitanice najviše navodile da im nisu poznati razlozi zbog kojih agencije u dovoljnoj mjeri ne koriste njihova iskustva, dok su ostale navodile širi spektar razloga, od slabe informatičke pismenosti, ne postojanja prioriteta agencija, različitost poslova, itd.

Pitanje broj 12.

Pitanje broj 12. Da li smatrate da zastupljenost žena u mirovnim misijama treba biti veća?		
Odgovor:	Broj:	Procenat:
DA	20	100%
NE	0	0%

Tabela broj 20.: Pitanje broj 12 iz upitnika broj 1. Žene u mirovnim misijama

Kao što je prikazano u tabeli broj 20. sve ispitanice, njih 20 (100%) smatra da zastupljenost žena u mirovnim misijama treba biti veća, uz naznake da je potrebna veća afirmacija žena, policijskih službenica u agencijama u Bosni i Hercegovini o njihovom odlasku u mirovnu misiju.

Pitanje broj 13. Za kraj, preporuke ženama koje se odluče slijediti Vaš primjer, da li biste ponovo izabrali policijski posao i odlazak u mirovnu misiju?

Odgovori koje su ponudile ispitanice na pitanje broj 14. su uglavnom bili pozitivnog karaktera, gdje je njih 16 navelo da bi ponovo izabrale policijski posao i da vole taj poziv, dok je samo njih 6 naglasilo da bi ponovo aplicirale za UN mirovnu misiju.

Preporuke koje su navodile policijske službenice drugim ženama ukoliko se odluče da prijave i obavljaju ovaj poziv budu „spremne na konstantnu borbu za ravnopravnost i da je najteže napredovati u službi, ali uz trud i veliko odricanje i to je ostvarivo“, te da je odlazak u mirovnu misiju „veliko iskustvo, u kojem se otvaraju novi pogledi na život i profesiju“.

ANALIZA I INTERPRETACIJA UPITNIKA BROJ 2. MUŠKARCI U MIROVNIM MISIJAMA

Upitnik broj 2. Muškarci u mirovnim misijama struktuiran je iz dva dijela i to: I. Pitanja o sociodemografskim obilježjima, i pod II. Pitanja o predmetu istraživanja. Pitanja oblikovana u okviru istraživanja imaju za cilj ispitati promišljanja muških policijskih službenika o ulozi žena u mirovnim misijama, njihovom profesionalnom doprinosu i međusobnoj saradnji.

Upitnik broj 2. je obrađen i analiziran na isti način kao i upitnik broj 1. Pitanje broj 1. se odnosi na motiv odlaska u mirovnu misiju.

Frekvencija odgovora na pitanje broj 1.

Red. broj	Pitanje broj 1. Koji je motiv Vašeg odlaska u mirovnu misiju? Navedite jedan ili više motiva?		
		Broj	%
	Napomena: Ponuđeni odgovori su grupisani po sličnim ili istim motivima te rangirani po njihovoj brojnosti i prioritetima ukupnog broja ispitanika		
1.	<i>Mogućnost sticanja novih znanja i iskustava, kao i razmjena iskustava u postkonfliktnim društvima</i>	30	66,66%
2.	<i>Finansijska i materijalna dobit</i>	24	53,33%
3.	<i>Stručno usavršavanje</i>	12	26,66%
4.	<i>Rad u novom okruženju (upoznavanje novih ljudi, kultura i tradicija)</i>	10	22,22%
5.	<i>Avantura i avanturistički duh</i>	7	15,55%
6.	<i>Upoznavanje sa načinom rada i procedurama rada u UN-u</i>	5	11,11%
7.	<i>Promjena radne sredine</i>	5	11,11%
8.	<i>Pomoć kolegama u tranziciji</i>	4	8,88%

9.	<i>Doprinos miru i pomoć drugim narodima</i>	3	6,66%
10.	<i>Rad u multinacionalnoj sredini</i>	3	6,66%
11.	<i>Potencijalna mogućnost promjene zanimanja</i>	2	4,44%
12.	<i>Usavršavanje engleskog jezika</i>	2	4,44%
13.	<i>Nevolja i siromaštvo (izbjeglica)</i>	1	2,22%
14.	<i>Dokazati stručnost i kompetentnost pripadnika BH policijskog kontingenta</i>	1	2,22%
15.	<i>Nema odgovora</i>	1	2,22%
UKUPNO		110	45

Tabela broj 21.: Frekvencija odgovora na pitanje broj 1

U tabeli broj 21. prikazan je ukupan broj odgovora koji su ponudili ispitanici (110), iz čega primjećujemo da je većina njih navela više od jednog motiva za odlazak u mirovne misije. Njih 30 (od ukupno 45) navelo je da je osnovni motiv učešća u mirovnim misijama: *mogućnost sticanja novih znanja i iskustava, kao i razmjena iskustava u postkonfliktnim društvima, finansijska i materijalna dobit*, odnosno ekonomska opravdanost učešća u mirovnoj misiji je drugi po broju motiva (24 od 45 ispitanika), dok je 12 ispitanika navelo *stručno usavršavanje* i time po brojnosti ispitanika čini treći motiv odlaska policijskih službenika u mirovnu misiju.

Struktura odgovora na pitanje broj 1.

Red. broj	Navedeni motivi – Muškarci u mirovnim misijama	Br. Ispitanika
M/1 M/28	1. <i>Finansijski boljitak</i> 2. <i>Promjena radne sredine usred zasićenja</i> 3. <i>Lično ostvarenje na profesionalnom nivou</i> 4. <i>Pomoć kolegama u tranziciji</i>	2
M/2, 6, 14, 17, 21	1. <i>Stručno usavršavanje i nova iskustva</i>	5
M/3	1. <i>Sticanje međunarodnog iskustva u postkonfliktnim okruženjima</i>	1
M/4	1. <i>Mogućnost sticanja novih znanja i iskustava</i> 2. <i>Promjena radne sredine</i> 3. <i>Mogućnost poboljšanja materijalnog statusa</i>	1
M/5	1. <i>Rad u novom okruženju</i> 2. <i>Sticanje novih iskustava</i> 3. <i>Upoznavanje novih kultura i običaja</i> 4. <i>Putovanje i otkrivanje novih destinacija</i>	1
M/7, 35	1. <i>Nema odgovora</i>	2
M/8 M/25	1. <i>Novac</i> 2. <i>Sticanje iskustva</i> 3. <i>Upoznavanje sa kolegama sa svih strana svijeta</i> 4. <i>Upoznavanje sa historijom i kulturom u kojoj obavljam posao mirovnjaka</i>	2
M/9	1. <i>Avanturistički duh</i> 2. <i>Upoznavanje novih kultura i običaja</i> 3. <i>Razmjena iskustava sa policijom iz cijelog svijeta</i> 4. <i>Finansijska dobit</i>	1
M/10	1. <i>Novac</i> 2. <i>Novo iskustvo</i> 3. <i>Privremena promjena radne sredine</i> 4. <i>Potencijalna mogućnost promjene zanimanja</i>	1
M/11	1. <i>Novac</i> 2. <i>Nova iskustva i putovanja</i> 3. <i>Rad u internacionalnom okruženju</i>	1

4. RODNE POLITIKE I SISTEM SIGURNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI

M/12	1. Sticanje novih iskustava 2. Doprinos miru	1
M/13	1. Pomoć zemlji koja je zahvaćena ratnim konfliktima	1
M/15	1. Profesionalni napredak 2. Unapređenje engleskog jezika 3. Upoznavanje drugih zemalja, kolega i njihov način rada	1
M/16 M/45	1. Sticanje novih iskustava 2. Rad u multinacionalnoj sredini	2
M/18	1. Dokazati sebi da smo isti, ako ne i bolji od pripadnika mirovne misije koja je bila u BiH	1
M/19 M/32	1. Sticanje novih iskustava i razmjena znanja i iskustava 2. Upoznavanje sa načinom rada i procedurama u UN-u i doprinos UN misijama 3. Materijalna korist	2
M/20, 24, 44	1. Sticanje iskustva i znanja 2. Finansijska dobit	3
M/22	1. Pomoć drugim narodima širom svijeta 2. Nova iskustva i saradnja na međunarodnom nivou	1
M/23 M/27	1. Nova iskustva 2. Avantura 3. Novac	2
M/26	1. Stručno usavršavanje 2. Finansijska dobit 3. Razmjena iskustava 4. Upoznavanje i druženje sa kolegama iz drugih zemalja 5. Odlazak na udaljene destinacije i obilazak turističkih znamenitosti	1
M/29 M/36	1. Izazov 2. Sticanje novih iskustava 3. Stručno usavršavanje 4. Novčana beneficija	2
M/30	1. Upoznavanje drugih kultura i tradicija	1
M/31	1. Finansijska dobit 2. Nova iskustva 3. Profesionalni izazov	1

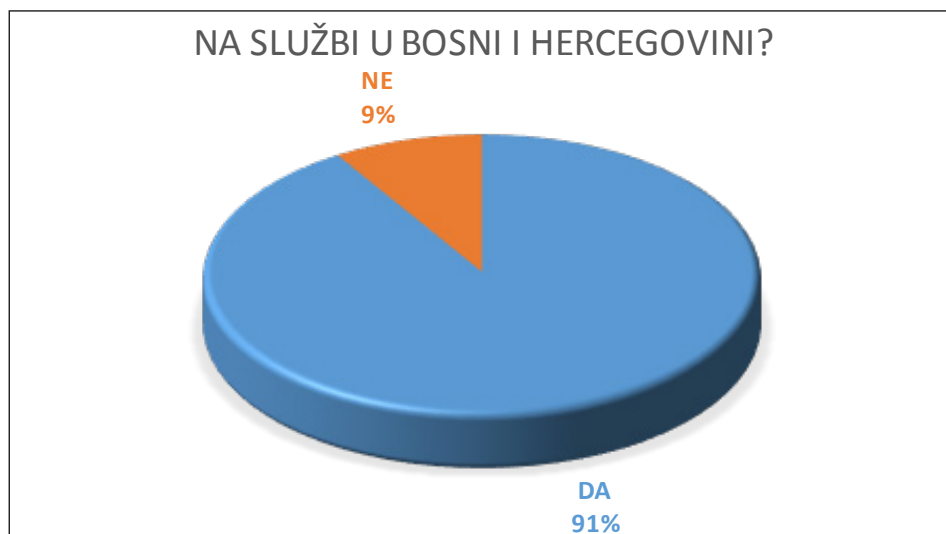
**SIGURNOSNE DIMENZIJE RODNIH ODNOSA I
RODNIH POLITIKA U POSTDEJTONSKOJ BOSNI I HERCEGOVINI**

M/33	1. Iskustvo 2. Engleski jezik 3. Finansije	1
M/34	1. Upoznavanje novih kultura 2. Sticanje iskustva u međunarodnim institucijama 3. Finansijski motiv	1
M/37 M/38	1. Sticanje novih profesionalnih iskustava 2. Razmjena iskustava i pomoć kolegama u unapređenju rada i bezbjednosti 3. Materijalna korist	2
M/39	1. Pružanje doprinosa na zaštiti civilnog stanovništva i njihove imovine u skladu sa ljudskim pravima, te stvaranju uvjeta za uspostavu održivog mira među sukobljenim stranama	1
M/40	1. Novac	1
M/41	1. Rad sa ljudima različitih nacija i kultura 2. Multietničko okruženje 3. Novi pristup rješavanju problema 4. Novi sistem rada	1
M/42	1. Sticanje novih iskustava 2. Avantura 3. Unapređenje opšteg znanja 4. Rad u drugim i drugačijim uslovima 5. Novac	1
M/43	1. Edukacija 2. Iskustvo 3. Novčana zarada	1
UKUPNO		45

Tabela broj 22.: Struktura odgovora na pitanje broj 1

Iz tabele broj 22. Strukture odgovora na pitanje broj 1. upitnika broj 2, moguće je uvidjeti „brojčanu“ razliku ponuđenih motiva, i to da je čak 5 ispitanika navelo samo jedan ključni motiv za odlazak u mirovnu misiju, a to je stručno usavršavanje i odlazak u misiju. Dok su ostali ispitanici navodili dva i više različita motiva za odlazak u mirovnu misiju.

Pitanje broj 2. Da li smatrate da su Vaše kolegice ravnopravne s muškim kolegama u obavljanju poslova na istim radnim mjestima?

Grafikon broj 10.: Pitanje broj 2 iz upitnika broj 2 – Muškarci u mirovnim misijama

Od ukupnog broja ispitanika njih 9% smatra da žene nisu ravnopravne sa muškim kolegama u obavljanju poslova na istim radnim mjestima.

Važno potpitanje jeste, ukoliko je odgovor NE, molimo Vas da navedete u čemu se ogleda ta neravnopravnost?

Dva ispitanika, policijska službenika su konstatirali da žene nisu ravnopravne sa muškarcima u obavljanju istih poslova, i da „vodeće pozicije u MUP-u RS-a, a pretpostavljaju i u FBiH obavljaju muškarci, te ukazuju i na izraženu neravnopravnost i u pogledu činovanja i napredovanja.“

Jedan od ispitanika smatra da bi žene trebale biti ravnopravne, ali „velika većina kolegica ipak koristi svako pravo da ne bude jednaka u smislu privatnih obaveza (djece i sl., kao da muškarci nemaju djecu niti privatnih obaveza), te u slučaju opasnosti izvršenja posla, one se povlače i izbjegavaju teške intervencije, što se karakterizira kao pozitivna diskriminacija.“

Grafikon broj 11: Pitanje broj 2 iz upitnika broj 2 – Muškarci u mirovnim misijama

Ako je odgovor NE, molimo Vas da navedete u čemu se ogleda ta neravnopravnost?

Jedan od dva ispitanika smatra da se ta neravnopravnost ogleda u nedostatku “fizičke snage i izdržljivosti, te podnošenju težih i određenih uslova za život”, dok drugi navodi da pojedine kolegice iako su “nekompetentnije u smislu jezika i kvalifikacije, one imaju prednost u UN-u u odnosu na muškarce, a razlog je težnja UN-a da se angažovanost žena u mirovnim misijama izjednači sa brojem muškaraca, pri tome zanemarujući činjenicu da iz jako malog broja žena zaposlenih u nacionalnim policijama je jako teško izvući taj broj od 50% kompetentnih i stručnih žena koje bi bile angažovane u UN misijama”.

Pitanje broj 3.

Pitanje broj 3. Da li smatrate da je učešće žena u mirovnim misijama neophodno?		
Odgovor:	Broj:	Procenat:
DA	45	100%
NE	0	0%

Tabela broj 23.: Pitanje broj 3 iz upitnika broj 2. Muškarci u mirovnim misijama

Svi ispitanici, 45 policijskih službenika (100%) smatra da je učešće žena neophodno u mirovnim misijama zbog složenosti, i različitosti poslova koje policijski posao nosi sa sobom.

Pitanje broj 4.

Red. broj	Pitanje broj 4. Opišite kratko neku od situacija koja ukazuje na potrebu učešća žena u mirovnim misijama?	Broj
1.	<i>Rad sa žrtvama nasilja, slučajevi nasilja u porodici</i>	14
2.	<i>U slučajevima rada sa posebno ranjivim kategorijama i grupacijama društva (djeca, žene i starije osobe), te trgovine ljudima</i>	11
3.	<i>Rodno i seksualno nasilje, silovanje</i>	10
4.	<i>Lakše ostvarivanje komunikacije sa ženama, naročito u društvima u kojima je ženama zabranjeno da komuniciraju sa muškarcima</i>	9
5.	<i>Lakši pristup licima ili osobama kojima je potrebna pomoć</i>	7
6.	<i>Saradnja sa lokalnom zajednicom</i>	3
7.	<i>Rad u izbjegličkim kampovima, te prilikom obavljanja pregleda ili pretresa nad osobama ženskog spola</i>	3
8.	<i>Rad sa ženama, policajkama zemalja u kojima je misija</i>	2
9.	<i>Promocija i zaštita osnovnih ljudskih prava i sloboda</i>	2
10.	<i>Zbog diverziteta i raznolikosti poslova u mirovnoj misiji</i>	2
11.	<i>Izbjegavanje dojma potpune uniformiranosti, odnosno militarizacije</i>	2
12.	<i>U situacijama medijacije sukoba i deeskalizacije, žene su imale bolje rezultate i sa manje iskustva</i>	2
13.	<i>U konfliktnim situacijama u kojima su većinom učesnice ženskog spola, lakši pristup ženskim osobama koje su upletene u određeni incident</i>	1
14.	<i>Nema odgovora</i>	1
15.	<i>Važnost uključivanja žena u institucionalni rad s ciljem postizanja svijesti o značaju žena i njihovom doprinosu koji svakako u pojedinim segmentima muskarci ne mogu ostvariti</i>	1
16.	<i>Lakša izgradnja povjerenja lokalnog stanovništva sa policijskim službenicama</i>	2

Tabela broj 24.: Pitanje broj 4 iz upitnika broj 2. Muškarci u mirovnim misijama

Dva ispitanika su navela vrlo zanimljivu konstataciju i to vezanu konkretno za mirovnu misiju u Južnom Sudanu, gdje lokalno stanovništvo u nekim situacijama više poštuju i vjeruju ženama u odnosu na muškarce (strance).

Pozitivan primjer neophodnosti učešća žena u mirovnim misijama jeste, da je jedan od ispitanika bio svjedok „gdje je jedinica za kontrolu mase, sastavljena isključivo od žena, obavila posao kontrole i razbijanja mase na mnogo efikasniji, mirniji i elegantniji način nego bilo koja policijska jedinica iste namjene sastavljena od muškaraca i iskreno, bio sam zadivljen načinom na koji su rješavali probleme na terenu“.

Pitanje broj 5.

Pitanje broj 5. Da li žene u postkonfliktnim zajednicama ukazuju veće povjerenje ženama, učesnicama u mirovnim misijama?		
Odgovor:	Broj:	Procenat:
DA	44	98%
NE	0	0%
NE ZNAM	1	2%

Tabela broj 25.: Pitanje broj 5 iz upitnika broj 2. Muškarci u mirovnim misijama

Vrlo važan pokazatelj značaja učešća žena u mirovnim misijama se upravo ogleda u ovom pitanju, prema kojem 98% muških ispitanika, policijskih službenika smatraju da žene u postkonfliktnim zajednicama ukazuju veće povjerenje ženama, policijskim službenicama. Samo jedan ispitanik je odgovorio sa NE ZNAM, i naveo da nema iskustva po pitanju izgradnje povjerenja među ženama iz postkonfliktnih zajednica i pripadnica mirovnih misija.

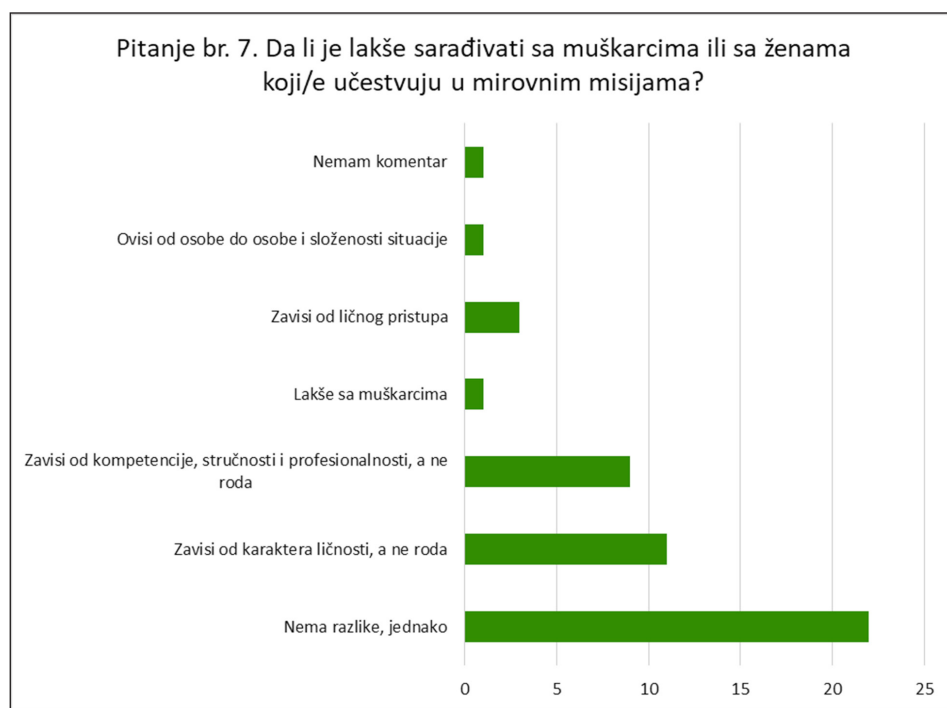
Pitanje broj 6.

Red. broj	Pitanje broj 6. Na koje ste poslove bili raspoređeni u mirovnoj misiji?	Broj
1.	<i>Tim lider (vođa tima)</i>	18
2.	<i>Polijski službenik u patroli</i>	16
3.	<i>Komandir stanice</i>	5
4.	<i>Polijski nadzornik</i>	5
5.	<i>Na zadacima unutar izbjegličkog kampa</i>	5
6.	<i>Štabni oficir za logistiku</i>	4
7.	<i>Oficir za vezu u operativnom centru</i>	3
8.	<i>Trener, instruktor za obuku</i>	3
9.	<i>Šef operacija</i>	3
10.	<i>Polijski savjetnik</i>	3
11.	<i>Savjetnik i trener za specijalnu policiju</i>	2
12.	<i>Oficir za vezu UN policije sa civilnom komponentom u misiji</i>	2
13.	<i>Tehnički savjetnik za saobraćaj</i>	2
14.	<i>Rad sa lokalnom policijom</i>	2
15.	<i>Rad u združenom operativnom centru UN misije</i>	2
16.	<i>Zamjenik komandanta sektora</i>	2
17.	<i>Zamjenik regionalnog komandira</i>	2
18.	<i>Savjetnik za istrage</i>	2
19.	<i>Savjetnik za operacije</i>	2
20.	<i>Član tima za rad sa ranjivim kategorijama društva</i>	2
21.	<i>Zamjenik šefa UN policije u misiji</i>	1
22.	<i>Na poslovima, odnosi sa javnošću</i>	1
23.	<i>Asistent policijskog komesara</i>	1
24.	<i>Operativni oficir</i>	1
25.	<i>Šef zatvora</i>	1
26.	<i>Rad policije u zajednici</i>	1
27.	<i>Dežurni policajac u operativnom centru</i>	1
28.	<i>Šef smjene</i>	1
29.	<i>FPU koordinator (koordinisao, planirao aktivnosti za jedinicu naoružane policije u UN-u koja je brojala 240 pripadnika od kojih je 50 bilo žena)</i>	1
UKUPNO		94

Tabela broj 26.: Pitanje broj 6 iz upitnika broj 2. Muškarci u mirovnim misijama

Prema dobijenim rezultatima i odgovorima, a kao što je prikazano u tabeli broj 26. vidljivo je da su muškarci, policijski službenici, izvršavali različite vrste poslova u okviru njihovih mandata u mirovnim misijama (94). Od toga najveći broj policijskih službenika, njih 18 su bili raspoređeni kao vođe timova, odnosno, tim lideri, dok je njih 16 bilo zaduženo za patrolnu djelatnost. Mnogo veći broj muškaraca, policijskih službenika je obavljao zadatak rukovodioca unutar službi, od toga 5 komandira stanica, 5 policijskih nadzornika, tri šefa operacija, dva komandanta sektora, zamjenika regionalnog komandira, itd.

Pitanje broj 7.

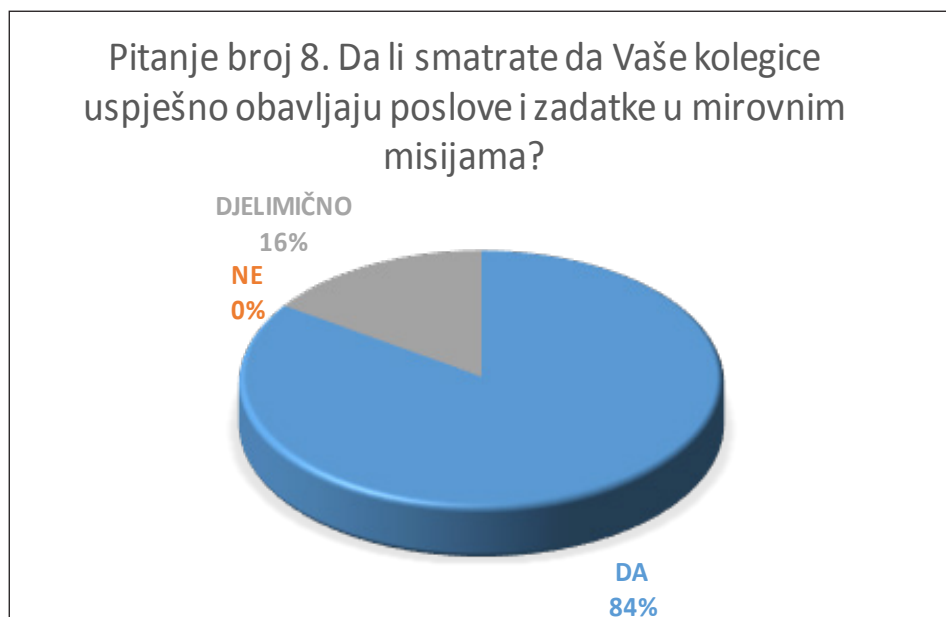

Grafikon broj 12.: Pitanje broj 7 iz upitnika broj 2 – Muškarci u mirovnim misijama

Na pitanje, da li je lakše sarađivati sa muškarcima ili sa ženama učesnicima u mirovnim misijama, 22 ispitanika su odgovorila da nema razlike i da jednako, a i ostali odgovori ne uključuju rod kao argument teže saradnje među pripadnicima/ama mirovnih misija. Samo jedan ispitanik je naveo da je lakše sarađivati sa muškarcima prilikom obavljanja poslova koji se od njih zahtjevaju, i jedan ispitanik nije imao komentar na ovo pitanje.

Iz grafikona broj 12. možemo zaključiti da policijski službenici smatraju da saradnja među kolegama/icama prvenstveno ovisi od karaktera ličnosti, kompetencije, stručnosti i profesionalnosti, od ličnog pristupa, a ne od roda. Ovakvi stavovi policijskih službenika potvrđuju hipotezu da žene ravnopravno mogu učestvovati i obavljati poslove unutar sektora sigurnosti, a prvenstveno u policijskim poslovima.

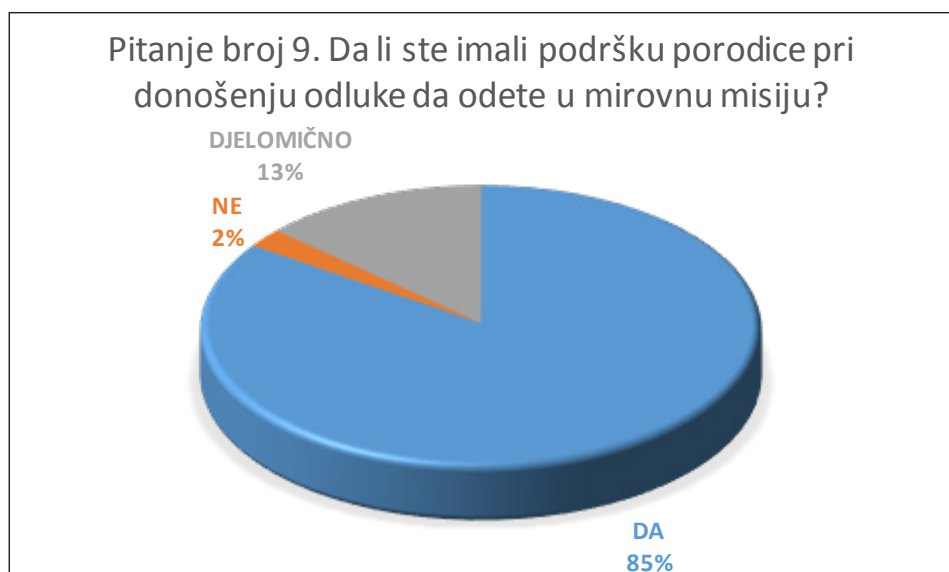
Pitanje broj 8.

Grafikon broj 13.: Pitanje broj 8 iz upitnika broj 2 – Muškarci u mirovnim misijama

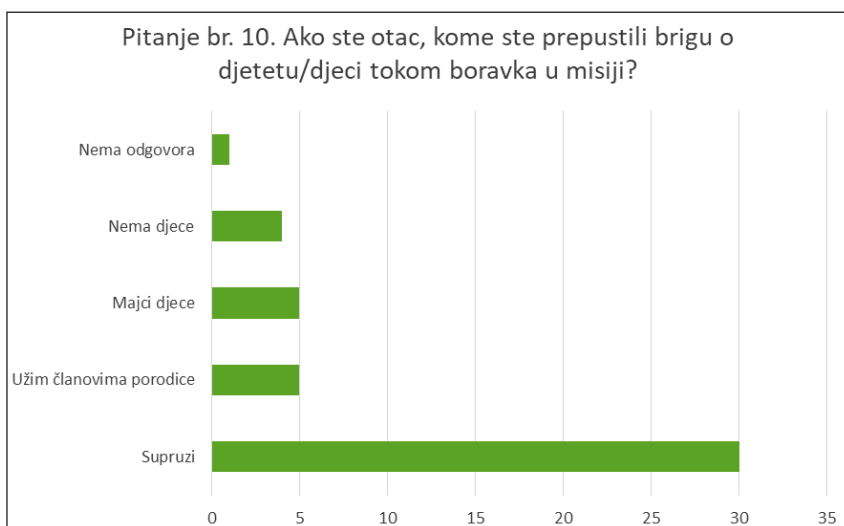
Kao potvrdu prethodnog zaključka, možemo vidjeti u odgovorima koji su naveli policijski službenici, na pitanje broj 8, a to je da 84% ispitanika smatra da njihove kolegice uspješno obavljaju poslove i zadatke u mirovnim misijama, dok njih 16% smatra da to čine djelimično dobro. Važno je naglasiti da niti jedan ispitanik nije naveo odgovor NE.

Pitanje broj 9.

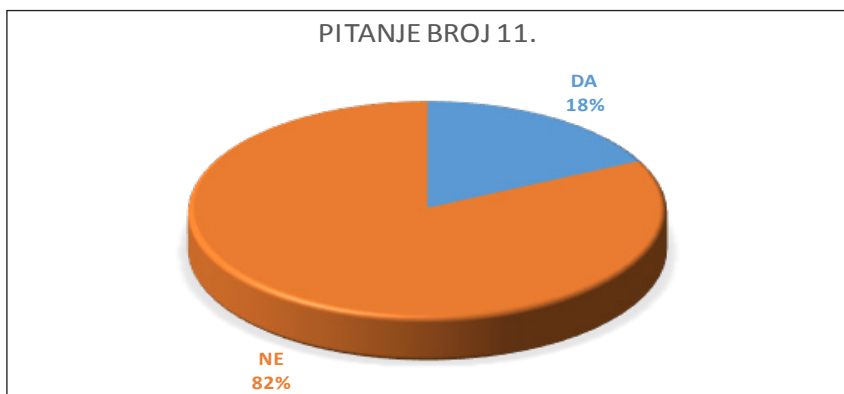
Grafikon broj 14.: Pitanje broj 9 iz upitnika broj 2 – Muškarci u mirovnim misijama

Iz odgovora na pitanje broj 9. a prema grafikonu broj 14. vidimo da je 85% ispitanika imalo podršku porodice pri donošenju odluke da odu u mirovnu misiju, djelomičnu podršku je dobilo njih 13%, dok 2% ispitanika nije imalo podršku porodice pri donošenju odluke o odlasku u mirovnu misiju. Ovi pokazatelji su povezani sa drugim pitanjima iz upitnika, a tiču se prvenstveno porodičnih (privatnih) odnosa, koji se na kraju manifestiraju na doprinos policijskog službenika mirovnoj misiji ili eventualno njihovog prijevremenog napuštanja mandata misije.

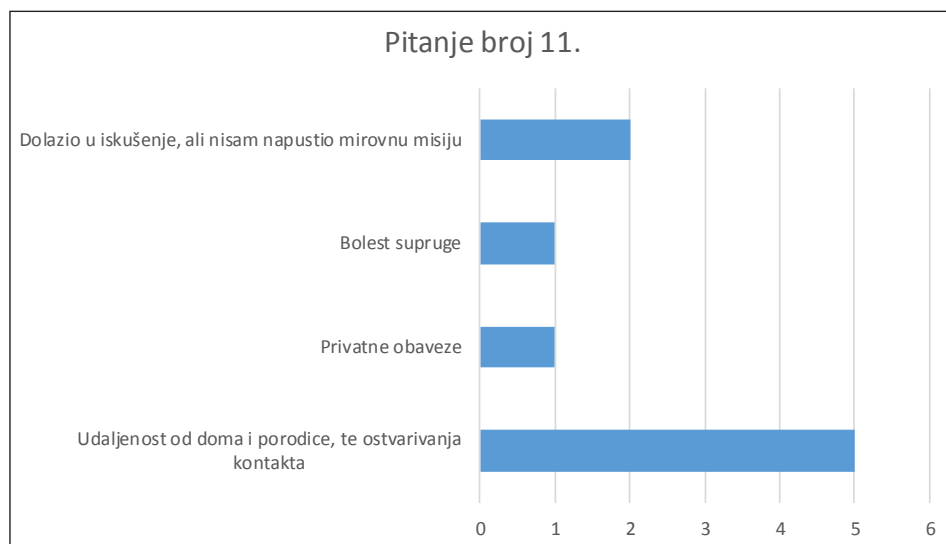
Pitanje broj 10.**Grafikon broj 15.: Pitanje broj 10 iz upitnika broj 2 – Muškarci u mirovnim misijama**

Jasna je slika ponuđenih odgovora ispitanika na pitanje broj 10, a to je da je većina policijskih službenika dijete ili djecu ostavilo suprugama na čuvanje i brigu (30), njih 5 užim članovima porodice, kao i majci djece (policijski službenici koji su razvedeni).

Pitanje broj 11. Jeste li dolazili u iskušenje da napustite mirovnu misiju prije isteka mandata i da li ste to učinili?

Grafikon broj 16.: Pitanje broj 11 iz upitnika broj 2 – Muškarci u mirovnim misijama

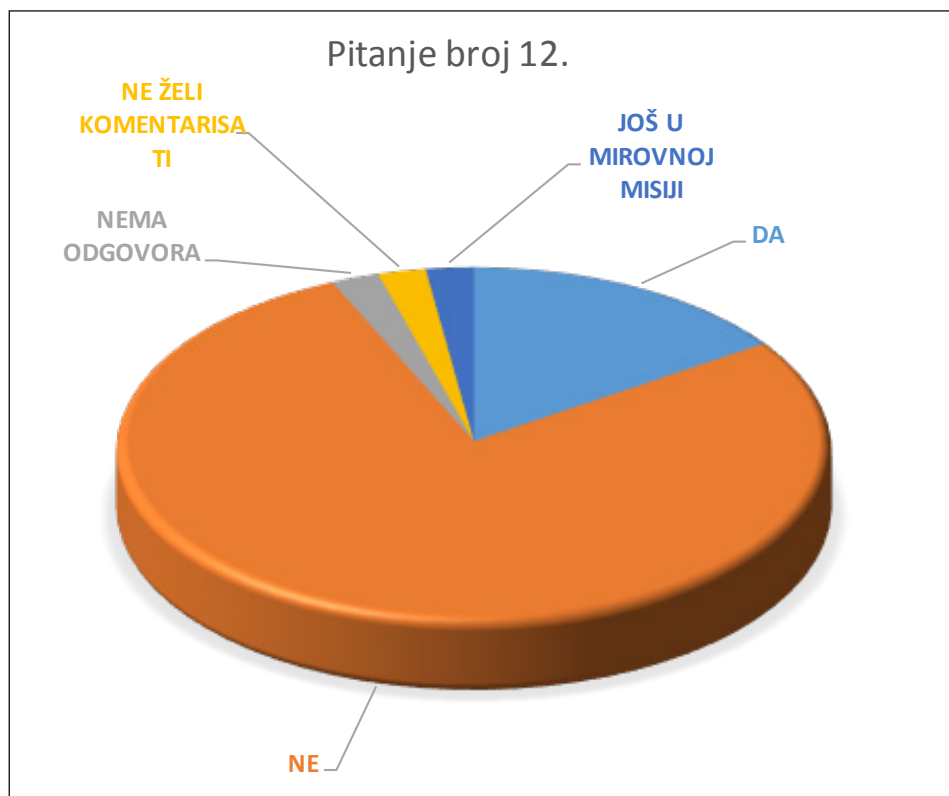
Od ukupnog broja ispitanika, njih 18% je dolazilo u iskušenje da napuste mirovnu misiju prije isteka mandata, dok 82% ispitanika nisu dolazili u takvu vrstu dilema. Na pitanje, ukoliko je njihov odgovor bio DA, i ukoliko su napustili mirovnu misiju, zbog čega su to učinili? Ponuđeni odgovori su prikazani u grafikonu koji slijedi:

Grafikon broj 17.: Pitanje broj 11 iz upitnika broj 2 – Muškarci u mirovnim misijama

Prema grafikonu broj 17. uočljivo je da je ukupno 7 ispitanika napustilo mirovnu misiju, dok su dvojica ispitanika dolazili u iskušenje da napuste, ali to na kraju nisu učinili. Razlozi napuštanja mirovne misije su prvenstveno privatne naravi, i to je potvrda i rezultat prethodnih pitanja, u pogledu podrške porodice pri donošenju odluke o odlasku u mirovnu misiju.

Pitanje broj 12. Da li Vaša policijska agencija u Bosni i Hercegovini u dovoljnoj mjeri koristi Vaše iskustvo stečeno u mirovnoj misiji?

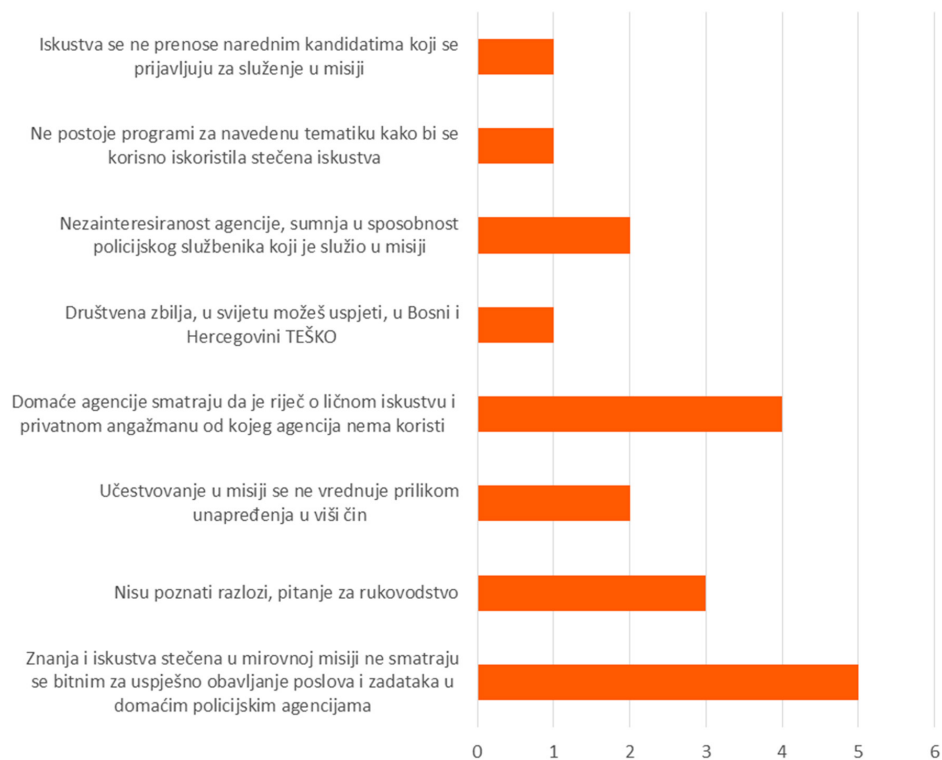

Grafikon broj 18.: Pitanje broj 12 iz upitnika broj 2 – Muškarci u mirovnim misijama

Ponudene odgovore na pitanje broj 12, smo grupirali prema istim i sl. odgovorima. Iz grafikona broj 18. možemo uvidjeti da je 16% ispitanika odgovorilo pozitivno, odnosno sa DA, dok je najveći broj njih odgovorilo sa NE, 78% koji smatraju da agencije iz kojih dolaze u Bosni i Hercegovini ne koriste njihova iskustva stečena u mirovnim misijama. Isti broj ispitanika (po 2%) nisu željeli komentirati, (2%) ispitanika je još u misiji i nemaju iskustvu u pogledu stavova agencije prema pripadnicima mirovnih misija, i 2% ispitanika nije ponudilo nikakav odgovor.

Važno potpitanje koje slijedi iz njihovih odgovora je slijedeće, ako je-
Vaš odgovor NE, molimo Vas da navedete razloge?

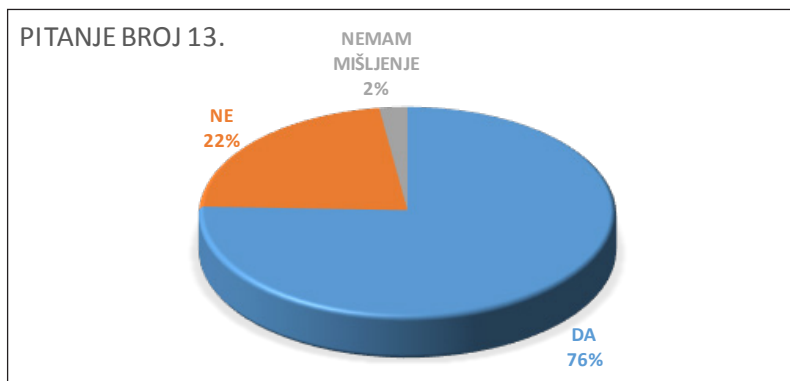
Ako je odgovor "NE", molimo Vas da navedete razloge?

Grafikon broj 19.: Pitanje broj 12 iz upitnika broj 2 – Muškarci u mirovnim misijama

Kao što je prikazano u grafikonu broj 19. svi ispitanici koji su smatrali da agencije u Bosni i Hercegovini, ne koriste u dovoljnoj mjeri njihova stečena iskustva su ponudili različite odgovore i razloge, od toga da rukovodioci agencija smatraju da se radi o ličnom interesu, i da je ovo pitanje za rukovodioce agencija, do nepostojanja programa unutar agencija gdje bi se mogla primijeniti njihova stečena iskustva, itd.

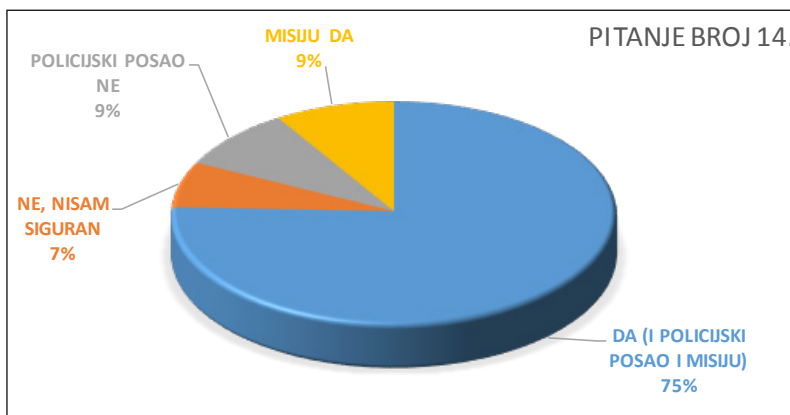
Pitanje broj 13. Da li smatrate da zastupljenost žena u mirovnim misijama treba biti veća?

Grafikon broj 20.: Pitanje broj 13 iz upitnika broj 2 – Muškarci u mirovnim misijama

Na pitanje, da li zastupljenost žena u mirovnim misijama treba biti veća, 76% ispitanika smatra da treba, dok njih 22% su naveli da ne treba, i da je trenutni broj policijskih službenika u mirovnim misijama zadovoljavajući, 2% ispitanika su navela da nemaju mišljenje u smislu rodne zastupljenosti, nego u smislu većeg broja stručnijih i profesionalnijih pol. službenika/ica.

Pitanje broj 14. Za kraj, da li bi ste ponovo izabrali policijski posao i odlazak u mirovnu misiju?

Grafikon broj 21.: Pitanje broj 14 iz upitnika broj 2 – Muškarci u mirovnim misijama

S obzirom na ponuđene odgovore policijskih službenica na isto pitanje, odgovori policijskih službenika su nešto drugačiji. Kao što se vidi u grafikonu broj 21. 75% ispitanika bi izabrao isti poziv, i policijski posao i odlazak u mirovnu misiju, dok 9% ispitanika ne bi uopće obavljao policijski posao, ali isti postotak ispitanika bi otišao u mirovnu misiju, što predstavlja jednu vrstu konfuzije. I na kraju, 7% ispitanika, nisu sigurni da li bi ponovo izabrali isti posao i odlazak u mirovnu misiju.

Komparacija ponuđenih odgovora na pitanja iz upitnika broj 1 i 2.

Iz analize upitnika 1. (Žene), i upitnika 2. (Muškarci), učesnika/ca u mirovnim misijama, vidljive su određene razlike stavova i mišljenja, šta nas upućuje na potrebu komparacije ponuđenih odgovora na pojedina pitanja.

Motivi odlaska policijskih službenika/ca u mirovne misije su vrlo značajni za komparaciju njihovih ponuđenih odgovora, iz razloga postojanja stereotipa i predrasuda o promišljanjima i žena i muškaraca o odlasku u operacije podrške miru. Možemo reći da su motivi koje su navele i policijski službenici i službenice slični, ali njihovo rangiranje je nešto drugačije, žene ponajviše motivira sticanje novih iskustava, lično i profesionalno usavršavanje te upoznavanje drugih kultura, dok muškarci pored osnovnog stručnog usavršavanja navode i finansijsku materijalnu dobit, odnosno ekonomsku opravdanost učešće, te avanturistički duh. Po strukturi odgovora na pitanje broj 1. žene su navodile veći broj motiva za odlazak u mirovnu misiju od muškaraca, u pojedinačnom pogledu.

Percepcija policijskih službenika i službenica se u određenom procentu razlikuju i u pitanju broj 2. koje se odnosi na ravnopravnost žena u policijskim službama, ili poslu u Bosni i Hercegovini, gdje 35% ispitanica smatra da nisu ravnopravne sa muškim kolegama na službi u Bosni i Hercegovini, dok samo 9% ispitanika smatra da njihove kolegice nisu

ravnopravne sa muškim kolegama. Ovaj pokazatelj (91% ispitanika smatra da su žene ravnopravne na službi u policiji) ukazuje na činjenicu da muškarci, policijski službenici ne primjećuju postojanje različitih oblika diskriminacije nad njihovim radnim kolegicama pri obavljanju istih poslova.

Pitanje koje također valja komparirati glasi, na koje su poslove bili raspoređeni u mirovnim misijama, pitanje se odnosilo na obje grupe ispitanika/ca, iz kojeg je vidljivo da su žene u najvećem broju obavljale posao patroliranja, dok su muškarci u najvećem broju bili tim lideri, ili vođe patrola. Zatim, policijski službenici su se u mnogo većem broju nalazili na rukovodnim pozicijama (šef odjeljenja, komandir stanice, zamjenici komandanta sektora, zamjenici regionalnih komandira, itd.) u odnosu na policijske službenice u mirovnim misijama. S tim da valja naglasiti, da su i žene ali u znatno manjem broju obavljale slične poslove i dužnosti.

Na pitanje da li su ispitanici/e dolazili/e u iskušenju da napuste mirovnu misiju, 18% policijskih službenika je odgovorilo pozitivno, i naveli su većinom privatne razloge napuštanja mirovne misije, dok nijedna žena nije dolazila u iskušenje da napusti misiju, ali su naglasile da je potrebno vrijeme kako bi se adaptirale na novu promjenu mjesta i radnog okruženja. Da zaključimo, veliki broj ispitanika i ispitanica su se složili u stavovima i mišljenjima (prema analiziranim odgovorima) u pogledu određenih ali vrlo značajnih pitanja koja su im ponuđena u upitnicima, npr. da li je neophodno veće učešće žena u mirovnim misijama, da li žene u postkonfliktnim društvima ukazuju veće povjerenje ženama, učesnicama u mirovnim misijama, zatim, pitanje, da opišu situacije koje ukazuju na potrebu većeg učešća žena u mirovnim misijama, te da li je lakše saradivati sa muškarcima ili sa ženama koji učestvuju u mirovnim misijama. Svi slični ponuđeni odgovori i muškaraca i žena, policijskih službenika/ca, upravo potvrđuju stav da posao u sigurnosnim strukturama zahtjeva angažman većeg broja žena, odnosno ravnopravan odnos i muškaraca i žena, kako u državnim policijskim agencijama, tako i u mirovnim misijama, kako bi se što bolje i kvalitetnije odgovorilo na nove sigurnosne izazove, prijetnje i rizike.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Zaključna razmatranja knjige pod naslovom *“Sigurnosne dimenzije rodni odnosa i rodni politika u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini”* usmjerena su na sintezu ključnih uvida do kojih smo došli analizom sigurnosnih dimenzija rodni odnosa i rodni politika u kontekstu postdejtonske Bosne i Hercegovine. Kroz multidisciplinarni pristup, koji obuhvata teorijske paradigme, historijski razvoj, kao i empirijske nalaze, cilj je bio sagledati i propitati položaj žena unutar sigurnosnog sistema, identifikovati prepreke i mogućnosti za njihovu potpuniju integraciju, te ukazati na pravce daljeg razvoja rodno osjetljivih sigurnosnih politika u kontekstu trajne izgradnje mira i stabilnosti.

- Svako ljudsko pravo koje je tokom historije, od robovlasničkog društva do savremenog doba, ostvareno u pojedinim državama, postignuto je – u većoj ili manjoj mjeri – kroz različite oblike borbe za njegovo priznanje i zaštitu.
- Rijetki su primjeri kroz historiju žena – suverena, koje su bile u prilici odlučivati o ratu i miru (Kleopatra, ruska kraljica Katarina velika, britanska kraljica Bodičeva, Jovanka Orleana, i druge), te o organizaciji carstva, kraljevstva u pogledu unutarnje njegove sigurnosti. Samo je nekoliko primjera žena – državica u dvadesetom i dvadesetprvom stoljeću koje su vodile svoje države, pa time i odlučivale o vanjskim i unutarnjim pitanjima sigurnosti (Indira Gandhi, Margaret Tačer, Benazir Buto, Angela Merkel, i druge).
- Država je nosilac svih politika (vanjske, sigurnosne, ekonomske, socijalne, obrazovne, ekološke, itd.), u novije vrijeme, između ostalog, država je nosilac i rodni politika, koje su ključne u realizaciji svih pitanja odnosa roda i politike, odnosa jednakosti spolova

između žena i muškaraca, nasilja nad ženama, pitanjima diskriminacije, socijalnim statusom žena, nasilja u porodici, rodno zasnovanim nasiljem, itd.

- Pravna legislativa u Bosni i Hercegovini u posljednjih dvadeset-pet godina u pogledu rodni politika i rodni odnosa je značajno uznapredovala pod uticajem međunarodni organizacija čije djelovanje je zasnovano na odredbama Dejtonskog mirovnog sporazuma.
- Značajan doprinos razvoju legislative u pogledu rodni politika i rodni odnosa u Bosni i Hercegovini dale su i domaće nevladine organizacije, čiji rad je promoviran pa i finansiran od strane međunarodni organizacija, u cilju provedbe međunarodni konvencija, deklaracija i rezolucija o poštivanju ljudski prava općenito, samim time i u pogledu rodne ravnopravnosti.
- Primjena postojeće legislative, organizovani protesti, otvaranje većeg broja sigurni kuća, ali i kontinuirani problemi poput nedovoljne zastupljenosti žena u politici, njihove segregacije u procesima odlučivanja u državnom sektoru i privredni kapacitetima – predstavljaju samo neke od pokazatelja složenog i neravnopravnog položaja žena unutar ukupnog društveno – političkog i institucionalnog sistema Bosne i Hercegovine.
- Prvenstveno iz ideološki i politički jednopartijski razloga u SFR Jugoslaviji (iako dijelom samo na virtualnoj ravni) žene su ostvarile značajan napredak u ostvarivanju višeg stepena svojih prava kroz biračko pravo (iako u jednopartijskom sistemu), kroz obrazovanje, učešće u političkim, privredni i drugim poslovima. I pored toga, žene u toj državi nisu ostvarile zadovoljavajući stepen učešća u politici i organizaciji "opštenarodne odbrane i društvene samozaštite – ONO i DSZ".

- Supremacija nacionalnih politika u Bosni i Hercegovini, u domenu ostvarivanja "kolektivnih nacionalnih prava", proizvodila je i proizvodi redukciju ostalih individualnih, građanskih prava i napose ljudskih prava koja proizilaze iz diskursa rodni politika, što predstavlja krupan, pored ostalog i sigurnosno – rodni problem.
- Razvoj pravne legislative pod uticajem međunarodnih organizacija u poratnom periodu u Bosni i Hercegovini u nedovoljnoj mjeri je praćen nacionalnim politikama, iz čega možemo zaključiti, da pravna legislativa nije ozbiljno uticala na razvoj svijesti o rodnoj ravnopravnosti na općem nivou društva u cjelini, niti u sferi politika i političkih elita, u kojima dominira patrijarhalni diskurs.
- U "socijalističkoj državi", dijelom na ideološkoj osnovi je bio izgrađen personalni, lični dignitet i dostojanstvo, bez obzira na klasni, ili drugi status pojedinca. Nakon rata, osjećamo svojevrsni pad ljudskog (ličnog) digniteta koji je ponajprije proizveden promjenom političkog i ekonomskog sistema, pojavom značajnih ekonomskih i klasnih razlika i ekonomskom zavisnošću žena i muškaraca od političkog opredjeljenja klase koja se u ratu i nakon rata, na različite načine značajno obogatila.
- Porodica je ključna kategorija u proučavanju civilizacije i kulture te predstavlja izvor ljudske populacije. U kontekstu istraživanja odnosa roda i sigurnosti, ponudili smo kolateralnu hipotezu koja glasi: kroz razvoj ljudske civilizacije, porodica je suodgovorna za rodnu neravnopravnost koja je prisutna sve do danas. Potvrdili smo ispravnost te hipoteze. Porodica je jedna od osnovnih socijalnih grupa, unutar koje se odvijao i još uvijek se odvija realni život. Bez obzira na organizaciju društva i države, nameće se zaključak da je porodica rodno mjesto patrijarhata – dominacije muškaraca nad ženama unutar porodične zajednice, što uključuje majku(e), sestru(e), kćerku(e), zavisno od veličine porodice, odnosno domaćinstva.

- Bosanskohercegovačka porodica nalazi se u procesu duboke transformacije, oblikovane pod utjecajem historijskih tradicija, naslijeđa socijalističkog perioda te poratnog liberalno-demokratskog poretka. Ova transformacija rezultirala je djelimičnim slabljenjem patrijarhalnih struktura, ali istovremeno i porastom stope razvoda, padom nataliteta te intenzivnijim ekonomskim migracijama, pri čemu značajan broj mladih muškaraca i žena napušta zemlju u potrazi za boljim životnim uslovima, najčešće u zemljama zapadne Evrope.
- Objektivni podaci ukazuju na to da se u svim savremenim ratovima 20. i 21. stoljeća bilježi porast broja civilnih žrtava u odnosu na vojne gubitke, posebno na teritorijama na kojima se oružani sukobi odvijaju. Takva situacija znači da žene – uključujući starije žene, majke, sestre i djecu – postaju višestruke žrtve rata, budući da su ubijane, mučene, zatvarane u logore, silovane, prisilno odvajane od djece i izložene drugim oblicima nasilja.
- Tokom rata u Bosni i Hercegovini, ogroman, ali još uvijek neprecizno utvrđen broj žena i djevojčica bio je izložen seksualnom nasilju, pri čemu su Bošnjakinje činile najveći broj žrtava. Ovaj zločin je nad njima provođen sistemski i organizirano, što ga kvalificira kao oblik ratnog zločina i zločina protiv čovječnosti.
- U postratnom periodu, žene koje su preživjele masovna silovanja suočavaju se s dodatnim oblicima diskriminacije, usljed institucionalne nebrige i društvene stigmatizacije. Ta stigmatizacija naročito je izražena u odnosu prema djeci rođenoj kao posljedica ratnog silovanja, pri čemu se jasno očituje nedostatak adekvatnog pravnog, psihološkog i socijalnog odgovora države i društva.
- Poseban primjer dostojanstva iskazuju Žene i Majke Srebrenice koje nakon genocida ne pozivaju na osvetu nego traže pravdu na međunarodnim i domaćim sudovima. U tom kontekstu neophod-

no je zaključiti da prvenstvenu podršku imaju od jedine "ženske" organizacije iz Beograda "Žene u crnom".

- Rodna analiza predstavlja relativno nov pristup unutar međunarodnih sigurnosnih studija. Sve do usvajanja Rezolucije 1325 Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija pod nazivom „*Žene, mir i sigurnost*“ (2000), rod nije bio značajno uključen u oblikovanje državnih sigurnosnih politika niti je bio prepoznat kao relevantna dimenzija nacionalnih sigurnosnih sistema.
- Pojava feminizma i razvoj feminističke analize imali su značajan utjecaj na postepenu transformaciju ne samo društvenih i političkih politika, već i svijesti o društvenoj poziciji i ulozi žena, posebno u kontekstu njihove historijske podređenosti. Feminističke perspektive doprinijele su otvaranju pitanja o položaju žena u oblasti sigurnosti, insistirajući na analizi rodno diferenciranih iskustava u odnosu na muškarce – kako u kontekstu državnog uređenja i struktura vojske, tako i u situacijama oružanih sukoba, ratova i drugih oblika konflikata.
- Sektor sigurnosti u svakoj državi pa i u Bosni i Hercegovini, u budžetima na različitim nivoima političkog organiziranja, troši značajna sredstva. U korištenju svojih prava na rad, na zapošljavanje, a zbog niskog procenta žena u ovom sektoru, argumentirano se može tvrditi da je žena u Bosni i Hercegovini ekonomski diskriminirana. Da li zbog *stereotipa* ili *neodgovornosti politika*, pa i Sigurnosne politike Bosne i Hercegovine, od usvajanja Rezolucije 1325 Vijeća sigurnosti, primjetan je nedovoljan broj žena uključenih u djelatnosti i snage sistema sigurnosti. Značajniji pokazatelj navedene činjenice jeste izrazito nepovoljan broj i procenat žena na rukovodnim i komandnim dužnostima u sistemu sigurnosti Bosne i Hercegovine, koji se još uvijek smatra dominirajućom muškom sferom.

- Na osnovu provedenog empirijskog istraživanja i analize značaja učešća žena u mirovnim misijama, može se izvesti opći zaključak da žene učesnice u ovim misijama značajno doprinose podizanju svijesti o rodnoj ravnopravnosti, posebno u postkonfliktnim društvima. U takvim društvima, koja su bila pogođena ratnim dejstvima i gdje su žene i djeca najranjivije društvene kategorije, uloga žena u mirovnim operacijama je ključna, naročito u kontekstima u kojima su žene kulturološki i tradicionalno marginalizirane te smatrane niže vrijednim članovima zajednice.
- Važan aspekt učešća žena u mirovnim misijama predstavlja njihova interakcija sa ženama u društvima u kojima je komunikacija žena sa muškarcima ograničena ili zabranjena. Takva interakcija omogućava lakše prikupljanje operativnih saznanja kroz obuke, treninge i radionice, kao i osnaživanje žena u lokalnim zajednicama. Samo prisustvo žena iz različitih dijelova svijeta, koje ravnopravno obavljaju svoje zadatke zajedno sa muškim kolegama, često i na rukovodećim pozicijama, mijenja percepciju o ženi i njenoj društvenoj ulozi. Time se doprinosi i postepenoj promjeni svijesti građana zemalja domaćina o rodnim ulogama.
- Veće sudjelovanje žena u oružanim snagama može doprinjeti prijelazu sa tradicionalne odbrane na sigurnost građana (novi koncept humane sigurnosti), te se sve veći naglasak stavlja na istraživanja, informacione tehnologije (uključujući istraživanja i informacione tehnologije u bankarstvu), obavještajni rad, itd. Ovaj trend ženama nudi nove šanse, posebno u onim zemljama u kojima muškarci i žene imaju jednak pristup obrazovanju.
- Na osnovu statističkih istraživanja o razvoju Odsjeka sigurnosnih i mirovnih studija na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, nameće se zaključak da je kroz svoj razvoj u prijeratnom i poratnom periodu ovaj Odsjek doprinio promjeni opće društvene svijesti o potrebi školovanja žena za sektor sigurnosti i učešća u njegovom funkcioniranju.

- Sklapanje brakova u poznijim životnim dobima u poratnom periodu Bosne i Hercegovine je rezultat ekonomskog stanja u državi i nemogućnosti ekonomske samostalnosti djevojaka i mladih bračnih parova.
- Preovladavajući patrijarhalni diskurs doprinosi većoj rodnoj neravnopravnosti, diskriminaciji žene prvenstveno u privatnoj sferi, a zatim i institucionalnoj, javnoj sferi. Patrijarhalni diskurs rezultira pojavom rodno zasnovanog nasilja, sve većim brojem slučajeva nasilja u porodici, i u krajnjoj mjeri direktnog nasilja.
- Nasilje u porodici i izražene manifestacije direktnog nasilja posebno su prisutne u postkonfliktnim društvima, koja su nedavno izašla iz ratnih sukoba. U takvim društvima značajan dio, pretežno muške populacije, pati od posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP). Uz to, problem nezaposlenosti, siromaštva, ovisnosti o drogama i alkoholu, te mentalnih oboljenja dodatno doprinosi eskalaciji nasilja unutar porodica.

Uzimajući u obzir sve iznesene analize, jasno je da se sigurnosne dimenzije rodničkih odnosa i rodničkih politika u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini ne mogu razumjeti izolovano od šireg političkog, institucionalnog i društvenog konteksta. Istinsko unapređenje rodne ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini, zahtijeva ne samo političku volju, već i temeljitu transformaciju sigurnosnih narativa, struktura moći i društvenih normi, uz aktivno učešće svih aktera – od institucija do lokalnih zajednica i građanina/ki. Kako Heffermehl navodi,

„kada sanjamo sami, to je samo san, ali kada sanjamo zajedno to je početak nove stvarnosti...”

6. PRIJEDLOZI I PREPORUKE

- ▶ Ravnopravnost ljudi, bez obzira na spol, rod, rasu, nacionalnu, vjersku ili neku drugu pripadnost, moguće je sistemski promicati isključivo kroz obrazovanje i odgoj, koji imaju ključnu ulogu u razvoju svijesti o važnosti poštivanja temeljnih ljudskih prava i jednakosti;
- ▶ Neophodno je razvijati sigurnosne i mirovne studije, studije o demokraciji i ljudskim pravima, rodne i ženske studije kako bi se na dugoročnim osnovama podizala svijest o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini;
- ▶ Tradicionalni i patrijarhalni obrasci koji su duboko ukorijenjeni u društvene i porodične strukture bosanskohercegovačkog društva, a koji se prenose sa individualne na kolektivnu razinu svijesti, rezultiraju višestrukim oblicima segregacije žena te se ne mogu prevazići u kratkom vremenskom periodu;
- ▶ Prevazilaženje duboko ukorijenjenih patrijarhalnih obrazaca u bosanskohercegovačkom društvu zahtijeva dugoročan i sistemski pristup koji uključuje obrazovanje, javne politike usmjerene na rodnu ravnopravnost, osnaživanje žena na svim razinama društva, te promjenu dominantnih narativa u medijima i obrazovnim institucijama;
- ▶ Uključivanje rodne ravnopravnosti u kurikulume i nastavne planove i programe na svim nivoima obrazovanja predstavlja ključni korak u dekonstrukciji patrijarhalnih normi koje oblikuju društvene uloge i očekivanja. Kroz sve formalne i neformalne obrazovne programe potrebno je razvijati kritičko mišljenje, osnaživati učenike/

ce, studente/ice za prepoznavanje i suprotstavljanje rodnim stereotipima, te promicati principe ravnopravnosti, solidarnosti i ne-nasilja;

- ▶ Žene najbolje osjećaju i svoju zapostavljenost u sigurnosnim dimenzijama društva, u sektoru sigurnosti, u pogledu humane sigurnosti, ekonomske neravnopravnosti... Prevazilaženje stereotipa o institucionalnoj nacionalnoj sigurnosti kao "muškim poslovima" neophodno je prevazilaziti u svijesti kod muške, ali još značajnije u svijesti ženske populacije s kojom se ona vijekovima miri;
- ▶ Na različite načine obavezivati političke partije da u organe vlasti imenuju mnogo veći procenat žena na svim nivoima države, kako bi žene bile značajnije uključene u procese odlučivanja o resursima države i društva, naročito o rodnim politikama;
- ▶ Neophodno je kontinuirano jačanje zakonodavnog i institucionalnog okvira za zaštitu prava žena, uključujući strožiju primjenu postojećih zakona o ravnopravnosti spolova, zaštiti od diskriminacije i nasilja u porodici. Također, važno je osigurati efikasne mehanizme za praćenje i evaluaciju njihove provedbe, uz aktivno uključivanje žena u proces kreiranja javnih politika;
- ▶ Lokalne zajednice i organizacije civilnog društva mogu djelovati kao posrednici između pojedinca i sistema, posebno u ruralnim i konzervativnijim sredinama. Potrebno je razvijati lokalne inicijative koje potiču rodnu ravnopravnost, kroz radionice, kampanje i projekte koji uključuju i muškarce kao saveznike u borbi protiv rodne neravnopravnosti;
- ▶ Putem svih medijskih i informativnih kanala potrebno je promovirati važnost prijavljivanja većeg broja mladih žena na konkurse za prijem u oružane snage Bosne i Hercegovine, sigurnosne agencije i policijske strukture, i to na različite dužnosti i pozicije;

- ▶ Neophodno je sa mnogo više senzibiliteta voditi računa o imenovanjima i napredovanjima u službi u sistemu sigurnosti Bosne i Hercegovine i činovanju (i postavljanja) žena na rukovodne i komandne dužnosti;
- ▶ Iskustva žena u međunarodnim mirovnim misijama nisu adekvatno vrednovana. Potrebno je omogućiti učesnicama/ima međunarodnih operacija za očuvanje mira da svoja znanja i iskustva prenose unutar oružanih snaga i policijskih agencija, čime bi se dodatno promovirala važnost većeg učešća žena u ovakvim misijama;

SKRAĆENICE

- **ARS** – AGENCIJA ZA RAVNOPRAVNOST SPOLOVA
- **BIH** – BOSNA I HERCEGOVINA
- **CEDAW** – CONVENTION ON ELIMINATION OF ALL FORMS OF DISCRIMINATION AGAINST WOMEN / KONVENCIJA O UKLANJANJU SVIH OBLIKA DISKRIMINACIJE NAD ŽENAMA
- **CL** – CIVILNA LICA
- **OSCE** – ORGANIZATION FOR SECURITY AND COOPERATION IN EUROPE / ORGANIZACIJA ZA SIGURNOST I SARADNJU U EVROPI
- **DRC** – DEFENCE REFORM COMMISSION / KOMISIJA ZA REFORMU ODBRANE
- **DCAF** – GENEVA CENTRE FOR SECURITY SECTOR GOVERNANCE / ŽENEVSKI CENTAR ZA DEMOKRATSKU KONTROLU ORUŽANIH SNAGA
- **DSZ** – DRUŠTVENA SAMOZAŠTITA
- **EU** – EVROPSKA UNIJA
- **EUFOR** – EUROPEAN UNION FORCE / SNAGE EVROPSKE UNIJE
- **EUPM** – EUROPEAN UNION POLICE MISSION – POLICIJSKA MISIJA EVROPSKE UNIJE
- **FPN** – FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
- **GAP** – GENDER AKCIONI PLAN
- **IFOR** – IMPLEMENTATION FORCE
- **IPTF** – INTERNATIONAL POLICE TASK FORCE /
- **LGBT** – KOLEKTIVNOST NAZIVA ZA LEZBEJKE, GAY, BISEKSUALNE I TRANSRODNE I TRANSSEKSUALNE OSOBE
- **MO BIH** – MINISTARSTVO ODBRANE BOSNE I HERCEGOVINE

- **NVO** – NEVLADINA ORGANIZACIJA
- **NATO** – NORTH ATLANTIC TREATY ORGANISATION / SJEVERNOATLANTSKI SAVEZ
- **ONO** – OPŠTENARODNA ODBRANA
- **OSBIH** – ORUŽANE SNAGE BOSNE I HERCEGOVINE
- **PSOTC** – PEACE SUPPORT OPERATIONS TRAINING CENTRE / CENTAR ZA OBUKU ZA OPERACIJE PODRŠKE MIRU
- **PVL** – PROFESIONALNA VOJNA LICA
- **RN** – RODNO ZASNOVANO NASILJE
- **RSB** – REFORMA SEKTORA ODBRANE
- **SAD** – SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE
- **SFOR** – STABILISATION FORCE / STABILIZACIJSKE SNAGE
- **SFRJ** – SOCIJALISTIČKA FEDERATIVNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA
- **TO** – TERITORIJALNA ODBRANA
- **UN** – UJEDINJENI NARODI / UJEDINJENE NACIJE
- **UNDP** – UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME / RAZVOJNI PROGRAM UJEDINJENIH NACIJA
- **UNICEF** – UNITED NATIONS INTERNATIONAL CHILDREN EMERGENCY FUND / DJEČJI FOND UJEDINJENIH NACIJA
- **UNSCR** – UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL RESOLUTION / REZOLUCIJA VIJEĆA SIGURNOSTI UJEDINJENIH NACIJA
- **ZŠ OS BIH** – ZAJEDNIČKI ŠTAB ORUŽANIH SNAGA BOSNE I HERCEGOVINE
- **WEU** – WESTERN EUROPEAN UNION / ZAPADNOEVROPSKA UNIJA

LITERATURA

a) Knjige:

1. Abazović, M. (2012): Državna bezbjednost, Uvod i temeljni pojmovi, drugo dopunjeno izdanje, Sarajevo, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije;
2. Adamović, M. (2011): Žene i društvena moć, Zagreb, Plejada Institut za društvena istraživanja u Zagrebu;
3. Adamović, M. (2006): Rodne značajke djelatnosti. – U Rodno/ spolno obilježavanje prostora i vremena u Hrvatskoj, Zagreb, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
4. Aristotel (1975): Politika, Beograd, BIGZ;
5. Aron R. (2001): Rat i mir među narodima, Zagreb, Golden Marketing;
6. Babić – Avdispahić, J. (2005): Etika, demokracija i građanstvo, Sarajevo, Svjetlost;
7. Babić – Avdispahić, J.; Bakšić – Muftić, J.; Vlaisavljević, U. (2009): Rod i nauka, Sarajevo, Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu;
8. Babić – Avdispahić, J., Mujkić, A. (2019): ETIKA, Udruženje za filozofiju i društveno – humanistička istraživanja "Eidos", Zenica;
9. Bakšić – Muftić, J. (2006): Ženska prava u sistemu ljudskih prava, Sarajevo, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu;
10. Baloban, J. (2005): U potrazi za identitetom, komparativna studija vrednota: Hrvatska i Europa, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb;

11. Barry, B. (2006): Kultura i jednakost, egalitarna kritika multikulturalizma, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk;
12. Bastick, M.; Whitman, T. (2012): Vodič za žene kroz reformu sektora sigurnosti, DCAF, The Institute for Inclusive Security;
13. Bašić, S., Miković, M. (2012): Rodne (ne) jednakosti na tržištu rada u Bosni i Hercegovini, Ženska strana priče, Sarajevo, Udruženje žene ženama, Fridrich Ebert Stiftung;
14. Bašić, A. (2007): Rodne uloge i stereotipi, Banja Luka, Helsinški parlament građana Banja Luka;
15. Beasley, C. (2005): Gender and Sexuality, critical theories, critical thinkers, London, Sage;
16. Beauvoir, S. (1982): Drugi pol, Beograd, BIGZ;
17. Bebel, A. (1956): Žena i socijalizam, Izdavačko preduzeće „RAD“, Beograd;
18. Bećirević, M.; Šulc Ž., Šoštarić M. (2011): Rod i reforma sektora sigurnosti u Bosni i Hercegovini, Ženevski centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga;
19. Bek, U. (2001): Rizično društvo, U susret novoj moderni, Beograd, Filip Višnjić;
20. Bek, U. (2011): Svetsko rizično društvo, U potrazi za izgubljenom sigurnošću, Novi Sad, Akademski knjiga;
21. Beridan, I. (2003): Konflikti, homo pro homine et contra hominem, čovjek za i protiv čovjeka, Sarajevo, Fakultet političkih nauka;
22. Beridan, I. (2008): Politika i sigurnost, Sarajevo, Fakultet političkih nauka;

23. Beridan, I., Tomić, I.M., Kreso, M. (2001): Leksikon sigurnosti, Sarajevo, DES;
24. Beridan, I. (2018): Porodica i rat, Sarajevo, Fakultet političkih nauka;
25. Blagojević, M. (2004): Položaj žena u zemljama Balkana, Sarajevo, Gender Centar Vlade Federacije Bosne i Hercegovine;
26. Bok, G. (2005): Žena u istoriji Evrope, od srednjeg veka do danas, Beograd, CLIO;
27. Bourdieu, P. (2001): Vladavina muškaraca, Podgorica, CID;
28. Butler, J. (2000): Nevolje s rodom, Zagreb, Ženska infoteka;
29. Buzan, B. (1983): People, States and Fear: The National Security Problem International Relations, Whatsheaf Book, Brighton;
30. Collins, A. (2010): Suvremene sigurnosne studije, Politička kultura, Zagreb;
31. Cikotić, S. (2010): Sigurnosne pretpostavke Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca;
32. Ćurak, N. (2009): Filozofija zagrljaja, Sarajevo, RABIC;
33. Ćurak, N. (2011): Izvještaj iz periferne zemlje, Sarajevo, FPN;
34. Ćurak, N. (2016): Rasprava o miru i nasilju, Buybook, Sarajevo;
35. Ćurak, N. (2008): Međunarodna zajednica i upravljanje "zarobljenom" državom, Sarajevo: VPI;
36. Ćurak, N. (2008/2009): Hrestomatija – Nauka o miru, Sarajevo, FPN;
37. Čačinović, N. (2006): Žene i filozofija, Zagreb, Centar za ženske studije;

38. Čaćinović, N. (2000): U ženskom ključu – ogledi u teoriji kulture, Zagreb, Centar za ženske studije;
39. Čaušević, J. (2014): Zabilježene: Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku, Sarajevski otvoreni centar & Fondacija CURE;
40. Čekić, S. (2007): Istraživanje žrtava genocida sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, KULT B, Sarajevo;
41. Dautović, K. (2007): Prevencija konflikata u međunarodnim odnosima, Travnik, BZK „Preporod“ OD Travnik;
42. Dardić D., Živanović M. (2005): Hvala što ste me pitali kako mi je, Banja Luka, Helsinški parlament građana Banja Luka;
43. Degan, Đ. V. (2000): Međunarodno pravo, Rijeka, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci;
44. Derida, Ž. (2001): Politike prijateljstva, Beograd, Beogradski krug;
45. Dirkem, E. (1963): Pravila sociološke metode, Savremena škola, Beograd;
46. Doyle W. M. (1997): Ways of War and Peace, New York & London, W.W. Norton Company;
47. Dujović, J. (2006): Rukovođenje i upravljanje sistemima sigurnosti, Sarajevo, Fakultet političkih nauka;
48. Dujović, J. (2014): Projektovanje naučnih istraživanja u oblasti sigurnosti, Sarajevo, Fakultet političkih nauka;
49. Dulić, D. (2008): Mirovne i humanitarne operacije, Fakultet bezbednosti, Službeni Glasnik;

50. Dušanić, S. (2012): Muškarci i rodni odnosi u Bosni i Hercegovini, Banja Luka, NVO, Perpetuum mobile – Centar za razvoj mladih i zajednice;
51. Ejodus, F. (2017): Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd, Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu;
52. Engdahl W. (2000): Stoljeće rata, Zagreb, AMG;
53. Engels, F. (1950): Porijeklo porodice, privatne svojine i države, Kultura, Zagreb;
54. Enloe, C. (2020): Globalizacija i militarizam: Feministice slažu kockice, Udruženje Mreža za izgradnju mira;
55. Erlich, V.St.(1964): Porodica u transformaciji, studija u tri stotine jugoslavenskih sela, Zagreb, Naprijed Izdavačko knjižarsko poduzeće;
56. Erlich, V.St.(1978): U društvu s čovjekom, Tragom njegovih kulturnih i socijalnih tekovina, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber;
57. Fiamengo, A. (1989): Osnove opće sociologije, Narodne novine, Zagreb;
58. Friedan, B.(1963): Mistika ženstvenosti/The Feminine Mystique, New York, W.W. Northon;
59. Fromm, E. (1984): Autoritet i porodica, Zagreb, NAPRIJED Izdavačko trgovačka radna organizacija;
60. Fromm, E. (1986): Anatomija ljudske destruktivnosti, Zagreb, NOLIT;
61. Fox, B. (1988): Family Bonds and Gender Divisions, Readings in the Sociology of the Family, Canadian Scholars Press;

62. Galtung, J. (2009): *Mirnim sredstvima do mira: Mir i sukob, razvoj i civilizacija*, Beograd, Službeni glasnik, NVO Jugoistok XXI;
63. Gidens, E. (2003): *Sociologija*, Beograd, Ekonomski fakultet;
64. Gutman, R. (1994): *Svjedok genocida*, prijevod Ž. Markić, Zagreb, Durieux;
65. Grizold, S. Tatalović, V. Cvrtila (1999): *Savremeni sistemi nacionalne sigurnosti*, Zagreb, Fakultet političkih znanosti;
66. Gurvitch, G. (1946.-1966): *Sociologija*, NAPRIJED, Zagreb
67. Haralambos, H. (2002): *Sociologija*, Zagreb, Golden marketing;
68. Hjum, D.(1983): *Rasprava o ljudskoj prirodi*, Sarajevo, SOUR Veselin Masleša, IRO, Sarajevo OO Izdavačka djelatnost;
69. Heffermehl, F.S.(2001): *Mir je moguć*, Beograd, Beogradski krug – biblioteka krug;
70. Held, D. (1990): *Modeli demokracije*, Zagreb, Školska knjiga;
71. Hobs, T. (1962): *Levijatan*, Kultura, Beograd;
72. Huntington, S. (2004): *Vojnik i država*, Prometej;
73. Jahić, A. (2017): *Muslimansko žensko pitanje u Bosni i Hercegovini (1908-1950)*, Bošnjačka nacionalna zajednica za grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Naučnoistraživački institute Ibn Sina, Sarajevo;
74. Javorović, B. (1997): *Terorizam, Policija i sigurnost*, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb;
75. Kant, I. (1936): *Vječni mir*, Pregled, Sarajevo;
76. Kasapović, M. (2005): *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država*, Zagreb, Politička kultura;

77. Kavaz – Siručić, M. (2009): Rodna dimenzija mirovnog procesa za Bosnu i Hercegovinu, Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu;
78. Kegli Jr.Č., Vitkof J.R. (2006): Svetska politika – trend i transformacija, Beograd, Centar za studije Jugoistočne Evrope;
79. Klaić, B. (1968): Veliki rječnik stranih riječi izraza i kratica, Zagreb, Izdavačko knjižarsko poduzeće, ZORA;
80. Klauzevic K. (1951): O ratu, Beograd, Vojno delo;
81. Kukić, S. (2004): Sociologija „Teorije društvene strukture“, Sarajevo, Publishing;
82. Kulić, S. (1996): Strategija nasilja kao strategija razvoja, Naprijed, Zagreb;
83. Kristić, A. (2012): Graditeljice mira, društveno-politički angažman dobitnica Nobelove nagrade za mir, Sarajevo, TPO Fondacija;
84. Lavić, S. (2014): Leksikon socioloških pojmova, Sarajevo, FPN;
85. Leroa – G.A. (1992): Smrt, nasilje i seksualnost, XX VEK, Biblioteka, Beograd;
86. Lisica, D. (2011): Sigurnosni rizici i temeljne društvene vrijednosti u Bosni i Hercegovini, knjiga 2, Sarajevo, Fakultet političkih nauka;
87. Makijaveli N. (1880): Vladalac, Pančevo, Braća Jovanović;
88. Mangold, P. (1990): National Security and International Relations, Routledge, London;
89. Marion Young, I. (1990): Justice and the Politics of Difference, Princeton, New Jersey, Princeton University Press;

90. Maros, Z. (2018): Nasilje u etničkim sukobima, Etika otpora, odgovornosti i oprosta, Sarajevo, Katolički bogoslovni fakultet, Zabreb, Glas Koncila;
91. Mazowiecki, T. (2007): Izvještaji 1992 – 1995, Univerzitet u Tuzli i Istraživačko – dokumentacioni centar Sarajevo;
92. Milić, A. (2001): Sociologija porodice, kritika i izazovi, Beograd, Čigoja štampa;
93. Mill, J. Stuart (1993): The Subjection of Women, Massachusetts, University of Technology;
94. Mill, J. Stuart (2000): Podređenost žena, Zagreb, Naklada, Jesenski i i Turk, Hrvatsko sociološko društvo;
95. Mitrović, L.R. (2008): Geokultura razvoja Balkana; Identiteti i kultura mira, Niš, Filozofski fakultet u Nišu;
96. Mišel, A. (1997): Feminizam, Ženske studije Beograd, XX Vek;
97. Mladenović, M. (1977): Uvod u sociologiju porodice, Beograd, Savremena administracija;
98. Mladenović, M. (1977): Osnovi sociologije porodice, Beograd, Savremena administracija;
99. Mujkić, A. (2010): Pravda i etnonacionalizam, Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Fondacija Heinrich Boll, Ured u Sarajevu;
100. Mujkić, A., Viđen, S. (2009): Reader za modul savremene rodne studije, Sarajevo, FPN;
101. Mujkić, A. (2007): Mi, građani etnopolisa, Sarajevo, TKD Šahinpašić;
102. Muratović, S. (2017): Civilno društvo i sigurnost, Sarajevo, FPN;

103. Mušić, L. (2013): Sociologija roda – eseji o feminitetima i maskulinitetima, TDP Sarajevo;
104. Nikolić-Ristanović, V. (2008): Preživeti tranziciju – Svakodnevni život i nasilje nad ženama u postkomunističkom i postratnom društvu, Beograd, Službeni glasnik;
105. Nohlen, D. (2001): Politološki rječnik država i politika, Zagreb, Osijek, Split, Panliber;
106. Novosel, S. Leinert (1991): Žena na pragu 21. stoljeća, između majčinstva i profesije, Zagreb, Ženska grupa TOD, EDAC;
107. Nuhanović, A. (2005): Demokratija, mediji, javnost ogled o slobodi i jednakosti, Sarajevo, PROMOCULT d.o.o;
108. Obradović, K., Šahović, M., Despot, M.(2002):Međunarodno humanitarno pravo-Razvoj, primjena, sankcije, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava;
109. Ocvirek - Krušić, K. (2007): Žene i politika – klasne razlike u feminizmu, Zagreb, Ženska infoteka;
110. Okin, S. Moler (1989): Justice, Gender, and the Family, United States of America, Basic Books;
111. Papić, Ž., Sklevicky L. (2003): Antropologija žene, Beograd, Biblioteka XX VEK;
112. Pašalić - Kreso, A. (2004): Koordinate obiteljskog odgoja – Prilog sistemskom pristupu razumijevanja obitelji i obiteljskog odgoja, Sarajevo, Jež;
113. Pateman, C. (1998): Ženski nered. Demokracija, feminizam i politička teorija. – Zagreb, Ženska infoteka;

114. Pateman, C. (2000): Spolni ugovor, Zagreb, Ženska infoteka;
115. Pavlović, V. (2004): Civilno društvo i demokratija, Beograd;
116. Pavlović, V. (2009): Društveni pokreti i promene, Beograd, Službeni glasnik, Izdavačko preduzeće Zavod za udžbenike;
117. Petrić, N. (1979): Planiranje porodice i njegovi društveno – politički aspekti, Doktorska disertacija, Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu, FPN „Veljko Vlahović“;
118. Pizan, K. (2003): Grad žena, Beograd, Narodna biblioteka Srbije;
119. Platon (1976): Država, Beograd, BIGZ;
120. Popper R. K. (1998): Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji, Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine;
121. Popov-Momčinović, Z. (2013): Ženski pokret u BiH, artikulacija jedne kontrakulture, Sarajevski otvoreni centar, Centar za empirijska istraživanja religije u Bosni i Hercegovini, Fondacija CURE;
122. Pot, N. (1978): Psihologija ličnosti, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd;
123. Rudolf, D., Barić-Punda, V. (1997): Osnove međunarodnog javnog prava, Split, Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu;
124. Rummel R.J.& Coser L. (2001): Socijalni konflikti, Sarajevo, FKN;
125. Vilijams, P.D. (2008): Uvod u studije bezbednosti, Beograd, Studije bezbednosti;
126. Volfgang, M., Ferakuti, F. (2012): Potkultura nasilja, Ka jednoj integrisanoj kriminološkoj teoriji, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu;

127. Vušković, L., Trifunović, Z. (2007): *Ženska strana rata*, Beograd, *Žene u crnom*;
128. Scott. W.J. (2003): *Rod i politika povijesti*, Zagreb, *Ženska infoteka*;
129. Segalan, M. (2009): *Sociologija porodice*, Beograd, CLIO;
130. Seizović, Z., Šimić, G. (2016): *Godine velikih uzdaha*, BiH, Dobra knjiga;
131. Selhanović, S. (2010): *Bošnjakinje govore*, Sarajevo, Futur Art;
132. Smajić, M., Seizović, Z., Turčalo, S. (2017): *Humana sigurnost u postkonfliktnom kontekstu*, Sarajevo, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu;
133. Sorokin, P. (1932): *Sociologija*, Beograd, Geca Kon;
134. Spahić-Šiljak, Z.(2007): *Žene, religija i politika*, Sarajevo, IMIC, CIPS, TPO;
135. Staguhrn, G. (2006): *Knjiga o ratu – zašto ljudi ne mogu živjeti u miru*, Mozaik knjiga;
136. Steger, M. (2005): *Globalizacija*, Sarajevo; Šahinpašić;
137. Szun, T. (2004): *Umeće ratovanja*, Beograd, CIP, Narodna biblioteka Srbije;
138. Šaranović, J. (2006): *Žena u odbrani – od tradicionalnog do savremenog*, Beograd, Vojnoizdavački zavod;
139. Tatalović, S. (2006): *Nacionalna i međunarodna sigurnost*, Zagreb, *Politička kultura*;
140. Tatalović, S., Bilandžić, M. (2005): *Osnove nacionalne sigurnosti*, Zagreb, MUP R Hrvatske;

141. Tatalović, S., Grizold, A., Cvrtila, V. (2008): Suvremene sigurnosne politike, Države i nacionalna sigurnost početkom 21.stoljeća, Zagreb, Golden Marketing, Tehnička knjiga;
142. Toffler A. & H. (1998): Rat i antirat, Beograd, Paidela;
143. Turek F. (1999): Globalizacija i globalna sigurnost, Varaždin, Interland;
144. Veber, T. (2007): Pojedinac i konflikt iz Gandijeve perspektive, Prometej, Novi Sad;
145. Međunarodni komitet Crvenog križa (1999): Ženevske konvencije za zaštitu žrtava rata iz 1949. i dopunski protokoli, Sarajevo, NID;
146. Zaharijević, A. (2012): Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka, Sarajevski otvoreni centar: Fondacija Heinrich Boll, Ured u BiH, Fondacija CURE;
147. Zečević, S.: Moderno poimanje roda i rodne ravnopravnosti: Oystein Gullvag Holterova Perspektiva, Nikšić, Filozofski fakultet;
148. Zgodić, E. (2015): O državama, Knjiga 1, Sarajevo, FPN;
149. Zgodić, E. (2015): O državama, Knjiga 2, Sarajevo, FPN;
150. Žiga, J., Đozić, A. (2013): Sociologija, BKC Sarajevo, "OF-SET" Tuzla;
151. Žilić D., Rodni esencijalizam i politizacija mirovnog aktivizma na prostoru bivše Jugoslavije.
152. Žunec, O. (1998): Rat i društvo – ogledi iz sociologije vojske i rata, Zagreb, Hrvatsko sociološko društvo;
153. Walby, S. (2005): Rodne preobrazbe, Zagreb, Ženska infoteka;
154. Waltz K. (1998): Čovjek, država i rat, Zagreb, Barbat;

155. Wertheimer – Baletić, A. (1982): Demografija – stanovništvo i ekonomski razvitak (2 prerađeno i dopunjeno izdanje), Zagreb, Informator;
156. Wharton, A.S. (2005): The Sociology of Gender, USA, Blackwell Publishing;
157. Wodak, R. (2020): Politika straha, Šta desničarski populistički diskursi znače, Udruženje Mreža za izgradnju mira;
158. Wolfers, A. (1962): National security as an ambiguous symbol, Discord and Collaboration 7, John Hopkins University Press, Baltimore;
159. Wollstonecraft, M. (1999): Obrana ženskih prava, Zagreb, Centar za ženske studije;
160. Young, I.M. (2005): Pravednost i politika razlike, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk;
161. Yuval – Davis, N. (2004): Rod i nacija, Ženska infoteka;

b) Zbornici, časopisi i priručnici

1. Dabić, Davidović M. (2015): Rodna ravnopravnost i osnaživanje žena u procesu upravljanja projektnim ciklusom: Smjernice namijenjene korisnicima grantova i drugim partnerima, Institut za razvoj mladih KULT, Sarajevo; Publikacija;
2. Gavrić, S., Ždralović, A. (2019): Rodna ravnopravnost, Teorija, Pravo, Politike, Uvod u rodne studije za studentice i student društvenih nauka u BiH, Sarajevski otvoreni centar i Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet;

3. Milojević Ivana, Markov, Slobodanka (2011): Uvod u rodne teorije, Centar za rodne studije, Univerzitet u Novom Sadu;
4. Monografija Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu,
5. Muratović, S. (2019): Rodna ravnopravnost i odbrambeni sektor u Bosni i Hercegovini, objavljen u zborniku radova "Modeli razvoja – iskustva drugih i naše mogućnosti", Evropski Univerzitet Brčko distrikt;
6. Borić, R. (2007): Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije (2007), Zagreb, Centar za ženske studije;
7. Priručnik: Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2014. DCAF;
8. Priručnik (2014): Rodna pitanja i reforma sektora bezbjednosti, Atlantska inicijativa, DCAF;
9. Priručnik za uvođenje rodno osviještene politike u politike zapošljavanja, socijalne uključenosti i socijalne zaštite, (2008), Europska komisija, Opća uprava za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake mogućnosti, Ravnopravnost muškaraca i žena, borba protiv diskriminacije, civilno društvo;
10. Tomić, A. (2018): Rodna pitanja u politikama obrambenih i policijskih sustava euroatlantskih zemalja, odbranjena doktorska disertacija na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu;
11. Arsenijević, D., Flessenkemper, T. (2013): Zbornik radova, Kojeg je roda sigurnost, Sarajevo, Sarajevski otvoreni centar;
12. Ždralović, A., Gavrić, S., Rožajac – Zulčić, M. (2020): Zbornik radova, Kojeg je roda sigurnost? 20 godina Rezolucije Vijeća sigurnosti 1325 „Žene, mir i sigurnost“ i njezina provedba u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, Sarajevski otvoreni centar;

13. Zbornik radova (2005): Transgresija roda: Spolna/Rodna ravnopravnost znači više od binarnosti, Zagreb, Ženska soba – Centar za prevenciju, istraživanje i suzbijanje seksualnog nasilja i žensku seksualnost;
14. Zbornik radova (2012): Žene u izgradnji mira: Pristupanje pravosuđu za žene u postkonfliktnom periodu, Zagreb, Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske;
15. Vujadinović D., Antonijević Z. (2019): Zbornik radova, Rodna ravnopravnost u visokom obrazovanju, Koncepti, prakse i izazovi, Akademska knjiga, Novi Sad;
16. Žene i politika mira, Prilozi ženskoj kulturi otpora, Centar za ženske studije Zagreb, 2013;
17. Škodrić Lj., Učešće žena u narodnooslobodilačkim odredima Srbije 1941 – 1944. (KNJIZ. 2015.1.4.), Časopis za studije književnosti, roda i kulture;
18. Adžić, D., Haške konferencije i konvencije o međunarodnom humanitarnom pravu / the Hague conference and convention on the International Humanitarian law, Primus global, sveska broj 4. UDK 341.645.2:341.46 DOI 10.7251/PRI1204166A;
19. Atlantska inicijativa, Demokracija i sigurnost u Jugoistočnoj Evropi, Sarajevo, God.5, Broj ½, Novembar/Decembar 2014.godine;
20. Beridan, Porodični sistemi, porodica i rat, Godišnjak FPN, 2008/2009:244;

c) Dokumenti

- Ujedinjenje nacije. (1948): Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida; preuzeto sa: <https://www.un.org/en/genocide-prevention/1948-convention>;
- Vijeće Evrope. (1950): Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda; preuzeto sa: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_;
- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima; usvojena od strane Generalne Skupštine Ujedinjenih Nacija 10. decembra 1948. godine, Rezolucijom 217 (III);

Međunarodni komitet Crvenog križa. (1949): Ženevske konvencije od 12. Augusta 1949. godine, preuzeto sa: <https://www.icrc.org/en/publication/0173-geneva-conventions-august-12-1949>;

Međunarodni komitet Crvenog križa. (1977): Dodatni protokoli uz Ženevske konvencije od 12. Augusta 1949. godine o zaštiti žrtava oružanih sukoba;

Ujedinjene nacije. (1953): Konvencija o političkim pravima žena;

Ujedinjene nacije. (1979): Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije and ženama, preuzeto sa: <https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/CEDAW>;

Ujedinjene nacije. (1965): Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije. Ratifikovala Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, 1967. godine (Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 6/67);

Ujedinjene nacije. (1965): Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, preuzeto sa: <https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/05bosniak/BRacialdiscrimination.pdf>;

Parlament Bosne i Hercegovine. (2005): Zakon o odbrani Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 27/05;

Parlament Bosne i Hercegovine. (2005): Zakon o službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 48/05;

- Parlament Bosne i Hercegovine. (2003): Zakon o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, 16/03;
- Ujedinjene nacije. (2000): Rezolucija Vijeća sigurnosti 1325 o ženama, miru i sigurnosti, preuzeto sa: <https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2016/04/UN-Rezolucija-1325.pdf>;
- Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. (2002. 12. juni): Presuda u predmetu Kunarac, Kovač i Vuković (Foča), Presuda o kazni, IT-96-23-A; Presuda Međunarodnog suda za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine. Presuda se odnosi na Dragoljuba Kunarca i ostale (22. Februar 2001. godine);

d) Ostali izvori

<http://www.css.ba/docs/Media&SSReformBOS.pdf> ;

http://www.medicazenica.org/index.php?option=com_content&view=article&id=100:odrana-ulina-akcija-u-povodu-projekta-osnaivanje-uloze-ena&catid=1:latest-news;

<http://www.poliklinika-djece.hr/index.php>;

<http://arsbih.gov.ba/>;

Rezolucija 1325 "Žene, mir i sigurnost", Vijeće sigurnosti UN-a [http://www.ured-ravnopravnost.hr/slike/File/UN/UN%20rezolucija2%\(2\).pdf](http://www.ured-ravnopravnost.hr/slike/File/UN/UN%20rezolucija2%(2).pdf);

Zajović, Staša, Rađanje i rat: Međunarodna konferencija o ženskom zdravlju, Toronto: 12 - 16. avgust 2002. godine, http://www.zeneucrnom.org/indeks.php?option=com_content&task=view&id=99&Itemid=21&lang=sr;

Simić, Olivera, Rod, konflikt i pomirenje: Gdje su muškarci? A šta je sa ženama?; Globalizacija.com – časopis za političku teoriju i istraživanje globalizacije razvoja i rodnosti; http://www.globalizacija.com/doc_sr/S0065sim.htm;

Zaključci međunarodne konferencije: Žene u rješavanju konflikata. Ljubljana 21.22. juni 2008; <http://www.gender.vlada.cg.yu/files/1216730143.doc>;

[http://www.vjesnik.hr/html/2007/10/25/ClanakTx.asp?r=sta&c](http://www.vjesnik.hr/html/2007/10/25/ClanakTx.asp?r=sta&c;);

<http://www.zenezenama.org/bos/publikacije/UN%20Rezolucija%.pdf>;

<http://vijesti.gorila.hr/> ;

<http://www.hrvatski-vojniki.hr/hrvatski-vojniki/>;

http://www.hrks.hr/skole/17_ljetna_skola/501-507.pdf;

<http://www.glassrpske.com/drustvo/vijesti/BiH-i-NATO-Jednakost-u-vrhu-prioriteta/lat/143743.html> ;

http://www.dadalos.org/kr/Menschenrechte/Grundkurs_MR3/frauenrechte/frauenrechte.html;

<http://www.pilar.hr/novosti teme/276-objavljen-zbornik-ljudska-prava-ena>;

<http://arsbih.gov.ba/>

<http://www.forumzena.org/wp-content/uploads/2014/02/gap-bih.pdf> ;

http://www.undp.org/content/unct/bosnia_and_herzegovina/bs/home/un-agencies/unwomen.html;

<http://www.libela.org/page/un-i-rodna-ravnopravnost/>;

[http://www.057info.hr/vijesti/2013-10-18/povijest-crvenog-kriza](http://www.057info.hr/vijesti/2013-10-18/povijest-crvenog-kriza;).;

<http://feature.politicalresearch.org/right-wing-europes-war-on-gender-ideology->

<http://karike.ba/premotaj-zene-bih-kraljevine-bosne-do-aneksije/>;

<http://www.akos.ba/kako-su-zar-i-fereža-zabranjeni-u-jugoslaviji>;

<http://www.icty.org>;

<http://www.osce.org/files/f/documents/2/e/88573.pdf>.

<http://www.velikirecnik.com/Valkire>;

<http://www.enciklopedija.hr/>;

https://www.files.ethz.ch/isn/117053/16_2010_full_SERB.pdf;

Gillian Kane Europska desnica protiv "rodne ideologije"; <http://www.maz.hr/2018/07/29/europska-desnica-protiv-rodne-ideologije/>

UNIVERZITET U SARAJEVU

FAKULTET POLITIČKIH NAUKA SARAJEVO

Prof. dr. IZET BERIDAN, emeritus

RECENZ IJA

Knjige: SIGURNOSNE DIMENZIJE RODNIH ODNOSA I RODNIH POLITIKA U POSTDEJTONSKOJ BOSNI I HERCEGOVINI, dr.sc. Selme Ćosić

Knjiga autorice Selme Ćosić, **Sigurnosne dimenzije rodni****h odnosa i rodni****h politika u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini**, rezultat je višegodišnjeg rada i istraživanja kojeg je autorica realizirala u izradi doktorske disertacije prijavljene i odbranjene na Fakultetu političkih nauka, Odsjeku sigurnosnih i mirovnih studija. Knjiga se sastoji od pet poglavlja, uključujući prijedloge i preporuke za unapređenje rodni**h odnosa i rodni****h politika u postdejtonskom periodu Bosne i Hercegovine**, popisom literature i skraćeni

STRUKTURA KNJIGE:

PREDGOVOR

UVOD

A. TEORIJSKE I HISTORIJSKE PARADIGME

B. SIGURNOSNE DIMENZIJE RODNIH ODNOSA

C. RODNI ODNOSI I RODNE POLITIKE U BOSNI I HERCEGOVINI

D. RODNE POLITIKE I SISTEM SIGURNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI

E. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

F. PRIJEDLOZI I PREPORUKE O UNAPREĐENJU RODNIH ODNOSA I RODNIH POLITIKA U POSTDEJTONSKOJ BOSNI I HERCEGOVINI

G. POPIS SKRAĆENICA

H. LITERATURA

Pomenuta poglavlja se logički nadovezuju, počevši od teorijskog okvira i historijskih paradigmi, preko sigurnosnih dimenzija rodničkih odnosa te institucionalne analize sigurnosnog sektora, pa sve do empirijskih nalaza o implementaciji rodničkih politika i učešću policijskih službenika i službenica u mirovnim misijama. Autorica uspješno povezuje feminističku teoriju sa kritičkim studijama sigurnosti, stvarajući analitički okvir koji omogućava dublje razumijevanje rodne dinamike u postdejtonskom kontekstu. Jedan od ključnih doprinosa knjige jeste kritička dekonstrukcija „formalnog pristanka“ na rodnu ravnopravnost u Bosni i Hercegovini. Autorica ukazuje da, iako postoje zakonski i politički mehanizmi koji nominalno promovišu rodnu ravnopravnost (poput zakona, akcionih planova, rezolucija, itd.), stvarna implementacija je fragmentarna, spora i često zavisi od političke volje i lokalnog konteksta.

OPĆA ZAPAZANJA I OCJENE

Knjiga pod naslovom “Sigurnosne dimenzije rodničkih odnosa i rodničkih politika u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini” autorice doc.dr.sc. Selme Ćosić, predstavlja značajan naučni doprinos u okviru sigurnosnih i mirovnih studija, s posebnim fokusom na rodnu dimenziju postkonfliktnog društva. Riječ je originalnom i samostalnom istraživačkom radu koji, polazeći od interdisciplinarnog pristupa, obuhvata teorijske, normative i empirijske aspekte sigurnosnih dimenzija rodničkih odnosa i rodničkih politika u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini.

Autorica kroz teorijski okvir i empirijsko istraživanje analizira kako su rodne politike integrisane u sigurnosne strukture, s posebnim fokusom na učešće policijskih službenika i službenica iz Bosne i Hercegovine u

međunarodnim mirovnim misijama. Istraživanje ukazuje na prepreke i izazove sa kojima se suočavaju žene u sigurnosnom sektoru, ali i potencijalne pravce za unapređenje rodne ravnopravnosti u skladu sa međunarodnim standardima, poput Rezolucije 1325 UN-a. Fokus na učešće policijskih službenica u međunarodnim mirovnim misijama čini ovu studiju posebno važnom jer premošćuje lokalne i globalne sigurnosne kontekste.

U knjizi, autorica je izvela valjano teorijsko - empirijsko zasnivanje problema istraživanja, te je ponudila naučno - istraživački rad koji predstavlja izuzetno vrijedan doprinos razvoju nauke o sigurnosti, uzimajući u obzir dosadašnju nedovoljnu istraženost rodniha pitanja i rodnog diskursa sa sigurnosnog, politološkog i sociološkog aspekta.

ZAKLJUČAK S PRIJEDLOGOM

Uz punu akademsku odgovornost i sa naglašenim zadovoljstvom preporučujem da se rukopis knjige dr. Selme Ćosić pod naslovom SIGURNOSNE DIMENZIJE RODNIH ODNOSA I RODNIH POLITIKA U POSTDEJTONSKOJ BOSNI I HERCEGOVINI, objavi, publicira i ponudi akademskoj i široj javnosti. Knjiga nudi značajan doprinos u istraživanju sigurnosnih dimenzija rodniha odnosa i rodniha politika, sa bitnim doprinosom u razvoju općeprihvaćeniha ljudskih prava u rodniha i drugim dimenzijama. Knjiga prezentira istraživanja autorice dr.sc. Selme Ćosić, koja su na svojevrsan način prvotna istraživanja u korelaciji između sigurnosti, rodniha politika i rodniha odnosa, napose u odnosu na opća dostignuća u razvoju ljudskih prava na globalnoj razini, osobito na prostoru Bosne i Hercegovine, prostora zemlje i države nakon ratniha događanja i političkiha odnosa u poratnom periodu. Preporučujem da se knjiga publicira u domaćoj, a neka poglavlja i u engleskoj jezičkoj varijanti.

Sarajevo, 23.09.2025. godine

Prof.dr. Izet Beridan, emeritus

Recenzija knjige **SIGURNOSNE DIMENZIJE RODNIH ODNOSA I RODNIH POLITIKA U POSTDEJTONSKOJ BOSNI I HERCEGOVINI**

Autorica: Doc.dr.sc. Selma Ćosić

Datum recenziranja: 30.09.2025.

Podaci o recenzentu: Red. prof. dr. sc. Nerzuk Ćurak, dopisni član ANUBiH

- Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Skenderija 72, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina
- nerzuk.curak@fpn.unsa.ba; nerzukc@gmail.com

Vrsta znanstvene knjige

- Znanstvena autorska knjiga

Izvornost djela

- Izvorno djelo na bosanskom jeziku

Znanstvena ili stručna relevantnost teme djela

SIGURNOSNE DIMENZIJE RODNIH ODNOSA I RODNIH POLITIKA U POSTDEJTONSKOJ BOSNI I HERCEGOVINI značajno je djelo iz oblasti sigurnosnih studija, teorije roda i rodnih politika koje će obogatiti literaturu iz ove više nego skromne oblasti izučavanja u našoj akademskoj zajednici. Docentica Ćosić ovim radom, a koji je njena dopunjena i prerađena doktorska teza odbranjena na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, bogati našu sigurnosnu i mirovnu oblast znanstveno-stručnim štivom u kojemu se iz stranice u stranicu prepoznaje otvaranje jedno iznimno zahtjevne teme, discipliniranost u korištenju i razvrstavanju izvora, te snažni vrijednosni angažman koji omogućuje da knjigu razumijevamo ne samo kao opći pregled jednog naročitog znanstvenog, političkog i društvenog fenomena, već i kao uvjerenje autorice da je u

oblasti koja je i historijski i recentno domena maskulinske moći u post-konfliktnoj patrijarhalnoj zemlji, nužnost prvog reda orodnjavanje sigurnosti, jer bez zahtjeva za dugotrajnom izgradnjom balansiranih rodnihi politika u sigurnosnom sektoru, to važno polje političke reprezentacije ostaće samo puki trijumf patrijarhata, što neminovno vodi naglašenoj militarizaciji našeg lokalnog svijeta, apriori potentnog za trijumf militarizacije kao dominantne sigurnosne paradigme.

Zato kao kao naročitu vrijednost knjige ističem upravo činjenicu povezivanja roda i sigurnosti kao bitan teorijski doprinos našoj akademskoj zajednici, koja je, izuzev pojedinačnih interesa akademskih istraživača, uglavnom ostala imuna na istraživanje i interpretiranje ovog značajnog društvenog odnosa, ali i znanstvenog pitanja, *par excellence*. Sa objavljivanjem ove knjige stiču se uvjeti da se pitanje naslovljeno u naslovu rukopisa istražuje sa novim uvidima koje je napravila kolegica Ćosić.

Knjiga je urađena na način koji zadovoljava obje discipline, i sigurnosne studije i teorije roda, u onoj mjeri u kojoj su najširi teorijski uvidi bili potrebni da se stvore uvjeti za lokalno empirijsko istraživanje koje neće visiti u zraku već će biti zasnovano na prethodno elaboriranoj teoriji koja je, u svojoj osnovi, omogućila povezivanje roda i sigurnosti, što takođe ističem kao važnu pozitivnu ocjenu ovog rukopisa, budući da smo rijetko suočeni s uspješnim povezivanjem roda i rodnihi politika s teorijama sigurnosti i sigurnosnim politikama.

Kroz uvod i šest poglavlja, uključujući i zaključak i preporuke ponuđeno je dovoljno dokaza i argumentacije u prilog ocjene da je u pitanju znanstveno relevantno djelo. Dodamo li tom mišljenju i opću potrebu da se ovo pitanje što više pojavljuje u javnosti kao važna uznemirujuća varijabla bosanskohercegovačke patrijarhalne agore, kao zahtjev autorice da u doba rasta konvencionalnog militarizma i u svijetu i kod nas, propitivanje roda i sigurnosti ne bude marginalizirano, banalizirano, pojeftinjeno i skrajnuto, dobija se dodatna argumentacija o važnosti publiciranja ove naučne knjige.

Važan segment rada je i institucionalno propitivanje roda i sigurnosti u Bosni i Hercegovini što je rukopisu priskrbilo dodatnu vrijednost koja se očituje kako u vrlo dobroj analizi jačanja normativnih uvjeta za rodnu ravnopravnost u sigurnosnom sistemu Bosne i Hercegovine, što je važan društveni napredak, tako i u razumijevanju mehanizama prikri-vene institucionalne opresije spram pokušaja uspostavljanja rodne ravnopravnosti u sigurnosnoj sferi, shvaćenoj u najširem smislu riječi kao polje dominantne muške reprezentacije.

Ciljna skupina kojoj je djelo primarno namijenjeno

- Studentice i studenti sigurnosnih i mirovnih studija, politologije i sociologije kao i profesionalci i profesionalke u sigurnosno-odbrambenim strukturama Bosne i Hercegovine, civilno društvo, stručna i opća javnost.

Znanstveni doprinos djela

Radi se o novom, važnom istraživačkom doprinosu studijama sigurnosti, s jedne strane i studijama roda, s druge strane na način koji povezuje dva pristupa u inovativni doprinos objema konstruktivističkim disciplinama.

Rukopis daje dovoljan poticaj novim istraživanjima roda, sigurnosti, militarizma i mira, s onu stranu dogmatiziranih i klišeiziranih pristupa dubokoideologiziranih škola mišljenja o ovom zahtjevnom pitanju našega svijeta i to upravo u vremenu kada globalni kreatori novog militarizma i patrijarhalne supremacije žele teorije roda i rodnu ravnopravnost protjerati sa univerziteta i iz svijeta života uopće.

Preporučujem stoga ovaj rukops za objavljivanje.

Dr.sc. Nerzuk Ćurak, redovni profesor

Biografija autorice

Selma Ćosić, rođena je 1985. godine u Sarajevu. Diplomirala je 2008. godine na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, na Odsjeku sigurnosnih i mirovnih studija, usmjerenje *Mirovni studij, demokratija i ljudska prava*, te stekla zvanje Bachelor mirovnih studija, demokratije i ljudskih prava. Magistarski rad pod naslovom „Uloga žene u sistemu sigurnosti Bosne i Hercegovine“ odbranila je 2011. godine i stekla zvanje magistricice politologije, usmjerenje sigurnosne i mirovne studije. Doktorsku disertaciju iz oblasti sigurnosnih i mirovnih studija odbranila je 2021. godine, čime je stekla titulu doktorice političkih nauka/znanosti iz oblasti sigurnosnih i mirovnih studija. Iste godine izabrana je u zvanje docentice na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, gdje je angažirana na kolegijima *Uvod u sigurnosne i odbrambene studije, Uvod u savremene sigurnosne studije, Demokratski nadzor i kontrola sistema sigurnosti, Sigurnost, građanstvo i ljudska / Demokratija, civilno društvo i ljudska prava te Rod, mir i sigurnost*.

U periodu od 2013. do 2019. godine obavljala je funkciju sekretara Odsjeka sigurnosnih i mirovnih studija, kao i ulogu koordinatorice na Trećem ciklusu Interdisciplinarnog doktorskog studija, na istraživačkom polju Sigurnosne i mirovne studije.

Autorica i koautorica je više naučnih i stručnih radova iz Oblasti sigurnosnih i mirovnih studija sa posebnim fokusom na rodni diskurs. Aktivno sudjeluje na međunarodnim konferencijama, ljetnim školama i seminarima.

...Autorica kroz teorijski okvir i empirijsko istraživanje analizira kako su rodne politike integrisane u sigurnosne strukture, s posebnim fokusom na učešće policijskih službenica i službenika iz Bosne i Hercegovine u međunarodnim mirovnim misijama. Istraživanje ukazuje na prepreke i izazove sa kojima se suočavaju žene u sigurnosnom sektoru, ali i potencijalne pravce za unapređenje rodne ravnopravnosti u skladu sa međunarodnim standardima, poput Rezolucije 1325 UN-a. Fokus na učešće policijskih službenica u međunarodnim mirovnim misijama čini ovu studiju posebno važnom jer premošćuje lokalne i globalne sigurnosne kontekste.

...Knjiga nudi značajan doprinos u istraživanju sigurnosnih dimenzija rodnih odnosa i rodnih politika, sa bitnim doprinosom u razvoju općeprihvaćenih ljudskih prava u rodnim i drugim dimenzijama. Knjiga prezentira istraživanja autorice dr. sc. Selme Čosić, koja su na svojevrsan način prvotna istraživanja u korelaciji između sigurnosti, rodnih politika i rodnih odnosa, napose u odnosu na opća dostignuća u razvoju ljudskih prava na globalnoj razini, osobito na prostoru Bosne i Hercegovine, prostora zemlje i države nakon ratnih događanja i političkih odnosa u poratnom periodu.

Prof. dr. Izet Beridan, emeritus
Univerzitet u Sarajevu
Fakultet političkih nauka

...Knjiga je urađena na način koji zadovoljava obje discipline, i sigurnosne studije i teorije roda, u onoj mjeri u kojoj su najširi teorijski uvidi bili potrebni da se stvore uvjeti za lokalno empirijsko istraživanje koje neće visiti u zraku već će biti zasnovano na prethodno elaboriranoj teoriji koja je, u svojoj osnovi, omogućila povezivanje roda i sigurnosti, što takođe ističem kao važnu pozitivnu ocjenu ovog rukopisa, budući da smo rijetko suočeni s uspješnim povezivanjem roda i rodnih politika s teorijama sigurnosti i sigurnosnim politikama.

...Radi se o novom, važnom istraživačkom doprinosu studijama sigurnosti, s jedne strane i studijama roda, s druge strane na način koji povezuje dva pristupa u inovativni doprinos objema konstruktivističkim disciplinama. Rukopis daje dovoljan poticaj novim istraživanjima roda, sigurnosti, militarizma i mira, s onu stranu dogmatiziranih i klišeiziranih pristupa dubokoideologiziranih škola mišljenja o ovom zahtjevnom pitanju našega svijeta i to upravo u vremenu kada globalni kreatori novog militarizma i patrijarhalne supremacije žele teorije roda i rodnu ravnopravnost protjerati sa univerziteta i iz svijeta života uopće.

Prof. dr. Nerzuk Ćurak
Univerzitet u Sarajevu
Fakultet političkih nauka

FAKULTET
POLITIČKIH
NAUKA

UNIVERZITET U SARAJEVU
MCMXLIX